

LOOMING

9

1976

LOOMING

9

1976

KIRJANDUSLIK JA ÜHISKONDLIK-POLIITILINE AJAKIRI
EESTI NSV KIRJANIKE LIIDU HÄÄLEKANDJA

Mats Traat

ARUANNE

Päev läbi sõnnik, seeme, tsement.

Päev läbi tuline jutt, sinine suits,
autod, traktorid, mootorrattad.

Veel ühe aasta on pidanud vastu mörane piimakruus
vappuvas majas.

Vihma ennustab leheveerg, õitsengut tuul.

Mäeküljel õunaaed, vaiksemast vaiksem,
pärib päikeselt: mida sa lubad?

Mida töotad mulle, pihtimushelge kevad?

Kas tahad mind uskuma panna,

et Hamlet ja Piileami eesel on hingesugulased?

Või sahistad tasa oma pidulike hiirekõrvus kaskedega:
ära mine iseendasse, ära sule luuke.

Sõnnikupatareis vedeleb lõpnud vasikaid,
keeled ripakil.

Nurmel põleb mullune põhk.

Võtan taskust kortsunud kirja

ja pistan tulle.

Pikkamööda, vastutahtsi söestub algusrida:
armas.

SUPELRAND

Hommik hõõgvemale keerab taevatahti,

liivale ju sügenenud korke, prahti.

Neandertallane teeb vägijooki lahti

ja peab mõmisedes parmudele jahti.
Raadios ent nalja viskab Baskin. Mahti
muiaata on noorukil, kes päästab lukust lahti
kongi ust, kust päeviti peab vahti.

Siis ta läheb tooma sinitriipu lippu,
sõlmib nõõri külge, vinnab rippu
luitund laiu. Tuulest pole kippu
ega kõppu vetelpäästelippu
hõljutama. Lipp saab masti fippu.

Lipp saab vardasse ja rahvas randa,
tabab päiksenool Achilleuse kanda.

Üle järve niidul
lool on mees ja naine. Kiidul,
laidul, lehmaliidul
heinategu.

Kilkab laps kui imetegu:
«Memm, kas need on koopast?»

«Ei, Euroopast.»

TUUL

Aovalgel vara tuuletoobreid kummutama
formitoimkond virgub.
Nii palju iile ilmub suve summutama,
nii kirkelt liivik põuast kirkub!

Tuul valmis kõike lammutama, lummutama.
Õõ tiibadele vaiku nõrgub.
Vaid faevast uimaseks ja undseks ummutama
päike mändest kõrgub.

MATS TRAAAT

Mis uudist kuulen maru rōkatusest rōōsast?
Kui valgus vāāvlit vette valab,
laotus ulub, halab,

tuul tuleb, murrab seljatāie vitsu pōōsast,
ning, märkamata mälestuste juuri,
punub mulle puuri.

NÄÄLIKE

Hommikul on kümme kõrva, sada suud,
päike purjetab paabelist välja.
Hahad on maaema aknad, punased mulla silmad.
Taas ergastab, hellitseb meeli
lehtede virgumine kevadevoodis,
tuule kagussekääänd.

Mis näoga paitada puude päid,
siluda orase salke,
kui räitsakvalgelt õitseb näälike
maantee ääres automarus?

Piinav on kurjuse pidu, raevu kaja,
üdini tungib raua ragin.
Ei saa lill valida uut sünnimulda,
kasvuaastat, ilma.

Päästab kas unelus,
unelus, iseendasolek,
magava lapse tarkus?
Ei seegi.

Oled tulnud õitsema, viljuma, elama,
põõra aga pale päikese poole
raua raginas, raevu kajas.

KRISTJAN JAAK PETERSON

Ning tuleb öö ja tuleb tuli tuikav tuhuline kustumatu
sügaval on tulekeeled kuldsed kudedes leek
sädemete möllus sädelema lööb süda sügaval
süvis süveneb ja kuristikukurku kurdub kõik

külmad kivid kuumenevad kivisüda särab särjena
säraküünal kunnatu seostest sidemefest sõlmit vaba
sõrmiline sõlekumer kummaline kurb ja kore tuli

see on latern koduteel kõrtsiaken kaugel reisil
koidutäht sinu sees

TULEB HOMMIK NIMEDEGA

Tuleb hommik lapsepõlvenimedega
keskpäev kadunud juttudega

Susi oli Sangastest saadud
karupoeg Karupäält kaasa antud

Sääl pildil on vanaisa ja vanaema
hobused ja lambad läksid peitu

Susi oli Sangastest saadud
karupoeg Karupäält kaasa antud

MIS UUDIST

Mis uudist? Roosteleng, lehelang, verelang...
Läve taga lööb maa pulss, verev ja pikaldane.
Millised ehted saavad puud selga täna,
uudiste ööl, kõmiseva kellatorni aegu?

MATS TRAAAT

Iseendast lood endale rada kui ämblik,
võrke täis on mälestuste rehealune.
Aeg seisab ja sammaldub, kiviroheline lööb
soontes veri. Ning aedades on lehelang.

ULTIMA THULE

Tule Ultima Thule lahtiraiutud kivist
tõuse unenäomaa kui oras ununud ivist

Tuleva päikese saladus säilib seapeakujus
koirohus takjas ja pujus
takerduvad tuuleraffad valguvad vaiku täis
Taara kõrvad ja huuled
aomeel mölgub puuslike päis

Tulge Ultima Thule tuuled
ja jäägu nii
et aja hall pii
kokku riisub merest imesid
nimesid
ajalikule ajatule
Ultima Thule rännakule

Aadu Hint

OMA SAAR

Paadelaid

Dokumentaaljutustus

SOIDRUD

Mis sel sulale kalduval märtsikuu varahommikul Pankranna lahejäl juhtus, seda ma oma silmaga ei näinud — ma polnud veel neis aastates, et oleksin hülgejäl tarblin olnud. Aga ma polnud ka hiljem sääl tarblin.

Iga jaht on tapmine. Inimesel on püss, loomal ainult küüned ja hambad. Tappa teine kahevõitlusel, kui su vastasel on relv, seda võib mõista, aga tappa oksal lind või põõsas loom — tappa oma lõbuks, oma osavuse näitamiseks...? Ürgsel kütil, kellel polnud püssi, polnud isegi vibu ega noolt, kes oli loomaga kahevõitlusel võrdne, kes võis loomaga taplusse minnes oma elu kaotada, kellel oli tarvis tappa, et koopas ootavatele põnnidele liha viia, niisugust kütti ei saa ma barbariks pidada. Aga neid isandaid, kes oma lõbuks ja tarbetult kaitsetut looma tapavad... Kuidas neid nimetada?

Hülgejahti ei peetud lõbu pärast. Ilma hüljesteta oleksid Rähkid ja Piksud omal ajal teab kui kaua «soojas majas» üksteise otsas kükitanud. Kaladel seda võimu polnud, kalad olid odavad, kalamehed ei saanud enestele sääraseid katuseid pea kohale, nagu Paadelaiu rahvas oli saanud. Aga meie kasut hoolimata oli noorte hüljeste, eriti hülgepoegade tapmine toores töö. Just töö. Ükski Piks ega Rähk polnud nii süd ametu, et oleks neid lõbu, jahilõbu pärast küttima — tapma läinud.

Need lumivalged loomakesed ei tea ju sind veel karta, nad ei tea, ei oska kedagi karta, nad ei tunne veel ei teiste, ei eneste kurjust, nad pole ise kordagi käinud jää all jahti pidamas. Ema on neid siiani oma rinna rammusa piimaga toitnud, neil on veel usaldus iga elusolendi vastu. Neile on kogu nende senine paarinädalane elu alles «armas valge jääpealne tänavas». Hülgepoeg ei püüa põgeneda koera eest, isegi mitte sinu eest, ta tuleb sind emaks pidades sulle veel lompadi-lompadi ligi. Ning siis, kui ta oma otsiva ninakese sinu poole tõstab, lööd talle tuura terasotsaga pähe, ninajuure pihta. Luu murdub, ninast purskab verd, looma keha tuksleb ja vajub kokku veel enne, kui emahüljes oma pea hingamisaugust välja ajab. Ema jääb sind ja koera hetkeks jahmunult vahtima, teeb imelikku häält, püüab jääle ronides pojale appi tulla, aga enne kui jõuad tuura haarata, põgeneb tagasi kaitsva jääkaane alla. Taipas ta, et poeg on sinu ohvriks langenud ja siin ei ole enam midagi päästa? On juhtunud, et mõni emahüljes jääle viskudes on püüdnud oma poja mõrtsukatele kallale tungida. Kui see alati juhtuks, kui ini-

* Algu «Loomingus» nr. 8.

mese ja hülge vahel tekiks midagi võitluse, olgugi ebavõrdse võitluse taolist, oleks see ehk inimesele isegi ausam. Niiviisi aga kaitsetuid, sind usaldavaid hülgepoegi tappa on mõrtsukatöö. Ent nahad, just päärinädalaste hülgepoegade lumivalged nahad on kõige kallimad, lähevad need ju nii kaunite, nii õrnatundeliste prouade kasukateks . . .

Pühapäevakütile hülgepoeg õnneks saagiks ei lange, sest «jahisportlasele» on eelkõige ta enda elu armas. Märtsikuu jää lahvavee serval on pude, täis auke, ja just siin toovad emahülged oma pojad ilmale. Palju Kihnu ja Ruhnu põliseid hülgekütte, olgugi maast-madalast selle ohtliku tööga harjunud, on hülgejääle jäänud. Paadelaiu küttidest oli hulk aastaid tagasi, enne minu sündimist — ilmale sünnitamist — hülgejääll kadunud kolm meest, mu isa poolt vanaisa Mart neist üks. Kuidas nad kadusid, ei tea keegi. Hiljem niisugust asja enam ei juhtunud, aga häda nähti sääll küll ja küll. Meil olid head kerged jullad ning vali seadus, et ükski hülgeajaja ei tohtinud jääll teistest liiga kaugele minna.

Nojah, nüüd rühmasid siis Jaagup, mu isa ja vanaisa Aabram märtsikuu hommikuhämus Paadelaiu poole. Jaagup, rihm üle rinna, vedas hobuse kombel jullat eest, isa ja Aabram, et mitte julla kõrval pehmet lund tampida, tõukasid pootshaakidega järell, koer astus enamasti isa taga — ta oli meie pere koer. Öösel oli lumelõrtsi sadanud, praegugi tuli seda veel harvade laiade räitsakate kaupa alla.

Julla on muljutud õhukestest, pooletoolistest männilaudadest ja tal on kaks libedat raudvitsa kummagi kiilu all — jullat sai kasutada kelguna, aga vajaduse korral ka paadina. Siiski polnud julla vedamine mahasadanud lume tõttu kerge. Olnuks praegu merel libe sügisene jää, tulnuks Jaagup, noor mees, sellega üksinda toime. Nüüd nõudis see kõigi kolme täit jõudu, ja Aabramil polnud seda enam liialt. Julla oli lastis: mitukümmend torest nahka, neist viis vanahülge oma; meeste eneste paksud lambanahksed kasukad, et külml öösel ära ei võtaks; mast, poom ja purjepõll, millest jääll ööbides üle julla midagi telgitaoalist kohendati ja mis lahvavees liikudes aerudele abiks seati. Polnud kõige vähematki, mida lasti kergendamiseks oleks võinud jääle tõsta. Ei tohtinud maha jätta tillukest kerget kelku kahe pika lahtise lauaga, ei köiepundart, ei hülgepüssi, ei kolme leivapätsi, ei suitsulihakamakad, ei piirituseplaskut, ei kuivast tõrvakännust raiutud küttepuid, et julla põhjas laial paepilaadil tuld teha ja suppi keeta, isegi mitte sõetahmast mustunud paepilaati ei võinud veel jääle jätta, olgugi et sel koju jõudes mingit väärtust polnud — kas säärastest paekividest Paadelaiul puudust oli! Kuid nad polnud ju veel Paadelaiul, neil oli niiviisi raskelt edasi rühkides veel kolme tunni tee ees.

Parajasti kui mehed seisatasid, et hinge tõmmata ja veokohti vahetada — isa kord oli ennast veorihmadesse rakendada, märkas Jaagup oma teravate silmadega, kuidas mõnisada sülda eespool miski asi või loom jää peale ukerdas ja kohe uuesti tagasi vajas.

«Kiiker!» ütles Jaagup.

Isa andis Jaagupile kiikri. Samas lumesadu tihenes, kitsaks ahenenud silmapiir nende ümber oli täis valget, allapoole vajuvat märga vatti, kiikrist polnud abi.

«Mis sa kiikrist tahtsid?» küsis isa. «Hüljes — kust see siia allalahte sai?»

«On neid siitki saadud,» ütles Aabram.

Nad nõjatusid vastu jullaparrast, niisuguse tiheda lumesajuga oli raske õiget kurssi hoida. Äkki Polla haugatas, hakkas niutsuma ja edasi-tagasi jooksma.

«Vait!» kärmastas isa. Koer jäigi wait ja nüüd kuulsid isa ja Jaagup mõlemad nõrka häälekõma.

«Inimene,» ütles Jaagup ja tõmbas veorihma üle rinna.

Hääl oli Jaagupi arvates kostnud rohkem vasakult, isa arvates otseest, aga et Jaagup oli midagi ka silmanud, käändusidki nende jäljed nüüd üsna järsult vasakule. Lumesadu oli veelgi tihenened, suuna määramisel võisid nad üksnes oma kõrvadele või kompassile loota. Jululat paarkümmend sülda edasi vedanud, seisatati. Nüüd ei kuulnud nad peale oma südamelöökide mingit häält.

«Pole siin jää peal kedagi ega midagi. Mis jää all sünnib, selle peale meie jõud praegu ei ulatu,» ütles Aabram habemelt lumekaapeid pühkides. «Pane kompassi järgi uuesti kurss Laidu peale, lõunaks koju!»

Aabrami, kõige vanema, kõige kogenuma hülgeküti sõna oli seaduseks, ent praegu oli see öeldud siiski säärase tooniga, et Jaagup pidas seda rohkem nõuandeks kui käsuks. Ta võttis küll taskust väikese, Paadelaiu meistri Naki Peetri valmistatud väreleva osutinõelaga kompassi, hoidis aga kõrvad lahti.

Kui nad kursi võtmiseks seisma jäid, kuulsid appihüüdu juba kõik. See kostis küll nõrgalt, aga oli inimese hääl, hädasolija hääl. Ja nüüd, ilma et ükski enam sõna oleks lausunud, rühkisid nad oma jullakoor-maga hädahüüu suunas nagu iganes jõudsid.

Taha vaadates nägi Aabram, et nende jäljed jääl liiaks looka kaldusid, liiaks paremale. Ja julla parempoolne jälg oli muutnud oma valget värvi, tõmbunud rohekaks, veeälevile.

Lumesadu oli läinud nii tihedaks, et Jaagupil oli võimatu rohkem kui paar sammu ette näha. Kui ta oleks läbi jää vajunud, oleksid teised küll saanud ta tagasi jää peale tõmmata, kuid see kõik oleks võtnud aega ja poleks olnud ka ohutu, sest julla oli kraami täis.

«Tagasi! Tagasi!» hüüdis isa Jaagupile ja nad hakkasid Aabramiga jullat ahtrist tagasi tirima. Nüüd oli Jaagup see, kes ninast lükkas. Ta pidi ettevaatlik olema, sest tugevasti, kogu jõuga lükates võis ta ennast läbi jää suruda.

Alles siis, kui oldi paati kümme-kond sülda tagasi tõmmatud, usaldati seisatada. Isa proovis uuesti tuuraga jää. Ta ei saanud tuura raudotsa küll enam ühe ropsuga jääst läbi, aga siingi polnud jää veel piisavalt paks. Nad tirisid jullat sülda kolm tagasi, kuni võisid jääle kindlad olla.

«Paarist kohast käib ka jooks alt läbi,» ütles Aabram. Üks Lahtevähe küla Piksidest, Mätta Toomas, oli paar aastat tagasi siin oma elu jätnud. Julgust oli mehel olnud rohkem kui tarkust ja alles jürikuus, kui meri juba lahti, hulpis surnukeha randa.

Samas kostis eestpoolt selgesti hääl: «Poma... poma...»

Aabrami, isa ja Jaagupi pilgud ristusid ning neil kõigil sähvis peas üks ja sama mõte: piirivaht, tonger Vössotski... Oli tulnud Paadelaiust, oli tulnud hobusega Paadelaiust — kuule, kuidas hobune esimeste kapjadega jääd lõhub, püüab jalgu jääle kinnitada, aga ei leia

tuge, ning jää murdudes kapjade all vajub loom kogu kehaga tagasi. Selle, olgugi nõrga hääle järele oli neile kõik ka ilma nägemata selge.

... Tongrite ülem Vössotski, teistel tongritel polnud hobusele õigust, oli isa kindel. Vössotski, tuli Paadelaiult, oli isa samuti kindel. Ta ei lubanud endal mõelda, et Vössotski tuli Raheli juurest. Aga ka ilma selle mõtteta, seda mõtet oma teadvusse laskmata kargas tal hing täis. Käib kurat mööda peresid nuuskimas, nagu oleksid nad Paadelaius salakaubavedajad. Ta ju teab, et Paadelaiul ei vea keegi konterbanti. Mõisaga ollakse pahuksis, kroonuga katsutakse läbi ajada, et pahandust ei tuleks. Päästma siiski peaks, käis läbi isa pea. Pudes teine läbi jää, ajas ka süütu looma soidrusse. Nad peavad kõigepealt looma päästma, loom ei ole milleski süüdi. Pealegi — looma päästmata ei saaks tongrit päästa, sest surmahirmus hobune raiuks päästja kabjaraudadega puruks. Peab looma juurde pääsema, kõie ümber looma kõri saama, loom tuleb jääle vedada ja kui see ei õnnestu, siis kas või looma pooma — muidu ei ole võimalik Vössotskit päästa. Aga see kõik võtab aega ja seks ajaks on Vössotski juba... Sina ei pea mitte tapma, ütleb viies käsk. Nad püüavad teda ju päästa, kui see neil aga üle jõu käib...

Aabrami peas ristlesid umbes samasugused mõtted. Nagu mu isa oma naisest, nii ei lasknud ka mu vanaisa ennast mõelda, et Rahel, ta tütar, tongrite ülemaga tegu peab. Kunagi oli ta lubanud Ruti, oma noorema tütre, Timmule, tublile leskmehele, Rutt aga kadus Soome laeva mad-rusega veel enne, kui Timmu kosjaviinadega tulla jõudis. Kadus ja kadus ja on siiani kadunud. Eliasele kirjutati Ameerikast, nagu oleks seal Rutti nähtud, siiani aga pole Rutt endast oma vanematele ainsa kirjatähena märku andnud. Et õe sõnamurdmist lunastada, või oli sääll ka muud mängus, võttis uhke vanem tütar, kes seni kõik kosjaviinad oli tagasi saatnud, kätte ja sai ise Timmu naiseks. Elased ju mitu aastat kenasti ja egas nüüdki poleks Aabram midagi teadnud, kui memm poleks paaril korral Raheli juurest nutetud silmadega ära tulnud. Nüüd on siis sellel lõpp! Issand jumal ise on karistuse saatnud... Eks nad püüa teha kõik, mis nende võimuses, aga jää on ju nõrk...

«Et me ise ära ei vaju,» ütles Aabram ja püüdis jullat kas või üksipäini tagasi tõmmata. Julla aga ei nihkunud tollivõrdki, sest Jaagup hoidis vöörist kinni.

Jaagupil sähvisid mõtted teise kandi pealt. Jaagup ei mõelnud küll mõisast—kroonust ega nende vastandamisest, Jaagup vihkas mõlemaid noore mehe vihaga — kroonut veel enam kui Maacki, sest kroonuga, tongritega oli iga päev tegemist, mõisa tuli ainult kord aastas renti viia. Paadelaiul ei hangeldatud salaviinaga, ei käidud seda Meemelist toomas, veel vähem kusagile edasi müümas, Paadelaiu mehed ei vedanud ka muud konterbanti, ainult paari aasta tagant käidi Gotlandist käiu toomas, kuid seda ei tehtud salaja, sellest sai enne Rootsi-sõitu tongritele teatatud ja tagasiteel nende juurest läbi käidud, neile iga käia pealt tolli makstud. Ja ometi pidi lisaks tollile ka veel natšaid andma ning natšai polnud hoopiski tühine kopikas. Ilma natšaita poleks keisri tongrid laevu välja lasknud, oleksid või päevade kaupa kaarevahesid uuristanud, nagu püüaks keegi mingit saladust välja viia

või mõnda keisri tapmise riista sisse tuua. Ja miks ei saadud rahva keeles asju ajada — kui neil üldse oli tarvis paberit määrada ja kirbukarbu lugeda! Kui tongrid sõimasid neid, siis mõistagi ei meelitanud nad ka tongreid nende ametliku kroonunimega. Keisrivahtide ülbus oli talle, noorele mehele, veel enam talumatu kui isale ja Aabramile. Ja ometi haaras Jaagup nüüd julla täavist ega lasknud seda tagasi tõmata.

«Uppujale, olgu kes tahes, peab ikka appi minema,» ütles ta.

«Mine ja upu siis kellega tahes koos,» ühmas isa hoiatavalt.

«Ega ma pühak ole, et ma igauhega...!» tulid Jaagupil sõnad isenesest keelele, ilma et ta isa ja Aabramit otse solvata oleks tahtnud. Ta oli siis viieaastane, kui isa oli pärast tema ema surma ema õe Leena ära põlanud ja Ookivile kosja läinud. Rutt jooksis soomlasega minema, isa sai Raheli, kes oli juba vanatüdrukus jäämas ja keda ta uhkuse pärast Paadelaiu Pühaks kutsuti. Nüüd siis Rahel näitab, kui püha ta on. Upub aga tonger ära, siis...

See kõik sähvis nende peades ja omavahel vahetatud sõnades mõne lühikese hetke jooksul. Mis kõrvalajendeid neil igauhel ka oli, kuid nad olid rannamehed, põlvest põlve merega rinnutsi seisnud, ja kuigi vahepeal mitu sajandit orjuses vaevelnud, siiski rannameesteks jäänud. Maaslamaajat ei lööda, hädasolijat tuleb aidata, olgu või vaenlane. Ning muid mõtteid maha surudes toksis isa veel kord tuuraga jääd. See oli siinkohal paks küllalt. Koos Aabramiga asusid nad jullat lastist tühjak laadima. Jaagup sidus köie ühe otsa julla ninarõngasse, heitis köievihu üle vasaku õla, paremaga hakkas enese järel tõmbama kelku, millel olid kaks lauda ja pootshaak. Vasakuga üle õla visatud puhist köit järele lastes ja jalgadega jää tugevust kobades astus ta edasi suunas, kust soidrus jäätükkide vahel rabeleva looma mõni hädanorsatus ta kõrvu ulatus. Lumesadu oli tihe, näha polnud midagi. Ta sai liikumissuunda määrata üksnes mõne üksiku eestpoolt kostva hääle järele, oli see siis soidrus hõõrduvate jäätükkide pahin või hobuse kutsuv hädahirnatuse. Julla endiste jälgedele peale ei saanud loota.

Veel paar sammu kelku edasi lükanud, tundis ta, kuidas jää jalge all vajuma hakkas. Ta tõmbus kähku tagasi.

«Poma... pomagite!» kostis nüüd ka tongri hääl lumesajust, millest oli võimatu läbi näha. Hääl kostis siiski päris lähedalt. Küllap oli hobuse terav kõrv nende jutukõma tabanud, ja püüdes ka ise abile lähemale, oli just siitpoolt küljest jääle hüpata katsunud ja oma esijalgadega jäälahmakaid soidru äärest rohkem lahti murdnud.

«Pea vastu! Tuleme appi!» hüüdis Jaagup.

«Abi! Poma... Abi!» kostis hääl ootamatult ärganud lootuse jõuga.

«Kui veel tüki aega liguneb, õpib siitrahva keele selgeks,» mõtles Jaagup. Ta võttis kelgult lauad ja kord ühte, siis teist lauda enda ees lükates ning köit järele lastes roomas hääle suunas. Nüüd oli selgesti kuulda, kuidas loom esijalgadega jääle sööstis ja kuidas lahtimurdu nud jäätükk ta kapjade all tagasi vette vajus. Näha polnud aga ikka veel midagi.

Valge lumemüür langes, langes — ja äkki langes päriselt. Nüüd nägi

Jaagup selgesti nii looma kui inimest. Sülda kolm tast eemal, mitte kaugel. Samas märkas teda ka hobune, kes uuesti kapju jääle upitas. Tonger — toosama tonger, toosama vahtmeister — püüdis ennast selili jääle ajada. See oli muidugi targem kui kõhuli jääle saada, kuid tonger oli ennast nii ära väsitanud, et jõud nappis ja ta tagasi vette vajus.

Jaagupit nähes hobune hirnahtas ja et looma julgustada, hakkas Jaagup teda häälega suksutama. Loom pahmerdaski jäätükkide vahel ujuda sinna, kus Jaagup jää serval laual lebedes ennast päris soidru jääpudru äärde oli tõmmanud.

«Suksu, suksu!» meelitas Jaagup hobust, haaras samas küljelt pussi, lõikas ühe pussitõmbega kõie otsast tüki — kogu puhi lahtiharutamine oleks aega võtnud — ja püüdis kõielõnki ümber looma kaela siduda. Hobune sai sellest julgust, võttis hoogu, et jalgu jääle ajada, ning Jaagupil oli tegu, et suurt looma vees hoida. Kui hobune oleks teravate näsadega kabjarauad jääle ajanud, oleks ta Jaagupi koos laudadega murduval jäätükil vette paisanud ja haavu täis raiunud. Loom rabeles, ajas pea kõrgele üle jääserva.

«Suksu-suksu! Suksu-suksu!»

«Abu! Abu!» kostis pisut eemalt tongri suust.

«Sa lontrus hoia loomast eemale!» ühmas Jaagup. «Mis loom on süü teinud, et peab sinu pärast häda nägema! Ära tule lähemale! Idii dalshe! Ta raiub su tükkideks!»

Tonger ei saanud aru Jaagupi sõnadest, küll aga taipas toonist, et ta ei tohi hobusele läheneda, et appituliija kavatseb enne päästa hobuse, siis alles tema.

«Mne pervõm! Mne pervõm!» karjus tonger.

«Kuradile!» vandus Jaagup, kes muidu väga harva kuradi nime pruukis. Peakski just süütu looma päästma ja sinu ligunema jätma, ümises ta. Samas õnnestus tal kõieaas ümber hobuse kaela heita ja ta hakkas seda kokku tõmbama. Hobune oli tugev, otsekui terasest kaelalihastega, ning et looma kõri kinni tõmmata, hüüdis Jaagup taha poole, ilma et seejuures läbi ikka veel kestva lumesaju oleks isa või Aabramit näinud:

«Tõmmake! Tõmmake! Lõnk on hobusel kaela ümber!»

Kõis tõmbus pingule, hobuse pea võnkles, heitles külgepidi jääl, looma esijalad pekslesid jää all — tal oli nendega nüüd võimatu jääd lõhkuda.

«Tõmmake! Hoidke nii!» hüüdis Jaagup. «Loomast on rahu, nüüd vaatame, mis tõprast saab!»

Äsja pika puhi küljest pussiga rapsatud kõietüki otsa heitis Jaagup aaspaalsteek-sõlme, tõmbas kõielõnki läbi aasa ja hakkas laudu nihutama, et tongrile lähemale pääseda. Tonger rabeles ka ise ligemale. Ta oli jääkülmas vees ligunemisest ja asjatust jää peale upitamisest nii oimetu, et ei saanud kõielõnki enesele kuidagi ümber keha. Pea kaugel üle jääserva, vasaku käega lauast kinni hoides ja paremat kuni kaenlaauguni soidru jää- ja lumepudru sisse ajades sai Jaagup Võssotskil turjast kinni haarata ning kõieaasa tongri mõlema käe alt läbi poetada. Jää ragises hoiatavalt ja Jaagup nihutas ennast kiiresti mööda lauda

paar jalga tagasi. Nüüd haaras ta ühe käega köiest, millega isa ja Aabram hobuse pead jääl hoidsid, teisega aga hakkas Vössotskit jääle sikutama. Vössotski oli suur raske mees, riided vett täis ligunenud. Ühe käega ei jaksanud Jaagup teda jääle tõmmata. Ta löikas veel puhist köit, sidus enese sellega julla juurde viiva köie külge ja alles kahe käega tirides õnnestus tal tonger kogu pikkuses jääle saada.

Tongri päästmine oli võtnud aega ja kui ta nüüd hobuse poole vaatas, lebas looma kaunis pea jääl liikumatult — köit liiga tugevasti tõmmates olid nad tongrit päästes noore ilusa mära poonud.

«Kuradi kurat!» vandus Jaagup teist korda. Oleks Vössotski püsti olnud, oleks ta sellele äianud, aga et see ennast vaevaliselt põlvili ajas, rapsas Jaagup katki köie, mis hobuse pead jääl hoidis. Looma pea vajus vette ja loom ise jäi külgepidi jäälahmakate vahele hulpima. Jaagupil kippus viha- ja haleduspisar silma, kuid siin polnud mahti matust pidada. Kätejäänud köie otsa sidus ta kelgu külge, aitas Vössotskit mööda üht lauda kelgule roomata, ise ennast teisel laual hoides. Lund sadas ühtepuhku juurde.

«Tõmmake! Tõmmake!» karjus Jaagup kogu oma kopsude jõuga ja mehed lumevaiba taga tõmbasid. Kelk Vössotskiga jõudis üle hapra koha. Jaagup usaldas nüüd lauad õlale võtta.

Kui ta julla juurde jõudis, rapsis isa tikke, et julla põhja tagasipanud paeplaadil tuld teha. Tõrvaste pilbaste küljest lõigatud laastud võtsid küll särinal tuld, kuid lumeräitsakad kippusid kitsukest leeki kustutama, nii et isa pidi käsi tulevarjuks hoidma. Kui leek heledalt põlema löi, vaatas isa Vössotski poole. Vössotski oli nüüd püsti. Isa andis mõista, et ta tule juurde tuleks. Vössotski astus taarudes, pani käed tule kohale, ta käed olid oimetud ja külmad nagu jäätükid. Kui elu kätesse tagasi tulema hakkas, kui need leeki kartma hakkasid, ulatas Jaagup talle piirituseplasku. Vössotski kulistas plaskust tubli sõõmu, veel teisegi otsa ja ulatas plasku Jaagupile tagasi. Jaagup keeras sellele korgi peale.

Isa pühkis jäält lund, ristas lauad ja tõstis juba söestuma lõovate pilbastega kivi jullast ära laudadele, ühtlasi tulele puid lisades. Siis hakkasid isa ja Aabram nahku ja varustust jullale tagasi tõstma, ilma et nad tongri poole oleksid vaadanud. Jaagup pidi olema see, kes tongriga õiendas. Tongril oli hing sees, tonger liikus omal jalal, tonger võis ennast tule juures soojendada — nüüdsest peale ei teinud isa ja Aabram tongriga enam miskit tegu, nagu poleks tongrit siin neljandaks olnudki. Jaagup hakkas Vössotski seljast mundrit ja läbivettinud riideid maha kiskuma, kuni tonger seisis tule juures alasti nagu porgand.

«On ikka täkk küll!» ühmas Jaagup. Seekord oli Jaagupi hääles põl-guse kõrval ka kadedusenoot. Jaagup ise, aastate poolest viimastes teistmetes, oli suur jurakas mees, isast poole pead pikem, kuid tonger oli veel kogukam, nii et Jaagupi kuivad vahetusriided, mis igal hülgekütil muu varustuse hulgas pidid kaasas olema, tongrile hädavaevalt selga mahtusid.

«On härga ja on sõrga! Mis siis veel rääkida, kui see värk pole külmast ära närtsinud. Mõni ime, kui see pühad naised pimedaks võtab!»

«Lõuad! Või mina, vana mees, virutan sulle isa asemel.»

Aabrami viimastes sõnades oli säärast otsustavust, et kogu tagasitee Paadelaiule ei paotanud Jaagup enam suud — ja veel vähem tegid seda teised. Võssotski oli liialt umbkeelne, et aru saada, millest teised olid rääkinud, aga ta taipas oma päästjate tumma põlgust... Praegu oli kõik vastupidi kui tookord kolm aastat tagasi Peterburis, mil ta duellil oma armukese mehe surnuks oli torganud, mille pärast teda, pan Võssotskit, aastimes allohvitseriks oli alandatud ja siia Baltikumi saadetud. Imelik — kui mees oli surnud, oli tal ka daami vastu huvi kadunud. Seekordne ootamatu armumine talupojaseisusest naisesse, õigem, naisesse, kellel polnud aadliku silmis üldse seisust, kes oli kahe lapse ema, pealegi temast endast mõned aastad vanem, säärane armumine kippus isegi temal, pan Võssotskil, kes paljude naiste armastust oli tundnud, üle mõistuse käima. See naine oli teistsugune kui kõik need, kellede karikaid ta seni oli täitnud, olid nad kõrgest või madalast seisusest. Kui ta läinud aasta suvel seda naist esimest korda nägi — talle oli sellest imelikust saarekesest, nende usust või uskmatusest, nende rätsepeimestrist-usukuulutajast, naiste kaunitest rahvariietest ja kõigest muust nii palju räägitud, et ta madalate merede aegu ratsahobusega, sama noore märkega, kes tema pärast täna oma elu oli jätnud, seda saart ja selle inimesi leed mööda vaatama sõitnud — uudishimust, aiva uudishimust, sest konterbandiga sellel saarekesel ju ei tegeldud.

... Ja kui ta siis seda naist külakese kaevul nägi — kuldkollased juuksed tuules lehvimas —, ei saanud ta teisiti, kui pidi hobuse seljast maha tulema ja naisele märku andma, et tahab ise juua saada ja ka oma hobust joota lasta. Naisel oli kaunis profiil, sirge kreeka nina, õhetavad täidlased huuled ja rohekad, otsekui sädemeid pildivad silmad. Ta vahtis ja vahtis naist ja naine vahtis teda, ning siis sõitis ta minema, ilma et oleks jumalaga jätnud. Aga ta ei saanud rahu ja kuigi tal oli linnas noor täidlane majapidaja, kes talle midagi ei keelanud, sõitis ta paari nädala pärast Paadelaiule tagasi.

Need siin ei vedanud konterbanti, need vedasid Riiga, Liibavi ja Vindavi kive ja teenisid kividega head raha, ometi tuli ta naise majja just konterbandi otsimise ettekäändel, sest tahtis lähemalt näha seda kuldkollaste juustega ja rohekaid sädemeid pildivate silmadega naist, tahtis näha selle naise elamist-olemist. Ja kui ta siis riideaidas naist oli suudelnud, oli naine talle säärase kirega vastanud, et üksnes naise väike poeg, kes ema aidast otsima tuli, oli nende suud teineteisest eemale peletanud. Ja kui ta naisega ühes siinses pulmas oli tantsinud, kui naine ta käte vahel oli nagu lendu tõusnud, siis oli nende vahel juba kõik olnud. Ja naine ei kartnud seda näidata, ei kartnud oma mehele, oma isale ja emale, oma lastele, kogu pulmarahvale oma õnne näidata, sest üksnes andunud, armastav naine võib tantsides sel kombel otsekui luigeks muutuda, lendu tõusta.

Iseasi, kas naise mees, olgugi et ta nägi, seda mõista tahtis. Ta seniste kogemuste järgi on abielumees viimane, kes taipab, et naine teda petab, teist armastab. Mehe uhkus ei luba tal seda näha, mida ta iseenda laste silmadega näeb, uhkus muundab selle olematuks. Keegi ei taha näha oma kaotust.

Naine ei küsinud iial, mis neist saab. Kui nad oli teineteise lähedal,

siis polnud nende jaoks minevikku ega olevikku, oli vaid praegune hetk ja kõik muu, isegi sõnad tundusid üleliigsed. Kui naine talle kunagi hilissügisel oli kauni salli kaela sidunud, siis tundus see side tugevam, kui neid oleks altari ees paari laulatatud. Rahel, Tadeusz — see oli kõik, mis tal naisele ja naisel talle seejuures öelda oli, ja palju rohkem nad ju ka teineteise keelt ei mõistnud. Armastus oli nendele tõlgiks. Kas naise laulatatud mees, kes praegu ta kõrval lumesajus paati lükkas, kes oli aidanud ta elu päästa, kas naise mees seda kõike teab? Ta peaks seda teadma, kui ta uhkus pole teda pimedusega löönud. Raheli kaheksa-aastane poeg näis seda oma lapsearuga siiski paremini aimavat, poiss oli nagu armukade metslane, lõhkus kord koguni kirvega ust, kui ta kambris Raheli pead silus. Poiss oli nagu noor kukk, poiss, oluaks tal relv käes, osanuks poiss relvaga ümber käia, oleks ta tapnud. Mehe vanem poeg oli teda aga nüüd ilmsest surmast päästnud... Milleks? Oli neil isaga omavahel mingi vaen?

Mehe, mehe esimesest abielust poja ja Raheli isa praegusest, otsekui kõueilma pinget täis vaikimisest oli aga tunda, et nad teadsid kõik — et ka mees kui mitte ei teadnud, siis aimas kõik. Või oli mees säärase loomuga, et julgus tööle silmi vaadata? Aga milleks olid nad ta siis päästnud? Selleks, et usk käskis neid kurja heaga tasuda? Selleks, et kui sind vasakule palgepoolele on löödud, siis pööra ka parem palgepool löögiks ette? Niiviisi võib ju piiblis kirjutatud olla — neil on palju piiblist võetud nimesid, aga kui Anastassia mees rapiiriga tema vasakut palgepoolt riivas, ei hakanud tema oma paremat palgepoolt ette seadma, vaid torkas võistlejale südamesse, ja asi oli otsustatud. Anastassia tahtis tugevat, osavat meest, mitte armetut kehkenpüksi, kes rapiiriga ega muuga mehe kombel ei oska ümber käia.

Need siin...?

Kui nad poleks juhtunud talle appi tulema, kui nad, eriti mehe esimesest abielust poeg poleks oma eluga riskides teda soidrust välja kiskunud, oleks ta juba uppunud. Rahel oleks küll tema lapse ilmale kandnud, aga vaevalt oleks mees ta sellepärast ära tõuganud. Mees oleks lapse oma nimele, oma peresse võtnud, seda isegi ehk oma lapseks pidanud. Polnud usutav, et mees Rahelist, säärasest ainulaadsest, silmist rohelisi sädemeid pilduvast naisest oleks tahtnud lahti saada...

Milleks nad ta küll päästsid? Et talle oma üleolekut näidata, teda vihata, kuna nad teda nagu iga piirivalvurit oma vaenlaseks pidasid... Tema ei säästnud Anastassia meest, need aga...

Paati lükates sai ta sooja (vist ainult seepärast lubasid need tal seda teha), kuid ta ei hakanud sellest neid rohkem mõistma. Vastupidi, iga sammuga, mis nad Paadelaiu poole astusid, tundis ta nende vihkamist, samuti, kuidas ta enda viha nende vastu tõusis. Ta oli kuulnud, et kunagi olla hülgekütid elusa hülge kinni püüdnud ja saarele naistelelastele näha toonud. Nüüd olid nad elusa, vahtmeistriks alandatud ohvitseri soidrust välja õngitsenud, tal mundri seljast kiskunud, ta takustesse pükstesse ja maavillasesse vammusesse toppinud ja viisid nagu räbalates vangi — Rahelile näha...

Ta katsus oma mundrit. See oli kuivaks väänatud, aga sel polnud enam miskit nagu. Kui ta oma mundrit uuris, heitis Raheli isa talle

tapva pilgu ja ta tundis, et Raheli halli habemega isa siin jääl oli täis samasugust viha ja põlgust nagu Raheli kaheksa-aastane poeg Paadelaiul — nad mõlemad oleksid päästmise asemel talle kas või otsa teinud. Aga Raheli isa ei saanud ta ometi kahevõitlusele kutsuda — nagu ei sobinud tal kahevõitlusele kutsuda ühtegi neist alamast seisusest meestest. Ja mille eest? Sellepärast, et nad ta uppumissurmast päästsid! Kas tõesti pidi ta endale laskma osaks saada veest väljaõngitsetu häbi?

Lõuna paiku, kui lumesadu oli lakanud ja ilm selgis, jõudsid nad saarele.

«Helde taevas, kes see siis on?» hüüdis käsi kokku lüües Tuuliku Siina, kui nad parajasti oma lastis jullat kaldast üles Naki Peetri poe poole tõukasid. Ka paar teist naist pahvas poeuksest imelikus mundris vahtmeistrit imetlema. Kuid ükski meestest, kes paati lükkasid, ka tonger ise, ei lausunud vastu ainust sõna. Ka mitte alati sõnakas Jaagup, kes jullat eest vedas.

Jaagup viis Vössotski Kadakale oma emaõe juurde. Jaagupit mõisteti siin poolest sõnast, siin kuivatati Vössotski munder, siin teda kasiti ja söödeti.

Ma olin parajasti aabitsa kallal ametis, kui isa tупpa astus, mütsi varna pani, teretas ja ütles: «Jaagup päästis Vössotski ära. Oli lumesajus soidrusse sõitnud. Hobust ei saanud enam päästa. Jaagup viis Vössotski Kadakale.»

Ema vokk oli juba isa esimeste sõnade juures seisma jäänud. Nüüd ta tõsis, sõlmis rätiku pähe — üle oma kuldkollaste juuste — ja läks.

«Ema, ära mine!» jooksin ma talle järele. «Ema, ära mine! Ära mine!» hüüdsin, karjusin. Aga ema läks, ainult kord taha vaadates. Oleks ta seisatanud, oleksin talle järele jooksnud, püüdnud teda koju tagasi kiskuda, aga ema ei seisatanud, ema oli nagu ära tehtud, ema läks nagu unes, nagu polekski mind olemas. Ja selles tundes, nagu polekski mind ema jaoks olemas, viskusin kaevuraketele. Oleksin kaevugi viskunud, kui kaevul ämbri kohal poleks luuki peal olnud.

Sestsaadik polnud mul enam ema. Isegi mõttes kutsusin teda nüüd Raheliks. Ja üksnes mõtetesse ta mulle jäigi, sest veel samal ööl viis Jaagup nad Vössotskiga linna. Ema-Rahel oli öösel oma riided pruutkirstu pannud, Jaagup oli aidanud teda kirstu saani tõsta ja nii olid nad — Jaagup küüdimeheks, Paadelaiu kõrb aisade vahel — öösel kella kolme paiku Paadelaiult läinud.

Mis see mulle, mis see meile kõigile tähendas, võid isegi arvata.

Miks Rahel meid maha jättis? Kas poleks õigem küsida, miks Rahel meie ja Vössotski vahel valides Vössotski valis? Kui ta oleks saanud Vössotski juurde minnes meid Naamaga enda juurde jätta, kui tal poleks tulnud meie ja Vössotski vahel valida, poleks ta ehk isagi jätnud, sest vaevalt tal meie isa vastu mingit viha oli. Aga ta ei saanud ju enesel kahte meest pidada ning pidi Vössotski ja meie vahel valima. Matriarhaadi puhul poleks mingit meie jätmist olnud, meil Naamaga poleks ema kaotuse valu kannatada tulnud, matriarhaadi puhul oleks ka meie isal kergem olnud. Nüüd oli aga kõik teisiti. Meil polnud ema. Oli Rahel, kes elas linnas tongri juures.

Mida aasta edasi, mida vanemaks, seda enam olen soidru-loole mõelnud, juhuslikult langenud sõnade ja vihjete järele enesele pildi kujundanud, Rahelile vabandusi leidnud, nii et nüüd, mil Rahel juba ammu mullas ja ma ise mõne aasta pärast tuhaks saan, kipun Rahelit mõttes uuesti emaks nimetama.

Tedremäng... Tedrekuked kaklevad varajasel kevadhommikul. Suled lendavad, nad taovad teineteist või surnuks. Tedrekana istub puuoksal ja jälgib, mis murul, all areenil toimub. Ta teab, et see tema pärast, tema armastuse võitmiseks sünnib. Ta armub, valib oma kaa-saks, oma poegade isaks kõige kangema kakleja. Kui tedrekanad oleksid oma poegade isadeks kaotajad valinud, oleks tetrede sugu ammu maa pealt kadunud.

Raheli pärast oleksid mehed kakelnud, aga uhke, ilus Rahel polnud selleks märku andnud. Ta polnud ei Paadelaiul ega Pankrannal silmanud poisse, kes oluksid väärt, et tema oleks neid kaklema õrritanud. Kord juhtus ta pühapäeval kiriku juures nägema pikka sirget meest, kellele ta kaua järele vaatas. Noormehel oli peas üliõpilase müts ja ta lükkas käekõrval jalgratast. Järgmisel pühapäeval oli Rahel uuesti kirikus, vaatas alevikus ringi, ta ei näinud enam seda meest ega osanud ka ta jälgi leida.

Paadelaiu enda noormehed, paljuks neid, ühe käe sõrmedel üles lugeda, pealegi kõik sugulased, lähedalt või kaugelt. Sugulased olid tarblised, ilma suguvõsata inimene on nagu üksik puu tuulte sasida, aga et sugulasega paari minna — ei. Siin Paadelaius kahe metsa-poole kaksiku tüdruku vanaisa ja vanaema olid õde ja vend. Ega alati pruugi küll nii juhtuda, kuid ka ta enese veri ei kiskunud teda ühegi tema-ealise Paadelaiu noormehe poole.

Aga aastad läksid. Kaheksateist kuni kakskümmend viis: ilus — ilusamaks enam ei saa. Kakskümmend viis kuni kolmkümmend: tugev — tugevamaks ei saa. Ta oli juba kakskümmend viis täis, kui leskmees teda piidlema hakkas. Mu isa oli tubli mees ja Rahelile küll sugulane, nagu me siin Paadelaius olime kõik omavahel sugulased, aga mitte lähedalt sugulane. Mu isal oli Raheli isa Aabramiga kahe peale kiviveolaev. Rutt oli mu isale tüki teinud, õde pidi näitama, et mitte mõlemad Ookivi Aabrami tütrede tuuletallajad ei ole. Nii see kõik oli tulnud. Ja nii see ka läks.

Jutustaja oli väsinud. Ta oli oma ema tookordsele teole põhjusi, isegi õigustusi otsinud ja need enda arvates ka leidnud. Ta oli püüdnud oma ema mõista.

Küllap püüdis ka ta isa Timmu aruka mehena (säärane mulje oli mul jutustaja sõnadest jäänud) oma naise teguviisi mõista. Rahel oli tast palju noorem. Rahvas on vana mehe ja noore naise abielu üle alati muianud. Seega ei saanud ka isa Timmu ennast juhtunus päriselt õigeks mõista — egas keegi väevõimuga teda Rahelit kosima sundinud. Mis aga nii Timmu kui nende kõigi häbiks jäi, millest mujal Paadelaiu kohta lorilaule seipitseti, oli see, et Rahel tongriga ära läks. Tongriamet oli tollal Saaremaa rannarahva meelest (nagu minagi oma lapsepõlvest veel mäletan — elasin ju oma neliteist esimest eluaastat Vene tsaari-

AADU HINT

riigis) sama mis vangivahiamet. Nuhk, tonger, vangivaht, kohtutimukas. Kõik need ametid võisid ju tollal riigis vajalikud olla, aga koos nendega käis rahva põlgus. Kui inimesed mõisateenrite kohta laulsid, et «kilter, kubjas, aidamees — need olid põrgus kõige ees!», siis kroonuteenrite põrgusabas oli tonger esimene.

Jutustaja oli väsinud, pean ootama homseni, mil ta ehk edasi räägib. Tammun üksinda tihedas udus mööda Fortune-telleri saare randa. See siin ei ole lauskja Saaremaa rand suurte raudkividega, vaid järsk, kaljune kallas, mille küljest meri oma tõusude ja mõnade, tuulte ja tormidega väikesi kive välja on uhtunud, neid vastastikku hõõrudes rusikasuurusteks lingukivideks silunud. Siin pole kivid jää toodud, minu teada pole Kaljumäestiku lähikonnas olnud säärast hilist jääaega, nagu see oli endise Vene tsaaririigi Liivi- ja Eestimaa kubermangus — parunite, kasakate ja tongrite, aga ka juba jää poolt tallatud maal.

EHK SIISKI VIIMAKS OMA SAAR...

Ma ei ole kunagi maavärisemis-ohtlikus piirkonnas olnud, ei ole maavärisemist üle elanud. Räägitakse, et see pidada olema kohutav, kui emake maa, kelle peale sa alati nii kindlalt oled toetanud, äkki su jalge all rulluma, vappuma lööb, kusagile sügavikku kaob.

Kui ema ära läks, elasin vist üle midagi maavärisemise taolist. Poleks jah kaevuraketel tol korral luuki peal olnud, oleksin ema kadudes mingi kadunud meeleheitel kaevu viskunud. Aga näevad läksid, noorel öeldakse haavad kiiresti kinni kasvavat. Ju need minulgi paranesid, kuid armid jäid. Emaarmust olin ilma, haavaarm jäi.

Mäletan, kui koolmeister meile «Ema südant» õpetas, võitlesin kaua enesega.

«Üks paigake siin ilmas on,
kus varjul truudus, arm ja õnn»

— need sõnad pidasin vastu. Teise ja kolmanda salmi aegu olin juba veeälevil. Aga kui tulid viimase salmi sõnad:

«Mõnd kallist südant kaotin,
mis järel nuttes leinasin!»

puhkesin, üheksa-aastane, nagu ma siis juba olin, valju häälega tön-nima ja jooksin kelleltki luba küsimata koolitoast välja. Jooksin mere äärde, peitsin ennast kadakapõosa sisse ja tönnsin edasi. Ju koolmeister taipas, et oli vea teinud, et oleks pidanud sel aastal selle laulu noodiraamatu kaante vahele jätma. Koolmeister tuli ise koos lastega mind otsima. Silla, see tüdruk, keda ma juba esimeses klassis olin vahtinud, leidis mu kadakapõösast kätte. Mul oli tema ja teiste laste ees hirmus häbi, oli häbi sellestki, et koolmeister mind käekõrvale võttis ja tagasi Kooliellu ning seal oma tuppa viis, kus ta naisel lasi mulle suhkruvett anda. Pärast laulmist oli rehkenduse tund. Koolmeister kirjutas üles-

anded tahvlile, me pidime need krihvlitega oma väikeste tahvlite peale kirjutama ja vastused võrdsusmärgi taha panema. Ma olin ikka tubli rehkendaja olnud, nüüd olin aga nii segamini, et arvud muudkui tantsisid silmade ees. Koolmeister käis ühe pingi juurest teise juurde, vaatas tahvleid, kriipsutas valed vastused maha ja andis tahvli selle omanikule tagasi. Minu tahvli juures, kus ta varem eelmistes tundides polnud peatunudki, läks tal seekord palju aega. Ta ei lausunud head ega halba sõna, aga küllap oli see mulle meeltemööda, et ta hinnaalandust ei teinud.

Naamal, mu õel, oli ema kaotust pisut kergem taluda. Naama oli minust kaks aastat vanem, Naama polnud rippunud nii väga ema küljes kui mina. Kuigi olin isa nägu, otse isa suust kukkunud, olin loomult emasse, ema poeg. Naama jällegi oli nii näo kui teo poolest isa tütar: vähese jutuga, rahulik, hoolas nii koolis kui kodus. Kooliõpetajal oli vahetevahel nuramist mu kirjatähtede pärast, ilukirjas punnitasin harva nelja välja, Naamal aga selles peale viite muid numbreid polnudki. Kooliõpetajal oli Naamast kasu: tuli tal kas või päevaks ära minna, võis ta lapsed Naama hooleks jätta. Palju meid ju siin polnud, kümmekond, neist pooled poisid. Naama sõna maksis, ta sai ka poisid korrale.

Kodus oli Naama olnud ema paremaks käeks — nüüd, mil ema käsi enam polnud, pidi Naama usin olema, et üksinda kõigi perenaisekohustustega toime tulla. Laupäeviti kippus see Naamal siiski üle jõu käima. Eks Jaagupi emaõde Kadaka Leena tuli ja aitas. Leena jaoks jäi meie pere laudakord ning ikka sagedamini istus Leena ka meie toas kangaspuude taga. Kangas oli ju üles jäänud, selle kudumist ei saanud võlli peale pooleli jätta.

Isa oli ennegi vähese jutuga — nüüd ütles ta harva jutu sekka mõne üksiku sõna, nii et teda ei saadud otse tummaks pidada. Varem oli ta võtnud teiste meeste seltsis pitsi viina või lonksu õlut, nüüd hoidus ta nii seltsist kui õllekapast eemale. Kartis ta ennast, et viimati oma muret viina sisse uputama hakkab, nagu mõne mehega enne teda oli juhtunud...

Üksnes Jaagup oli endine. Mulle tundus, et jäme ots meie majas hakkab tema kätte minema.

Ja siis tuli uus mure mitte üksnes meie pere, vaid kogu Paadelaiu peale sealt, kust seda oodatagi ei osatud.

Tongrid olid ühtepuhku meie majades ringi nuhkinud. Teati juba, mida nad tahavad — natšaid. Ega neile seda palju antud — keretäis süüa ja rublat paar mehe kohta. Vahel ei antud sedagi — meil ju ei veetud salakaupa. Aga noh, kui vastumeelsed tongrid olidki, ei tahetud nendega tüli. Seekord, paar päeva enne kevadpühi tulid nad hulpides mööda leed ja neil oli urjäädnik kaasas. Pankranna urjäädnik oli vana mõistlik mees, temast ei teatud halba karta, aga miks ta koos tongritega?

Leena juhtus parajasti meil olema ja nagu kombeks, seadis panni sãrisema. Vaerad olid juba esimesed munad munenud, pesasid ei võinud küll päris tühjaks teha, aga nii palju korjas küll ära, et külalistele sai.

«Oleks nagu rääkimist,» ütles urjäädnik.

«Neljasilmajutt või?» küsis isa.

Urjäädnik kehitas õlgu.

Isa juhatas urjäädniku saksatuppa. Uks sinna viis läbi meie — minu ja Jaagupi toa. Isa pani ukse kinni, aga urjäädnik lükkas selle pärani lahti, et ka tongritel kõik kuulda-näha oleks.

«Vössotski pärast?» küsis isa.

«Miks tema pärast? Päästsite ta ära. Peab teile kogumi tänulik olema. Ahvatles veel su naise...»

«Eks see ta tänu... Ei ta meile seda andeks anna, et me ta päästisime. See peab inimene olema, kes head kurjaga ei tasu.»

«Egas su poeg Vössotskit headuse pärast päästnud. Siitrahva komme ja...»

«Mispärast sul need kaks kaasas on?»

«Kästi võtta. Arvatakse, et olen teile liiga omainimene. Üks keel, pea siis üks meelgi võib tulla.»

«Parun saatis?»

«Kirikhärra saatis — või mõlemad paruniga. Ega sul mõnda poliitika-raamatut ripakil ole?»

«Miks ripakil! Kõik siin riulis. Mis neist peita! Inimeste õpetuseks, rahva kasuks trükitud. Ju need, mis kirjutatakse, enne tsensuurist läbi käivad.»

«Mõni võõras keeles trükitud raamat sul ka on?»

«Me Jaagupiga pursime pisut vene ja saksa keelt, läti keelt ka mõne sõna, nii palju, et kivikauba juures ei lase ennast Liibavis maha müüa. Aga et võõrastes keeltes raamatut lugeda, sellega ei tule me kumbki toime. Pole aega, et sõnaraamatu abil mõistatada.»

«Piibel on?»

«Igas peres piibel. Sul endal ka kodus.»

Kui häda käes, muutus isa jutukamaks.

Isa võttis riuli kõrvalt kummutist paksu nahkkaantega piibli, mis lukuga eest kinni käis.

«Miks sul siin pühakirjas mõnedel salmidel pliiatsiga paksud jooned alla tõmmatud?» küsis urjäädnik.

«Et rohkem meeles seisaks.»

«Kas muud salmid ei pea siis meeles seisma?»

«Peavad ka. Aga kõike ei jõua.»

«Ise tõmbasid salmidelle jooned alla?»

Isa oleks urjäädnikult otse küsinud, milles asi, milleks see uurimine, aga et urjäädnik oli saksatoa ukse pärani lahti lükanud (teine tongri-test pursis pisut eesti keelt), oli isa ettevaatlik. Ometi ei suutnud isa ka uskuda, et urjäädnik talle halba soovis. Sai ju tedagi määritud, talle Riiaast, vahel Rootsistki toodud üht-teist, mis polnud otse salakaup, aga mida siin Venemaal raske saada oli. Siiani oli Pankranna urjäädnik püüdnud asju nii ajada, et hundid söönud ja lambad terved. Alati tal see küll ei õnnestunud, aga näis, et ta oma südame varjatud sopis lam-maste poole hoidis. Seepärast jäigi isa talle vastuse asemel pikalt otsa vaatama.

«Kas siis ei tohi salmile kriipsu alla tõmmata? Kui, ütleme, õpetaja kirikus salmist rääkis ja et jutlus kauem meeles seisaks?»

«Siis ütlegi niiviisi. Kuulsite,» hakkas ta vene keeles rääkima ja pöördus tongrite poole. «Ta käis kirikus, kuulas õpetaja jutlust ja tõmbas pärast kodus salmle joone alla.»

«Tak totšno, vashe...» Isa pidi lisama «võsokorodije», aga tongrid olid alamväelased ja seepärast pomises ta sõna lõpu endale habemesse.

Urjäädnik kirjutas isa seletuse piiblisalmide allakriipsutuste kohta protokoll, lasi isal sellele alla kirjutada, samuti mõlemal tongril, et nad usutlemist olid pealt kuulnud. Piibli jättis urjäädnik oma kätte.

«Ju sul endal piibel ka kodus on! Mis sa sest siit Paadelaiust hakkad vedama!» ütles Jaagup. Urjäädnik vaatas teda altkulmu. «On küll, aga mitte plehvedrit täis. Ma olen oma usu ja oma piibli puhta hoidnud.»

«Egas seegi mõne tinapliiatsijoone pärast määratud ole. Aaron, too kumm, hõõrume piibli puhtaks.»

Mulle tundus asi imelik. Koolmeister ei lubanud lugemise või rehkenduse raamatusse pliitsiga jooni tõmmata, aga isa polnud ju koolilaps.

Pann pliidil oli särisemise lõpetanud, Leena kattis nüüd saksatuppa viiele laua. Peale urjäädniku ja kahe tongri olid sinna pandud toidunõud ka isa ja Jaagupi jaoks.

«Vana Elias, rätsep, võeti täna hommikul vahi alla,» ütles urjäädnik.

Leena lõi parajasti suhkrupea küljest suhkrut. Suhkrutoos, mida ta hoidis teises käes, kukkus põrandale, kukkus kildudeks.

Jaagup ei öelnud, et killud toovad õnne. See viimane, mis urjäädnik ütles, oli ka Jaagupi tõsiseks võtnud. «Mispärast?» küsis Jaagup.

«Olla pühakirja moonutanud!»

«Kuidas saab pühakirja moonutada! Pühakiri on piibli kaante vahel!»

«Minu asi ei ole rätsepat hukka või õigeaks mõista, see on teiste asi. Minul oli käsk ta vahi alla võtta.»

Leena oli enesest nii ära, et killud ja suhkur olid ikka veel põrandal segamini. Naama tõi luua ja pühkis killud kokku. Leena otsis põlle alt taskurätti. «Va Võssotski töö. Ta Eliast ei kannatanud. Elias ei teinud kärbselegi kurja.»

«Mis sest kärbsest siia jutu sekka! Oleme kõik kärbsele kurja teinud, ilma selle kurjata oleks maailm kärbseid täis, poleks inimesel ega loomal hingamist,» ütles urjäädnik. «Ära kärbest pühakirja vahele topi! Piibel on kõigil üks, aga piibli seletamise pärast on sõdu peetud, et hoia ja keela!»

«Noh, vanalell oma niidi ja nõelaga ei ole kellegi sõjamees,» lausus Jaagup.

«Aga sina võib-olla oled?»

«Ei mina ennast niisuguste vaimuilma asjade sekka topi, mul hüljestega jää peal, kõrgeausustega sõidrus ja kividega meres ülearu tegemist.»

«Ei Jaagup vaimuilma asjadega tegemist pea, pole mahti,» hakkas isa Jaagupi pärast kartma. «Olge nüüd head, maitseme seda, mis...» palus ta teisi lauda istuda. Ta sai enesel sõnasabast kinni, pidi ütleva, et «maitseme, mis jumal andnud», aga kogu asi oli nii imelik, mine tea, kas oli seegi õige siinkohal jumala nime pruukida. Uuel kirikhärral Halleril kantslis on küll iga teine sõna Jehoova, vahel sekka mõni kurat

ka, Elias pidas jälle kangesti kinni teisest käsust, ei lubanud jumala nime ilmaasjata suhu võtta...

... Elias vahi all oma usu — või uskmatuse pärast? Elias ei rääkinud Weitlingist ja selle «Vaese patuse evangeeliumist» mujal kui ainult siin Paadelaius... Lell polnud prohvet, kes tahab kõik rahvad oma jüngriks teha... Ta löi nendegi peale siin Paadelaius käega, pärast seda kui Rahel oli ära läinud. «Elu läheb oma rada!» oli ainus, mis ta Raheli äraminemisest oli öelnud. Ta ei visanud Rahelit kividega ega mõistnud teda ka õigeks. Viimasel ajal oli ta meie peres harva käinud, oli oma iganädalase Paadelaiu-reisi ajal rohkem koolmeistri pool peatunud. Kus Elias praegu on, Pankranna vallamajas või juba linna viidud? Pandi ka Eliase varandus aresti alla, võeti raha ära? Elias küll rohkemat raha enda juures ei hoidnud, saatis välismaa panka, ütles, et vähemalt niikaua võib siin veel elada, kuni raha mujale saata saab... Käis urjädnik täna tongritega ka koolmeistri juures või läheb ta alles sinna?

Kõik need küsimused tunglesid isa, Jaagupi ja isegi minu peas. Aga asi oli nii õrn, et ei isa ega Jaagup liigse pärimisega lagedale tulnud.

«Noh, täna vahi all, homme jälle prii poiss. Proosit!» ütles Jaagup klaasi tõstes. Ta ise võttis tilgakaupa, sundis aga tongreid ja urjädnikut klaasi põhja vaatama. Jäme ots oli ka siin lauas nagu iseenesest Jaagupi kätte läinud.

Jaagup jäi silmitsema õllekannu, mille põhja ta urjädnikule ära valas, ja ütles: «Egas odramärg otsas ole. Tule, isa, võtame aidas uue nõu käsile. Nii suure truki all, et üksi lastes lööb suud-silmad täis.»

Isa võttis ämbri ja oli kuulda, kuidas nende sammud aida poole läksid. Urjädnik tõstis silmad seinal asuva kella poole, kuulatas ja jäi üksisilmi Leenat sihtima. Aga juba astuski Jaagup tagasi tuppa, õlleämber käes, silmakulmud ja kampsun õllevahused.

«On ikka truki all nagu türgi rahvas sultani all,» ütles Jaagup. «Üksi ära mine ligi, teisel olgu kohe ämber valmis.»

«Kuhu peremees ise jäi?» küsis urjädnik.

«Aastates inimese asi, või temagi kere niisugust trukki vastu peab. Eks läks sinna, kus keiser jala käib,» kostis Jaagup.

«Mis ta ütles?» küsis umbkeelne tonger vene keeles, nii palju taibates, et keiser siitmaa keeli tsaari tähendab.

Urjädnik tõlkis Jaagupi sõnad ümber, lisas samas aga lepitavalt, et siitkandi inimesed ikka nii ütlevad, kui võõrad majas, pealegi veel söögilauas. Tahavad ennast viisakamalt väljendada.

«Keisril on tualett,» tähendas umbkeelne tonger. «Ei ole meie asi arutada, kus keiser käib.»

Urjädnik kehtas õlgu. Võib-olla oli see õlakehitus selleks tilgaks, selleks untsiks, mis kaalukausi sinnapoole vajutas, et urjädnik paari kuu pärast Pankranna vallast teise, vähemasse valda ümber paigutati, olgugi et palk endiseks jäi. Ometi oli see teenistusredelil samm allapoole, mis omakorda ta perekonnaelule halvasti mõjus, nii et ta ise seejuures liialt viinaga sõbrustama hakkas ja viimaks urjädnikuamestist üldse lahti lasti. Seekord meie toas söögilauas istudes kallutas ta aga kannu veel mõõdukalt, nii et Jaagup teda kogu aeg tagant sundima pidi. Jaagupil oli tähtis, et nad kõik kolm rohkem purju jääksid, et isa

jõuaks Koolielul ära käia, et koolmeister kõik Eliase toodud raamatud ära peidaks, kas või karjamaale kadakapõõsasse viiks, kust urjäänik ja tongrid neid kätte ei leiaks.

Urväänik tõstis ikka sagedamini pilku seinakella poole, seejuures pidi ta laskma silmadel toas ka niisama ringi käia, et tongrid ta kella vaatamist ei märkaks, et nad samuti nagu tema kahtlema ei hakkaks, kas peremehel keisri jalgsikäigu kohas ikka tõesti nii palju aega läheb.

Viimaks isa tuligi, ukse vahel moepärast käega veel üle pükste ja pintsaku tõmmates.

«Noh, jõudsid ka viimaks,» ütles urjäänik.

«Eks ta ole, vana paat lekib ahtrist ja vöörist. Selle tihtimine võtab aega.»

«Mis ta rääkis?» küsis umbkeelne tonger.

Urväänik ütles, et seda on raske sõna-sõnalt tõlkida, et ta tõlgib ainult mõtte. Ja ta tegigi seda.

Teine tonger, kes siitrahva keelt pisut oskas, lehitses piiblit, mida urjäänik oli kavatsenud asitõendina kaasa võtta. Oleks piiblile midagi juurde kirjutatud, oleksid nad ehk piibli kaasa viinud, aga peale sirgete, hoolikalt joonlaua ja pliiatsiga tõmmatud joonte mõnel leheküljel trükiridade all oli piibel puhas.

Nii ei viidud meilt midagi kaasa, ka piibel jäi alles. Vanalell Elias aga, kelle pärast see kahe tongri ja urjääniku käik Paadelaidu oli toimunud, vanalell lasti küll pärast paaripäevast vahi all istumist vallamaja vangiputkast välja, aga tal ei lubatud enam siin piiri ääres ega üldse Baltimaadel elada. Venemaal võis ta enesele ise asukoha valida — peale Peterburi ja Moskva linna. Vanalell valis Pihkva. See linn oli Saaremaalt mitusada versta, siiski lähemal Paadelaiule kui mõni muu Venemaa linn või küla.

Paadelaiu inimesed, Piksid ja Rähkid, kellel aga jalad kandsid, käisid teda Pankrannal ära saatmas.

«Mis sulle siis süüks pannakse?» — see küsimus oli kõikidel suus.

«Seda küsige parun von Maacki ja uue pastori von Halleri käest.»

«Kuidas me seda neilt küsima läheme. Ja kui läheksime, kas nad seda meile ütleksid.»

«Ei nad seda ütlemata jäta! Mina ei või teile midagi rohkem öelda, kui et uus luud pühiv toa puhtaks. Pannakse veel süüks, et olen hakanud siin alevikurahva silma all miitingut pidama.»

«Miks sa välismaale ei lähe, kui sa siin enam olla ei tohi?» küsiti.

«Ei lubatud. Oleksin pidanud minema siis, kui veel lubati. Aga ma ju ütlesin, et ärme hakkame siin miitingut pidama. Ärge midagi rohkem küsige. Valetada ma ei taha, aga tõtt rääkida...» Vanalell löi käega ja pööras näo ära.

Vanalell oli omal ajal tulnud Pankrannale nagu härra, posthobustega, ja sõitis siit nüüd minema nagu härra, olles samuti posthobused enesele küüti tellinud. Raamatud, isegi moežurnaalid olid talt ära võetud, siiski olid tal alles õmbliušmasin ja kolm nahkkohvrit. Ta lasi postipoisil need kalessi kanda. Ise seisis kalessi juures, kallist riidest sinine mantel seljas, kübar peas, hõbenupuga kepp käes, seisis seljaga, et mitte oma lahkumisvalu näidata. Ennast kogunud, pööras meie poole ja ütles: «Laske

lapsukesed minu juurde tulla! Seda ei tohi neile ju ometi keegi pahaks panna.»

Meie, noored Piksid ja Rähkid, mõned juba teistmetes, mõned alles põlvepikkused, jooksime vanalelle ümber kokku. Ta haaras mõne väiksema sülle, suurematel sasis juukseid, pistis igäühele, kes me Paadelaiu lastest ta ümber olime, kümnerublase kuldraha pihku. Saime meiegi Naamaga kumbki kuldmündi. See oli tollal lapse kohta suur, väga suur raha ja ma ei tihanud seda vastu võtta, tahtsin vanalellele tagasi anda.

«Kasvad, tuled mind veel vaatama! Teerahaks...» Siis aga mõtles ümber: «Ei, ära tule! Osta parem raamatuid!» Ja nüüd ka vanematele, inimestele, kes teda saatma olid tulnud:

«Katsuge kirjad läbi!»

Need olidki siin Pankrannal ta viimased sõnad. Istus kalessi, mees pukis nõotas hobuseid ja ta läks, ilma et oleks tagasi vaadanud. Arvan, tal olid pisarad silmas, ta ei tahtnud ennast nõrgana näidata.

Mitte ainult Paadelaiu rahvas polnud vanalelle ära saatmas. Oli teisi, kes temast lugu pidasid, oli küllap ka neid, kes keelt kandsid. Egas pastor Haller muidu oleks oma järgmise jutluse aluseks võtnud samad piibli sõnad, mis vanalell Pankrannalt lahkudes oli öelnud: «Katsuge kirjad läbi!»

Nimetamata Eliase nime, kordas kirikhärra neid kolme sõna mitukümmend korda. Ta ütles, et sest ajast peale, kui õnnis jumalasalane Gutenberg trükikunsti üles leidis, on raamatuid palju saanud, raamatuid on nagu liiva mere ääres. «Aga väga paljud neist ongi sääraseid, mis peaksidki nagu liiv mere äärde jääma, sest et nende sees miskit kasulikku ei ole. Tühi lora, kõrvast sisse, teisest välja. Selle lora hulgas on paraku ka sääraseid, mis inimese hingele kahju võivad tuua, kurjale teele meelitada. Niisugust kahjulikku lora on näituseks ühe kupja ilma koolihariduseta poeg kokku luisanud ja ära trükkida lasknud. Teine noormees jälle ässitab oma juttudes, mis tahaksid ajaloolised olla, aga millel iga tõepõhi puudub, rahvast kiriku ja mõisavanemate vastu üles. Nende lora on õigel ristiinimesel kerge ära tunda, sest juba pealkirjad, nagu «Musta mantliga mees», «Kurjal teel», «Külmale maale», «Maimu» ja teised, näitavad, et seal midagi hingele kosutavat sees ei või olla.

Õnnetuseks on aga kavalaid, otse kuratliku meelega kirjasolkijaid, kes küll ise ei oska midagi välja mõelda, selleks aga pühakirjast enesest hakkavad sõnu ja absatse välja noppima ja nende abil piibli mõtet ära muutma, püha vaimu oma madalate sihtide tarbeks roojastama. Üks niisugune oli Magdeburgi linna köögitudruku raiskuläinud sohi-poeg, rätsepasell Weitling, kes piibli sõnu kurjasti, meelevaldselt tarvitades näidata püüdis, et abielurikkumine mitte patt ei ole, et inimesed ei peaks oma igapäevase leiva pärast mitte muret tundma ega tööd tegema, vaid vagabundide kombel ilmas ringi hulkuma, nagu see rätsep ise maalt teise hulkus ja inimesi riigi seaduse ning korra vastu üles ässitas, mispärast rätsep ka vangki pandi ja ta poolt trükitud solk ära korjati. Üks teine rätsep, kes kaua aastaid siin meie keskel elas, püüdis Magdeburgi rätsepa moodu järgi siinsete inimeste meeli kihvitada, ja kui ta siit ära saadeti, olid ta viimased sõnad: «Katsuge kirjad läbi!». Jah, katsugem kirjad läbi, lugegem pühakirja, aga mitte

rätsepate moodu järgi. Nüüd on sinne rätsep juba Venemaal, kus inimesed tema ja tema inimeste keelt ei mõista, nii et ta sääl oma patuseemet külvata ei saa.»

Vaevalt Haller kantslist just niiviisi ütles, nagu ta sõnu Paadelaius ümber räägiti või nagu mina sulle seda praegu seitsekümmend aastat hiljem maakera teisel küljel räägin, aga kõigil, kes sel päeval pastori jutlust kuulasid, oli selge, et Haller ise oli vähemalt üks neist, kes Eliase oli lasknud Venemaale saata.

Pärast Raheli äraminekut oli vanalell oma laupäevastel Paadelaiureisidel peatunud jah enamasti koolmeistri pool, meil oli ta harva käinud — nüüd oli ta siis hoopis silmapiirilt kadunud. Silmapiirilt küll, mitte aga minu, kümneaastase poisi ega ka mu koduste ning teistegi Paadelaiu inimeste meeltest-mõtetest. Vanalell polnud Rahel, keda ma unustada püüdsin. Kuid ega Rahelgi ununenud — nägin teda ühtepuhku unes, nagu oleks ta ikka veel kodus olnud.

Kirikhärra Haller käis talvel ise Paadelaius meie kooli katsumas. Saanis üleni kasukatesse mässitud, kutsar ees pukis, sõitis ringi mööda leed, otseteed üle lahe ei julgenud pärast Vössotski soidrus sumamist enam ükski asjamees tulla, kirikhärrast rääkimata. Küsis piiblilugu ja katekismust, lasi kõiki koos ja igäuhte eraldi koraaliviise laulda, uuris meie, koolilaste käest, mis me Eliasest teame, kus peres Elias on kõige sagedamini käinud. Kartsin, et mõni teine ütleb, et käis varem kõige rohkem meil, seepärast tõstsin ise käe.

«Aga miks ta teil käis?» küsis kirikhärra.

«Ta oli meie sugulane,» vastasin.

«Mis ta rääkis? Mis ta tegi?»

Ma ütlesin, et oli meil saunas ja lasi mind oma selga pesta.

«Kas ta sinule Weitlingist ka rääkis?»

Muidugi oli ta meil kodus Weitlingist rääkinud, samuti teadsin, et valetamine on patt, ometi võtsin julguse kokku ja tegin, nagu oleksin seda nime esmakordselt kuulnud: «Kellest, õpetajahärra?»

«Weitlingist! Kas sa ei kuulnud, kuidas ta isale rääkis ühest saksa rätsepast, kes tahtis piiblit ümber teha?»

«Vahel ta rääkis, et mõni on toonud talle riideid ümber teha, aga ta ei võtnud. Ta ei tahtnud teiste rätsepatega tülli minna.»

«Poiss, kurt oled või! Ma küsisin sinult piibli, mitte riiete ümbertegemisest. Istu! Kas mõni teine teist on Weitlingi nime kuulnud?»

Muidugi olid. Ka Naama, minust kaks aastat vanem, oli kuulnud, kuid ei tema ega keegi teine tõstnud kätt. Nii ei saanud ta meie, Paadelaiu kümnekonna koolilapse käest, midagi välja uurida, küll oli ta aga kaua, öhtuni välja koolmeistri juures. Paljuks ta sealgi targemaks sai, sest koolmeister oli juba ammu kõik kahtlasevõitu raamatud ära peitnud.

Vahest ainus, mis kirikhärra vanalelle Venemaale saatmisega saavutas, oli see, et inimesed hakkasid vabadel minutitel piiblit uurima. Kuid see ei tulnud Hallerile kasuks. Piiblist leiti palju seda, millest kirikhärra kantslis ei rääkinud või kui rääkis, siis sõnade mõtte mõisnike ja keisri kasuks pööras. Kui vanalell veel Pankrannal elas, polnud ta enesele tõelisi jüngreid Paadelaiust leidnud, ta juttu Magdeburgi

rätsepast ja selle «Vaese patuse evangeeliumist» küll kuulati, ei võetud aga nii südamesse, nagu Elias oleks lootnud. Nüüd, kui vanalelle enam siin polnud, muutus suhtumine ta sõnadesse, neid hakati meelde tule-
tama ja tõsiselt võtma. Katsuge kirjad läbi!, oli vanalell lahkudes öel-
nud, kirikhärra oma jutluses järele osatanud, naeruks teha püüdnud. Mina, kes ma varem ei tahtnud paksu piiblit pihku võtta, kellel jätkus kooli «Piibililugudest», millest me õppima pidime, hakkasin nüüd piib-
list otsima neid kohti, kuhu isa oli Eliase õpetuse järgi pliitsiga jooned alla tõmmanud. Seda enam, et Raheli-sarnastest naistest näis seal mit-
mel pool juttu olevat.

Ühtlasi hakkas Weitlingi nimi mu mõtteid kummitama. Kui saaks päris Weitlingi enda kirjutatud raamatut lugeda? Kust seda võtta? Pealegi oli see ju saksa keeles. Vanalell oli küll mõned kohad sellest tõlkinud ja käsitsi, kopeerpaber all, mitu lehte korruga ümber kirju-
tanud, aga kust neidki enam leida. Kui vanalell välja saadeti, oli kõik, mis kuidagi vanalelle puutus, igas peres kas põletatud või nõnda pei-
detud, et peitja seda üksinda teadis. Isa käest ei tasunud küsidagi, isa kartis. Jaagup ei kartnud, aga Jaagup ei teadnud, vaevalt oli tal meeles Weitlingi nimigi, olgugi et vanalell sellest küllalt oli rääkinud. Jaagupil oli meeles üksnes see, mis vanalell oli pajatanud kaugetest maadest, suurtest laevadest, milledega ta oli üle ookeani sõitnud, New Yorgi linnast, kus vanalell ütles ennast samuti mõned kuud elanud, indiaanlastest ja kullaotsijatest. Kui keegi hakkas Jaagupile usust rää-
kima, vastas Jaagup, et iga usk, ükskõik, oli see vaimulik või ilmalik, ei ole muud kui libe loba lollide ligimeelitamiseks, et neilt siis kergemini nahka koorida. Ei uskunud ta taevariiki ega Vene keisririiki, ei isamaad ega emakeelt. Isamaad polnud ju ollagi, seesama merest hiljaaegu ker-
kinud, suuri raudkive täis kruusavall, kuhu kajakapesade hulka mõni-
kümme inimest oma pesakastid olid teinud, ja sellegi eest tuli mõi-
sale igal aastal ikka suuremat ja suuremat renti maksta. Kui emakee-
lest juttu tuli, siis Jaagup muigas, kratsis kukalt ning vaatas minu ja Naama poole. Vanalelle Weitlingi-jutud olid tal meelest läinud ja ikka vähem meenutas ta ka vanalelle ennast. Kui teised talle vanalelle meelde tuletasid (oli vana Elias ju nii mulle, Naamale kui Jaagupile kõigile sugulane ühtmoodi), ütles Jaagup: «Vana, ilma näinud mees, aga tite aru! Endal dollarid välismaa pangas, ja lasi ennast Venemaale saata! Kas ta siis ei teadnud, kus riigis ta elab, mis siin võib ja mis ei või rääkida!»

«Kui sa nii viisi räägid, on sul enesel varsti Eliasest hoopis kaugem tee jalge all,» hoiatas isa.

«Ega ma oma mõtteid Pankranna alevikus kogu ilmarahva ees kuu-
luta! Räägin neid siinsamas oma toas nelja seina vahel. Ja pole ma siingi hüüdnud, et katsuge kirjad läbi!»

«Su meelest on siis usk ja piibel tervenisti, ilma katsumata, tühi loba, nagu sa ütled?»

«Ei hakka seda loba ei lugema ega «katsuma», millega kiriksaks kantslis ühtesid lolle põrguga hirmutab, teisi lolle taevaga meelitab. Enne minna kaamel läbi nõelasilma, kui rikas taevariiki saab! Pastoril käes sama suur mõis kui Maackil, priske palk otsa. Eks kinkigu ennast

vaeseks, kui taevariiki tahab pääseda! Sää! vaesed ees ootamas, kõik Lahtevahe küla vaesed koos, aga — kirikisandat ennast pole, kiriksaks pörgus rikaste hulgas. Mina ei tunne ei enne ega pärast surma kummagi hotelli vastu huvi. Pigem astun Riia trahterisse sisse.

«Seal istun mina uhke tooli peal —
ja preili minu põlve peal»

nagu see Kihnu poiss laulis, kes kahe päevaga Riias suvisest kivide-
rahast lahti sai.»

«Siis oleks ju pidanud laulma, et preili istus rahakoti peal,» ütles isa.

«Egas ühte laulu kõik sisse mahu. Kord põlve pial, siis rahakoti pial. Ikka kordamööda. Kus sa trahteris ilma rahata. Üksnes mõni tonger saab ilma rahata.»

Nii ta isa solvas, solvas ka meid Naamaga. Muu jutu seas, paari sõna-
täägiga muu jutu vahele. Isa tõusis, võttis varnast mütsi ja vammuse,
astus õue, mina läksin oma, Naama oma kambrisse. Leena pliidi juures
hakkas nuttu tihkuma.

«Sul sõnad kolisevad nagu raudkivid suus, kas sa mitte ei saa neid
alla neelata!» ütles Leena ise tihkumist alla neelates.

«Kuidas ma raudkivid alla neelan! Ei neid tohi enesele sisse jätta,
raudkivid tuleb just enesest välja ajada.»

«Kas sa arvad, et sa sellega minu elu siin kergemaks teed!» nuuksus
Leena.

«Miks vanamees siis ennast sellest teisest ära ei lahuta, kui nad juba
mitu aastat lahus on,» ütles Jaagup.

«Ju loodab, et tagasi tuleb,» ütles Leena ja hakkas päris valjusti
nutma. «Kuulda, tonger Raheli koos lapsega hoopis maha jätnud, ton-
ger hoopis Peterburis, sää! teise võtnud. Ju Rahel oma tegu nüüd ise
ka kahetseb, ju loodab, et Timmu talle linna järele tuleb ja siia tagasi
toob.»

«Pole isa teda sinna viinud ja pole isal voli teda ka Paadelaidu tagasi
tuua — vähemalt siia katuse alla mitte. Siis ju tonger kohe majas. Kui
vana see noor tonger tal juba on?»

«Penjaminil peaks neli aastat seljas olema. Varsti Paadelaiu rahval
ametimees omast käest. Pole enam tarvis Pankrannale laevu möllima
minna...»

«Tonger omast käest...! Ei sinulgi, kulla emaõde, raudkividest suus
puudus ole — ainult süljega rohkem kokku määritud.»

«Kellel see minust ja mu sõnadest! Tuleb Rahel tagasi, kaon mina
oma koju! Vaata et sinulgi tuleb siis siit ära tulla. Meil emaga koju
mehehinge vaja.»

«Küll sa selle mehehinge koos meheihuga veel leiad. Mõne jalust
vigase või peast segase. Ons Lahtevahe külas neist puudus! Mina siia
Paadelaiule põlist pesapaika seadma ei hakka.»

«Helde taevas, mis sinust siis saab! Maailmahulgas! Kellele see võõra
rahva seas ringikolamine õne on toonud. Olgu elu sää! või parem, süda
jäeb ikka kodukoha külge.»

«Kust sina seda võõramaa asja laita tead. Ise pole sa Riia linnaski käinud, eluaeg kõigi juurtega siin Paadelaiu kivide vahel kinni. Kaon merede taha, ei vaata Paadelaiu poole ka poolpilukil silmaga tagasi.»

«Tuled, nagu Elias tuli, ja siis vaata, et sind veel kaugemale päikesetõusu poole ei saadeta. Siis ei laula sa enam Riia linna trahteri laulu, siis laulad, et «Sääl Siberis Baikali taga.»»

Leena pani kinni selle kambri ukse, kuhu Naama oli läinud, Jaagup nihutas kinnimale teise kambri ust, kus mina, rehkenduse raamat ees, laua taga istusin. Nende jutt vaibus sosinaks ja kuigi ma teravalt kuulatada püüdsin, ei saanud ma ühestki sõnast aru. Ometi aimasin, millest nad võisid rääkida.

Pärast seda, kui Rahel oli linna tongri juurde läinud ja Jaagupi emaõde Leena oli hakanud meil käima, oli meil kodus tekkinud nagu kaks erakonda. Ühes olid Leena ja Jaagup, teises isa, Naama ja mina. Jaagup oli isast suurem, tugevam, julgem, sõnakam. Leena kätte olid libisenud koduse majapidamise ohjad (Naama oli ju alles noor ning pidi veel lisaks koolipinki nühkima). Nõnda kippus võim ikka rohkem ja rohkem Leena ja Jaagupi partei kätte libisema. Kui isa oleks üksinda olnud, oleks ta ehk võimu päriselt nende kätte minna lasknudki, aga minu ja Naama pärast ei saanud ta lasta seda sündida. Koolmeister kiitis, et mul pidada terane pea olema, isa mõtles mind edasi koolitada, kas või Tartu suurkooli välja, minust advokaati teha, kes Paadelaiu kohtade ostuõiguse mõisa käest välja protsessiks. Naamal seisis paari aasta pärast leer ees, pärast leeri tuli aga hakata kaasavara peale mõtlema. Naama polnud inetu, aga ka mitte nii ilus, et ilma kaasavarata oleks lootnud mehele saada.

Söögi pärast polnud veel ütlemist tulnud. Esimene kartul saadi siit-samast Paadelaiu põllusiilult — see jaotati selle rehnungi järgi, kui palju kusagil peres sööjaid oli. Kartuli talvevaru vahetati sügisel siigade vastu. Piim tuli ühisest Paadelaiu laudast. Üksnes muu toit, nagu suhkur ja leivavili, toodi sügisel laevadega linnast, või kellel nappis, võttis juurde siitsamast Naki Peetri poest, kus alati ka pisut toidukraami tagavaraks seisis. Peale selle olid Ookivi vanaemal minu ja Naama jaoks käed alati lahti, ei jätnud memm põllesiiu sees meile toomata, mis neil endal kodus head-paremat. Söögi pärast polnud ütlemist, aga kummalgi erakonnal oli juba ammu oma raha. Jaagup oli oma pärandusosa laeva juures klaariks teinud ja teenis nüüd kiviveoga sama palju või rohkemgi kui isa ja vanaisa Abram. Koos Roogude Gaabreliga olid nad Kihnu meeste käest kahesüllase laeva ostnud. Kihnu osanikud olid omavahel tülli läinud ja seetõttu olid Jaagup ja Gaabrel laeva odavasti kätte saanud. Ja nad ei kahetsenud. Laev pidi olema karme tuule sisse minema ja kerge poutima. Uued osanikud, mõlemad põissmehed, olid laeva «Kukulinnuks» ristinud. Isa ja Aabrami kolmesüllane «Oma Saar» ei pääsenud kaldakividele nii lähedale, pidi kaugemale ankrusse jääma kui madalalt istuv «Kukulind». Kahesüllane laev leidis kergemini kusagil lahesopis tuulevarju, sai kiiremini lasti kätte ja linna alla jõudes ka rutem tühjaks. *Time is money*, oli Jaagupil juba enne Ameerikat selge.

Gaabrelil olid kipripaberid, ka Jaagup lootis need saada, tuhnis

meresõiduraamatuid, et kevade poole talve Kuressaare merekooli juurde kuuajalistele kursustele minna. Egas paberid sõitnud, mehed sõitsid, aga kui pabereid nõuti, siis oli parem, kui need mõlemal käes. Pealegi näis sedamoodi, et jäme ots ka laevas pidi Jaagupi peos seisma.

Nagu Jaagup muu, mitte kedagi riivava jutu sekka äkki mõne teravate nurkadega raudkivi poetas, nii ajas ta teinekord ka säärast lora, et raske mõista, mida sellest naeruks panna, mida tõsiselt võtta. Üks näis siiski kindel olevat, et ta kummastki Paadelaiu pesapaigast suuremat ei hoolinud, ei Pihlanukast ega Kadakast. Jaagup oli näinud elu Balti mere hommiku- ja õhtupoolsetes randades, oli kuulnud Eliase ja teiste kaugel käinud meeste jutte ja arvas, et mida kaugemal keisririigist, seda kindlam võib inimene oma elu peale olla. Jah, iseasi, kui parun oleks Paadelaiu päriks müünud, mida isa ikka veel lootis. Aga kui mitu korda oli isa koos teiste Paadelaiu meestega alandlikult, müts peos, von Maacki paraadukse taga seisnud, härra jutule palunud, rendi ikka korralikult kopika pealt ära maksnud, ent pakkunud või hingehinda, parun Paadelaidu päriks ei müünud. Ka võõrastele ei müünud. Rahapuudust ei paistnud parunil olevat, ostis masinaid, hakkas küla rendikohti, mis mõisamaade piiril seisid, mõisa külge liitma. Ütles rentnikule lepingu üles, ja oligi kõik. Miks ta seda tegi — see maa polnud ju Viljandimaa, mis oleks head vilja kasvatanud... Mitmed arvasid, et on Saksamaalt niisuguse käsu saanud, et kui Saksamaa ja Venemaa vahel tuleb sõda, siis on see Saksamaale kasuks, kui suurem osa maad iseäranis siin läänepiiril juba varem sakslaste käes. Tõi ju Lahtevahele Saksamaalt mehe, kes masinatega oskab ümber käia. Ja kas see esimene saksa pere siin viimaseks jääb?

Vähe oli neid, kes Venemaa ja Saksamaa vahelist sõda kartsid, sest keiser oli Saksamaalt proua kosinud, kes pidada Saksa keisri sugulane olema. On ju küll ennegi sugulased üksteise kõri kallal olnud, kuid Saksamaa ja Venemaa polnud ammu sõda pidanud, sõbralikult olid nad mitmel korral Poolat jaganud ja praegu paistis see sõprus püsivat.

Miks siis Maack Paadelaidu ei müünud, kui talle selle eest juba karjamoisa hinda pakuti?

Isa oli Riias sealselt kallilt — ju siis ka targalt — eesti advokaadilt nõu küsinud. Riias elas sel ajal mitukümmend tuhat eestlast, paljud sinna Saaremaalt läinud. Eestlased olid protsessija rahvas, kus nad Riiaski ilma advokaadita läbi said. Advokaat ei teadnud isale mingit nõu anda. Seadus on seadus, maa on mõisniku oma, keegi ei saa teda maad müüma sundida. Võttis seaduseraamatus moepärast sorimise eest viis rubla — mine siis veel nõu küsima!

Jaagup oma loraga seletas asja teisiti ja kui ta seda ka ise tõsiselt ei võtnud, paistis, et ta sõrme tõele lähemale ajas, kui Riia advokaat paksu seaduseraamatut sorides.

«Küll te näete, Maack toob Paadelaidu varsti patisaksad sisse. Meie lahe muda all abajas on hoopis sitkem, sellel on mitu korda kangem hais kui Kuressaare mudal. Arensburgi sõidavad üle Venemaa patisaksad kokku, vürstid ja krahvid, miks ei või nad siis siia Paadelaidu tulla, kui sinne muda rohkem haiseb ja parun neile uhke patimaja teha laseb!»

Või Jaagupi teine seletus: «Kaspia mere ääres purskab lambiöli, sedasama, mis me silmavalguseks põletame, maa seest välja. Mõni mees on selle õliga ennast mitmekordseks miljonäriks teinud. Kes ütleb, et ka Paadelaiu nukast ei hakka õli välja purskama, kui keegi õlile tee eest lahti torkab, augu puurib? Kui Maackile siit õli tulema hakkab, ostab ta selle raha eest terve Saaremaa ära.»

«Aga mis siis inimestest saab?» küsis isa või mõni teine Jaagupilt.

«Mis Maackil inimestest. Inimesi tehakse iga öösi juurde, isegi tongrite abiga tehakse juurde, inimesi on varsti maa kubinal täis nagu Egiptus rohutirtse, et üks enam teise kõrval seisma ei mahu, teise kukile peab ronima nagu Riia linna mitmekordsetes majades. Maad aga ei tehta kusagil juurde ja mis mõnel pool tehakse — nagu meie siin Paadelaius oma kartulimaa —, on täpes. Maa läheb korrast kallimaks. Ega Maack loll ole, et seda müüma hakkab. Inimene tühi ei maksa midagi, inimesi hakatakse varsti tapma nagu Egiptuses rohutirtse.»

Nüüd, mil Jaagupil enesel laevaselts oli — ka kahele mehele kuulus väikest laeva kutsuti meil laevaseltsiks —, polnud isal enam karta, et Jaagup Liibavi või Riia sadamas mõnele välismaa laevale madruks läheb. Olgugi et madruste palk oli sääl ligemale poole suurem kui Läti, Vene ja Eesti suurtel purjekatel, teenis mees kiviveoga siinsamas oma randade vahet sõites jällegi märksa rohkem kui Inglise laeva madrus. Ja rahast oskas Jaagup lugu pidada, ilma et tal seejuures iga kopika pärast sõrmed oleksid värisenud. Kui laevad siinsamas Lahtevahe lõukas juhtusid kive peale laadima ja ilm ilus, kauples see või teine laevaselts poisikesi appi, makstes iga sõudepaaditäie kivide eest kümme kopikat. «Kukulind» maksis kohe esimese reisi aegu meile paaditäie eest viisteist kopikat ja üks see meelitas mindki paadinina isa laeva «Oma Saar» poolt «Kukulinnu» poole pöörama, pealegi sai madalalt vees istuv «Kukulind» päris kalda lähedale tulla — Jaagupi juurde oli lähem sõuda. Isa ja vanaisa Aabram pahandasid küll, et kas sa, poiss, enam oma laevaseltsi laeva ära ei tunne, aga see pahandus oli naljaga pooleks. «Kukulinnu» järele tõstsid ka teised laevad paaditäie hinna viieteistkümnele kopikale.

Jaagup oli helde meile maksma, oli osav ka Liibavis kivisaksa käest viimast hinda välja tingima. Nagu meie, Paadelaiu poisid, olime Jaagupile tänulikud viie lisakopika eest, oleksid meie teiste laevaseltside mehed pidanud Liibavis saadud lisarublade eest Jaagupile tänulikud olema. Kui nad seda olidki, oli neil raske seda öelda või mõnel muul kombel näidata, sest Jaagup ei uskunud tänulikkusse, pidas tänulikkust võltsrahaks, tegi tänulikkuse naeruks.

Säärane oli Jaagupi loomus. Ta ei uskunud midagi ega kedagi — ei ka oma sõpra Roogude Gaabrelit. Sõber koorib sõbra kaatsad, naeris Jaagup, kui Gaabrel õllekannu juures teda sõbraks nimetas.

Mille sisse Jaagup uskus, oli raha. Mitte igasugune raha, vaid kuld- raha, kuld kümnerublaline. Kõik, mida maailmas palju, oli odav või läks veel odavamaks, kulda oli aga maailmas inimestega võrreldes vähe ja sellepärast seisis kuld hinnas. Ta ei viinud oma raha renteisse, vaid peitis selle säärasesse paika, mida üksnes ise teadis.

«Palju sul seda siis juba nüüd on?» küsis isa.

«Eks mõni kopikas ole kogunenud. Kui ükskord tuleb siit ära minna muud maailma vaatama, peab rubla taskus olema. Vana Eliase sõnade järgi polla tühjal taskul ka säälpool suurt lompi miskit väärtust. Kui minna, tuleb siin enne jalad alla kasvatada. Roomama ma sinna ei lähe!»

Lugedes reise, mis «Kukulind» Liibavi tegi, teenisid Jaagup ja Gaabrel juba sel esimesel suvel peaaegu et rohkem kui isa, Aabram ja Puuratta Pärni kolmekesi «Oma Saarel» kokku. Nagu süstik nõelus «Kukulind» Liibavi, Vindavi ja Saaremaa ranna vahet. Ikka juhtus tal olema päri- või külgtuul, mis minna ja tulla andis. Oli torm vesikaarest, kuuldigi «Kukulind» Saaremaa rannas Riia lahe pool küljes varjulises lahekäärus parajasti kive laadimas. Oli torm idast, seisis «Kukulind» kusagil Pilguse lähedal päris ranna ääres ankrus ning mehed said üheainsa päevaga laeva täis. Sügisel tehti reis Rootsi ja pandi «Skandia» kuumpeamootor «Kukulinnule» saba alla tuksuma.

Kuid ka teised mehed ei maganud. Veel paar aastat edasi, siis olid kõigil Paadelaiu laevadel mootorid sees, suur abi nii vastutuule kui vaikse ilma korral, iseäranis aga sadamasse sisse ja välja sõites. Polnud enam vaja puksiiridele kaunistest osa laeva teenistusest ära maksta.

Olgugi et isa Jaagupiga ja Jaagup isaga mitmes asjas ühist keelt ei leidnud ja nüüd koguni teine teises laevaseltsis olid, lootis isa siiski, et Jaagupi nooruse tormamine vaibub ja ta esimene poeg Paadelaiule jääb. Minust pidi koolitatud mees saama, targem kui see Riia advokaat, sest isa lootis, et kui mitte keegi teine, siis ta enda poeg seaduseparagrahvide metsast Maacki vastu õige kätte leiab.

Mis külasse puutus, siis külameeste maid võis mõis isa arvates küll omaks pidada, sest Maack oli Lahtevahe mõisa koos küla maadega Schwartzi käest ostnud. See, et kõik siitkandi maad seitsesada aastat tagasi siitinimeste käes olid, see kohtus ei loe. Selle kohta on kirjutatud küll ajalooramatuid, mitte aga paragrahvikonksudega seaduseramatuid. Ajalugu ütleb, et võitjal on alati õigus, kaotaja tagantjärele virisemine pole isegi kaasatundmist väärt. Kes küla maadel tahab asja muuta, võtku asi uuesti ette, tehku uus ajalugu, kirjutagu see kas või verega. Paadelaiuga olla iseasi. Neil, Piksidel ja Rähkidel, peaks ka tindiga kirjutatud seaduseramatute järgi õigus olema, sest seitsesada aastat tagasi Paadelaidu veel polnud, seepärast ei saadud seda verevalamisega võtta. Paadelaidu pole ka vanadel kaartidel. Paadelaid hulpis alles mõni põlv tagasi merest välja. Seda, mida polnud, ei saanud Schmalhosen osta ega Schwartz edasi müüa. See tilluke saarekülm, mille kaldaid nemad nüüd ärauhutumise vastu on kindlustanud, kuhu nemad oma majad on peale ehitanud, see on mere taganemise tõttu inimestele nagu kingitud, selle eest pole Maack endisele mõisnikule kopikatki maksnud. See kruusavall kuulub nendele, kes sinna elama on asunud. Kui asi kohtusse anda, tuleb advokaadil mitte ajalootargad, vaid maakaartide joonistajad tunnistajaks kutsuda. Siis, kui advokaat aruga on, peaksid Piksid ja Rähkid kohtus õiguse kätte saama.

Isa vaatas minu poole. Minust pidi see aruga advokaat tulema, minu koolitamise sisse usuti kas või karjamõisa hind panna. Ajaloo õigus

oleks maksnud verd, kohtu õigus maksis raha ja advokaaditarkust. Mul oli siinse koolmeistri külakool ja varsti ka Pankranna kihelkonnakool seljataga. Edaspidi mõtles isa mind linna gorotskoisse ja koguni Tartu suurkooli saata.

«Ei ka Aaron sulle õigust välja too,» ütles Jaagup. «Õigus on jah küll võitja päralt. Aga mitte üksnes õigus. Ka meri, mets ja veel üks värk, kust me kõik välja oleme tulnud, pidada olema võitja päralt.»

«Pese oma suud!» kärmastas Leena. «Häbi pole, lapsed kuulevad!»

«Ei mina näe siin enam ühtegi last. Naama läheb varsti mehele, noorhärri paari aasta pärast aruga advokaat. Vene riigi seaduse järgi on meri kolme versta ulatuses rannajoonest arvata samuti maaomaniku päralt.»

«Loede meredega on lee vee all ja lee pikkus ongi kolm versta. Nõnda et seaduse järgi pole Maackil Paadelaiu kohta midagi ütlemist.»

Jaagup lõi käega. Igakord, kui jutt Paadelaiu päriekssaamise peale läks, hakkas tal isast omamoodi hale. Isa oli juba küllalt nahutada saanud! Kas Elias talle ei rääkinud, kas isa ise ei näe, kus riigis ta elab! Vägivald, pettus, altkäemaks, ülematel ninad püsti, alamatel orjameel. Kui poleks kiviveoga nii hea teenistuse ots käes, peaks siit kohe jalga laskma. Jaagup hakkas lauluviisi nurutama:

«Ei seda aga oleks teadnud ma,
et madrusel hea elada.
Ei hukka lähe tema põld —
ei kõrtsi seinas seisa võlg.»

Jaagup ise kõrtsis ei käinud, vist ka lõbumajas mitte, hoidis raha. Ta uhkustas, et nemad «Kukulinnu» peal on Gaabreliga säärased kavalid, et naised peavad neile välja tegema, mitte nemad naistele. Vahest oligi see nõnda, kuid mitte siin, Paadelaius. Siin hoidsid nad nii tüdrukutest kui ka naistest eemale.

«Egas hunt oma pesa juures uttesid murra,» ütles Jaagup.

Enne kihelkonnakooli viimast klassi pandi mind suvel paariks kuuks «Oma Saare» peale kokaks, et saaksin tunda, missuguse tööga mu gorotskoisse saatmise rublad tulevad. Ega nad jah kergelt tulnud. Iseäranis raske oli vanaisa Aabramil, kel siis juba aastat neli üle kuuekümne. Ta ei tahtnud enda asemele ka uut poolnikku võtta, sest neil isaga kahe peale oli juba poolnik, Lahtevahe külast pärit liisuealine Puuratta Pärni. Et me ka sõjalaevastiku muulide jaoks kive viisime, loeti meie tööd kroonutööks, meie liisuealisi mehi ei võetud sõjaväkke, arvati, et nad niiviisi kroonule kasulikumad on. Eks seetõttu oli poolnikke peale pakkumas küll ja üks neist mõni üksik Paadelaiu laevade peal ka koha leidis, mitte sellepärast, et nelja laeva oleks meie saarekese kohta palju olnud, vaid seepärast, et mõnel aastal kippus Paadelaiu enda meesteväge väheks jääma. Naisi oli meil hulga rohkem kui mehi. Mehed said rohkem parki, kulusid rutem, kadusid rutem.

Kokale maksti ühe Liibavi-reisi pealt kümme rubla. Heade ilmadega tehti neli, isegi viis reisi kuus — nelikümmend rubla vaevalt leeriali-

sel poisil nelja nädalaga taskus, kuid egas mu töö olnud ka üksnes supi- ja pudrukeetmine. Isa, Pärni ja vana Aabram töid paaditais paaditäie järel kive, upitasid kivid tekile, koka jaoks oli kivide laevaruumi korkimine. Küll võttis selja kangeks, iseäranis siis, kui ilm oli vaikne ja öö selge, kuupaistene. Siis ei saanud ka öösel sõba silmale, enne kui laeval last käes, luuk kinni, paadid tekil ja kinni soritud. Puuratta Pärni — ta tundis mootorit paremini kui isa ja Aabram — pani masina käima ja nii popsutasime tasasel käigul lahesopist välja. Kui vähegi tuult oli ja tuul minna andis, tõmbasime purjed üles — mootorit ju hoiti — ja alles nüüd võis kokk ruhvi minna, kuna üks meestest, tavaliselt isa, esimesena rooli jäi. Vahivahetus käis iga kahe tunni järel, kokal polnud vaja vahis olla. Ka Liibavis oli kokal rohkem hõlpu — ei pidanud enam kividega nii väga sülitasi koos olema, vaid hoolitsema, et puder põhja ei kõrbeks ja meestel muudki oleks võtta, et rindealune vastu peaks, sest nüüd tuli neil kolm tuhat puuda kive lastiruumist välja tekile tõsta, tekilt tatsuga mööda planku maale kärutada ja seal niiviisi kantsüldadesse laduda, et uus kivisaks kivid üle mööta saaks. Meil oli kolmesüdlane laev — kivid laoti poolte kantsüldade kaupa. Järgmise reisi aegu polnud küll enam maal kivide ülesladumist, sest sadamasse jõudes tõmmati täislastis laeva kerele veeliini mööda värviga jooned peale. Kuid Saaremaa rannas laeva lastimisel jäi meeste töö endiseks, nii et mul vanast Aabramist päris hale hakkas. Pastlad jalas, ihu peal ainult takused püksid ja takune särk, köiejupp kere ümber, vööst saadik vees, kätega kive põhjast õngitsedes — enamasti on ju need põhjas kinni — õlgadeni märg, niiviisi sada puuda kive üle rinna paati upitada, täis paat laeva juurde sõuda, laeva juures jälle sama sadakond puuda samuti üle rinna paadist tekile tõsta, tühja paadiga tagasi karide juurde sõuda, ja niiviisi kuni viisteist korda üheainsa pika päeva jooksul, päikesetõusust loojani, kuuvalgel ka ööajast lisa võttes, enne kui sinu jagu, ühe mehe jagu, tuhat puuda kive «Oma Saare» lastiruumis. See polnud ka Pärnil ega isal kerge, vanast Aabramist rääkimata. Eks püüti tööd hõlbustada, olid välja nuputatud kivitangid, kivihang, suuremate kivide jaoks kivivints, nendega püüti ilma ise vette minemata paat täis lastida, kuid riistade pruukimine võttis aega. Kõige kiiremini sai paadilasti ikkagi siis kätte, kui sa ise vees oled, pastlad jalas, varvastega kivi põhjast lahti uuristad ja kätega paati tõstad.

Oli vanaisa Aabram säärase tööga kui tahes harjunud ja karastatud, aastad andsid ennast tunda ja pärast juulikuu viimasel nädalal tehtud Liibavi-reisi polnud tast enam kaasatulistat. Jäi seljaga süngi. Et uut sobivat poolnikku päevapealt saada polnud — igauht ei tahetud võtta, sai minust, kokast, poolnik. Isa seisis sellele küll vastu, aga et ilmad olid soojad, ilusad ja et sel suvel maksti kivide eest rohkem kui iial varem, lubas ta mul ühe reisi poolnikuna kaasa teha, kuni nad uue mehe saavad. Sain vanaisa paadi, aga, suure tahtmisega, nagu ma olin, ka vanaisa haiguse. Vanaisa võttis sügiseks uuesti jalad alla, ma pidin ligemale aastaks süngi jääma. Jooksva — see polnud meil tundmata haigus. Ei olnudki vist Paadelaius üle kuuekümne aastast meest, kes päris sirgelt oleks käinud, enamikus olid taadid ristluudest nagu liigendnoad vinklisse murtud. Saunaleil ja siitsamast oma lahe abajast

toodud muda võtsid valud vähemaks, päris sirgeks saadi ükskord kirstus.

Kirstus... Mul oli aga alles leeriski käimata! Mis hirmud ma küll üle elasin, mis mõtteid ma küll mõtlesin! Mida teha, kuidas siis edasi olla, kui tõepoolest peaksin jalutuks jääma. Harutihti läks mõte Rahelile — emale. Mõttes kutsusingi teda enesele appi, sellest teistele rääkida aga ei sõandanud. Olin ju kunagi hüüdnud: «Ema, ära minel!», ometi oli ema läinud. Nüüd polnud emal enam Võssotskit, tonger oli ema maha jätnud, Peterburi läinud, sääl naise võtnud. Kuid Rahelil oli nüüd Benjamin toita. Ema rabas linnas kampsuneid, kindaid ja salle kududa, et enesel ja Benjaminil hinge sees hoida. Küllap oli ema kuulnud, mis mu jalgadega oli juhtunud, oli meil ju ainult mõnikümmend versta vahet, ja nagu meie Rahelist üht-teist teadsime, küll tema meistki siin Paadelaius mõndagi teadis. Võib-olla oleks ta nüüd tulnud, kui ta mu mõtteid oleks kuulnud. Oleksin pidanud oma mõtted välja ütleva, talle kirjutama. Aga ma kartsin seda teha. Emale oleksin ma kirjutanud, ema oleks ilma kutsumatagi tulnud, kuid ema oli ju mu mõtteis Raheliks, peaaegu et võõraks inimeseks muutunud ja Rahelile ei julgenud ma oma õnnetusest kirjutada. Pealegi oleksin ma Raheli appikutsumisega koduseid, kõige enam isa, solvanud. Kodused, ka isa, kui kodus olid, tegid mis oskasid, tegid sedasama, mida oli tehtud teistega, keda saun, muda ja soontetasumine oli aidanud. Vanaema Lesbetil olid head käed, nendega oli ta mitmetelt valu võtnud. Mul oli aga valu visa kaduma, nii et tihti valude käes otse väänlesin. Leena poputas mind toitudega, koolmeister käis mind vaatamas. Jaagup andis julgust, öde Naama oli hell. Jaagup tõi linnast kalli raha eest tohtri, ent sellegi rohud ei aidanud. Nüüd võttis isa kätte ja kirjutas Pihkvasse Eliasele. Vanalellet tuli varsti kiri, ta oleks mind ise vaatama sõitnud, oleks teda ainult lubatud. Aga ta oli teatanud mu haigusest vanale kuulsale tohtrile, kellele ta oli veel Pankrannal elades ülikonna ömmelnud, ning palunud mu haigust uurima tulla. Uue aasta kolmandal või neljandal päeval, kui jää lee kõrval juba kandis, sõitiski vanalelle saadetud tohter saaniga Paadelaidu. Sünni ja nime poolest küll sakslane, oskas aga päris kenasti siitrahva keelt ning küsitles ja uuris mind mitu tundi. Kiitis heaks sauna ja muda, lasi vanaema Lesbeti näidata, kuidas ta mind oli muljunud, ja näitas vanaemale mu seljal kätte veel mõned kohad, mida pidi muljuma, olgugi et need ristluust päris kaugel olid ja üldse ei valutanud. Apteegirohtu ei kirjutanudki. Käskis sibulat, küüslauku, mett, õunu ja sidrunit süüa ja püüda ise rohkem jalgu liigutada. Raha ei võtnud kopikatki, ütles vanalelle kõik juba ammu ette tasunud.

Ja mu jalad hakkasidki pikkamööda, pikkamööda uuesti vedu võtma. Vanalell saatis mulle joogide harjutuste kava, mis ta saksa keelest oli ära tõlkinud, ja käskis mind nende järgi harjutama hakata. Liigutada ikka üht jalapöida ja teist jalapöida ning vahepeal sügavalt hingata. Mitte pingutades, rahulikult, sest ülearune pingutus oligi vanalelle arvates mu haiguse põhjus, sest augustis, mil ma oma haiguse olin saanud, polnud ju merevesi veel nii väga kül. Inimene pidada tundma oma piire, mis ta eneselt nõuda võib ja mida mitte. See oma piiride

tundmine ja nende mõistlik avardamine ollagi inimese elus üks kõige tähtsam asi.

Kui valud vähenesid, haigus ennast meelde ei tuletanud, püüdsin kodus voodis lamades järele õppida, mis teised Pankranna kihelkonnakoolis olid edasi läinud. Seejuures käis koolmeister, vana Südame Priidu, mind järele aitamas. Nii jäigi mulle sest haiguseajast vanade meeste — vana tohtri, vana koolmeistri ja mõistagi vanalelle vastu suur lugupidamine, mis siiani on püsinud ja mind ennastki on innustanud vanaks elama. Ka indiaanlased siin Kanadas peavad vanade meeste arvamisest suurt lugu.

Kuid igakord ei pruugi nende arvamine hoopiski õige olla. Vanaisa Abram ja teised Paadelaiu vanemad mehed mõtlesid, et kui tuleb sõda, siis on see Venemaa ja Saksamaa vahel. Egas parunid muidu siin piiri ääres juba rahuajal püüdnud kanda kinnitada. Sõda läks aga lahti hoopis kaugel, maailmatuma lahmaka Vene keisririigi teises ääres. Meid see sõda esialgu suurt ei puudutanud, mehi sõjaväkke ei võetud, Paadelaiu kivivedajad olid poolenisti nagu kroonutöölised. Et keiser ise ja suurvürstid ning kindralid keisri eeskujul ähvardasid jaapani makaagid mitte püsside, vaid üksnes mütsidega merre tagasi ajada, siis oli miljoneid mütsipildujaid lähemalt võtta kui siit riigi läänepiirilt, Paadelaiult. Aga oleks sõda ka lähemal olnud, siiski poleks Paadelaiu mehi esimese raksuga püsside alla pandud, sest kive oli vaja muulide ehitamiseks, mille poldrite külge sõjalaevad said oma trossid kinnitada, enne kui nad ümber poole maailma saadeti ja makaakide poolt Tsušima väinas merepõhja põrutati.

Ka revolutsiooni tõusulained, mis sõja kaotusele järgnesid, näisid meid Paadelaius esialgu puutumata jätvat. Kirikhärä Haller oli sellepärast vanalelle Pankrannalt ära koristanud, Venemaale saatnud, et ta piiblit teisiti seletas, piibli sõnadele ja salmidele teised rõhud pani, kui Haller ise seda kirikus tegi. Vanalell, saksarätsep, polnud mingi revolutsionäär, riigikukutaja. Ta ei uskunud isegi nii palju Vene keisririiki, et selle kukutamiseks oleks tasunud vaeva näha ja verd valada. Vanalelle peamine mõte oli: oma sugulasi sellest riigist nii kaugele viia kui iganes annab. Ja kuigi vanalellel oli sagedasti suus olnud see piiblisõna, et ennem läheb kaamel läbi nõelasilma, kui rikas taevariiki saab, polnud ta ise vaene mees ega olnud ka meie siin Paadelaiul muu Saaremaa rahvaga võrreldes vaesed. Peaaegu et igal perel oli raha renteis ja kulda kodus sukasääres. Poleks saanud ju vaesed inimesed oma saare pärieksostmise peale mõelda. Oleks Maack ainult müünud! Võrreldes Lahtevahe külaga, olime rikkad ja kuna oli kuulda, et sotsialistid, need peamised revolutsioonitegijad, tahtsid varanduse kõigi vahel võrdselt ära jaotada, siis me isegi pisut kartsimet revolutsiooni. Maacki suhtes oleksime küll revolutsiooni teinud, aga kui meist vaesemad — ja neid oli Saaremaal mitukümmend korda meist rohkem — oleksid meilt laevad ära võtnud, siis kartsimet, et iga uus revolutsiooni tõusulaine, mis vaeste meele rikaste vastu üles küttis, koguni ka üle meie saare uhab.

Nii, kuidas keisri käsi makaakidega sõdides halvasti käis, hakkas mu jalgade tervis tagasi tulema. Lehekuu lõpul lasid jaapanlased Vene

keisri sõjalaevad põhja, mina seisin jaanipäeval juba omil jalgel, ei tundnud neil enam mingit viga olevat. Aga «Oma saare» peale poolnikuks või isegi kokaks minekust polnud mõistagi nüüd juttu. Pealegi oli Jaagup asja niiviisi seadnud, et «Oma Saarest» ja «Kukulinnust» oli saanud üks laevaselts. Jaagup ja Gaabrel, kui nende enda laev täis, aitasid isal ja Pärnil ka «Oma Saart» laadida. Seltsis sõideti Vindavi, Jaagup palkas sealtsamast Vindavi sadamast neli tatsumeest, kes laevad tühjaks kärutasid, meie meeste osaks lossimisel oli ainult kivide lastiruumist tekile upitamine. Tatsumehed said korraliku tükitöötasu — Jaagup oskas ise raha teenida ega olnud ka teistele maksmisega kooner. Kive polnud vaja enam sülda laduda, jäid niisama hunnikusse, sest juba kevadel esimese reisi aegu oli täislastis laevade külgedele värvitud märgid, mis näitasid kivisaksale, et lastiga pettust polnud.

Keset heinaaega — naistevägi oli Heinlaiul lool — sõitsid «Kukulind» ja «Oma Saar» Paadelaiu alla ja jäid abajakäaru ankru peale. Ma olin üksinda kodus, Heinlaidu mind jalgade pärast siiski veel kaasa ei võetud, ja nüüd oli mul seltsi ülearu, sest laevad ei rutanudki uut kivilasti peale saama. Lätimaa olevat mitmes linnas töölised streigi lahti löönud, nõudvat kaheksatunnist tööpäeva, suuremat palka ja vabariiki, maarahvas jälle mõisnikega rinnutsi koos, nii et sakstel päris vesi ahjus. Neil olnud tegu, et Liibavis kividest lahti saada. Tatsumehed tööle ei tulnud, olgu raudkivide asemel või kullakangid maale kärutada. Siis nemad ise vana viisi järgi võtnud käruaisad pihku. Vaata et oleksid saanud lätlaste käest naha peale — streigimurdjad. Öösiti kärutanud salamahti laevad tühjaks, varahommikul saanud niisama poolsalamahti tulema.

Kui poolteist aastat tagasi Paadelaiust kümme tuhat või enamgi versta päikese tõusu poole sõda algas, oli see meid siin riigi läänepiiril peaeagu puutumata jätnud, üksnes kivide hinnad olid Riias, Liibavis ja Vindavis märgatavalt tõusnud. Keisri kindralite lüüasaamiste üle oli Jaagup naerda irvitanud — paras! Uhkus tuleb enne langemist. Ja mida enam keisri võim langes, sedamööda langes ka keisri asjameeste, siinkandis tongrite, parunite, pastorite ja poppide võim. Tongrid olid kaunistest saba jalge vahele tõmmanud. Ka paruni suurelisisus oli pisut tagasi andnud, sest kui isa ning vanaisa Abram käisid Paadelaiu päri-seksostu asjus järjekordselt mõisas, oli parun Maack neid läbi paraadna oma kantselisse kutsunud ja seekord mitte enam päris järeלט ära öelnud — ta tahtvat veel oma advokaadiga linnas nõu pidada.

«Ei Maack müü!» arvas Jaagup. «Maack on rebane, tahab aega võita, jälgi segada. Maack müüks, usuks ta Vene keisri sisse, aga Maack usub Saksa keisri sisse ja sellel on ohjad kõvasti käes. Maack rõõmustab, et Vene Kolla makaakide käest pekka sai, ja ootab seda aega, millal siia Saksa keisri võim tuleb.»

Kui teised mehed enam Liibavi ja Riiga ei julgenud nägu näidata, hakkasid Jaagup ja Gaabrel oma «Kukulinnuga» uuesti Saaremaa kivi-karide ja Lätimaa sadamate vahet sõeluma. Oli Liibavis streik, viisid nad kivid Riiga, oli Riias streik, olid Jaagup ja Gaabrel Vindavis. Peale streikide ja mõisate põletamiste käis ju pisitasa ka töö edasi, sest kaua sa tühja kõhuga ikka streigid. «Kukulinnu» kaudu sai Paadelaiu rah-

vas teada, mis mujal maailmas sündis. Muidugi tuhni ka lehti ja nende sabasid, aga võisid sa hing alati uskuda, mis neis kirjutati. Üks paistis nii lehtede kui Jaagupi jutu järgi kindel olevat, et Ameerikas oli tehtud Venemaa ja Jaapani vahel rahu. Jaapanile võis see seks kor-raks küll rahu olla, aga kogu Venemaa, iseäranis suuremad linnad, olid rahutust täis. Paadelaius ei jõutud enam ära oodata teateid, mis lehed ja «Kukulind» töid. Tehti asja külla ja Pankranna alevikku, et kuulda, mis mujal maailmas sünnib. Üks Lahtevahe puutöömees tuli Tallinnast ja tõi hirmsa sõnumi, et Tallinnas Uuel turul olla korraga ligemale poolsada inimest maha lastud — soldateil kästud inimeste rongkäigu pihta mitu kogupauku anda, tapetuid jäänud nagu loogu maha. Ja järgmisel päeval kahtlane sõnum: keiser andnud manifesti. Vabadus koosolekuid pidada, vabadus rahval oma saadikud keisri juurde nõu-andjateks valida ja sada muud säärast vabadust, pooled neist koguni võörkeelsete nimedega, nagu manifest ise. Kuidas neid kahte — Uue turu täpmist ja kohe sellele järgnenud keisri manifesti — ühte viia, jäi Paadelaius mõistatuseks. Jaagup, kellel oli komme iga asja üle irvi-tada, ütles, et kes tahab selgust saada, mis manifest on, lugegu kooli lugemisraamatust hundi poolt kitsele lauldud serenaadi:

«Tule mulle, tule mulle, kitsekene,
teen sul uued ummiskingad,
alla apsatid punased,
peale seon siidirihmad.»

Võib ju edasi lugeda ka linnu sõnu, millega see kitse hoiatas:

«Ära usu hundi juttu,
hundil on need hullud jutud,
karul need kõned kavalad.
Oma nahk on ummiskingad,
sooled peal on siidirihmad —»

Manifest — see ollagi seesama hundi armuvalulaul. Öhtul prag vad püssid, hommikul manifest, aga võib ka vastupidi juhtuda: öhtul serenaad ja hommikul püsside pragin.

Isa oli seekord Jaagupile tõeliselt pahane. Kuidas tohtis Jaagup, noor mees, alles nina munakoorest välja pistnud, keisri sõnu sääraselt nae-ruks panna! On Jaagupil millestki puudus! Iseasi, oleks ta soldatiks võetud, sõjasandiks jäänud! Aga sõjasandidki ei irvita niiviisi keisri sõnade üle nagu tema, terve noor mees, teeb!

Kui ajalehed manifesti ära trükkisid, uuris isa seda põhjalikult, kut-sus Paadelaiu inimesed koolimajja kokku. Peeti koosolek ja otsustati, et nüüd p e a b Maack neile Paadelaiu päriks andma ega tohi selle eest enam ei kahe ega ühe karjamõisa hinda nõuda, vaid see peab ilma maksuta sündima. Valiti ka saadikud, kes koosoleku otsused parunile pidid viima. Isa, vanaisa Abram ja veel neli meest, niipea kui Maack mõisa tagasi ilmub. Kuid Maack ei näidanud Lahtevahel enam oma nägu ja valitseja, kellele mehed nõudmised esitasid, laotas käsi. Tema mureks oli, et kartulid mõisapõllul oleksid võetud, kõrs küntud, moo-

AADU HINT

nakate palgad makstud. Paadelaiu rahva ja siinsete rentnike nõudmiste üle otsustamine oli härra enese asi.

Jäid siis meie mehed kordamööda mõisa valvele, et niipea kui Maack nägu näitab, kohe talle nõudmised nina alla pista. Kuid parunit ei ilmunud. Räägiti, olla kogu perega Riiga ja sealt koguni edasi Saksa- maale sõitnud. Ainus, mis meie mehed mõisas paruni ootamisest said, olid paar laulu. Üks neist on mul siiani meeles:

«Kauem raudu me kanda ei taha!
Ike kaelast ja köidikud käest!
Üles! Orjuse ahelad maha!
Viime võidule priiuse väed!»

Siis ühel päeval oli vanalell Elias tagasi Pankrannal.

Venemaa-aastad polnud teda muutnud. Oli sõitnud siit posthobuste, oma õmblusmasina, kahe nahkkohvri ja sirge seljaga ja nõndasama sirge seljaga tuli ta tagasi. Ka hallimaks polnud ta muutunud, ei saanudki muutuda — ta oli ennegi üleni hall. Kohe järgmisel päeval oli ta meil, Paadelaius, ja Piksid ning Rähkid meie toas ta ümber kobaras koos. Rõõmustas, et mul jälle tervis käes, tõi mulle e m a l t tervisi — jah, ta oli linnas Raheli juurest läbi käinud, oli juba Venemaal kirja teel Raheli kätte otsinud, ja nagu ta ääri-veeri mõista andis, polnud Raheli toetamist patuks pidanud, kui Rahelil pärast Vössotski äramineket kibedus puudus käes oli.

Tuppa sigines vaikus. Mul oli südames kõik segamini — vihkamine ja armastus. Isa ja Leena näod venisid pikaks, vanaema Lesbet ja vana- isa Abram kuulasid hiirvaikselt. Jaagup muigas, teised ei lausunud musta ega valget.

Vaikus ei kestnud pikalt. Tähtsam kui Rahel oli see, mis meist endist saab.

«Mis sa manifestist arvad?» küsis isa. «Maal lauldakse, et saksad surevad, mõisad põlevad, maad ja mered saavad meitele. Saaremaalgi kuulukse mõnele mõisaküünile tuli otsa pandud.»

«Manifesti tõttu olen siin tagasi. Aga seda pidu ei ole pikalt. Tsaari käes on veel võimu küll. Tuleb meil kõigil, enne kui hilja, siit ära minna.»

«Kui tehakse vabariik?»

«Kes teeb? Ja kui tehaksegi, siis on Vene vabariigi presidendil varsti suurem võim kui endisel tsaaril. Vene rahvas pole iialgi priiust mait- s- nud, lihtrahvas pole iialgi riigi juhtimisest osa võtnud, pole iialgi oma valitsejat valinud. Priiuse juured on rahva hinges ära kängunud. Nagu kaua ikkes olnud loom tuleb rahvas pärast perutamist endise sõime, endise ikke juurde tagasi, ootab, kuni talle uuesti kett kaela seotakse. Vene rahvas on hea rahvas — ma ju nägin neid nüüd lähemalt —, ja targa keisri all või ükskõik mis nimi sel ka on võib vene rahvas veel suuri tegusid teha. Aga priiuse seeme on ta hinges ära suretatud. Priiusest on saanud ta hinges surnuaiamuld. Kes seda mulda torkima hakkab, võib oma käed ära veristada ja kangelustõve saada, pealegi kui sa muulane oled. Mida varem me siit kaome, seda parem. Nüüd on veel aeg ja teil laevad — varsti ei pääse võib-olla enam kusagile.»

Vanalell kuulati ära, kuid ta sõnad läksid ka seekord inimestest mööda. Pastor oli teda mässajaks pidanud, Venemaale saatnud ja nüüd, kui ta nende keskel tagasi oli, lootis nad temalt rohkemat. Aga see, mis ta rääkis, oli peaaegu sõna-sõnalt ta vana jutt — nüüd, kus viimaks ometi midagi ees kumas! Läänemaal põletati mõisaid, neid ussipesasid, sest arvati, et kui pesad põletamata jätta, ronivad ussid neisse peatselt tagasi. Vanalell mõistis mõisate põletamise hukka. Ussid olla ise enestele pesad teinud, mõisad on aga inimeste, mõisaorjade käetöö. Säärast mõisnikku Eesti- ega Liivimaal pole, kes oma töö ja vaevaga oleks endale mõisa üles löönud, ja kui niisugune leiduks, siis poleks ta uss, inimese vaenlane. Mõisad on tarvis mõisnike käest ära võtta.

«No võtame siis!» ütles isa.

«Kes võtab? Mõisapõletajad? Pimeda vihaga võib hävitada ja tappa, mitte õigust mõista.»

«Aga on ju ka priiuse väed, nagu laul ütleb,» kostis isa.

«Kus need priiuse väed on?»

«Nad peavad ju kusagil olema, sest ilma nendeta poleks manifesti, poleks sedagi priiust, mis sul praegu on. Sa oleksid oma piibliseletamisega praegugi alles Pihkvas. Surnuaiamuld poleks sind siia tagasi toonud!»

See oli vist esimene kord, mil vanalell isale või mõnele teisele Paadelaiu Piksile—Rähkile vastuse võlgu jäi. Mul oli vanalellest kahju, ootasin, et ta midagi ütleb, kuid vanalell ainult ohkas ja silus Riias saadud haavaarmi kohalt oma halli habet. Teisalt püüdsin ma ka isa mõista. Ta lootis, et priiuse väed aitavad tal ja kogu Paadelaiul mõisast sõltumatuks saada. Ainult isa ei teadnud, kuidas ise selleks kaasa aidata, kuhu käsi külge lüüa.

«Saksarätsep ikka saksarätsep,» ütles Jaagup, kui vanalell oli ära läinud.

«Saa nii vanaks, ole ise üleni hall, eks kuule, mis juttu sa siis räägid,» ütles isa, kuigi praegu mõttes küllap rohkem Jaagupi kui vanalelle poole hoidis.

Isa valitigi üheks rahvaasemikuks nende mitmekümne seas, kes igast Saaremaa vallast pidid seitsmendal jõulukuu päeval Kuressaare rae-kotta kokku tulema, et Saaremaalgil priiuse vägesid võidule aidata. Tartus oli peetud nädal enne seda suur rahvaasemikkude kongress, mis oli kaheks jagunenud, nagu ka Kuressaare koosolekuga juhtus, olgugi et «möödukaid» siin õige väheks jäi ja nad raekoja saalist suurema kärata ära läksid.

Isa tuli linnast nii rõõmsana, nii täis lootusi, nagu ma teda harva olin näinud. Oleksin talt peaaegu küsinud, et ega ta vahest ema, Rahe-lit, polnud kohanud, aga isa esimesed sõnad kohe tuppast astudes olid hoopis teisest lauluraamatust.

«Noh, ju nüüd viimaks ometi on maa kindlalt jala all!»

Tagantjärele paistab, et mu isa, elus juba küllalt hoope saanud mees, oli parandamatult kergeusklik. Aga aeg oli niisugune, ärev, lootusi täis — ja mitte üksnes isa, vaid suurem jagu Paadelaiu Pikse—Ränke hakkas tõsiselt uskuma, et nüüd viimaks ometi saavad nad Maacki sundida

neile Paadelaidu mõõduka tasu eest päriseks müüma. Korraldati koguni midagi luuretaolist, et niipea, kui parun tagasi mõisas, on ka nemad jaol ostulepingut sõlmimas. Jagati karunahka, nagu ripuks see juba õrrel, nagu oleks lepingul paruni allkiri all ja see linnas notari juures kinnitatud. Paadelaiu «uued» pered, nagu Aseme ja Päkaaseme, kellel olid nii kitsukesed õuekrundid, et sügisesed tormid ähvardasid majad õuest merre pühkida, hakkasid «vanade» perede käest kruntidele juurdelõikeid nõudma. Või «vanadelgi» õuekrunti ülearu, seda peret Paadelaiul polnudki, kus mere ähvarduste vastu päris julge oleks võidud olla, aga nagu isa arvas, oleks Hüljeskivi Villpiks mõned ruut-süllad Päkaaseme Villpiksile siiski võinud ära anda. Kui Hüljeskivi peremees seda kuulis, kosus tal meie isa peale hing täis, nagu oleks Hüljeskivi õuekrunt juba päriseks ostetud ja nagu peaks ta sellest nüüd tõepoolest tüki ära lõikama. Õnneks lauda ja kartulimaa pärast tüli ei tõusnud — neis pidi kõik vanaviisi ühiseks jääma.

Jah, pärast isa linnast rõõmusõnumiga tulekut elati Paadelaius lootusrikkas palavikus. Viimaks ometi! Viimaks ometi saame jalgealuse kindlaks! Mis on sügise mere viha parunite ja tsaaride aastasadu kestnud julmusega võrreldes! Nüüd saab see siis murtud! Viimaks ometi pole meie Paadelaiu pesad enam tuule peal, vaid saavad päri- seks — igavesest ajast igavesti päri seks...!

Siin Fortune-telleril oli päike oma päeval teekonnal jällegi Van-couveri saare mäeahelike taha veeremas, kõrgemate tippude varjud ulatusid juba üle väina, kuid pärispimedani oli veel aega. Phoebe astus jutustaja juurde, pani käe ta õlale — hilised roosid aias ootasid õhtust kastmist.

KASAKAD TULEVAD...

Parunit aga mõisa ei ilmunud ega ilmunud. Kes meist sel ajal teadis, et välispidi alati nii rahulikuna paistev parunihärra Kuressaares-Arens-burgis oma Lahtevahe-koja paksude kiviseinte taga kabuhirmus väri-sedes Saksa laeva ootas. Berliini põgenenud Saaremaa konvendisaadik parun Leon von Freytagh-Loringhoven oli Saksamaa välisameti riigi-sekretärit parun Oswald von Richthofenilt abi palunud ja «Prinz Heinrich» sõitiski välja. «Loodan, et mu kaasvennad ühtki hetke enam ei kaota ja kasutavad seda arvatavasti viimast juhust endi ja perekon-dade päästmiseks,» kirjutas Freytagh-Loringhoven Saaremaa land-raatide kolleegiumile. «Prinz Heinrichi» kapten aga ei usaldanud peh-mest talvest hoolimata Riia lahe jääolusid ja tossutas Kuressaare ase-mel Tallinna, kust ta tõepoolest mõned aadlike pered Saksamaale viimi-seks peale võttis.

Kui parunite südametunnistusel poleks olnud juba eelmistelt põlv-kondadelt päritud pattusid, kui nende südametunnistus oleks olnud puhas, siis poleks neil küll tarvitsenud nii suurt hirmu tunda. Viiendal aastal tapeti kogu Eestis ainult üks sakslane, Peningi mõisa parun von Baranoff. Aasta lõpul Vene tsaarivalitsuse poolt parunite hädakisa peale kohalesaadetud karistussalgad aga tapsid ja poosid härraste ässi-

tusel ja kättenäitamisel 328 inimest, rääkimata kümneist Uue turu veretöö ohvrest, rääkimata nendest, kes surid saadud ihunuhtlusest või lõppesid vangikongides ja Siberi sunnitöölaagrites.

«Kasakad tulevad! Kasakad tulevad!» kajas hädahüüd üle kogu maa, nagu see paari sajandi kestel varemgi korduvalt oli kajanud.

Von Siversi poolt Viljandimaal juhitalval karistussalgal käis põgenike laine ees, vanad, mõisatallidest väljaotsitud peksupingid aurasid verest, mahalastute hauad mustasid järel ning Siberisse saadetute halamine hajus lõputus taigas. Ega see kindral Bezobrazovi ning teiste kõrgete aukandjate karistussalkadega teisiti olnud.

Esimesed põgenikud, kes Paadelaiule jõudsid, olid enamasti Tartu Bürgermusse kongressi meelt. Nende nõudmised olid olnud tagasihoidlikud, mõõdukad, nad oleksid leppinud konstitutsioonilise monarhiaga, aga nende kohvrid olid suured, nii et neid «Kukulinnu» tekile päris hunnik sai. Gaabrel kuumutas mootori käima, Jaagup seisis roolis ja viis nad üle mere.

Järgmine põgenike laine tuli seljakottide ja väheldaste kohvritega, aga nende nõudmised olid olnud suuremad, nad olid nõudnud demokraatlikku vabariiki. Need viis kolmesüallane «Kodusaar» Rootsi kuningriiki.

Siis tuli kolmas laine, paljud hoopis ilma kohvriteta, kottideta, aga püssiloksud seljas. Siin oli segamini eestlasi ja lätlasi, nad olid kavatse-
senud karistussalkadega priiuse pärast lahinguid lüüa ja paaris kohas lõõnudki — neid pidi üle mere viima.

Ja siis oli järg meie eneste käes. Me polnud mõisaid põletanud, oma arvates ka mitte mingit muud kurja teinud, kuid põgenike käest olime kuulnud, kuidas karistussalgad olid päris ilma süüta, juhuslikult nende kätte sattunud inimesi küll peksuga karistanud, koguni maha lasknud üksnes sellepärast, et see või teine kirikule või mõisale meeltmööda polnud. Meie siin Paadelaius polnud ei mõisale ega kirikule meeltmööda. Olime usuvahetajad ja viimase otsa peal olime Maacki mõisavalitseja käest Paadelaiu päriksostmist nõudnud. Lisaks oli isa veel rahvaasemikuks valitud, rahvaasemikkude koosolekust osa võtnud. Maacki ja kirikhärra arvates pidi meil süüd ülearu olema, see pärast polnud ükski Piks ega Rähk oma nägu enam ei mõisas ega kirikus näidanud. Me ei puutunud enam neid ja nemad, samuti tongrid ei puutunud praegu veel meid. Nad kartsid püssidega põgenikke ja ootasid karistussalka, mis uue aasta esimestel päevadel pidi Riias jälõh-
kujaga Kuressaarde jõudma.

Talv oli pehme, siinpool, suure mere pool küljes Saaremaa ääres jääd veel polnud. Aga jaanuar oli käes ja kui pea võis ta merele kaane peale tõmmata. Veel enne, kui kõik laevad Rootsist tagasi olid, hakkasime oma varandust vedama nendele kahele laevale, mis parajasti Paadelaiu all ankrus seisis. Egas kõike saanud kaasa võtta, vana klaverit, mis Sillale oli kaasavaraks siginenud, ei saanud laevale mahutada, niigi olid meie väikeste laevade lastiruumid kirste, kaste, kummuteid ja kotte pungil täis. Kogu Paadelaidu ei saanud merepõhjast lahti kaevata ja laevade järel sleppi võtta, aga teinud oleksime seda küll, oleks see ainult võimalik olnud ja seks mahti jäänud. Tapeti kiirustades loomi,

Liha soolati tünnidesse ja tünnid tassiti koos muu toidupoolisega laevadele, sest olgugi Gotland, meie käiade maa, esimene ankrupaik, aga kes teab, kus riigis ja mitme mere taga me viimati püsivama peavarju leiame. Elias rääkis muudkui Kanadast ja *homestead*'ist. Aga Kanada oli ju kaugel, kaugel. Kuidas — ja kas me üldse sinna oma väikeste laevadega jõuame... Õigupoolest olid ju meie laevad vaid suuremat sorti paadid, milledele tekid peale ehitatud.

Olid minemas kõik, ka eidetudi, kes ise enam süngist välja ei saanud. Ja siis äkki löi mu isal nagu kramp sisse: «Tapavad, siis tapavad! Kus surm, sää! muld!»

«Mõtled ihuüksinda hakata kasakatega sõda pidama?!» küsis Jaagup.

«Kasakad või soldatid, ega nad ilma Maackita siia tule. Hülgepüss võtab mitmesaja sülla taha, tabaks paruni ära.»

«Mis see üks parun loeb! On tal suguseltsist puudu!»

«Kuidas sa siit oma saare pealt...»

««Oma Saar» ootab sind ankrupaigas. Siin on sul ainult oma nahk.»

Aga isa muudkui istus ja istus tühjas toas, pea käte, püss põlvede vahel.

Ka vanalell, kes oma õmblusmasina ja kohvrid ammu laeva tõi, oli kadunud, juba teist päeva kadunud. Kuhu sa hing ilma vanalelleta lähed! Kuidas sa hing vana Eliase pastori kätte jätad!

Õhtu oli käes, tuul kantis maale ja kuulduste järgi, mis viimased põgenikud töid, oli karistussalk juba Kuressaarde jõudnud. Laevad olid kraami, meie inimesi ja põgenikke pilgeni täis. Aga polnud isa. Polnud ka vanalelle. Ei aidanud muud, kui Jaagup läks tagasi ja tõi isa peaaegu vägisi maalt laeva. Samas hakkas ka vanalelle pea «sooja maja» tagant paistma.

«Kus sina ometi olid!» karjus Jaagup vihaselt.

«Kannata! Tulevad, tulevad!» hüüdis vanalell vastu, ise kiirest käigust hingeldades ja üleõla tagasi vaadates.

Järsku nägin, kuidas üks naine, pamp seljas, poisslast käe otsas järele jooksutades külamajade tagant randvallile tõusis, hetkeks seistas ja hüüdis: «Aaron! Aaron!»

«Rahel! Ema!» Ilma midagi mõtlemata, ilma kellegi käsku-keeldu ootamata hüppasin laevalt teise paati, päästsin otsa lahti ja hakkasin kibekiiresti kalda poole hoovama. Parajasti kui julla ahter vastu lautrikali jooksis, nägin, kuidas tongririities mees, püss seljas, Raheli, jah, Raheli kõrvale kruusavallile tõusis.

«Aaron!» hüüdis Rahel, nähes mu kokkumist, kuid ise siiski koos poisiga edasi kalda poole rutates. «Ta aitas meid Pennuga üle lee! Ta tahab ka kaasa tulla!» lisas Rahel ühe hingetõmbega.

«On ta su mees?» küsis Jaagup, kes teises jullas oli samuti püsti tõusnud.

«Kuidas mees! Enne leed nägin esimest korda. Ta olla põgenikke aidanud. Tal on hirm, et see välja uuritakse ja ta kasakate kätte jääb.»

«Dai vintovka k žentšine!» hüüdis Jaagup ja tonger andis püssi ema kätte.

Kui me laeva juurde jõudsim, oli juba päris hämar. Ent niipea kui tekile saime, sööstis Leena tagasi jullasse, Pakaaseme poole aruga kaksikud järele.

Jaagup vandus ropult.

«Kus ma lähen! Hobused joomata, koerad söömata, kassid kräunuvad ümber majade! Kus ma lähen!» osatas Leena jullas.

Jaagup vandus veelgi ropemalt.

«Las vägistada!» karjus Leena jullast, mis laevast juba tükk maad eemale kalda poole oli jõudnud. «Las vägistada! Teada, et enne surma elust sedagi saanud!»

«Kodusaar» ja «Paadelaid» olid juba abajasuust väljas, «Oma Saare» ja «Kukulinnu» ahtris tuksusid mootorid. Niipea kui Jaagup ennast «Kukulinnu» tekile hiivas ja rooli pihku võttis, tõusis ka säääl ankur. Meie laev oli viimane, mis Paadelaiu abajast välja sõitis. Vanaisa Abram seisis roolis, Pärni seadis all ahtris mootorikäike. Siin kalda lähedal oli palju suuri kive, ja kuigi vanaisa Abram vaarvaatrit nagu oma õue jalgrada tundis, lasi ta alles vabas vees purjed üles tõmmata. Teised laevad, ka «Kukulind», olid meist kaugel ees. Tagasi vaadates polnud kaldal näha enam Leenat ega poole aruga kaksikuid. Paadelaid polnud muud kui tume triip ja tuuliku tiibade must rist üha tihenevas talvises hämaruses.

Jutustaja vaigis ja vaatas üles täiskuu poole, mis Kaljumägede lumiste harjade kohale oli tõusnud.

«That's one small step for a man, one giant leap for mankind,» kor-
das ta mõtlikult Neil Armstrongi sõnu, mida see esimese inimesena
Kuule astudes stardiredelil oli öelnud.

Nüüd oli september 1972.

«Kuu polnud see saar, kuhu inimesed oleksid võinud elama asuda, kust nad oleksid võinud ühe suutäie leiba, ühe jalatäie maad leida. Aga nad otsivad edasi, et siis minna sinna, kui neil maa peal enam asu pole, nagu meil Paadelaiul asu polnud,» lisis jutustaja.

«Nüüd on Paadelaiul asu küllalt. Nõukogude kosmonaudid ja Ameerika astronautid hakkavad paari aasta pärast ühises laevas ümber maa-
kera tiirutama.»

«Kena oleks.»

«Su jutt siin Fortune-telleril on kõik mu loomingulised plaanid segi löönud. Ma arvan, et vaevalt enne paari aastat jõuan seda kirjagi panna. Ja mul on tunne, et siis võiksin su jutu nii sinu enda kui teiste õigete nimedega toimetaja kätte anda.»

«Ei! Maa on liiga palju verd ja viha oma koore sisse imenud ja see pole jõudnud veel ära lahtuda. Mul on lapsed, lapselapsed ja lastelaste-
lapsed...»

Kuu oli upitanud ennast kõrgele Kaljumägede kohale ning hõbetas oma külma säraga nende lumiseid tippe. Meri hakkas valjemini kohi-
sema, oli saavutanud tõusu ülempiiri ja voolas nüüd läbi väinade tagasi ookeani poole.

Nikolai Baturin

GALERII

JAN BOTH, «ITAALIA MAASTIK. TEE»

kõik teed viivad koju

Kaarik tunane vaarikpunane
meelde veeres muretult pörades...
Kõik on nii ehe ja ehtne —
isegi tolm puude võrades.

Hoon loom, hobu luunahka,
roobasteel segab jalgu.
Kessil keegi veab suunahka —
muist muie, muist laulu algus.

Piitsapiug, pilveliuug maalib ilmeid.
Ei ühtegi ajajat — aetavad...
Rattaroopas nagu imeleid
õitseb lill vastu tõelust ja tava.

PIETER BRUEGHEL-VANEM, «PIMEDAD»

silmad on sillad

Pime, pimeda küljes pime,
nad astuvad hanereas.
Ees ainus, kes pole pime —
tal silmi ei ole peas.

Aimus ja ahnelt nad vahivad ilma,
aga pimeda päevad on ööd.
Tühjades nägudes tühjad silmad
nagu äramiilanud sõed.

Ning astudes üksteise kanda,
hetk huvita neil ei möödu:
hei, kus su silmad on?
Oled sa pimedusega löödud?

NIKOLAI BATURIN

Nii — pimedale pime —
nad heidavad silmi ette,
kuni eesmine, pimedepime,
neile mudatiiki teeb aseme ette.

Nende konkavat kõndi on tõetud
ja nii on nad jõudnud farssi:
pimedatelt on silmad võetud,
et nägijad näeksid oma marssi.

Võiksid soovida siit neile head teed,
aga käsi su soovi ei järgi —
võtad pintslit ja pildile vea teed
oma suva ja tunde järgi:

need värvid valid, mis vabad on pilast —
haljas toon täidab tiigi, ooker suud pühib ilast...
Kepi külge nad kogud rodusse
ja juhid Pimedate Kodusse.

TUNDMATU KUNSTNIK, «HILJUNUD KEVAD»
kevadine ohe kestab aasta

Veel jäidet jagub.
Ja sõnadega läbisõtkut vaikust.
Kõik veel väite jagu:
kui kosib kohi, paastuõli maiku

pruut tunneb suus —
umblumi märtsikuus.
Oodata kui kaua?
Üle mitme haua?

Nende risked,
kes prisked
kui fileed
defileel?

NIKOLAI BATURIN

Kuid lahja inime,
näost kahjasinine,
kunas lõoke
falle töötab

olemist mesist,
kevadet pesist?

SANGVIINID

«PUNASE JOONEGA»

värv, mis valib meid

Hakkame joonistama. Kohe.
Nii nagu oskame meie.
Nii nagu ei oska nemad.
Kostku paberi valge ohe.

Pliiatsi valime pehme sõega.
Sangviini, millega värvib veri.
Teritame ja murrame teri.
Teeme valmis ja põletame sõega.

Kahtleme. Joonistame kuni...
Kahel käel homse hommikuni.
Veel on vara: me motiive ei taheta.
Võtame uue lehe. Kuid värvi ei vaheta.

«KÖNNID JA KULGEMISED»

kus on hea, kus meid ei ole?

Kalad ihkavad mõrratusse...
Tavalisest astume võrratusse.

NIKOLAI BATURIN

Näod täis tõsidust nagu liuad varju,
vaatame ringi ning kohe ei harju.

Tunneme veel tagasi. Mõtleme kibeda pääle.
Nagu öösorrid ööst, siit lõpuks leiame hääle.

Tundmata siinseid sõnu, rääkima kohe ei hakka.
Mäletades veel teisi, oleme hooletult vakka.

Puudutame asju, mis nimeta ja mis nimi üksnes.
Isegi alles nimeta — lihtsalt üks naine ja üks mees.

Vaatame puhu. Vaeme. Veame pilgud sisse.
Ettevaatlikult astume võrratust tavalisse —

sinna, kus tähitu taevas on nagu linnad unes.
Maailma täis habrast lootust kui luga linnumune.

«TANTSIME»

pidu, kuhu me jääme hiljaks

Kui talv oma kõrged valged ukсед avab
jääpalmisaalidesse, kus sinivinused laed;
põrandal veatuid juveele rudisfavad
uhked ulmakasukad, pisarhaledad kantud kraed —

nii rumalalandav on olla kiilas rebane,
kui noored naaritsad on narrid su järele.
Ma tean. Kardan. Ootan, kunas kuub mul rebeneb
tõntsilt pihalt, kui kummardun nagu nõela järele —

mu paljalt kiirult sa näed siis kui peeglist
oma jumet: vaarikamahl üle rõõsa koore,
ja vahest kadestad neid kolletanud moore,

NIKOLAI BATURIN

kes nurgis sosistavad oma «iidsest reeglist».
On talv ja lume silmavalge aknaorvis...
Kuid mulle marjaaeg su ulatatud korvis.

«KAKTUSERASEERIJ»

kui pole habet — katsu sa mees olla

Nii. Teravaks on liibat nuga.
Ning kuni vesi veel ei jahtu,
vasktopsis ilmse mõnuga
lööb vana pintsel üles vahtu

ja tupsutab siis ogaskera.
Ka kaktusel on vanad armid —
neid näikse teadvat vahe tera,
kui ette jäävad kohad karmid...

On maas kõik turritavad tüüd,
jäab sile külg veel üle mõske.
Paar piiska lõhnavett ja nüüd
mu põsk võib puutuda su põske.

«VÕRA VÕRAS»

puudes on midagi püha

Kahtlejad ja umbmeelsed...
midagi on neile jäänud tulemata,
jaanipäevadekski jäänud sulamata.

Ohtlevad kohtlust — kui Saaraga, siis saras.
Aga mitte luules. Kuule, minu armas:

meie ei sure häbisse, usku ega südidusse,
laibaabiellu, tuska ega tühimusse.

Kui me oleme elanud, sureme talisülesse.
Senikaua aga pajudena võrame kevadesse —

pimesi ja pääsmatult ajame urbi.
Mõistame ka silmi süüdistavaid ja kurbi.

AASTARING

I

Nad — mees ja naine, naine sinises dressipluuisis ja pükstes, mees suurest tööst ja paljust murest halliks läinud tunkedes — istusid päris tühjas toas, kuhu eelmiste olijate lohakusest oli jäänud pikkpink.

Nad istusid, üks ühel pingiotsal, teine teisel, külitsi teineteise poole, ja olid mõttesse vajunud. See oli niisugune kalkuleeriv mõtlikkus, õigemini, keskendumine, mis naistel on silmis, kui nad seisavad riidepoes, või meestel näiteks mootorrattaäris: kas tasub või ei tasu, kas on mõtet või ei ole? . . .

Ainult siin sellel juhuslikult tuppa jäänud pikkpingil istujail olid näod veel keskendatumad, veelgi rohkem kaalutlevaid mõtteid täis; see oli ka loomulik: on ikka vaks vahet, kas ostad ülikonna, mootorratta või maja.

Maja — oojaa! Kui nad siia olid tulnud, see tähendab, sõitnud «Jawal», mees ees, naine taga, mööda porist teed, läbi sügise halli vihmabitutuse, läbi paksu ja vedela; kui nad siis olid jõudnud teeristile ja keeranud maja juurde, kui tulid rattalt maha, sirutasid selga ja vaatasid maja poole, siis nägi mees kohe, et see on mitu head aega peremeheta seisnud.

Oojaa! Mis seal rääkida, kas neid halle, maadligi vajunud ja ühel või teisel põhjusel hüljatud maju Eestimaal vähe leida, et seda nagu uudisasja imetleda. Imetletakse vastseid maju — klubisid, kontoreid, peeni kooperatiivelumuid, kus elamine jookseb läbi kolme korruse, kus on vannitoad, soome saunad, basseinid; imetletakse vanu varemeid — lossivaremeid, sõjavaremeid, tulekahjuvaremeid . . . Aga need ammu peremeheta seisnud ristpalkidest talumajad, kes see ikka mõtleb sellele, et needki on ajaloo, on suurte ja väikeste revolutsioonide, on kunagise progressi kõdunenud verstepostid.

Mees ja naine, kes sõitsid mootorrattaga ühe sellise poolhüljatud maja õuele, ei mõelnud midagi niisugust, neil polnud selleks aega. Aeg kulus ikka muule, tööle ja oma elu korraldamisele. Nad olid pealegi liiga noored, et üldse mõelda minevikule; neil oli liiga palju tegemist tulevikuga, kõige rohkem muidugi olevikuga; õieti oligi tulevik nende juurde jõudes olevik, täis argipäevamuresid Sellepärast, kui said mootorrattalt maha, tegid nad ringi ümber maja, vaatasid seda kõigist neljast ilmakaarest ja see, mis nad nägid, ei olnud ühestki ilmakaarest eriti lohutav. Seal, kus oli vooder (põhjas ja läänes), rippusid mädanenud voodrilauad lahti, olid sorakil nagu kana suled rebase suus; seal, kus voodrit polnud, olid seinapalgid pehkinud: kui löid kummisääriku kannaga vastu seina, kobisesid, mitte ei kõlisenud; taku- tuustid palkide vahelt ripnesid alla nagu sammal vana kuuse okstelt.

Mees taganes räästa alt välja, vaatas katust, kommenteeris lühidalt: «Katus tuleb ka uus panna. Kala hakkab mädanema peast, maja katusest.»

Siis taganes räästa alt välja ka naine, kes oli mehe kannul neli ilma-kaart läbi kõndinud, aga ta ei öelnud midagi, kuigi vaatas katuse üle, kiikas korstnaki — seegi näitas lagunemise tundemärke. «Seisab siin justkui all unnik õnnetust!» mõtles naine, ent ei öelnud oma mõtet välja, vaid hoidis endale.

Seejärel astusid nad ettevaatlikult trepituhtidest üles. Ettevaatus läks asja ette, sest trepilauad olid mädad; naine libises ja haaras mehe tunkedest kinni. «Ei tea, kas see peaks ead või alba tähendama? Ega vist tähenda mitte midagi...» mõtles ta. Mees keeras kolhoosi kontorist saadud võtmega ukse lahti, kägisedes ja oiates vajus see valla, koridorist löi kopituse ja tuvisõnniku lõhna suhu ja silma.

Tubade ja köögi ülevaatus ainult kinnitas esialgset muljet, mille mees eelmistest olijatest mahajäänud pikkpingil istudes kokku võttis. «Siin tuleb teha päris kapitaal, muidu küll elada ei saa,» ütles ta. Naine vilksas oma väga tähelepanelike silmadega mehe poole vaadata; ta märkas kohe, et mehe lõuajoones polnud otsustavust ega kindlust, ka silma-vaade oli kuidagi tuhm ja kahtlusi täis. Naine hingas sügavalt välja (või oli see lihtsalt ohkamine?), hingeõhk muutus auruks, väikeseks läbipaistvaks aurupilvekeseks, nagu oleks pakane, tegelikult oli ainult külmrõske tubane õhk, mida polnud kõetud ei ahju ega inimkehadega. «Koht on ea,» ütles ta mehele, «pole kauge töö! käia, ka marja- ja seenemets on ligilad, otse üle tee. Einamaad ja karjamaad jagub, nii et saab looma pidada.»

Tegelikult oli nii, et ta kõrvus kõlas ikka veel mõte: *maja nagu all unnik õnnetust*, ja et ta oli juba sünnimisest peale loodud hella südamega — ikka kaasa tunda kõigile õnnetutele, alandatudetele ja solvatudetele, olgu need inimesed (inimesed küll kõige vähem, sest nemad saavad ise enda eest seista!), loomad, puud-pöösad (ei tea, kas puud ka valu tunnevad, kui neid löigatakse?), isegi kõrrekesed väljal, siis oli ta juba otsustanud, et päästab selle maja üksindusest ja hukust. (Kui ta oli alles väike plikatirts, siis ükskord talve hakul, kui väljas oli pakane ja valge lumi maas, kudas ta kassile ema villasest sokilõngast käpikud jalga. «Miks sa seda tegid?» küsis ema. «Kassil on muidu külm,» ütles ta — niisugune oli ta juba sünnimisest peale. Aga kui kass siis kas kogemata või hoopis tahtlikult käpikud ära kaotas, andis ta kassile sedamaid hea keretäie — niisugune oli ta ka!)

«Ise ütlesid, et sulle ei käi ükski töö üle jõu,» ütles ta mehele. «Mis siis nüüd, löid põnnama või?»

Ta sõnadel oli mõju — mehe lõug läks naksti kokku, kohe oli nagu tublisti kandilistem ja mehelikum. «Mina, ja põnnama!?» pöördus ta naise poole, huuled torus. «Mina ei löö vanakuradi vanaema ees kah põnnama. Ainult et tuleb kalkuleerida, palju see kõik maksma läheb ja kas hammas hakkab peale või mitte.» Seejärel koukis ta kusagilt välja määrdundud mustakaaenelise taskuraamatu ning pliiatsi, hakkas põlve peal arvutama, mitu plaati läheb lakke, mitu seinu ja põrandale, kui palju on vaja katuseplaate, palju voodrilaudu, palju põrandalaudu, mitu

kivi kulub ahju tegemiseks. Nojaa, ja siis veel tapeedid, värvid, lakid ning sada pisemat asja . . .

Naine oli pööranud ennast mehe poole ja vaatas vaikides, kuidas see arvutas. Ta vaatas ja ta silmades oli omajagu rõõmu — on ikka hea küll, kui sul on niisugune hakkaja mees, kes võtab kohe taskuraamatu ja kalkuleerib täpselt välja, mismoodi ühest varemest saab igati sobilik inimeste eluase.

Aga seejärel, otsekui kartes, et niisugune rõõmus silmapilk kestab liiga kaua ja võib inimese ära hellitada, võib mehe liiga uhkeks teha, hakkas ta hoopis teise kandi pealt asja arutama. «Inimesed peavad meid küll ulludeks, et akkame siin mässama.» (Mees ei teinud kuulmagi, arvutas valjult edasi: «Ee . . . ee . . . ruutmeeter on kaks ja pool rubla, ee . . . ee . . . ja kaheksa korda kaks viiskümmend teeb . . .») Naine jätkas, nagu poleks sellest midagi, et mees ei kuule: «Kõik akkavad ikka kas vundamendist peale või ei akka üldsegi, ootavad, et koloos või sovoos annab valmis kortli.» Ta ohkas ja see oli nüüd tööpoolest rohkem endale kui mehele mõeldud: «Aga koloos ei jõua ka kõigile valmis-kortleid jagada, vundamendist peale ei jõua jälle meie teha. Käime mõlemad ommikust ilisõhtuni töö, millas see aeg jääb. Aga teiste kõrval on see elu ka nii ära tüüdanud, et ing lausa kisendab oma toanurga järele, ing lausa kisendab,» ohkas ta veel kord.

«Soo, kalkulatsioon on valmis,» ütles mees. «See kõik kokku, plaadid, värvid, aknaraamid, ahjukivid, pliidikivid, läheb maksma üks tuhat kaheksasada rubla. Noh, mis sa ütled!» vaatas ta võidurõõmsalt naisele otsa, nagu oleks paberi peal teinud nõidustriki. «Jõud käib täitsa üle, kas pole?»

Naine mõtles kuuldu üle natuke järele, et kas ikka saab nii odavalt endale kodu kätte. «Aga tööd sa ei arvestanud, kas arvad, et saame kõigea ise akkama?» küsis ta.

«Mis tööd! Kas sina maksad mulle või mina sulle, mis? Kui oma vabast ajast teeme!»

«Paljukest meil seda vaba aega jääb!» ütles naine.

«Õhtad puha vabad, viimane kui üks õhta! Laupäevad ja pühapäevad ka,» ütles mees. «Nüüd, kus põllutööd läbi, elame jälle nagu linna-rahvas — kella viiest õhtale ja kaks puhkepäeva nädalas.»

«Jaa-jaa, kui ainult jaksu jägub,» kahtles naine.

«Jaksu!» hüüdis mees ja sirutas peod nagu leivalabidad naise poole. «Kas need pole kümme aastat . . . vatti saanud! Ah et jaksu ei jägu! Istu mu peo peale ja ma tõstan su üles lae allal!»

«Olgu pääle, jõudu sul on, ma tean,» vastas naine, itsitas korra, aga oli sealsamas jälle tõsine. «Kui me endale liiga ei tee.»

«Liiga?» ütles nüüd mees ja kergitas oma tihedaid kulmusid nagu mõni minister. «Liiga võib ainult heameel teha, kui me selle uberiku lossiks ehitame. Kõik puha oma kätega — viimane kui nael, viimane kui plaat, viimane kui liist ja servalaud. Mu käed hakkavad juba sügelema selle töö järele.» Ja siis pööritas ta oma silmi nii, et silmavalged välkusid, ja et ta polnud aega saanud töökojast tulles nägu pesta, oli see tahmast must ja ühtekokku oli ta justkui eht mooramaa mees; naine uskus küll, mida mees rääkis, sest keda sa muud ikka usud kui oma mooramaa meest.

«Aga teised arvavad, et me oleme peast ullud, kui akkame vanast uut tegema,» ütles naine muiates.

«Arvaku teised mis tahavad, igaiüks elab oma elu!» vastas mees.

«Oojaa, ää küll, läame siis päälegi,» ütles naine.

Aga nad ei läinud siiski veel, vaid istusid edasi pikkpingil, nagu oleks see maja nüüd, kus nad olid otsuse vastu võtnud, juba nii kodune — külmast ja koppelõhnast ja lagunemisest hoolimata, et nad ei saanud tema küljest enam lahti. Nad istusid vaikides, kuulatades väljas tõusnud tuule ulumist katuseräästas ja metsa ühtlast rasket mühinat. Vana maja oli nüüd täis hääli: kusagil nagisesid põrandalauad, palgid naksusid, köögiuks kriuksus hingedel — oli, nagu elaks maja ikka mingit salapärast omaette elu.

Kui nad siis tõusid ja lahkusid, keeras mees ukse võtmega kinni: ta keeras võtit lukuaugus erilise hoolega, kontrollides, kas ikka jäi lukku, ja pistis võtme püksitaskusse... jah, et see nüüd ära ei kaoks.

Tuul puhus aina, kolm vana õunapuud ussaiaas olid raagus, muru oli märg, piirdeaed oli längu vajunud ja aiamaa sööti kasvanud. «Oojaa, siin jägub meil tegemist,» mõtles naine.

Siis söitsid nad minema, naine istumas uhkelt taga sadulas, selg sirge ja pea püsti, nagu veidi keksilt ja kartmata, mõeldes millelegi, mida ainult tema ise teadis.

II

Sügis oli pikk ja väsitav, ajuti tundus, et talve ei tulegi.

Varakult küll saabus esimene külm. Taevas oli sidrunikarva kale, tuul tuli loodest, löötsus üle Neitsijärve, rabistas viimaseid lehti leppadelt, vingus öö läbi korstnas ja nagistas lakaluugi kallal. Hommikul olid lombid külmanud, jääkaas kattis katuseräästa alla jäänud veevanni, üle künnivagude võis astuda julgelt, kartmata, et jalg vajub pehmesse mulda.

Samal õhtupoolikul tulid kirdest pilved, esiti hõredad, nii et päike paistis neist läbi, oli ümmargune kollane ketas ja silmadel polnud valus vaadata; lennukid lendasid teispoole pilvi, paistsid seal nagu väikesed hõbedased sääsed. Siis kadus päike, lennukeid ei olnud enam näha, ainult mürinat oli kuulda; külmanud maa ja raagus metsad ja künnivaod põldudel — kõik oli tuseselt hall ja alasti.

Õhtul kella kuue aegu läks ootamatult pimedaks, taevas oli must ja mustast pilvest langes valget lund, lumevalgus varjas metsad ja maa ja tõmbas akendele ette valge öökardina. Tuul tõusis ja keerutas ja tantsitas ebemeid, pidas hullu tantsupidu öö läbi. Hommikuks olid paksud hanged teel ja tee kõrval, kraavid olid ääretasa, lumi oli põlvini ja ikka sadas.

«No nüüd tuleb talv, mida viis aastat on oodatud,» ütlesid optimistid. «Ah, ei see jae, nagu tuleb, nii ka läheb, vaata, varsti on maa jälle paljas,» ütlesid pessimistid.

Neil oli õigus nagu ikka: kolmandal päeval keeras tuul läände, katusesarjad hakkasid lund alla puistama, hanged vajusid kokku. Neljandal päeval oli sula ja öösel ka, siis oli lumi läinud ja maa jälle paljas.

Nüüd muutusid optimistid pessimistideks ja ütlesid: ega sel aastal ole ka õiget talve oodata, lörts sügis kestab kevadeni välja. Aga pessimistidest said omakorda optimistid, kes kostsid: see oli vast esimene lumi, esimene lumi ei jää kunagi maha, vaat kui kuues lumi tuleb, siis see jääb.

Aga kui tuiskas, kui hanged olid paksud ja oli parajasti pühapäev, sobitas mees plaate lakke ja naine aitas neid hoida, raskeid, liimiga ühtepressitud laastplaate (12 kilo raske, neli rubla kaheksakümmend kopikat tükk!), ja kui mees sai naelad sisse löödud, võis naine taburetilt alla astuda, käsi ja selga sirutada, mida ta ka tegi. Ja kui ta siis aknast välja vaatas, nägi ta läbi räästaaluse lumehange veerevat pruuni kera nagu laste mängupall, tema järel tulid teine ja kolmas ja neljas... kaheksa põldpüüd veeresid läbi lume nagu läbi vati ja jõudsid kuuskedele alla, suled ikka kohevil, nii et olid tõesti nagu laste mängupallid. Kuuskedele all hakkasid nad kärmesti jalgadega siblima ja kõrsi nokkima; nende toidulaud on vaeseks jäänud, sestap nüüd tulid nõnda julgelt inimeste eluasemete ligi.

«Vaesekesed!» mõtles naine akna all seistes ja käsi ja selga sirutades. «Kuidas nad küll talve üle elavad, kui suured anged tulevad, jäävad novembriks ja detsembriks ja jaanuariks ja veebruariks, kui alles märtsis tuleb suur kevadsula?» Naise silmad läksid tusast esiti sinihallideks ja siis hallideks, aga kui ülejärgmisel päeval sula viis lume akna tagant ja õuelt ja kraavidest, läksid ta silmad taas esiti sinihallideks ja pärast päris sügavsinisteks tagasi. See tähendas, et ta ei muretsenud enam põldpüüde pärast ja metskitsede pärast, kellel samuti ulualust polnud ja kes hõõrusid jäises lumes jalad verele.

Siis tuli teine lumi ja kolmas ja neljas — kõigi nende lumede tuleku ja mineku ajal, kõigil pimedatel öhtutel paistis kardinateta akendest terav elektrivalgus, majast kostis aina kopsimist; kord mehe, kord naise vari libises akna eest mööda, kord siia poole, kord sinna poole, kord koos, kord lahus; nii kestis see töötavate varjude pantomiim südaööni välja.

Siis ükspäev sõitis auto õuele, autolt tõsteti maha plaate ja värvipotte ja tapeedirulle, akna- ja ukseraame, klaasi ja laudu; kopsimine asendus pintslite pehme veniva hääletu kahinaga, maalritöö vaheldus pottsepaametiga; nad olid aina kahekesi, need öhtud täis tööd pärast päevatööd, need öhtud pärast päevatööd olid nende päralt.

Kui kuues lumi tuli, olid toad ja pliit ja ahi ja soemüür valmis. Maja lõhnas värskest värvist. Nad istusid kõõgis, kus pliidirauad hõõgusid kuumust, istusid põrandal, toetades selgasid vastu õlivärviga kaetud sinakasrohelist seina, mida nüüd ja edaspidi ja igavesti võis soodaveega puhtaks pesta, kui ta tahmus ja mustaks tõmbus; toetasid väsinud seljad vastu seina, lükkasid jalad sirgu ja vaatasid oma kätetööd; vaatasid oma kätetööd meresiniste ja pruunide silmadega, milles sel hetkel ei olnud teragi väsimust, kuigi nende tööpäev oli kõige viie lume ajal kestnud kuusteist tundi ööpäevast, nii et peale töö ja magamise sinna õieti midagi muud ei mahtunudki.

«Noh, vaata nüüd ise, Ene,» ütles mees, «Vaata ja tunnista ausalt, üks mul olnud õigus, et põletatud liistud passivad paremini kui värvitud.»

Ene — sest nii oli naise nimi — vaatas ja muigas: «Oojaa, nüüd, kus kõik valmis on, passib põletatud liist küll.»

«Näed siis, mis ma ütlesin,» ütles Heldur, sest nii oli mehe nimi, kuigi naine kutsus teda Eldur, mis kõlas pehmemalt ja hoopis kodusemalt. «Näed siis, et sa pead oma meest ikka uskuma ka, kui ta midagi ütleb. Oleksime me laeplaadid värvinud valgeks või elevantiluukarva, oleks ka liistud tulnud värvida kas valgeks või elevantiluukarva. Aga et me plaate ei värvinud, vaid ainult tõmbasime lakiga üle, siis ei sobi sinna ka värvitud liistud.»

«Ää küll, sul on õigus,» ütles naine, Ene-nimeline, oma mehele Heldurile, ütles, raue väsimus hääles, sest nüüd, kus see töö oli valmis saanud, nii et tal tuli küll kell neli tõusta ja kolhoosilauta minna, aga enam ei pidanud kaheteistkümmeni ülal olema, nüüd ta tundis, et on ikka väsinud ka. Kõigepealt oli vaja korralikult välja puhata, siis võis tehtud tööst rõõmu tunda. Kas Eldur tõesti pole väsinud? Kas tal tõesti on veel jõudu oma õigust taga ajada? Kas ta's on ikka nii tugev? Aga see ei ole veel lõpp, on alles algus.

«Oojaa, ää küll, sul on õigus, lae koha päält ja seinte koha päält ja põranda päält ka. Sul on ikka ja igavesti õigus, olgu pääle, nüüd kus see töö on korda saadetud. Aga sa võiksid ometi tunnistada, et laearmatuuri tõin ma ikka ilusa küll, on päris nagu valatud lakke ja teeb toa palju kodusemaks, kuigi sa vaidlesid vastu, et misjaoks viie lambiga, võib ka kahe lambiga osta.»

Heldur vaikis ja mõtles armatuuri koha pealt järele. «On ilus muidugi,» tunnistas ta. «Ma mõtlesin, et viiene on kallis.»

Ene hakkas naerma, silmad jälle sinist valgust siramas: «Egas me iga aasta uut lambivarju osta. Ükskord ostame, siis olgu nii et on!»

«Selge kui seebivesi,» jäi Heldur nõusse ja sellega oli jutul lõpp, nad tõusid, et minna veel võõrasse majja magama — viimast või eelviimast ööd võõras majas!

III

Kui oli tulnud kaheksas lumi ja maha jäänud, see oli jaanuari lõpul, päevad olid kukesammu võrra pikemad, kuigi seda võis ennem aimata kui näha; jah, just kaheksanda ja viimase lume ajal hakkasid käima soolaleivalised. Nad tulid lähedalt ja kaugelt, mõned niisugused, keda oli oodatud ja arvatud tulevat, teised jälle üllatusetegijad. Siis selgus ka, et neil — mehel ja naisel, Enel ja Helduril — on maailmas laiali sugulasi, tuttavatest rääkimata. Olid onud ja tädid, onu- ja täditütred, onu- ja tädipojad, olid vennad ja õed, venna- ja õelapsed. Mõned olid vanad, teised noored, vanad olid kaasa võtnud noored, noored omakorda veel nooremad ja nii olid mõlemad toad ja köök täis juttu, imestamist, sädinat ja kädinat, rõõmu ja pillerkaart. Ene ja Heldur said aru, et kogu selle sügise, kui nad siin hiliste öötundideni olid rühmanud tööd teha, kodu ehitada, polnud nad üksi jäetud; mitte sinnapoolegi — nende töid ja tegemisi oli vaadatud lähemalt ja kaugemalt, oli terase pilguga jälgitud, oli aru peetud ja nüüd siis tulnud üle vaatama ja hinnangut andma.

Nüüd ei olnud nad kiitusega kitsid, ei habemik onu Peeter ega habemeta onupoeg Paul, ei tädi Härmiine ega täditütar Laine. Et onu Peeter oli ka ise varem käinud ehituse peal, siis kiitis ta Heldurit, et see oli valinud lakkepanekuks laastplaadid, mitte linaluuplaadid, need viimased on haprad ja kisuvad kiiva. Tädi Härmiine jälle kiitis tapeedimustrit, et on tagasihoidlik, mitte lilledega, nagu ta ei tea kus selle ja selle juures oli näinud.

Siis istuti lauda, seal olid söögid ja joogid, kastemärjalt läikiv pudel ja rõõmsalt kirju salatikauss ja praevorstid ja tavapärased kapsad, pruunid ja magusalt lõhnavad, ja praelihalõigud, kõik nii isuäratav, nagu oleks kõrgema klassi kokameistri tehtud.

Ja siis, kui juba lauas oli istutud, kui kõike oli maitstud, proovitud, kiidetud ja kui haljast pudelist oli saadud jutujaksu, pajatas Heldur sedamoodi:

«Siin me nüüd istume ja ee... oleme. Ja kui te ütlete, et siin on väga kodune, siis mina tunnistan selle õigeks. Tõusen hommikul, et tööle minna, ja nagu ei tahakski minna, nagu jätaks midagi kallist maha. Isegi nagu hirm on, et kui tagasi tulen, tea, kas kõik on alles või on järsku kadunud.» (Sealjuures ei vaadanud ta mitte külalistele näkku, nagu polekski ta jutt neile määratud; ka lage ega seinu ei vaadanud ta, kuigi ta sõnad olid nendest; ta vaatas näkku oma naisele Enele, nagu oleks tema see tõeline kodu, see tõeline kallis, kelle järele ta mõtted käivad, kui künnab põldu.) «Eks see tunne ole isemoodi küll, kui sul varem pole oma kodu olnud. Ja kui künnan või äestan, siis kisuvad mõtted kodu pole, et mismoodi ja kuidas veel teha, et oleks kodusem kodu. Ohoo! Kas arvate, et Heldur ei tea, et see, mis tehtud, on alles pool tööd, on vähemgi kui pool. Katus tahab uus saada, plaatidest, kui võimalik, siis on kindel, et peab aastat kolmkümmend vastu. Eks te tea küll, et kala hakkab peast mädanema, maja katusest. Vaata, tuleb kevad ja siis peab Heldur panema traktorile käru taha, peab sõitma poe juurde ja ostma kokku kõik vannid, aga võib-olla koguni mitmest poest. Ja siis toob ta need vannid ja kausid koju ja mis te arvate, mida ta nendega teeb? Muidugi viib põõningule ja seab sinna, kust läbi tilgub. Aga» — siinkohal muigas ta kavalalt, nagu naeraks iseenda hullu plaani peale, nagu annaks mõista, et see on puha vigurijutt — «Heldur ei ole nii rumal ühtigi, et ostab kaksikümmend titepesuvanni ja veel kaksikümmend pesuloputuse vanni katuseaukude alla panemiseks. Ei, Heldur läheb külanõukogusse ja ütleb: siin ma olen ja siit ma ei lähe enne, kui olete mulle andnud tõendi neljasaja katuseplaadi ostmiseks. Justament nelisada, mitte ühtegi vähem. Siis paneb vana Karu-proua prillid pähe, kui tal need juba enne ees ei ole, ja kirjutab niisuguse tõendi, et Heldur Kaseoksa maja jaoks on külanõukogu fondist eraldatud nelisada eterniitplaati. Aga alla paneb ümmarguse vapiga pitseri ja kirjutab oma vana revolutsionääri-allkirja, mis tõendab, et Heldur Kaseoks tõesti ei kasuta neid plaate spekuleerimiseks ega kogu ka tagavara mustadeks päevadeks. Ja siis küsib Heldur peamehaaniku, võib-olla koguni aseesimehe või esimehe enda käest päevaks traktori, laenab Naruski Karlalt kõrgete portedega järelvankri ja sõidab lattu plaate tooma. Ta vaatab kellegi appi — ärge kartke, ega ta teid selle asjaga tülitata, ta teab, et igal on omad tegemised ja hoo-

led. Aga mõne, kel parajasti tegemist ei ole, saab ta appi ikka, näiteks vana Proosti. Või kui ei saa, siis tuleb kallis naine, kuigi plaaditõstmine ei ole just naiste töö, ikkagi üle rinna upitamine. Aga lõppude lõpuks pole Ene ometi mõni siidikäpp; piimanõud on raskemad ja ta on ka neid elu jooksul küll ja küll kergitanud.

Kui te arvate, et Heldur ootab, kuni lattu tuleb värvimata eterniitplaate, mis on kaksikümmend kopikat odavamad, siis te eksite väga sügavalt. Ei oota ta midagi, nii võib oodata aasta või teise, aga nii palju tal aega ei ole. Enne kevadist vihmade algust olgu plaadid kohal! Heldur võtab punaseid, kui neid parajasti on, sest telliskivipunane katus on kah nägus, eriti kui valgetest silikaatkividest vooder saab ümber. Ümberringi kõik roheline, siis valge maja ja punane katus — eks see ole nägus silmale küll! Muidugi oleks ka roheline katus igati sobilik — ümberringi sügavroheline mets ja aasaroheline ja põlluroheline, ning selle keskel helerohelise katusega maja. See on niisama nägus nagu see vaip, mille Ene laadalt ostis, ikka see seinavaip — lossi, allika, kaskede ja kahe kitsega. Ainult et rohelisi plaate on niisama harva saada nagu värvimata plaate, siis ostab Heldur punased plaadid. Ja seda vaatab ta ka, et kõik terved saaksid, mitte ühtegi katkise servaga ei võta ta, katkised kandku laomees maha, neil on oma kaoprotsept ette nähtud, ärgu sokutagu inimestele, kes ostavad plaate omaenda ausalt teenitud rahaga. No muidugi, kui laomees teab, mis tähendab ausalt teenitud raha, siis ta ütleb juba ette: katkised plaadid pange kõrvale hunnikusse, ärge neid võtke.

No nii — Heldur toob plaadid koju ja laob ilusti ettevaatlikult hunnikusse. Aga siis, kui ilmad on juba soojad, nii et lumi on katusel sulanud ja ka maas on juba kärgjas ning päike aina vajutab lund allapoole, just sel viimasel hingetõmbehetkel, enne kui traktorid sõidavad põldudele, istub see mees siin nagu kurg katuseharjal ja taob plaate kinni. Nagu kurg, aga päike kütab katust, naelad lähevad kõlks ja kõlks roovilattidesse, kuigi neid pole näha, sest mis neist vanadest laastudest ikka alt ära võtta. Kas ainult selleks, et siis oleksid roovid näha ja tead, kuskohal nael pidama jääb ja kuskohal ta ei jää?! Äh, saab niigi, kui silma on, kui on seda peenikest äratundmist. Heldur pole küll siinamaale ühtegi katust majale peale pannud, aga ükskord on ikka esimene kord. Heldur polnud ka varem plaate seina ja lakke pannud, aga nüüd on need laes ja mis neil viga on!? Ohoo, me Enega oleme nüüd nii välja õppinud, et võime küla peal haltuurat tegema hakata!»

Siinkohal jõudis Heldur oma jutuga pausini. Oli tahtnud paar sõna ütelda, aga tuli välja päris mäejutlus. Noh, t ä n a s e l õ h t u l ei pannud keegi talle seda pahaks; kuigi tema kui peremehe kohus oli klaase täita, leidis priitahtlikke, kes selle ülesande enda peale võtsid. Ja nii jõudis ta veel teisegi mäejutluse maha pidada. Selles teises jutluses oli vähem rõõmu ja rohkem kibedust, sest see ei olnud tänasest päevast, vaid möödanikust, tollest ajast, mil nad olid alles juurteta rändajad, veerevad seemneivad tuulehoo käes. Jah, kes teab, kas oligi viisakas sellest juttu teha nüüd, kus kõik nii rõõmsalt istusid peolauas, kus ta alles oli lõpetanud oma optimistliku ja rõõmsameelse lähemate kuude

programmi esitamise. Aga nii see juhtus, et onu Peeter, kes ka tahtis sõna kaasa rääkida ja õetütre meest kiita, ütles:

«Eks ta tööd ja vaeva nõudis ja nõua veelgi. Aga siin on sul oma kodu, kodu ikka ja alati, ka siis, kui sa ei jõuagi teda kunagi lõplikult valmis, kui ta jääbki poolikuks nagu Tallinna linn. Aga kui sa oleksid jäänud onunaise Aureelie juurde või kusagile mujale, oleksid ikka olnud võeras, kas pole?»

Heldur kergitas üllatunult pead: pidi's onu Peeter just Aureeliet meelde tuletama. Aga et sõna oli juba öeldud ja tagasi võtta seda enam ei saanud, rääkis Heldur vastuseks edasi:

«Onu ütles mulle oma eluajal mitu korda: «Noh, mu poiss, sina oled mul alati olnud nagu oma poeg. Võib-olla sellepärast, et mul endal lapsi ei ole, aga inimene peab ikka kedagi hoidma, kui ta kedagi ei hoia, siis polegi ta nagu pärisinimene. Jah, kes seda nüüd nii täpselt teab... täpselt teab, sest üks ole maa ja taeva vahel asju, millest inimeselapsel õrna aimugi pole, vähemalt praegu veel mitte. Juhtus näed nii, et kui ma sõjast elu ja poole tervisega tagasi tulin, hakkasin alevisse maja ehitama, kuigi minusugusele mehele, kel ordenid ja kuus haava rinnas, poleks seda nagu vaja olnud. Riik oleks niigi andnud korraliku korteri ja tahtnud ainult, et ma oleksin oma jõu ja nõuga aidanud sõjavermeid parandada. Aga võib-olla just sellepärast, et olin neli aastat näinud ainult hukku ja hävingut, tahtsin ma nii kangesti iseoma kätega midagi üles ehitada. Võib-olla ma lootsin, et saan lahti sellest krambist, mis meis kõigis, kes me oleme sõja tulerõngast läbi käinud, veel praegugi sees on. Aga võib-olla ka sellepärast, et lootsin, endal tulevad kord lapsed ja siis on neil kus elada, mitte võoras toanurgas, nagu meie sinu emaga üles kasvasime. Mis teha, see härber sai küll valmis, aga ei sellepärast läinud veel sõda meelest ega kasvanud pere.» See troonipärija puudumine oli tal küll rohkem hinge peal kui sõda,» täpsustas Heldur. «Sellepärast ütleski mulle nõnda, oleks võinud öelda teistmoodi, aga ütles nõnda: «Olgu siis nii, et pärast minu surma saad pool maja endale. Sinul on kõik veel ees, ka see, mis minul tegemata on jäänud. Aga kui sa sellega hakkama ei saa, ega sul siis sellest härberist õne ka ole!»»

Nüüd pidas Heldur pausi ja jäi üksisilmi enda ette vahtima, aga veel enne, kui keegi jõudis pausi kasutada ja oma mäejutlust alustada, jätkas ta: «See jutt oli kaks nädalat enne ta surma.»

Ja jälle pidas Heldur vaikust, pidas otsekui leina, mida keegi ei saanud või ei julgenud katkestada. Ta täitis ka pitsi, jõi selle tühjaks, andes nii teistele eeskujuga, hammustas peale koore ja sibulalõikudega kaunistatud heeringat, siis jätkas:

«Hiljem, kui onu kadunuke oli juba mulda sängitatud ja sellest sai paar kuud mööda, oota jah, peied olid veebruarikuus, niisiis aprillis otsis onunaine meid üles.

«Ma tean, et su onu rääkis sulle, Heldur, ikka sellest majast ka ja nii edasi. Nüüd, kus ma olen üksi ja suur maja on käes ja aed missugune, mis ma seal üksi jõuan teha, oleks vaja aiamaa läbi künna, sõnnikut vedada ja kartulid maha panna; tulge siis minu juurde elama, nagu August tahtis.»

Meil oli kolhoosis parajasti väga kehv korter, üks tuba vanas, mõisatallist ümberehitatud hoones, kiviseinad paksud kui kindlusemüürid, ajasid külma ja rõskust sisse; töö oli küll hea, aga tervis loeb rohkem kui raha. Pidasime õhta plaani, et lähme pealegi, et lähme onu pärast, kes seda nii soovis, ja lähme tervise pärast ja lähme onunaise pärast, kellel ka abi vaja.»

Heldur vaatas Enele otsa, ta muigas vabandavalt, sest nüüd, mil sellest üle oldi, võidi ka rääkida seda, mida siiani enda teada hoitud. Ene näppis oma pikkade klaverimängijasõrmedega süles taskurätti, ta silmad olid nüüd tumedad nagu sinised ploomid, ja kuigi ta oli pitsi enda ees laual ainult huultele tõstnud, õhetasid ta palged. Ja siis ütles seesama Ene, kellest kõik teadsid, et ta ei armasta ega oska ühegi kohta tagaselja halba rääkida, ütles järsku ja ootamatult oma natuke käheda, aga siiski vaskiselt kumiseva rinnahäälega:

«See oli küll meie elu kõige rumalam tegu, et me sinna läksime.»

Heldur noogutas, tihedad kulmud kõrgele tõstetud, sõstrasilmad rahulolevalt muigel. (Ta teadis nüüd, et oli loa saanud rääkida halba ja ei pidanud pärast etteheiteid kuulma.)

«See jah oli vist kõige mõtlematum ettevõtmine meie elus. Me saime vaevalt nädala seal olla, kui jälle tuli vaadata, kust saab autot, et ära kolida. Ene ajas mantli selga, pani kaks kätt taskusse ja sõitis juhusliku autoga minema. Mina vaatasin siis transpordi ja kolisin asjad kokku, autojuht aitas peale visata... Hea oli, et meil oli tookord veel vähe mööblit — diivanvoodi, kapp, laud ja muu pudi-padi. See minek, jah, läks ruttu, aga enne jõudsin ma Aureeliele siiski ära seletada, miks me otsustasime tema lahkust mitte enam kasutada. «Sellest polnud õieti midagi,» ütlesin ma talle, «et sa iga puuhalgu lugesid, mille ma ahju panin või pliidi alla võtsin, kuigi teadsid, et meil on metsas puud valmis lõigatud. Noh, ega me sellestki numbrit teinud, et sa andsid meile mu onu majas kõige väiksema toa ja et sa pahandasid, kui meie kambriks kostis raadio häält, kuigi me ei mänginud seda mitte kõvasti, õieti mängisime nii tasa, et seda võis kuulda ainult ukse taga seistes, kõrv vastu lukuauku. Aga see, et sa juba järgmisel hommikul pärast seda, kui me kohale olime jõudnud ja hilja magama heitnud ja siis tööpoolest kauem maganud, kui me harilikult magasime, jah, et sa järgmisel hommikul ütlesid naabrieidele: «Minu saksad alles magavad» — see oli solvamine, mida me rohkem kuulda ei taha. Võib-olla sa suurtes asjades ei olegi halb, aga see, kes põhjuseta või pisiasjades iriseb, ei ole ka hea inimene. Sellepärast nüüd siis läheme ära, harigu su aeda ja remontigu su maja või vanatühi ise!» Nii ma ütlesin ja siis tulin ära ja rohkem pole ma Aureeliet näinud.»

«Noh, on sul nii väga teda vaja näha,» ütles onu Peeter. «Eriti nüüd, kus oled omaette peremees.»

Et naised olid vahepeal lauast tõusnud, teise tuppa läinud heegeldustööd vaatama ja et neilgi olid oma mäejutlused pidada ja et ka onu Peeter tahtis oma mäejutlusega maha saada, et aeg oli hiline ja varsti tuli lahkumine kätte, siis Heldur rohkem enam ei rääkinud.

Pärast külaliste minemasaatmist jäi Heldur veel viivuks õuele seisma. Oli pakasene öö, tähed sirasid taevas, lõpmata palju tähti lõpmata sügavas taevas; maja otsa kohal oli kuusirp just nagu kuuselatva

kinnitatud nääriehe; kõik lumi oli sinine, vastu kuuvalgust helesinine, varjude kohalt tumesinine; Heldur hingas sügavalt sisse sinist õhku, mis lõhnas võrtsiselt niisama nagu lapsepõlves, ja ta teadis, et vähemalt kord iga aasta, vähemalt üks kord aastas tuleb niisugune sinine õhtu jälle tagasi ja see on hea.

Siis astus ta viltide lumisel teerajal krabisedes tuppa. «Vaja seada maja otsa kohale latern üles,» mõtles ta enne ukse sulgemist. «Las siis põleb öö läbi ja näitab kõigile, et siin elavad inimesed.»

IV

Ene oli pärast lauda juurest tulekut pesnud pesu — ainult kõige hädavajalikumad riided, sest talve jooksul oli kaev kippunud tühjaks jääma ja nüüd sai vett normi järgi. Kas siis pesupesemismasina undamisest või soojast köögist või sellest, et oli nagu ikka tõusnud kelli neli — nii see karjanaiste päev algab —, oli ta tundnud, et on väsinud. Mõnikord võib, aga teinekord koguni peab päeval järelmagamist tegema. (Kas pole asjalik sõna: järelmagamine? Nii nagu järellüps, ah?) Ta oli kella laual ühele tirisema pannud, heitnud tagatuppa diivanile, täies mundris, isegi kõrge kaelusega kampsun seljas ja dressipüksid jalas, võtnud veel baikateki ka peale — soojas tuleb parem uni.

Padja oli ta pannud jalutsisse, õigemini, sinna, kus neil kokkuleppe järgi jaluts oli, aga et see oli kokkuleppeline asi — diivanil olid mõlemad otsad täitsa ühtemoodi, siis võis ta talitada, nagu heaks arvas. Nii oli parem: kui ta pööras ennast hüvale küljele, võis otse aknast välja vaadata, võis näha akna taga lumist teed ja metsäärt ja päikest, mis paistis läbi õhukeste valgete nailonkardinate kollase kerana, polnud valus silmale, aga nii mõnus oli, kui selle kiirte soojus paitas su nägu... Ja siis ta juba magaski, magas ja võib-olla koguni nägi und, ise lõpmata kaugel ja teadmata sellest, mis temaga sünnib.

Kui ta kella meeleheitliku tirisemise peale ärkas ja silmad lahti sai, oli päike kadunud akna parema ääre varju, helkis katuseräästast rippuva lumekarniisi taga, pannes selle kuldsest pärlendama. Ta kuulis, kuidas katuselumelt langesid sulatilgad alla, ja veel kuulis ta tuvide rinnahälset kurluutamist ja tiibade sahinat ning plaksumist; kuigi Heldur oli pööningu otsaakna terveks klaasinud, leidsid tuvid räästa alt ikka tee sisse ja välja.

Ta tõusis, veel uni silmis, läks kööki, sõi ja riietus tööleminekuks. Just köögipoolses seinas puudus vooder, sellepärast oli köök ka alati külmem kui toad. Pliit küttis küll ruttu soojaks, aga soe ei püsinud kaua sees, soe leidis ikka üles hiireaugud või seinapraod, kustkaudu välja minna. Neid auke pidi olema lõpmata palju, nii kiiresti kadus soojus. «Ega ilma soojaks kütta jõua, aga paistab küll, et seda me terve talve aina teemegi,» oli ta mõelnud. «Sest kuhu muidu see kümme rummi puid on kadunud!» Ainult et ilmal ei paistnud sellest olevat külma ega sooja, et nad olid kümme ruumi kuivi kasepuid ohverdanud üleüldise soojaksminemise heaks. Ilm oli talvist külma täis, nii et isegi päike ei suutnud temaga midagi rohkemat ette võtta kui keskpäeval

katuseräästad tilkuma panna ja läbi aknaklaasi nägu paitada. Lähed välja ja kohe tunned, kuidas kale tuul kargab su näo kallale.

Tee lauda juurde läks üle lagedate karjakoplite — see oli üksainus sirav ja tuisku keerutav lumelagendik kuni kauge metsaservani, ainult mineku suunas tuli mets lähemale, andis lootust, et varsti jõuab tuulevarju. Suvel polnud see üldse lagendik, oli okastraadist taraga ja kraavidega kopliteks jagatud karjamaa; nüüd tähistasid küll tarapostid piirdeaedu, ent kraavid olid hangedesse kadunud.

Kraavid olid hangede peidus, tee aga oli nagu suur kraav kahe kõrge lumevalli vahel. Suur kraav, mida mööda läksid autode, traktorite ja tõukekelkude pooletsaati täistuisanud jäljed. Mööda neid tuttavaid, igapäiselt koduseid jälgi astus Ene, ta samm oli kiire ja hoogne, selg sirge ja pea püsti, nii oli temas küll midagi metskitsede erksusest ja põtrade enesekindlusest, keda siin samuti arvukalt ringi käis. Ainult et põdrad ja metskitsed — nemad panid otse üle lumelagendike, ristlesid heinamaade ja sonnide vahel, trükkisid tihedat jäljemustrit täis kuhjade ümbruse. Ka metsloomadel võis olla oma siht, oma kindel marsruut, aga Ene sihist ja Ene marsruudist põikas see üle ainult harva, veel harvemini, kuigi käis päevas laudateed kolm korda edasi-tagasi, juhtus ta eemalt nägema kas silkavat hirve, selle valget tagupoolt või inimeste, autode ja isegi traktorite suhtes apaatse ükskõiksusega teeäärsete põõsaste vahel seisvat põtra.

Siis sai silmadele valus, helekollane, sinakate õrnade varjudega ja tuulevihurine lumelagendik mööda. Otseku tervituseks seisis teekäänakul kõrvuti longus nuttidega karuohakas ja sõjakalt turris takjapõõsas. «Täna pead sa olema takjapõõsas!» mõtles ta metsateel astudes.

Alles siin, kus tuisutuul tuhistas puude taga, aga teel oli vaikne, tundis ta, et hakkab palav, ta oli kõndinud kiiresti. Oojaa, muidugi oli ta kõndinud kiiremini kui harilikult, selleks oli oma põhjus; kui ta jõudis lauda juurde, nägi ta seal zootehniku «Villist» — Raidi Meeta «Villist». Siis langeski ta kogu oma puhanud inimese värskes jõu ja energiaga Meetale kallale, ei aidanud seegi, et tal oli sünnipärast viisakust endast vanema inimese vastu.

Vaevalt Meetat mokaotsast teretanud, hakkas ta kohe ründama.

«Kuule, kas sa ka tead, misasja meile mäelt loomasöödaks saadetakse ja kui palju ja kas sellest mõni mullikas ka söönuks saab ja tuleb veel nii, et ei tõuse kevadel asemelt üles ka!»

Meeta võis ju arvata, et mõni karjanaistest pole rahul, aga et Ene kohe nii karedalt talle kallale kargab, seda ei osanud ta küll oodata. Tõsi, ta oli viimasel ajal töö suhtes ükskõiksemaks jäänud, mõtles rohkem pensionileminekule ja mis siis tegema hakkab, kas läheb agronoomist poja juurde elama või jääb täiesti omaette, et mitte olla teistele tülik.

«Miseest sa mulle nõnda harja hakkad?» küsis ta Enelt.

«Arja akkan!» osatas Ene. «Tule ja kae ise, mis sööta sa eile alla saatsid!»

Ta marssis ees, pea ikka sõjakalt püsti, Meeta isegi mõningase uudishimuga järgnemas, nii läksid nad lauda teise otsa, sinna, kus oli värsket traktorikoorem põhku.

«Kae nüüd ise oma silmaga,» käskis Ene. «Te panete kontoris kirja, et lauda juurde on toodud nii palju põhku, siis jagate need tonnid peade peale — kaks pool kilo pea peale — ja ütlete, et sellega peab neli päeva välja tulema.»

«Nii me teeme küll!» nõustus Meeta. «Ikka normi järgi, et ilusti kevadeni jaguks.»

«Kui sul silmad peas on nägemas,» ütles Ene, «siis nähku, et kolmas jagu sellest, mis te alla saadate, läeb õkva sõnnikupatareisse. Teil seal on kõik muidugi mitte tonnidega, vaid kilodega arvel, aga mis meil sellest tolku, kui peame sööta sitapatareisse ümber tõstma. Ainult tööd juures, muud midagi! Tiined mullikad elavad poolnäljas nagu kuskil vassistlikus vangilaagris.»

See viimane lause oli küll ülekohtuselt kibe, aga Meeta ei osanud muud vastuseks ette tuua kui seda, et üks Ene oleks võinud ise traktoristile öelda: ärgu vettinud, siis kopitanud ja lõpuks känkkrasse külmunud põhku vedagu, lasku see kõrvale lükata, las jääb sinnasamasse.

«Küll ma juba ütlesin,» vastas Ene, «ütlesin Joosti Karlale, aga mis sellest kasu oli. «Mina toon, mis mulle peale pannakse, mulle loeb tonnkilomeeter,» vastas ta. Mis ma's veel pidin tegema? Talle karjakasvatusest loengut pidama?»

Paistis, et Enel oli tõsimeeli kavatsus karjakasvatuse põhitõdedest kellelegi loengut pidada ja see keegi oli Meeta. Meetal jäi suugi üllatusest lahti, kui ta teada sai, et «lehm lüpsab suust», et «kõrge tootlikkusega piimakarja kasvatamine algab tiinuseperioodist või veelgi varem», et «kui tahad saada kõrgeid väljalüpsse, siis tuleb tiineid mullikaid sööta nii, nagu oleksid need rekordlehmad».

«Ole nüüd ikka, kas ma's seda ei tea või!» hüüdis ta Enele.

«Võib-olla ka tead, aga mis meil sinu teadmistest kasu on, kui sa seda oma teadmiste küünalt vaka all oiad,» vastas Ene.

«Ei ma hoida midagi vaka all...» alustas Meeta, aga Ene ei lasknud tal lõpetada:

«Või kui sa teda ainult uue lauda jaoks oiad. Nüüd olete te kõik sellest uuest laudast ulluks läinud. Muud enam ei kuulegi kui uus laut ja uus laut! Uus laut saab eina kui kulda, uues laudas on suuremad normid kui siin. Uues laudas on kõik kõige-kõige-kõige parem! Aga et uude lauta tuleb järelkasv meilt, selle peale te ei mõtle. Et meie oleme ka inimesed, selle peale te ei mõtle. Et meile on ka vaja kvaliteetset sööta, see pole justkui teie asi.»

«Noh, ma vaatan, mis teha annab,» pomises Meeta ja katsus, et saaks rutem kui muidu oma «Villisesse», löi autole hääled sisse ja kadus keskuse poole. «See veel puudus, et ta ei öelnud, et nemad on seal nagu fašistlikus vangilaagris,» mõtles ta, leides sellest ainult raasike lohutust.

Hiljem, kui Aita — Ene paarimees — lauta jõudis, päris ta, uudis-himu silmis ja suus: «Noh, kas said Meetal sabast kinni? Kas rääkisid kõik ära, põhust ja söödanormidest? Kas lubas asja parandada?»

«Sain ja rääkisin ja lubas,» vastas Ene otsekuu möödaminnes, ta latus parajasti sõnnikut reele, oli sellega ametis. Või olid ta mõtted hoopis mujal, igatahes ei võtnud ta vaevaks üksikasjaliselt seletada, kuidas jutuajamine läks.

«Ma ei jõudnud, muidu oleksin küll appi tulnud, oleksime ta võtnud risttule alla, küll ta siis oleks veel saanud. Aga ma ei jõudnud varem.»

«Oojaa, ää küll,» ütles Ene. «Järgmine kord, kui vaja, teed sina säru. Parem ongi, kui nii üksteise alla. Kui ainult üks kogu aja vingub, arjuvad sellega nii ära, et varsti ei võta enam kuulmagi.»

«Imelik jah,» nõustus Aita. «Meie teeme oma tööd kõikse paremini, aga nagu sellest veel vähe, sunni teisi ka taga. Nagu mõni revisjonikomisjon! Nagu mul Antsust veel küllalt ei saa.» Ta raputas pead, mis oli kolme räti sisse mähitud, sest alles hiljuti oli ta põdenud põseekoopapõletikku ja pidi ennast nüüd hoidma.

Ene muigas: Aita Ants oli loomu poolest vähe laisavõitu; et seda külas arugi ei saadud, oli puha Aita teene, kes meest ohjes hoidis ja mõnikord piitsa ka plaksutas. «Ea, et meie Elduriga oleme ilma piitsaplaksuta läbi saanud,» mõtles ta. Ilma piitsaplaksuta on ikka parem, on seltsim ja . . . kuidagi hellem.

Diplomaatia — oojaa, seda küll! Diplomaatiat on ikka vaja, kui oled mehenaine, sööd ühest kausist ja jagad ühte voodit. Diplomaatiale nüüd Ene mõtleski — nii sõnnikut tõstes, põhku ette andes kui ka koduteed astudes, mööda tuttavaid jälgi metsa vahel ja hiljem karjakoplite vahel. Mitte et ta oleks eriti armastanud diplomaati mängida, temal oli taevas teab kust või miks tekkinud arvamus, et diplomaatia tähendab tühja keerutamist — räägid ühte ja mõtled teist või räägid, mida ei mõtle, ja mõtled, mida ei räägi. Teed seda omakasupüüdlikel eesmärkidel.

Talle oli omane otseütlemine ja otseminek, otsemõtlemine ja suu otse puhtaksrääkimine. Sellest tuli küll mõnikord pahandust — ütle sa näiteks purjus mehele näkku, et ta on purjus! Aga mis teha, kui iseloom on niisugune otsekohene või sirge! Häda teisega küll, aga parata pole midagi, nii on ja nii jääb!

Nii ta seal läks oma sirge iseloomu ja sirge rühi ja sirge sammuga, ise kõverale ümbernurga-diplomaatiale mõeldes, ise sellele mõtlemata, et on üks miljonitest, ise seda teadmata, et just niisama lähevad väsinud naised pärast päevatööd koju Ameerikas ja Austraalias, Aafrikas, Araabias ja Jaapanis. Ja nende silmad on väsinud tehtud tööst; töö on töö, ta hoiab sind sisemiselt sirgu, aga seda veel ei tea, kumb on tähtsam — kas sisemine sirguolek või leib, mida sa oma töö eest saad, kuigi ka leivata ei ela. Ka leib on tähtis, aga seda ei tea, kumb on tähtsam . . .

Peaasi, et on töö, on sirguolek, on leib! Sestap siis tuledki töölt, tuled väsinult, aga rahulolevalt ja uhkelt ja sirgelt nagu me kodumaa valgetüveline kask.

Ja kodus ootavad sind, oojaa! — kodus ootavad sind sinu mees ja lapsed, kes on tulnud töölt ja koolist. On põrgulikult hea teada, et kodus sind oodatakse; on põrgulikult hea, kui tead, et oled kellelegi vajalik, nii et nüüd vahetad riided, paned ette põlle, hakkad valmistama süüa, mis samuti on töö, aga ühtlasi ei ole töö, vaid on rituaal, püha kombetalitus, sakramendist osasaamine. On põrgulikult hea, et mehed ei oska süüa teha; see on üks punkt naiste kasuks. (On põrgulikult hea, et mehed ei oska lapsi sünnitada — kümme punkti naiste kasuks!) Nii sa siis teed süüa ja kogud punkte, võidupunkte, ja valitses kindlal käel oma kodu; valitses, juhid ja suunad, aga ikka nii, et su

alamad ei saa arugi, et neid valitsetakse, juhatakse ja suunatakse; nad arvavad, et teevad kõiki oma tegemisi ise, priitahtlikult; nad arvavad, et mõtlevad ise välja oma plaanid, tööplaanid ja eluplaanid, aga tegelikult on see kõik naiste tegu, naiste, kes neid juhivad ja hoivad vaos, kes panevad neile mõtted pähe ja annavad nende kätele suuna ja osavuse; ise nii märkamatud sealjuures, ise nii tagasihoidlikud, ise aina tagaplaanil, nõnda et mõni mees võib koguni tõsimeeli arvata, et tema on maailma isand, naine ainult maja lukk.

Vaat see on juba diplomaatia!

Kui Heldur läbi küünlakuu ehahahetuse koju jõudis, oli Enel söök juba valmis, ta tõstis mehe taldriku auravat borši triiki täis, endale ei võtnud, istus niisama köögilaua ääres, vaatas, kuidas mees sööb. Ene lemmiksupp polnud borš, vaid seljanka, aga täna pidi laual olema borš, niivõrd oli ta diplomaat. «Söö, söö,» õhutas ta Heldurit tagant. «Mina juba võtsin,» ütles ta, ja seegi oli puhtalt diplomaatia.

Ja Heldur, see tubakalõhnane ja vähe ka õllelõhnane maailma isand, helpis suppi, hammustas kõrvale leiba, kiitis, et oli küll sööklas lõunal käinud, terve rubla kulutanud, aga kõht polnud ikka täis saanud. Ta käed olid masinaõlised, masuudised, tavotised, bensiinised, rauapurused; ta ei olnud neid pesnud, sest pärast söömist pidid nad sõitma kartulikoopa juurde söögikartuleid tooma ja seal saavad need uuesti mustaks; ta nägu oli veidi habemes ja masinaõline, masuudine, tavotine, bensiinine, rauapurune, ja sellest mooramaa mehe näost vaatasid välja kaks pruuni silma, paksud kulmud ninajuurel koos. Silmad särasid, nagu polekski päev töökojas, traktori all ja traktori peal väsitanud, või oli ta enne kojutulekut liigse õlle kummutanud, või teab, kui kummutas, kas see siis oligi liigne.

Ene vaatas, kuidas mees sööb, ainult vaatas, sõnagi lausumata, ja ta silmad puhkasid mehe näol, ta silmadel ja huultel ja kätel, sellel, mis hoidis leivatükki pöidla ja nimetissõrme vahel, ning teisel, mis tõstis lusikat suu juurde, täis lusikat suu juurde ja tühja tagasi taldrikusse. See oli kõik nii kodune ja harjunud, jah, selle juures võis küll juttu puhuda ja uudiseid rääkida.

«Ma sõimasin täna Meetal näo täis,» ütles Ene, häält madalale sundides, nagu räägiks suurt saladust või nagu imestaks ise oma julguse üle.

«Ah ikka ütlesid!» Heldur vaatas naist ja ta suu kiskus muigele, nagu oleks tal heameel, võib-olla oligi. «Ikka sellest põhust? No millest siis muust! Kas sa seda ka ütlesid, et niisuguse töö kohta on palk narrilt väike?»

«Ei, seda ma ei öelnud,» vastas Ene. «Tuu es tule meeldegi.» Ja siis, ootamatult Heldurile, aga võib-olla ka endale, pööras ta jutu hoopis teisele lainele, jättes kõrvale igasuguse diplomaatia, mis oli ta loomule ikka väga vastukarva, ja ütles otse välja: «Me peame katsuma endale ka lauda ehitada, siis saab mullika võtta ja loomi pidada.» Aga seejärel kohe tuli tal diplomaatia meelde ja ta jätkas nõndaviisi: «Loomapidamisega teenib ikka oma tu'at rubla küll aastas ja vasika pealt saab veel lisa.» (Nagu oleks see tuhat rubla kõige tähtsam! Ja nagu poleks sellel mingit tähtsust, et ta ema ja vanaema ja vanavanaema ja nii seitsmendasse põlve ja veel tagasi, lõpmata kaugele tagasi olid karjakasvatajate tõugu, olid ikka põldu harinud ja heina teinud ja karja pidanud!) Jah,

EINAR MAASIK

nagu poleks sellel mingit tähendust, hakkas ta nüüd rääkima sellest, et laut ja saun ja garaaž peavad kuuluma maja juurde, et linnas võib küll ilma elada, aga maal ei saa. «Päris ale on kaeda, kui tuled töölt, nii must ja akkad siis pesukausi kohal ennast arima. Kui ometigi oleks saun, siis võiks iga päev ennast üleni puhtaks õõruda. Ja mõtle — terve talve läbi on mootorratas õue pääl, aga edaspidi saame võib-olla auto, ükskord, kui rikkaks saame...»

No see oli nüüd küll diplomaatiline jutt, köögilaua-konverents kõige kõrgemal tasemel, neljasilmajutt, ja nagu neljasilmajutud diplomaatiaski, üsna otsekohene. Ene ütles, millisena ta tahab näha oma kodu aastal tuhat üheksasada seitsekümmend seitse, see on kahe aasta pärast. Aga et selle plaani täidesaatev jõud, nii-öelda täitevkomitee, oli Heldur, siis pidi tema otsustama, kas võtab plaani vastu või lükkab tagasi.

«Kas sa ei taha ka peni pidama hakata, nii et penile tuleks kuut ehitada?» küsis Heldur pärast mõtlikku pausi.

«Peni tahan ka, aga kuuti pole vaja, ma võtan ta kööki, teen talle aseme nurka, panen sinu vanad püksid alla, seal peal magab.»

Ene ei rääkinud rohkem midagi, võttis Helduri eest tühja taldriku ja tõstis kastrulist suppi triiki täis. Kuldkollases meres ujusid punased peediviilud, õhkõrn auruvine tõusis taldriku kohale, Heldur tundis puljongi ja peetide ja kurkide lõhna, terve köök oli täis magusat supilõhna. Kuigi Ene vändas söögitegemist maapõhja, oli tal selle peale annet. Nii et tegelikult oli ta maapõhja vandunud oma ande ja oskuse, aga eks seda ole varem ja muulgi alal juhtunud.

«Nojaa, nagu Joosti Karlal,» ütles Heldur. «Saun, garaaž ja laut kõik ühe katuse all — nii ma olengi mõelnud teda teha sinna õunapuude alla. Õigemini, õunapuud tuleb küll välja juurida, sest nad on metsikud ja vanad ega kanna midagi. Pärast saab sovhoosist tuua noori — valget klaari ja sibulat ja tribuud ja antoonovkat. Ja sõstrapõõsaid — punast sõstart ja mustsõstart.»

Seejärel, supitaldrik ikka jahtumas ja lõhnamas, tõi Heldur välja oma taskuraamatu, kus olid sees kõik tähtsad asjad ja arvepidamised — igal lehel peal Helduri enda õline näpupass — ja mis oli suurest tarvitamisest üsna kulunud. Taskuraamatu vahelt võttis ta välja neljaks kokkumurtud lehe, kah ikka näpupassiga ära märgitud; ta lükkas käeseljaga köögilaualt leivapuru kokku ja laotas sinnasamasse supitaldriku kõrvale paberilehe laiali. «Näed sa, Joosti Karlal on see hoone niisugune.»

Ja siis istus Ene teisele taburetile Helduri vastu ja jälgis, kuidas Helduri sõrm käis mööda paberit, mööda lauta ja sauna ja garaaži, mööda vundamenti («Vundamendi katsume sügiseks valmis valada, rohkem küll tänavu ei jõua!»), mööda seinu («Joosti Karla on ristipidi plokki-dest seinad üles löönud, aga see on puha liialdus, meie paneme piki-plokkidest, siis läheb tervelt kolmandik vähem!»), mööda aknaid ja uksti («Vaja raamid juba nüüd ära tellida, mis valmis, see valmis!»), mööda katust («Järsku tahad siia kah punaseid plaate?»). Helduri kämmal kattis projekti kinni, aga tema vaimusilmas oli uus hoone elusuuruses ja ta püüdis seda pilti, seda nägemust ka Ene silmade ette võluda («Me ei tee tolligi väiksemat kui Joosti Karlal, mis sellest, et Karlal on kolm saunaskäijat last, küll tuleb meile ka, ja ta peab mullikat üle-

talve — meie võime samuti pidada — ja tal on kuus lammast ja kaks siga; kui me neid kõiki ei peagi, las laut olla ikka suurem, olgu ka mulle seal koht, kui tulen purjuspäi koju ja sa ei lase mind tuppa...» Ta naeratas Enele.

«Millal sa küll kõik selle jõudsid valmis mõelda?» küsis Ene, isegi nagu veidi pettunud, noh, see vist ainult paistis nii, aga kui Ene oligi veidi pettunud, siis küllap sellepärast, et Heldur oli oma projektid teinud ilma tema osavõtuta.

«Mul jääb traktori peal aega küll kõik läbi kaaluda,» vastas Heldur.

Ene oli imestunud. «Ma arvasin, et sa seal mõtled ainult töö peale!»

Heldur naeris: «Kui inimene on kümme aastat ühte ja sama teinud, siis on tal see käe sees ja veres ja närvides, tal pole vaja enam sellele mõelda.»

«Siis sellel suvel tuleb vundament ja tuleval suvel saab see tootmis-hoone valmis?»

«Kindla peale, või ei usu sa, millas ma sind enne petnud olen!»

«Oojaa, ää küll, usun küll,» ütles Ene.

Kui Heldur õhtul enne magamaminekut õue läks, olid tähed jälle taevas; et nad kõik kiirgasid sinist valgust, siis olid varjud sinised ja neid oli rohkem kui harilikult, Helduri silmis oli lõpmata palju õuevarje, üleõuevarje; seal olid õunapuude harali varjud, oli lauda risttahukjas vari, oli laudakatuse millegipärast rööptahukjas vari, oli korstna vari ja korstnast tuleva suitsu vari, oli võrktraadist tara vari. «Vaata siis — lauta ja õunapuid ja tara ja korstnat polegi veel olemas, aga varjud on juba kohal!» mõtles Heldur, kui läks läbi tähesäralise sinihõllause tuppa tagasi.

V

Kõigepealt hakkas aurama sõnnikupatarei lauda juures. Auras kesk-päevases päikeses ja lumi kadus nagu suhkur teevees. Siis sulas lumi künnivagude harjadelt, mutimullahunnikutelt, kändude ümbert raiesmikul, teelt, mis oli talve jooksul kattunud peene alusturbatolmu ja heinatuustide ja põhuga. Lõpuks polnud lund enam kusagil peale põhjapoolsete künkanõlvade, kuhu päike ei pääsenud ligi. Need õhkusid jääkapikülmust veel siis, kui teisel pool, lõunanõlvakul kerkisid kulust lõikheina rohelised piid.

Ja siis oli kevad käes, puudus ainult esimene soe vihmahoog, et puud läheksid lehte, et maailm tõmbuks üleni roheliseks ja ülased ning varsakabjad hakkaksid õitsema.

Just sellel ajal, esimese vihmahoo ootuseajal, kasutades viimast vaba laupäeva ja pühapäeva, hakkas Heldur katust lõoma. Ta jättis vana, laastkatuse alla, nagu oli lubanud, ja nagu oli lubanud, kutsus appi vana Proosti, kes seda tööd tundis, kuigi oleks ka ise hakkama saanud.

Vana Proost lõi esimese rea, lõi teise ja kolmanda, Heldur oli põõningul ja urkis läbi laastude raudoraga, et oleks näha, kuskohal on katuse roovlatid, kuhu nael kinni jääb. Siis tuli ta jooksupalu alla ja kandis plaate üles, astus mööda redelit, hoides vasaku käega pea kohal

plaatte ja paremaga redelipulka; iga plaat kaalus oma kaheksa kilo, ta võttis neid kolm tükki korraga, et edasi-tagasi jooksmist vähem oleks. Ta oleks heameelega ise poolküli katusel olnud ja plaate naelutanud, vastu lõunapäikest, mis küttis katuse kuumaks, aga vanale Proostile oli plaaditassimine liiga raske. Nii ta siis tassis plaate katusele, pikka-mööda üha kõrgemale, harjani välja.

Järgmise päeva õhtul löid nad kaks lauda nurgeti kokku, tõstsid selle harjale ja löid kinni — sooh, katus oli siis sellega peal. Kui nad hiljem istusid laua taga, söid ja hõbedase härmatisega kaetud pudelist «Viru valget» klaasi kallasid ja kui jutt pääses lahti ja kui vana Proost tõstis klaasi ja ütles «Proost» ja tegi kibedat nagu ja kissitas silmi, siis sai Heldur aru, et katus on tõepoolest peal, on kolmekümneks aastaks, aga võib-olla koguni kuuekümneks. «Värvitud plaadid maksavad küll rohkem, tõi mis tõi,» ütles Proost, «aga nad peavad ka kauem vastu, see-pärast ei tea veel ühtigi, misse kallim tuleb, kas värvitud või värvi-mata.» — «Miks kauem?» küsis Heldur. «Kas sellepärast, et neile ei hakka sammalt kasvama?» — «Nojah, sammal see ongi, mis katust sööb. Ega ta õhust ja armastusest ela, katusekivi ta sööb ja sellest elab.» — «Näed siis, naine!» pöördus Heldur nüüd Ene poole, kes talitas pliidi juures, roosade mummudega ja lõpmata suurte taskutega põll ees, nagu kuumusest õhetamas... «Mis sa nüüd kostad! Tark mees ütleb, et ma hoopis hoidsin raha kokku, kui ostsin värvitud plaate, aga mitte ei raisanud. Missa nüüd kostad!» Selge, et neil oli plaatide pärast olnud väike mõtete lahkumine. Heldur, niisugune nagu ta oli, elas seda läbi, kuni nüüd sai tänu Proostile revanši. «Oojaa, ää küll, oopis oidsid raha kokku jaa, ega ma nüüd enam midagi ütlegi,» kostis Ene. Paistis, et nüüd elas omakorda tema üle seda, et oli tookord üleüldse suu lahti teinud.

Vana Proost oli diplomaat, tema torkis tikuotsaga hambaid ega top-pinud oma nina ega oma õigust perekonnainimeste omavahelistesse asjadesse. Et sammal sööb katust, see oli tõi, selle eest ta vastutas, muu eest mitte!

Oli viimane õhtu enne kevadtööde algust, soe ja sommune õhtu. Kased ja lepad ja haavad polnud veel lehte läinud, nende võrad olid pruunid ja õhevil ja valmis pakatama, vahtrad õitsesid ja tuul tõi magusat, rammusat maa lõhna.

Õösel hakkas sadama. Rabinal langesid piisad katusele, varsti oli ta üleni märg ja räästast jooksis sorinal vesi alla. Hommikul, kui päike tõusis metsaladvule, suur punane kera eemal kuusiku sakiliste hammaste vahel, auras katus ja maa auras. Kased olid hiirekõrvul, üleöö olid põld ja heinamaa rohelises vines.

Heldur tuli välja, seisatas õuel, silmitses roosat värskelt pestud katust, pani siis suitsule tuld, lõi traktorile hääled sisse, mootor uratas jõuliselt ja hakkas aeglaselt, ühtlase madala urinaga käima. Heldur sõitis põlde äestama.

Nii ta algas ja nii ta jätkus — see töömehe kevad. Üks töö kiirustas teisele otsa ja lõppu ei paistnud olevat. Kevade järel oli otsemaid suvi tulemas — künnile ja külvile järgnes varsti heinategu, Heldur vedas traktorivankriga heina luhast lautade juurde ja suuremalt jaolt heinajahuveskisse, see töö tasus ennast hästi, päevapalk tuli kaksikümmend

rubla, aga mõnikord koguni kolmkümmend. Palk oli hea, aga ilma-asjata seda ei makstud — õhtuks oli vähm väljas, ta jõudis koju, väsinud nagu ront, jõudis vaevu riided seljast võtta, poolest kehast pesta, kui viskas pikali. Uni tuli iseendast, aga mõnikord ei tulnud ka, siis oli juba liiga väsinud. Pühapäevad läksid kodusele hoolele — aiamaa hoolele, küttepuude hoolele, sõnnikuveo hoolele, neid hooli oli nii palju, et ei jõudnud üht unustada, kui teine juba platsis. Hooled seisid sabas ja ootasid sisselaskmist.

Perenaise hooled polnud väiksemad. Imelik ta oli — senikaua kui polnud päris oma kodu, käis igatsus selle järele, nüüd, kus kodu oli sündimas, oli juba olemas, mõtetes ja plaanides päris valmis, päris-päris-päris oma kodu, nüüd hakkasid mõtted väljapoole käima. Või oli see väsimus — kevadväsimus, suveväsimus, tööväsimus, ainult orav-rattas-tunne, juhuslik ja mööduv, kui pinge järele annab? Ene oli lauda juurest tulles ikka rattale hüpanud ja otseteed koju sõitnud, nüüd aga tegi ta haagi sisse, sõitis alla Neitsijärve kaldale, jättis ratta tee-rajale, astus kolme suure papli vahelt otse vee veerele, istus kivile, vaatas kaugele üle sinise säbarlainetuse, ta pilk uppus veesinasse, sinna ilmus igatsus — kas vee, lainete või nonde vastaskalda kaugeete põldude, sinetavate metsatukkade või lihtsalt kõigi talle tundmatute kaugeete maailmade järele, kus ta polnud käinud või kui oli, siis kunagi ammu, koolitüdrukuna, spordivõistlustel või ekskursioonil, aga kuhu ta võib-olla enam eales ei pääse. Ta istus kivil, mille päike oli soojaks kütnud, kuulatas tuule kohinat pilliroos, vee äärde lendas linavästrik, kõndis seal uhkelt saba kergitades, siis tuli teinegi linavästrik, seejärel lendasid nad mõlemad minema, kuhu?, ja pilliroog kahises, ta selja taga leppade ja haabade ja paplite otsas kraaklesid varesed. Ene võttis räti peast, et tuul puhuks... ja tuul puhus mõtted peast ja nii oli hea küll, hooleta, mureta. Nõnda ta sealt tõusiski, rätt käeotsas, võttis ratta, ajas seda käekõrval, ise ikka veel hooleta ja mureta, kuni järv jäi seljajataha ja tuli tolma maantee, elektripostid, karjakoplid, aiamaad, majad... aga ikka hoidis ta pearätti paremas käes, ajades jalgratast vasakuga, ronkmustad juuksed, kust tuul läbi puhus, veidi säbrus, ikka veel hooled ja mured eemal, aga juba kuuldekaugusel, juba paistmas teekäänaku kohalt, suure tamme kohalt, punase katuse kohalt, vanade õunapuude kohalt...

Ja siis olid nad kohal kui kõpsti — ussaias, aiamaal, trepil, sahvris, köögis, toas, supipotis, pesupalis;

oma rõõmu võid sa jagada kõigile, kõik võtavad su rõõmud omaks;

oma mured hoia iseendale, ära neid välja näita, see pole kellegi asi, keegi ei hooli neid omaks tunnistada;

inimene vist ongi sellepärast inimene, et tal on mured ja hooled, et igaühel on oma isiklikud kordumatud mured ja hooled, mis on nagu tema nägu, kui ta kaotab mured, kaotab ta oma näo, kes ikka tahab oma näost ilma jääda.

«Oojaa, ää küll!» mõtles Ene ja hakkas kartuleid koorima. Heldur

pidi varsti koju jõudma, hea, et heinajahuvabrik ööd ja päevad läbi ei tööta, muidu tuleks hakata leivakotti järele tassima.

Soust ja kartulid said valmis, siis jõudsid külmaks minna, aga Heldurit ei tulnud. Heldur tuli siis, kui päike oli vajunud metsaladvule, aga traktori häälest tundis Ene, et Helduril on aurud peal — uhkes kaares keeras ta maanteelt õuele, otse treppi, aga kui tuppa tuli, lõken-das näost, ja kuigi kõik tundemärgid näitasid, et ta on pruukinud va'seatapjat, kuulutas, et võttis vaid paar õlut, noh — neli õlut.

Nii jäigi, et tal oli neljast õllest meri põlvini. Kuigi Enel oleks sel puhul olnud mõndagi öelda, oli ta sedakorda üsna vait, pani vaid söögi lauale, aga kui Heldur sõi ja ei söönud, ei pidanud ta ometi vastu, vaid küsis: «Kus sa ennast nii täis oled tõmmanud — liikluskuu ja ühis-kondlikud lõõskavad ringi?!» — «Mina!» ajas Heldur rinna ette. «Mina ei karda neid.» Ja ta kuulutas saladusi, mida Ene muidugi teadis (mina... ee — ee... mul on esimene liik, ma võiksin autojuht olla, aga ei taha. Vabadust on vähe, palk on väike. Mina... ee-ee... lähen veel kooli. Lõpetan üheksanda ee-ee... ja astun EPA-sse. Mind taheti saatagi... kolhoosi kulu ja kirjadega... Aga siis on vabadust vähe... ee-ee), jah, mida Ene teadis, aga mis tal muud ikka teha jäi kui veel kord kuulda. Täpsemini: ta tegi näo, et kuulab, aga ise mõtles oma mõtteid, need ei olnud just rõõmsad. (Sa räägi ja räägi, igavene lakke-kauss, pole sust asja kooli minema, ei jõua sa lautagi valmis, ole sa ära neetud! ja su isa ja ema ja vanaisa ja vanaema, olgu nad neetud — va esimese liigi joodik!)

Ene pesi sööginõud ära, pani kuivama, seejärel läks sõnatuna teise tuppa, tegi Heldurile aseme diivanile. Selleks ajaks oli ka Helduril pea selgemaks saanud. Kui ta nägi, et tal enam kuulajaskonda ei ole, tõusis ja kallast katlast vett pesukaussi, ajas särki seljast, pesi ennast õlidadest ja bensiniist ja heinatolmust ja teetolmust puhtaks. See klaaris ta pead veelgi, ta viis solgipange välja, istus ja tegi omaette, täiesti üksinda suitsu, kustutas siis koni korralikult tuhatoosi ja hiilis vaikselt eestuppa. Ene oli kardinad ette tõmmanud, tuba oli hämar. Heldur seisatas voodijalutsis — Ene oli teki all kägaras, ta hingamist pol-nud kuulda, ainult nägu kumamas kahvatult läbi hämara ja juuksed nagu ronkmust öö. «Oleks võinud küll enda juurde võtta,» mõtles Heldur ja tundis suurt igatsust, nii et süda hakkas valutama. «Aga paluma kah ei hakka.» Ta läks vaikselt — ainult põrandaplaat naksus tasa talla all — tagatuppa ja kobis diivanile. Et ta oli väsinud, siis jäi ta peatselt magama.

Ene ei jäänud veel magama. Ta oli teki all kägaras ja ta mõtted olid kägaras. «Kui see nüüd nii lähebki, mis siis saab?» mõtles ta. «Mis mõtet on siis seadida ja olla, kui see nii lähebki?...» Ta teadis, et nii see muidugi ei lähe, aga ta tahtis mõelda, et läheb; ta tahtis, et tal oleks hale ja et ta saaks lasta paar pisarat patja, sest siis hakkab kergem, ja seda ta tegi ja siis hakkas tal kergem ja ta haigutas ja kuulis, kuidas Heldur pööras ennast teisele küljele, siis kolmandale ja neljandale. «Paras sulle,» mõtles ta. «Siis tead!» Hiljem mõtles ta: «Aga ta pole mind kunagi puutunud, kui on purjus, mõned mehed on irmsad, tulevad kohe kätega kallale, tema pole mind kunagi siis puutunud.» Ta jäi magama ja nägi und...

... et oli just nagu alles kooliplika, väle ja kergete jalgadega ja seal oli kõrge trepp ja nad pidid jooksmas trepist üles, kes saab rutem, ja ta jooksis, esiti läks raskelt, jalad olid nagu tina täis, ei tahtnud maa küljest lahti saada, aga siis said lahti. Mida kõrgemale, seda kergem hakkas, ja kui ta üles jõudis, oli ta üksinda, sest kõik olid alla jäänud. Ta oli üksinda, oli kõrgel ja ta pea käis ringi, ta hakkas kartma ja tahtis alla tagasi ja nägi, et treppi ei olnud enam, ta oli kõrgel platvormil, mis kiikus tuules, neli jalga all; ma pean vist alla ronima või hüppama, kas ronin jalgapidi, võtan toru jalgade ja käte vahele ja lasen ennast pikkamööda alla või hüppan, mis siis, et kõrge, ma tean, et ajan käed laiali ja kukun pehmelt, kui ainult tuul ära ei kannu, väljas on tõusnud tuul, aga miks ma näen und sellest lavatsist, miks ma ei näe und laudast, uuest laudast...

... Järgmisel hommikul tõusis Heldur vara, koos karjanaistega; ta oli hästi alandlik ja kuulekas ja viis Ene mootorrattal lauda juurde, jäi sinna ja aitas sõnnikut välja patareisse vedada ja läks alles pärast seda traktoriga heinamaale. Tal oli kogu aja peas nagu, nagu ootaks, et Ene ütleb midagi eilse kohta. Aga Ene ei rääkinud sellest musta ega valget, kõigest muust, aga mitte sellest. Nii vist oligi kõige parem.

Kella kümnest kaheni oli aeg laudatööst vaba, see jäi kodule ja aiale. Tegelikult oleks Ene kõige meelsamini läinud metsa, metsaga oli ta harjunud lapsepõlvest peale, mets mõjus alati rahustavalt, see männitüvede helepruun ja tumepruun ja latvade kiikumine ja sambla hallid lagendikud rabaääre madalas männikus, aga et marjaeeg ja seeneaeeg olid veel ees, siis polnud metsaga nagu õiget asja. Ta oleks võinud muidugi niisama minna, kaks kätt taskus — otsima head mustikapaika, vaatama, kas on rohelist nublusid varte küljes või võttis kevadine hallaöö õied... Aga aed tahtis harida, porgandid harvendada, kapsataimed umbrohost kitkuda, kõik nad janunesid juua, vihma polnud ammuilmal olnud, muld oli kuiv kui tuhk. Ene läks aiamaale, oli seal kummargil peenarde kohal, kuni keskpäevapäike paistis lagipähe, laskis aga sõrmedel käia, nii said puhtaks porgandid ja kapsad, sibulad ja kaalikad. Oad ja hernerid jäid järke ootama, kurgid olid puhtad, ka vett said nad kõik, aga siis jäi parajasti aega süüa ja kohe jälle lauta rutata.

Õhtul, kui nad istusid laua taga, ütles Ene: «Peaks linna minema, homme ei saa, aga ülehomme tuleb asendaja, mul on vaba päev, siis... Uusi kummikuid on vaja vaadata.»

Heldur tegi suitsu, ta vaatas uurivalt Enele näkku. Küllap Enegi on sellest orav-rattas-ringilaskmisest tüdinenud, küllap sellepärast tahab linna, mitte kummikute pärast. «Kummikud ja muud ka!» ütles Ene, vist sai aru, et kummikud on nõrk põhjendus, «sul akkab pesu otsa lõppema, ka dressipüksid on nõnda aukus, et ei tea, kusse paik panna, kusse panemata jätta. Sul on võib-olla muudki vaja?»

Heldur tegi ikka suitsu, näha, et läks justkui kurvaks. «Mootorrattale oleks küll uut karburaatorit vaja...» ütles ta lõpuks, pika mõtlemise peale. «Aga oskad sa seda nüüd osta...»

Ene muigas — karburaator oli küll muidugi vajalik, aga mitte päeva-pealt, noh, niisama nagu nende tema kummikutega.

«Mõtled vahest ise kaasa tulla?» küsis ta. «Küsi, kui lasevad, ja tule.»

«Ma küsin jah,» vastas Heldur. Kui kaua polnud nad üheskoos kusa-

gile väljapoole saanud, olid, aga nii ammu, et see näis nagu mingisugusest teisest elust, või olid nad ise teised või oli elu teine? . . .

Järgmisel hommikul ta küsis vanemmehaanikult vaba päeva. Nime-
tas ka, et on vaja linna minna, ikka asja pärast. Et asi oleks kaalukam,
ütles, et on vaja projekti tellida — saun-laut-garaaž.

Vanemmehaanik aga oli tujust ära, mitu meest olid hommikul pur-
juspäi tööle tulnud, siis omavahel kaklema pööranud, lõpuks tuli nad
lihtsalt koju välja magama saata, asi läks suure kella külge, ta sai esi-
mehelt söimata ja pidi veel seletuskirja kirjutama. «Mille kuradi pärast
seda vaja on? Nagunii neid lahti lasta ei saa ja traktoreid ka käest
võtta ei saa, pole mehi rooli panna. Mille pärast siis seletuskirja veel
vaja?! Nagu mina oleksin süüdi, et mehed joovad! Nagu mina oleksin
joonud!»

«Mitte kusagile ei saa,» ütles ta, ise vihaselt kõrvale vaadates. «Mul
pole meest asemele panna ja töö seisma jääda ei saa.»

«Küll oleks, kui tahaksid,» mõtles Heldur, «aga pead mind poisike-
seks, keda võib lükata ja tõugata.»

VI

Eelmisel õhtul olid nad arutanud ja plaani pidanud, et lähevad
bussiga, hommikul aga ütles Heldur: «Mis me ikka seda ühiskondlikku
transporti koormame, lähme parem oma käruga.» Ilm oli liiga ilus, et
sõita kinniste akende taga, tuul mahe kui soe piim ja metsa ja põldude
lõhnadest paks. «Oma käruga tuleb odavam,» jäi Ene pooliti nõusse. «Ja
pole trügimist ja ootamist pole,» käis Heldur peale. «Siis lähme Valka,»
otsustas Ene. Valka oleks muidu tulnud ilmatu ring, kolme bussiga
sõita. «Noh mis see meil ära ei ole. Valka või Võrru või Tõrva või
Otepäele, kuhu aga tahad. Või käime kõik linnad läbi ja pärast läheme
veel Aakre metaskonda metssigu, põtrasid ja sokkusid vahtima.» —
«Oojaa, ää küll, kui kummikud kätte saame, siis võib lusti ka sõita,»
ütles Ene.

Ise aga tõmbas viigipüksid jalga ja valged sokid ja valged loodotškad
jala otsa, ajas roosa palloni selga, rohelise tuulepluusi alla. Aga nagu
sellest oleks kummikute ostmiseks veel vähe, oli ta pannud natuke puna
põskedele, natuke lõhna kõrva taha ja natuke pärlmutriroosat huultele.
«Kuis ta küll nii heasti on ennast värvima õppinud, nii heasti, et üldse
pole aru saada?» mõtles Heldur. Ta ise polnud palju parem ühtigi: oli
lõua puhtaks kõhvitsenud («Nagu tite tagumik!» mõtles ta rahulolevalt
ennast peeglist vaadates), nii et nüüd pääses täies jõus mõjule päevitu-
nud näo pronks ja vask ja kulmude süsi ja lõua kandilisuus. Ka valge
triiksärgi oli ta selga ajanud ja lipsu ette sidunud — just nagu oleks
see tema, kes läheb endale uusi kummikuid ostma.

«Me läeme nüüd justkui pidu peale,» naeris Ene. «Ah, pääseb ka üks-
kord suve jooksul välja,» vastas Heldur.

Siis löi Heldur mootorratta käima, istus sadulasse, Ene istus taha,
pani esiti käe Helduri õlale, siis, juba sõidu ajal võttis mehe ümbert
kinni ja nii lasksid nad uhkes kaares õuest välja, maanteele, siis varsti

suuremale maanteele, aga kümne minuti pärast pöörasid päris suurele teele — ikka elektripostid ja telefonipostid mööda vilksatamas, metsatukad ja majad aina vilksatamas; kolhoosikeskus, uus karjalaut ja hiljem veel üks karjalaut aina mööda vilksatamas, nii et terve see sõit oligi justkui üks suur möödavilksatamise pidu.

Aga nagu oleks sellest vähe, et nende ainus vaba päev terve suve kohta saaks muljetest küllaga, oli hea saatus («Just nagu saatus!» mõtles Ene pärast) varunud neile teel veel mitmesuguseid seiklusi, mida iga päev ei juhtu nägema.

Just enne seda, kui tee Valga poole keeras, just kus tee allamäge keeras...

... nägi Heldur, kuidas nende ees sõitev uus helehall «Žiguli» hakkas teel vänderdama, kaotas juhitavuse, siis sööstis külitsi teepervest üles, aga veel enne, kui mäkke jõudis, kerkis kahele rattale, pööras enda katusele, tegi uperpalli ja langes tagasi ratastele. Heldur pidurdas nii järsult, et Ene pörkas täiest jõust vastu Helduri selga. Ta karjatas, nähes, kuidas lömmis katusega auto seisis risti teel, mootorikapoti alt kerkimas suitsu või auru. Heldur sai ratta pidama, hüppas sadulast. «Ruttu maha!» käratas ta Enele, ja siis jooksid nad mõlemad auto juurde. «Kui seal lapsed sees olid!» mõtles Ene. Ta ei jõudnud rohkem mõelda, Heldur oli auto juures, klaasikillud krigisesid ta kingataldade all. «Ära tule!» karjus ta Enele. «Issand, mis seal küll on?» mõtles Ene. Ta kujutlusse kerkis pilt üleni veristest kehadest (laste kehadest), tal hakkas paha, ta oleks tahtnud eemale joosta, selle asemel jäi ta keset teed seisma. Heldur kummardus auto klaasideta aknast sisse, siis võttis uksest kinni, ühe käega lingist ja teisega seestpoolt ja tõmbas, üks oli ka muljutud, ent tuli lahti, ta kummardus ja tõmbas rooli tagant välja kägaras kogu. Ene vaatas teel, silmad ikka pärani, ta polnud elus liiklusõnnetuse ohvrit näinud... Jah, aga see ohver, keda Heldur välja sikutas, käed kaenla alt läbi, kui see autost välja sai, siis ajas see laip ennast jalgadele, tuikus küll, aga seisis jalgadel, lõssivajunud kaabu üle kõrvade, lühikeste käistega võrksärk sikutamise nööpidest lahti, karvane rind paistmas. Ja valge võrksärk ja valge maika ja paljas rind olid üleni punased ja punaseid pritsmeid täis. Ene pani käe suu peale. Heldur jättis ta sinnapaika ja jooksis teispoole autot, Ene usaldas lähemale tulla. Karvase rinnaga mees tõstis käe pikkamööda nagu aeglubis kaabu juurde ja tõmbas selle peast. Ta nägu oli punaseid pritsmeid ja piisku täis, aga sealtkohalt, kus oli kaabuserv, oli nägu puhas ja kahvatu ja valge, ta pea oli paljas, ainult kõrva ääres ja kahel pool oli hõbehalle juukseid, ja paljas pealagi oli samuti valge. Siis kummardus ta alla, ta märkas oma veretavat rinda ja särgiesist ja halle pükse, pikkamisi puudutas ta sõrmedega punetavat rinda, tõstis sõrmed üles, nina juurde, nuusutas... ja hakkas naerma. «Ta on ulluks läinud!» mõtles Ene. Mees naeris ja kähises naeru vahel, ikka Enele pööraste silmadega näkku vaadates: «See on vein... Pudel läks katki...»

Heldur kordas teispoole autot sama operatsiooni ja tiris seekord välja naise. Heldur tõstis ta süle ja viis teepeenrale, Ene märkas, et naine hoidis Helduril ümber kaela kinni, suu lahti, ta ahmis õhku ja lõpuks pääses hääl välja: «Issand... me käisime karusselli...» Ja nüüd, kus

hääli oli lahti, ei saanud ta enam pidama. Heldur kuulis, et nad rutanud tütre sünnipäevale, aga kogu aja — siis, kui pea oli alla ja jalad taeva poole, ja kogu aja, mil nad karusselli käisid — hoidis ta tordikarpi hellalt käte vahel. Heldur märkas alles nüüd, et naisel oli tordikarp süles. Ja veel jõudis naine rääkida, see olnud just tema, kes peale käis, et nad ostaksid turvavööd, ja kui nad nüüd elus on ja kui nüüd tordikarp on terve ja puutumata, siis ainult nende vööde pärast . . . Ja veel ja veel . . .

Aga siis jõudis neile tagant järele kiirbuss, ja et oli avariid ja et auto-kosu seisis risti teel, siis jäi kiirbuss seisma, sedamaid oli nende ümber rahvast summas ja juttu ja hääli ja tarku ja neid, kes vahtisid, suu ammuli, ja mees pidi aina kordama, et see pole veri, vaid pudel «Gamzat», ja naine aina rääkis tordikarbist ja turvavöödest ja lõpuks palus, et bussirahvas võtaks ta kaasa, sest muidu jääb sünnipäevale hiljaks . . .

Heldur müksas rahvasummas Enele külge. «Tule, laseme jalga!» sosistas ta. Nad hiilisid ringist välja, Heldur võttis ratta käekõrvale, lükkas avariipaigast mööda, keegi ei märganud, kui nad minema sõitsid. Juba sõidu peal pööras Heldur pead, silmanurgast teed piiludes, ja hõikas: «Kui inspeksioon tuleb, siis ole tunnistaja ja anna seletusi, nii läheb pool päeva ja meie ei saagi kummikuid osta!» Aga pärast käänakut pööras ta veel kord pead ja hõikas: «See hull mutt vist istuski bussi ja litsus sünnipäevale.» Ta naeris nüüd ja Ene naeris ja hõikas vastu: «Aga pudelit tal pole, sellest jäi ilma.» — «Ostab uue!» hõikas Heldur. Ja Ene naeris jälle. Aga ometi oli tal hirm: kuigi nad nägid õnnelikku õnnetust, oli tal nüüd hirm ja sellepärast ta ei rääkinud enam Helduriga, et see vaataks kahe silmaga teed ja ei väanutaks pead. Heldur ei vaadanudki enam tagasi. Linn tuli aina lähemale, liiklus muutus elavaks, palju oli vastutulijaid, järelsõitjaid ja möödasõitjaid, linnarahvas sõitis maale ja maarahvas linna. Siis paistsid eemalt Valga korstnad ja tornid, peatselt sõitsid nad üle silla, pöörasid pahemale, ja juba sõitsidki Valka majade vahel, sõitsid, kuni jõudsid turuplatsile, sealsamas oli ka parkimiskoht, juba hulk autosid ja mootorrattaid ees.

Nad parkisid oma «Jawa» teiste kõrvale, võtsid kiivrid peast, käeotsa, lõpuks aga lõi Heldur käega, et kes neid ikka tahab, teistel rippusid ka kiivrid sadula küljes. Ene võttis ainult käekotist kandevõrgu, pani käekoti võrku ja nad vaatasid ringi, kuhupoole kõigepealt minna. Saatusel oli nähtavasti neile veel mõndagi varuks, ta oleks nagu teadnud, et see on nende ainus vaba päev suve jooksul, ja hoolitsenud, et neil igav ei hakkaks, et veel kaua hiljem oleks, mida mäletada, millest teistelegi rääkida. Ja siis juhtus, et . . .

. . . Heldur ja Ene hakkasid just turuplatsilt tänavale minema, kui neile tüüris vastu mees. Ta samm oli kõikuv, raudteemehe vormimüts tagurpidi peas, aga ta oli võtnud endale kindla sihi ja eesmärgi — see siht ja eesmärk näis olevat Heldur. Ta oli suur turske mees ja näis, nagu oleks võimatu ta ümbert ringi pääseda, Heldur jäi seisma ja Enegi jäi seisma, hoidis ainult tugevamini kandekotti ja rahakotti selle sees. Ka mees jäi Helduri ette seisma, vaatas talle otse näkku, ise kergelt kiikudes, kuigi tuult ei olnud, siis ütles midagi Heldurile, kas vene või läti keeles, ja Heldur vastas talle vene keeles, sest läti keelt ta ei osanud. Mees seisis — ikka kergelt tuikudes — Helduri ees, ta naeratas ja Heldur naeratas vastu, nagu oleksid nad eelmisest või üle-eelmisest

elust juba vanad tuttavad, seejärel keeras mees minema, kergelt kiikudes läks ta üle lageda turuplatsi ja mõlemad vaatasid talle järele. «Mis ta ütles sulle?» küsis Ene. Heldur muigas, silmad naeru täis. «Ta ütles mulle, et kõik on p... Vene keeles kõlab see veel mahlakamalt.» «Oojaa, ma arvasin, et nüüd ta tuleb sulle kallale, ja pärast mõtlesin, et tahab raha laenata,» ohkas Ene. «Ju oli öö aega jooma pääl ja nüüd peab koju minema, mis muud,» kostis Heldur. Nad naersid mõlemad ja ühel ajal mõtlesid, et sihukest asja võib ikka ainult linnas juhtuda.

Siis käisid nad poodides, riidepoes ja kingapoes, majatarvetes ja lõpuks ka gastronoomis. Et see oli Valka, siis rääkisid müüjad läti keelt. Ene ei osanud läti keelt, vene keelt purssis küll raasike, aga häbenes rääkida. Heldur oli vene keele sõjaväes selgeks saanud, ja müüjad oskasid vene keelt, nii oli Heldur tõlgiks ja nad said suurepäraselt hakkama. Ene ütles Heldurile eesti keeles, Heldur pani selle mõttes ümber ja küsis müüjalt vene keeles, müüja vastas talle kah vene keeles, Heldur pani selle jälle eesti keelde ümber. Nad said kõik oma ostud ostetud — Heldur ostis kümme pakki läti «Priimat» ja uue kaelasideme (tõsi küll, Ene pealekäimisel — see kõik kokku maksis kolm rubla nelikümmend kopikat, ta oli ülirahul, et nii odavalt hakkama sai!). Ene ostis pool kilo suitsuvorsti, saia, karbi tallinna kilusid. Siis korraga hakkas talle väga meeldima munalõikaja, keeled nagu kandlel peal (maksis ainult kaheksakümmend kopikat); siis läks ta naistepesu osakonda, ütles Heldurile, et oodaku ukse taga, tehku suitsu; ta tuli sealt välja, pakike käes, Heldur ei saanudki teada, mis pakis oli. «Mis keeles sa seal rääkisid?» küsis Heldur. «Esiti näitasin näpuga ja siis küsisin selges eesti keeles,» ütles Ene. «Nii et said hakkama?» — «Sain akkama küll,» vastas Ene.

Millega nad hakkama ei saanud, olid kummikud — see nende pika reisi ainumas eesmärk. Kingapoes oli kummisaapaid küll, koguni mitut värvi, madala ja kõrge kontsaga; ka jalga sobilikke leidis, aga Ene vaatas kõiki rahulolematult ja ütles, et tema niisuguseid ei taha, ta tahab musti ja õhukesti, mitte viltvoodriga, õhukestel saab sääre alla keerata, siis on kuumal ajal laudas hea talitada ja ka metsas seenel ja marjul käia, jalg saab hingata.

«Noh, kuhu me siis edasi pörutame?» küsis Heldur, kui nad istusid turu vastas pargipingil ja sõid jäätist. Helduril jagus seikluslusti, peasi, et pääseb linnast välja. Linnas oli kuum, tolmune, rahvarohke, siin väsid rohkem kui päev aega tööd rügedes. «Kui läeksime Tõrva?» ütles Ene. «Ma põle Tõrvas veel elu sees käinud,» tunnistas ta häbelikult. «Tartus olen ja Valgas olen ja Tallinnas olen, aga Tõrvas, näed, ei ole.» — «Lähme siis,» otsustas Heldur. Tema oli küll Novosibirski ja Moskva kõrval (sõjakomissariaat on teadagi parim turismibüroo!) ka Tõrvas ära käinud, aga sest polnud midagi, peasi, et pääses linnast välja, tuule ja värske õhu kätte, vastu uutele seiklustele. Nii nad sõitsid pool teed tagasi, seejärel pöörasid vasakule, Tõrva teele ja poole tunni pärast olidki kohal.

Et Tõrva oli ilus, puhas ja vaikne linnake, seda nägi Ene kohe. Ka majad olid palju kodusemad, enamasti puust, kahekordsed küll, aga ikkagi puust. Ainult mõned poed peatänava ääres olid kivimajad, ka

saapapood oli valgeks võõbatud krohvitud kivimajas ja selles leidusid justament niisugused säarikud, nagu Ene igatses. Heldur vaatas mõnuga, kuidas naine võttis valged loodotškad jalast, liigutas varbaid ja tõmbas kummiku jalga. Heldur pani pakid vabale taburetile, kummardus Ene ette ja tõmbas kummisaapa sääre kahekorra alla. Siis vaatasid nad mõlemad — Heldur natuuris ja Ene peeglis, kuidas kummik istub. Oli ilus küll, kummikusäär oli jalasäärest hulga laiem. «Oled nendes nagu saabastega kass,» naeris Heldur. «Oojaa, ää küll,» vastas Ene. Ta oli isegi nagu pahane, et Heldur ütles: saabastega kass. Mis sest, et säär on laiem, see-eest on jalas mugavamad, ja kui ka mugavad poleks — tahtmine olgu ikka taevariik. «Ma võtan need ära jaa,» ütles ta, müüjale säarikuid ulatades. Müüja naeratas ja kirjutas tšeki, Heldur võttis tšeki ja läks kassasse maksuma. Ene aga seisis leti kõrval ja vaatas, et paberisse saaks just see paar säarikuid, mida ta jalga proovis. Kui pakil oli juba nöör ümber, jäi ta rahule. Heldur tõi tšeki, ulatas müüjale ja nad lahkusid poest.

«Nüüd on meie ostud ostedud,» ütles Heldur väljas. «Kas teeme liiku kah?» — «Või seda sul veel vaja, kas juba unustatud, mis teel nägid?» — «Kõht on tühi,» kaebas Heldur. Ta teadis, et Enel lõi mõnikord naljasoone plöksti kinni, sellest oli parem mitte väljagi teha. «Siin peab mõni söökla ka ikka olema?» küsis Ene, sooh, seega oli siis nõusolek käes. «Lähme ikka kohe restorani, mis me sööklatame,» ütles Heldur, ta teadis küll — ainult natuke maad tagasi ja siis ümber nurga. Seal see oligi, ikka sealsamas kus vanastigi, tulikirjas nimi; kuigi kiri oli kustunud, võis välja lugeda, et on restoran, nimeks «Törvik». «Oojaa, kas meid nii sisse lastaksegi, tolmunud reisiriietes?» kahtles Ene, ta lõi mõnikord tundmatu ees araks. «Miks mitte, mul on lips ees ja sul püksid iialas!» ütles Heldur. aia-õu ette ja marssis kustunud tulikirja alt läbi.

Nende kartused olid asjatud: selgus, et «Törvik» oli ainult õhtul restoran, päeval aga söökla, et sinna võis koguni üleriietes minna, et see oli iseteenindamisega ja et seal müüdi ka õlut. Et seal aga müüdi õlut, siis oli ka õllejoojaid, rohkem veel kui sööjaid, oli suitsu ja suminat.

Nad seisis järjekorra ära, said oma hakklihakastme ja kartulid kätte; Heldur oleks heameelega ka õlut võtnud, aga misjaoks ta siis inimene oli, kui ei suutnud oma nõrkustele vastu seista. Ta võttis klaasi piima ja teise morssi, ka Ene võttis klaasi piima, aga morssi ei võtnud. Siis leidsid nad akna all vaba laua; õieti oli seal kaks vaba lauda, nad valisid nurgapoolse, kus oli ainult kaks kohta ja mis oli koristatud. Siis jäi veel üks vaba laud ja siis tuli noorte plükade ja poiste laud, õllepudelite ja vist ka kangemaga, hääled olid valjud ja suitsu tõusis nagu korstnast.

Kartulid olid sinised ja soust maitsetu. Ene ainult nokitses niisama, Heldur sõi aga kohusetundlikult. Ene vaatas ringi: nõudekorjaja tuli naaberlauda ja kogus mustad taldrikud kandikule virna, näha, et ta oli lõpmata kaua ja lõpmata palju musti lauanõusid virna tõstnud ja kööki kandnud ja võib-olla ka pesnud, ta oli sellest lõpmata tüdinanud, ta tõstis nõud kandikule virna, tõmbas lapiga laisalt üle õllelaiguse laua ja tatsas minema.

Ene silmitses naaberlauda ja laudkonda ja poisse ja plikasid; üks plika istus laua otsas ja vaatas nende poole, vaatas üleoleva ükskõiksusega Enet ja pealetükkiva uudishimuga Heldurit. Ene läks turri (mille üle sa uhkustad, endal silmaalused rohelised — näe, kus enda ära vööbanud!) ja saatis üle tühja laua pilgu nagu kuninganna, kes rahulolematult vaatab oma õuedaamide peale. Kahju, et plika seda ei märganud, tema vaatas jälle meest, kes tuli, sakusmenditaldrik käes. Mees otsis silmadega kohta, nägi vaba lauda, pani taldriku ja kahvli lauale ja tüüris ise tagasi. Oli sihuke ametniku moodi mees, valge särk ja lips ja kühmus selg ja jalasääred kui tapuridvad kitsastes püksisäärtes, ise juba oma viiskümmend täis küll. Ene imestas, et mis roosasid asju ta mõtleb sööma hakata. «Mis nood on?» küsis ta Heldurilt. Heldur ütles: «Merevähid. Kas tahad kah või?» — «Ei ooli,» ütles Ene. Ja siis...

... nägid nad, kuidas too poiste laua värvitud madonna üles tõusis, astus kõrvallaua juurde, võttis taldriku ja kahvli ning läks rahulikult, nende poole vaatamata, tagasi oma lauda, istus ja hakkas sööma; paar suutäit võtnud, ulatas ta taldriku teise tüdruku ette, too istus seljaga nende poole. «Tuttavad või mis?» mõtles Ene. Mees tuli tagasi, käes õllepudel ja klaas; ta tuli rahulikult, nii-öelda peremehetundega, märkas tühja lauda, jäi seisma, siis vaatas ringi, vaatas jälle lauda, nagu ei usuks oma silmi; vaatas uuesti ringi ja uuesti lauda, ise ikka sihukese uskumatu näoga; kallas siis õlut, jõi, kallas uuesti ja jõi, hoides ikka klaasi ja pudelit pihus, vajus mõttesse, raputas pead, pomises midagi, pani tühja õllepudeli lauale; seisis ja vaatas, nagu ootaks, et nüüd-nüüd kaob pudel laualt, pani klaasi lauale ja raputas veel kord pead, siis läks kiiresti minema, ise nii häbelik, nagu oleks temaga juhtunud midagi niisugust, mida korraliku inimese ja ausa riigikodanikuga juhtuda ei tohiks...

Heldur vaatas Enele otsa ja Ene Heldurile, Heldur naeris silmadega, Ene oli esiti vihane, aga lõpuks ei saanud pidama, muigas ikka päris näoga kohe. Nad tõusid ja läksid välja. «Kas nägid nüüd, mismoodi lipnas tehakse? Kohe päise päeva ajal...» Ja nüüd naeris Heldur juba täie suuga. «Vaeseke, küll ta oli näost ära!» ütles Ene. Nad läksid mootorratta juurde, meenutades teel, kuidas see kõik ikka juhtunud oli, mismoodi plika ei teinud üldse väljagi, kui mees laua juures seisis, oleks peadki pööranud, aga ei pööranud pead ka. «Mina küll niimoodi ei saaks, eluilmas ei saaks, kui ka nälg näpistaks, ikka ei saaks!» sõnas Ene. «Noh sina nüüd!» ütles Heldur, rohkem kui sõnad, rääkis hääletoon: sina oled kuninganna, sulle see ei sobigi.

Nad istusid mootorrattale, Enel süli pakke täis, ja sõitsid edasi, õigemini, juba tagasi. Kõige selle askeldamise ja võõra maailma imetlemise peale olid nad omajagu väsinud («Linna niisama ringi käies väsis rohkem kui kodus rasket tööd tehes,» arvas Ene.). Ka päike oli pööranud õhtusse, üle tee käisid pikad varjud — puude liikumatud varjud, nende eneste liikuvad varjud, nad sõitsid varjudest sisse ja varjudest välja, silmad hakkasid valutama, varjudest ja tuulest ja vastusõitjate tolmupilvedest, ja siis nad otsustasid, et ei lähe Aakresse, nad olid põtru ja metskitsesid ja ka metssigu ja kährikkoeri vabaduses küll näinud, milleks peaksid neid vangis nägema. Olgu peale, et vangla on avar, et

seal on puid ja põõsaid, et seal saab nii-öelda tervisejooksu harrastada, et põdral on, kus sarvi sügada, ja metsseal, kus maad tuhnida — vangla jääb ikka vanglaks. «Sul hakkab seal neid vaadates hale ja siis sa ütled, et inimesed on ühed hullud kiskjad, kõige hullemad kiskjad maamuna peal,» seletas Heldur, kui nad Aakre teeotsast mööda sõitsid. «On ullud jah, kõige ullemad kiskjad maamuna peal,» hõikas Ene Heldurile kõrva sisse; ainult sellele mõeldes läksid ta silmad tusast halliks ja kogu ülejäänud tee oli ta vait, kuni tulid tuttavad kohad, tuttavad karjalaudad, metsatukad, teekäänakud ja lõpuks see kõige tuttavam teekäänak ja kõige tuttavam koht.

Kõigepealt tõmbasid nad hinge, istusid köögis laua taga, Ene ühes otsas, Heldur teises, ja kuigi olid nii istunud palju kordi, meenus Enele see esimene, kui nad istusid tühjas majas, mis oli nagu all unnik õnnetust, hingeaur tõusmas halli pilvena suust, ja nad mõtlesid, kas tuleb nende kodu või ei tule; nüüd tundusid need kõhklemised nii tühistena, nii mõttetutena.

«Eks ole, omas kodus on ikka kõige parem?» ütles Ene. «Ma panen teised riided ja lähen veel aeda,» ütles ta, tal oli kange isu aeda minna. Heldur tegi suitsu, ka tema märkas, nüüd, kus nad olid pool ilma läbi rännanud, et kodu on tõepoolest kodu, üks ja ainumas, nii nagu naine, keda armastad, on terves maailmas üks ja ainumas; teistsuguseid on küll ja küll, aga niisugust ei ole. Mõnel teisel planeedil ehk on, aga see ei loe — sinna sa nagunii ei pääse, ja pole veel kindel, kas sealgi on.

Ka Helduril tuli midagi meelde, aga veel kaugemast minevikust, tollest ajast, kui nad olid just paari läinud; siis ei olnud neil niigi palju varandust kui praegu; ei olnud ülikondi ega kleite, ei olnud maja ega mootorratast; polnud ka riide- ega puhvetkappi; oli üksainumas tuba, kaks tooli, laud, voodi ja nemad ise. Laud oli ka vajalik, aga voodi oli kõige tähtsam, sest seal olid nad teineteisele kõige lähemal ja kõige õnnelikumad. Elu oli kaheks jagunenud nii nagu nüüdki — ööeluks ja päevaeluks; päeval olid nad õnnelikud ööd oodates, öösel olid nad õnnelikud mitte millelegi mõeldes, üldse mitte mõeldes; ühtekokku olid nad nii hirmus õnnelik noorpaar, üks proua ja üks härra ja neil ei olnud asju peale laua ja voodi ja isegi kui neil lauda ja voodit poleks olnud, oleksid nad ka siis õnnelikud olnud. Aga ometi on ka asju vaja — aiamaad ja maja ja lauta ja sauna ja garaaži... Kas see teeb õnnelikumaks, ei tea, aga vaja on...

... ja Ene tuli tagatoast, seljas jälle dressipluus ja püksid, tema vist tundis oma kodu tunnet kõige rohkem peenramaal, kui käed on mullased, kui mulla lõhn on su kätel, ja võrsuvad taimed ja kapsa laiad lehed ja oad ja porgandid ja õitseb maasikapeenar, esimene maasikapeenar su elus.

Heldur lõpetas suitsu ja läks sahvrisse riuleid tegema, sellest oli ammu juttu olnud.

Kui ta järgmisel päeval tööle läks, tuli brigadir, ta oli maruvihane ja ütles, et kerigu nüüd minema, et tema kuradi pärast seisis töö pool päeva, nüüd ärgu heinajahuveskisse oma nägu enam näidaku, läheb põllule kartulit muldama.

Heldur oli löödud mees: töö põllul oli poole odavam, see andis tunda

eriti nüüd, kus neil oli plaanis laut üles lüüa, tsementi ja kive ja plokke osta . . .

Kalliks läks see linnaskäik, kalliks läksid kummikud.

Aga ta ei kahetsenud, mitte ei kahetsenud.

VII

Ühel öhtul, kui verev ketas vajus taeva ääre alla, märkas Ene, et päikese teekond on jäänud lühemaks.

Alles see oli, kui ta loojus kahe kuuse vahel, kadus kraaviperve kas-kede taha. Ööd olid veel nii lühikesed ja valged, et polnudki nagu päris-pimedad. Lähed voodisse, on valge, tõused kell neli üles, on jälle valge — hall varjudeta hommikuvalgus. Alles see oli . . . Aga nüüd on päev vaksa jagu lühem, kui hästi järele mõelda, on ka ööd vaksa võrra pike-mad ja hommikud vaksa hämaramad.

Aeg oli edasi läinud, kuigi seda polnud õieti märganudki. Tööd ja tegemist oli nii palju, töö ja tegemine oligi aeg, muud aega polnudki. Lauta toodi jälle lüpsikari, sellega oli rohkem tegemist kui noorkar-jaga, tööpäev oli pikem, piimanõude pesemine tuli juurde. Mõnikord läks lüpsiagregaat korrast ära, siis kutsuti keskusest mehaanik. Kari käis päeval koplis, nad ajasid lehmad pärast hommikust lüpsi koplisse ja tulid lõuna ajal vastu võtma.

Teistpidi oli aga jälle kergem, sest nüüd oli neil karjak, läti poiss, kes sõjaväest vabanenuna oli siia jäänud, naise võtnud ja tööle hakanud — see läti poiss vedas sõnniku välja, koristas asemed, kandis süüda ette.

Mõnikord tuli tal aga mingi igatsus peale, siis sõitis ta hobuse ja sõnnikuvankriga poe juurde viina ostma; seejärel purjutas kuskil põõsa taga, unustas hobuse ja vankri, tööst rääkimata. Vankri ja hobuse said nad kätte, poissi ei leidnud; vanker ja hobune tulid ise välja, poiss ei tulnud mitu päeva lagedale, varjas ennast metsas. See kestis seni, kuni nad peale passisid, poisi kätte said, väevõimuga lauda juurde tõid ja tööle panid. Siis tuli Laimon järgmisel päeval juba ise tööle.

Pärast seda, kui nad olid ta läbi sõimanud, andsid nad head nõu: «Sa võta endale abiline, kui sa teisiti ei saa ja pead mõnikord jooma. Võta abiline, kes kah joob, ja leppige kokku, et koos ei joo, et kui üks on purjus, siis teine olgu kaine.» Laimon siis tegigi nii — kesse tohib head nõu ära põlata. Ta kauples endale Metsaotsa Agnese appi, Agnes jõi jälle tühjaläinud elu pärast ja nii nad teineteise alla tööd tegid ja jõid, seitsaadik oli laudas karjak alati võtta.

Ka Helduril oli palju tööd — pealtväetamist, heinaniitmist, pallita-mist; ikka pikemaks tikkusid ta päevad minema; ta tuli mõnikord kell üheksa, koguni kell kümme koju; ta muutus sõnakehvaks, oli väsinud ja näis nagu unustanud kodused plaanid. «Ju vist püüab pikema päevaga tasa teha, mis einajahuveskist minemaajamisega kaotas,» mõtles Ene. Tal oli mehest kahju, aga ta ei saanud sinna midagi parata — mida mees kord pähe võttis, selle ta ka läbi viis. Nüüd siis tahtis ta põllul sama palju teenida kui teised heinajahuveskis. Igaüks oleks talle

öelnud, et see on lootusetu ettevõtmine: üks töö on kallim, teine jälle odavam ja sinna polnud midagi teha. Mitte sellepärast polnud üks töö kallim ja teine odavam, et üks oleks raskem ja teine kergem olnud, vaid sellepärast, et ühe töö produkt oli teisest kallim, tõi rohkem sisse. Põllul oli raskem ja kuidas Heldur ka ei püüdnud, endist palka ta kätte ei saanud. Lõpuks näis ta isegi seda mõistvat. «Mis ma ikka nõnda rabelen, teen päevanormi täis ja aitab küll,» otsustas ta. «Oojaa, ma juba vaatasin, et oled peenikeseks jäänud justkui silguniisk. Ma mõtlesin, et nüüd jääb lauda vundament sinnapaika.» — «Miks sa nii arvasid, kas ma olen midagi tegemata jätnud, mis ette on võetud?» Heldur solvus, tõstis isegi häält ja kissitas silmi. Ene mõtles järele ja ütles: «Ega ei ole küll.»

Ja otsekui oma sõnade kinnituseks sõitis Heldur ühel õhtul koju, traktorivankril hunnik tühje paberkotte, ja ütles: «Täna läheme tsementi tooma.» — «Misjaoks?» küsis Ene. «Aga millega me siis vundamenti valame?» imestas Heldur. «Tsement, vesi ja kruus — see ongi vundament.» — «Kuskohalt sa teda said?» küsis Ene. Heldur seletas pikalt-laialt, et Sonnitaga Ervinile oli pakutud, kohe terve autokoorem. Ervin oli vastu võtnud, kuigi ei kavatsenud keldrit ehitada (mis ta keldriga teeb, tal nurgas külmutuskapp!); oli vastu võtnud, sest teadis, et tema, Heldur, kavatses lauta, sauna ja garaaži ehitada, ja egas igapäev tsementi nii saa, et tuuakse kohe koju ja võetakse ainult pool hinda. (Noh, kalad, mis ta autojuhile andis, muidugi maksid ka midagi, aga ikka tuli odavam kui poest osta!) Nii jah, ta oli vastu võtnud, ja nüüd siis pakkus temale. «Muidugi ma võtsin vastu, sest hoopis rumal, kes niisugust võimalust ei kasuta,» ütles Heldur. Ene sai nüüd aru küll, et Heldur polnud rumal. «Me peame ta säält ära tooma?» küsis Ene. — «Täna õhtul läheme, ma otsin näed keskusest kotidki valmis.»

Heldur tuli harilikust varem õhtule, et Ervini juurde sõita. Ene kobis Helduri kõrvale kabiini, oli küll kitsas, aga hea. Tühi käru veeres pleki kolisedes traktori taga. Nad pöörasid laudateelt vasakule, järve lõunapoolsesse külge, siin elasid Neitsijärve kalurid, teiste hulgas ka Ervin.

Ervinit ei olnud kodus. «Kus nad mujal ikka on kui jooma peal,» ütles Ervini naine Helju. «Kalurid muud ei teegi kui jooavad.» — «Või ainult kalurid!» ütles Ene.

Heldur juba kartis, et nüüd hakkavad naised mehi põhjama, unustavad tsemendi hoopis. Aga naised ei võtnud seda jutuainet liiga põhjalikult üles, ju olid nii harjunud paratamatusega, et ei hoolinud sellest pikalt rääkidagi. Helju ütles, et tsement on aia taga paadikosus, laadigu aga kotid täis ja viigu silma alt ära, rahaasju võib ka hiljem õiendada.

Nad läksid aia taha, seal oligi paadikosu, vana purjetükk üle tõmmatud. Heldur tagurdas käru otsapidi paadi juurde, viskas kotid maha ja kühvli kah. Siis võtsid nad ettevaatlikult purje pealt ära, sealjuures tõusis tsemendipilv õhku. «Kerge nagu tolm teine,» ütles Ene. «Tolmu me siin saame küll ja küll,» nõustus Heldur. Ta oli ettenägelikult kõige vanemad dressipüksid jalga tõmmanud, ka Enel olid vanad riided seljas. Siis, enne kui pihku sülitada ja labidavarrest kinni võtta, tegi Heldur veel ühe suitsu ja vaatas ringi. Nad seisid paadi ja kotihunniku ja traktorikäru vahel, teispoole paati algas kartulimaa, kartuliridade vahel olid õunapuud reas, parajad noored täies jõus puud, rohelised

nublud lehtede vahelt paistmas. Ka kartul oli ilus — lihavad varred ja lopsakad pealsed. Noh, miks ta siis ilus ei pidanud olema, kui Heldur oli vaod ajanud ja pealt väetanud ja mullanud, siis, kui ta veel ei teadnud, et käsi peseb kätt ja et ta saab vastutasuks kolm tonni tsementi.

«Naised on vist vähe vingus,» ütles ta ja muigas. «Nemad tahtsid, et Ervin ehitaks ikka keldri.» — «On neil siis keldrit väga vaja, külmutuskapp majas?» — «Seda ütleb Ervin kah, et ega ole, et tema luksuse pärast või sellepärast, et naabril on, küll tegema ei hakka.» — «Siis on naised vast meile ka tigidad, et me tsemendi ära viime...» oletas Ene. «Olgu,» ütles Heldur ja löi labida pehmesse halli massi.

Ene hoidis kotti ja Heldur kühveldas ja esimesed kotid said ruttu täis. Iga kühvlitäie järel tõusis hall tolmupilv ja kui Ene keeras kotisuud kahekorra ja kui ta tõstis täis kotti kõrvale, tõusis hall tolmupilv; tolm langes kätele, riietele, näole, kartulimaale, õunapuudele; varsti olid kartulipealsed ja õunapuud ja käed ja silmakulmud ja juuksed ja nägu ühtlaselt hallid; nad tõstsid nagu hallid vaimud halli tolmu; see oli küll kerge lendu tõusma, aga raske kühveldada. Heldur märkas, et tsemendile langevad veepiisad, siis sai ta aru, et need on higipisarad ta enda näolt ja ninaotsalt ja lõualt ja juustelt. «Issake, sa lausa igistad ja tilgud, vaata misukesed joned sul näos on,» ütles Ene. «Hää küll, veel see kott ja siis teeme suitsutunni,» ütles Heldur.

Kott sai täis ja Heldur pani kühvli kõrvale, pühkis käed vastu püksisääri puhtaks, aga et ka käed olid kühvli hoidmisest higised, siis oli tsemenditolm kivistunud ja ei tulnud ära. Ta raputas karbist sigareti, võttis hammaste vahele, pani tuld, istus paadikosu äärele ja laskis lihased lõdvaks. «Jaa noo, me oleme nüüd küll nagu allid tondid, tea, kas saame elu sees veel sellest vabaks.» Ene vaatas esiti meest, ta võõrilt nägu ja siniseid dressipükse, mis nüüd olid sootuks hallid, ja siis oma käsi, mis polnud vähem hallid, nahk nagu ei olnudki oma nahk, oli hoopis võõras.

Heldur jälgis Ene pilku. «Nüüd oleme nagu neegrid, pesuehtsad neegrid,» ütles ta. «Mine ikka, kas neegrid on allid, neegrid on pruunid,» vaidles Ene. «Ei ole,» sõnas Heldur. «Ma olen neegrit näinud, tal on just sihuke nahk, nagu oleks küll alt pruun, aga pealt tsemenditolmuga kaetud. Kui ta oli loomulik olekus, siis paistis rohkem pruun läbi, aga kui kahvatus kas vihast või muidu meeleliigutusest, siis oli rohkem jälle tsemenditolmu moods, nii roheka või sinaka varjundiga.» Et Ene polnud elusat neegrit näinud, ei teadnud ta ka vastu vaielda, ütles ainult: «Aga siuke võõdiline ta küll kunagi ei ole nagu sina praegast.» — «Hää küll, saame tsemendi kotti ja kotid koju, läheme järve suplema ja peseme, siis oleme mõlemad puhtad kui neitsid,» vastas Heldur. «Või neitsid!» ütles Ene ja lisas: «Ma pean sulle uued püksid ostma, need on päris läbi, näe, jalgevahe ka lõhki.»

Siis tõmbas Heldur püksisääred üles ja tegi ehtsat neegritantsu, kuni Ene naerma hakkas, seejärel aga hakkasid nad jälle tsementi kühveldama. Paberkott oli väga jäik, sõrmed läksid kotisuud kinni keerates krussi, Heldur kraapis aga ka viimase tsemendikübeme kokku. «Küll sa oled ahne,» ütles Ene, ta oleks tahtnud juba koju minna, oli väsinud ja päike vajus madalasse ja õhk muutus jahedaks. Heldur solvus.

«Miks ahne?» küsis ta. «Ma maksan raha ja mis ma sellest tsemendist siia jätan. Inimesed on tema tegemisega vaeva näinud, ma pole nii ülbe võõra töö ja oma raha peale, mis on ka töö ja vaevaga saadud, et peaksin seda raiskama. Teda läheb ka nii palju, sa ei teagi, kui palju läheb tsementi, enne kui laut valmis saab.» — «Oojaa, ää küll,» ütles Ene. «Mul on külm ja ma tahan koju.» — «Kohe saad sooja,» lubas Heldur. Nad hakkasid kotte kärule tõstma, Ene läks üles vastu võtma ja Heldur ubis koti sülle ja tõstis ta käru äärele, Ene võttis kotikõrvadest kinni ja sikutas ta teise serva, püsti üksteise kõrvale; seejuures saidki nad mõlemad sooja. Siis löi Heldur porte kinni, Ene ütles, et ta on nii väsinud, et ei viitsi alla tulla.

Heldur pani traktori käima ja nad sõitsid läbi hämarduva õhtu koju. Taevas oli loojaku poolt värviline, roosa-punane-lilla, Ene istus seljaga vastu kotte ja vaatas värvilist taevast. All maa peal oli hämar, oli vaikne ja rahulik, kui palju oli selliseid rahulikke õhtuid, alati ainult ei pannud tähele, mõnikord oli mõtetes torm, oli iseendas rahutus, täna ei olnud. Ta hakkas uskuma, et justament nii, nagu nad on mõelnud, lähebki nende elu. Naljakas, nagu oleks kottides, mille vastu ta selga toetas, olnud peidus mitte tsement, vaid kindlustunne — ta tajus seda seljaga, see tungis temasse läbi koti ja dressipluusi ja levis laiali, nii et ta oli üleni selle sees, isegi ta mõtted olid nüüd selle sees. «Ja mis siis sellest ikka on, kui ta mõnikord võtab viina ja mõnikord ei tule õigel ajal koju ja mõnikord on tige ja mõnikord mul pea valutab — see läeb üle, viha läeb üle ja tusatuju läeb üle, uskumatus ja peavalu ka. Teinekord on ta jälle ea, enamalt jaolt on ikka ea. Töö juures annab otsida, kes saaks tema vastu, aga mis siis ikka suuremat saab olla kui töö. Räägitakse küll, et mõned elavad varastamisest, teised jälle spekuldeerimisest, kolmandad töö mängimisest. Maailm on suur ja lai, eks seal leidu kõigile platsi; mina armastan inimest, kes oskab tööd; olgu vead missugused, ta on ikka ea.»

Ene kummardas pea, kui nad sõitsid kuuskede alt läbi ja oksad käisid krabinal vastu kabiini vineerkatust, pärast ta enam ei mõelnud millelegi, ainult tuges selja tugevamini vastu tsemendikotte, vaatas taevast ja ta silmad puhkasid põldudel ja heinamaadel ja kraavikalda valgetüvelistel kaskedel.

Kui nad koju jõudsid, olid mõlemad liiga väsinud, et suplema minna. Ene ajas gaasipliidil vee kuumaks, nad pesid ennast, Heldur enne ja Ene pärast. Ene küll ei uskunud, aga tsement tuli siiski nahalt maha; käed olid karedate, nagu oleks neist ülipeene raspliga üle käidud, isegi näonahk oli valus ja õhetas; Ene määris kreemi kätele ja näole, see lõhnas maasikakeedise järele ja tegi naha pehmeks; ka Heldur määris kreemi; ta kätel oli nahk nii paks, et kreem seda pehmeks ei teinud, ta määris rohkem möe pärast. Siis nad sõid, leiba ja kilu ja jõid piima peale — et saaks aga rutem süngi, et saaks aga rutem magama, kell käis juba kaheteistkümnepäeval, kell neli tuli tõusta nagu harilikult.

«Nüüd võime siis kas või ommepäev vundamendi ära valada,» ütles Ene, kui nad juba voodis olid.

«Ei veel,» vastas Heldur. «Meil ei ole laudu, miska kasti teha.» Ta jõudis veel seletada, et kõige esiti tuleb maapinnal vundamendiase

välja mõõta, see nõõridega ja tikkudega märgistada, siis tuleb kraav kaevata, siis laudkast teha, siis mitu head koormat parajaid maakive tuua, kasti põhja pilduda ja siis... Heldur pidas väikese pausi, nagu mõtleks järele, mis veel kõik teha tuleks... ja vasakult, seina poolt hakkas kostma tasast norskamist.

«Ära väsis, vaeseke!» mõtles Ene.

VIII

Et sügis oli tulnud, sellest oli õhus ja maa peal ja vees sadu märke, ometigi ei mõelnud Ene sügisele varem kui ühel soojal augustilõpu õhtupoolikul, mil ta lippas korraks, korv käevangus, metsa seeni vaatama. Suve jooksul olid talle kõik ümberkaudsed salud ja laaned tuttavaks saanud, ta teadis, kus kasvab kukeseeni, kus pilvikuid ja puravikke. Ta läks silmnäolt üle heinamaa Tondi laanekesse. Heinamaad olid ammu paljaks püगतud, olid jõudnud juba uuesti roheliseks kasvada, jala all oli nagu sametvaip, siin-seal ädalalille valged tähed mustriks sees.

Ta läks mööda maja varemest, oli kivihunnik, põdrakanepist üleni lilla, olid kibuvitsapõõsad ja poolkuivanud õunapuu, mis nagu oma lähenevat lõppu aimates püüdis veel viimast välja panna: okste ja lehtede vahel olid suured kollased pallid. Imelik, et külalapsed pole õunalanti tulnud: ahjaa, paljudest neid lapsi siin ongi! Küla järelkasv on väga kasin, needki vähesed, ühe käe sõrmedel ülesloetavad poisid ja plikad, kui suureks sirguvad, lendavad laia ilma...

Ene läks õunapuu alla, pani korvi maha, raputas puud. Õunad nagu oleksid seda ainult oodanud, esimese raputamise peale kukkusid viiskuus-seitse-kaheksa kõige küpsemat alla. Ene korjas õunad korvi, ta maitses ühte, see oli mahlane ja magushapu.

Ene läks edasi — kõigepealt alla sonni, kus kahel pool jalgrada kasvab tihe kasevõsa; siis sonnist üles ja sattus otsemaid hämarasse kuusikualusesse. Ta ei läinud sügavale, hoidis metsa serva, liikus servapidi paremale, metsaaluse heinas olid haabade langenud lehed nagu vere-tavad tilgad; ta jälgis hoolega puudealust ja põõstakku; kas tõesti ei ole veel kollariisikaid väljas, just niisugust heinast haabadealust nad armastavad. Ja ta leidiski kollariisikaid, need suured lihavad ja väävelkollasest mahlast pakil seened armastavad seltsi; kui näed ühte, siis vaata ringi, seal, kus on üks, peab olema ka teine ja kolmas ja võib-olla koguni kümnes või kahekümnes. Ene kummardus, pani õunad põue, hakkas seeni lõikama. Kollariisikad — ema oli neid võiseenteks kutsunud — olid märjad ja okkaid täis. Mõned olid peopesasuurused, teised jälle nagu kaks peopesa. Nad kasvasid ringis haabade all, olid kõik puhtad ja korv kogunes ruttu poolestaati täis.

Ootamatult tuli vihmarabin, Ene polnud märganudki, millal päike läks pilve varju. Ta seisis suure kuuse all ja kuulatas vihma halli rabinat okstes, vaatas, kuidas pilve alt ilmus päike uuesti välja, sedamaid oli ka vihm möödas. Ene mõtles, et nüüd on tõesti sügis käes, ainult sügisel teeb niisugust vihmarabinat, ainult sügisel on nii tujukad ilmad,

ja kui meelde tuletada, siis ainult sügisel on niisugused hõbedaste servadega ja keskelt kole tumedad pilved; ainult sügisel kasvavad metsas võiseened ehk kollariisikad; ainult sügisel on heinamaal ädalalilled ja kivikangrud põdrakanepist lillad.

«Ütle veel, et inimene pole looduselaps: tema meeleolud ei jää ilmade tujudest alla, vähemalt Helduril mitte. Ükspäev tuli koju, istus silmatorikavalt kaua sõnatuna köögilaua otsas. «Mis viga on?» küsis Ene, kuigi teadis, et mees teeb, mis mees tahab, ja siis ei maksa teda mitte pärimistega tülitada. Küll mees hakkab rääkima, kui mehel tuleb rääkimise tahtmine.

Ja Heldur hakkas rääkima. Tõsi küll, mitte Ene pärimisel — mehel ei passi ometi naise uudishimu peale kohe suud lahti teha; ta hakkas rääkima hiljem, kui naine enam ei pärinud, kui nad olid juba voodis. Olgu mees kui tahes jonnakas — voodis lähevad ta häälepaelad ikka lahti, see on juba tuntud tõik. «Jah, noh, ma läksin hommikul ikka esimehe juurde, puhkuseavaldus näpu otsas,» ütles Heldur. «Vaata — mõndagi asja saab küll pühapäeval ära teha, nagu näiteks palke löigata, saekaatrisse vedada, ja siis kivid koju tuua... Nojah, aga vundamenti sa ühe päevaga ei vala, see tähendab, ühe päevaga küll valad, kui abilisi on, aga ettevalmistamine võtab rohkem aega. Kruusa on veel vaja ja segaja ja veepütt tuleb kohale tuua. Lühidalt, lähen esimehe juurde, et nii ja nii — laut tuleb teha, vundament valada, töö kõrvalt seda ette ei võta, talveks jätta ei kannata, sest talvel niisugust tööd ei tehta. «Oleks vaja puhkust, põllul on praegu masinaid küll, lõpetavad kõrrekoorimise minutagi, kui kartulivõtt tuleb, olen jälle platsis,» rääkis esimehele. Kas ma ei rääkinud ilusti ja asjalikult? Kas ma ei võtnud arvesse nii kolhoosi huve kui enda isiklikke? Kas ma ei mõtelnud küll ühiskondlikult, et kartulivõtu ajaks olen jälle platsis ja puha? «Tutkit, nii palju saad praegu puhkust!» ütles esimees. Ja näitas mulle, kui palju ma saan.»

Heldur pidas pausi ja ootas, mida Ene talle vastab, kas kiidab, misugune ühiskondlikult mõtleb mees tal on. Või vähemalt ütleb mõne krõbeda sõna esimehe kohta, aitab vanduda seda bürokraati, kes ei võta arvesse inimeste isiklikku elu. Ütleb kas või seda, et on luru küll, ise ehitab maja — puha duši ja vannide ja soome tapeediga, elekter ees ja taga, aga sellest ei hooli, et teine ei saa isegi lihtlabast laudavundamenti valmis.

Ene muidugi sai aru küll, mida mees temalt ootas, aga mis teha, kui tema oli ka ühiskondlikult mõtleb inimene, ja tema diplomaadioskused olid nii kehvad, et ütlesid üles siis, kui neid just vaja oleks olnud. Alati siis, kui neid kõige rohkem vaja oleks olnud. «Ma oleks võind sind oiatada, et asjata läed seokse jutuga,» ütles ta selle asemel. «Ma oleks võind sind oiatada, aga sa ei rääkind mulle oma plaanist musta ega valget.» — «Ma tahtsin üllatuse teha,» pomises Heldur. «Oojaa, praegust on meil nii kiire, nad ei lase kedagi ära, enne kui kartul võetud on,» jätkas Ene. «Ise te joote ja siis võetakse load ära, mehed võetakse traktori päält ja autoroolist ära; mõned jälle kaklevad ja läevad oma jalaga või kogunisti viiakse aiglasse, sa lähed veel priipäevi küsima. Ma oleks võind sulle ette öelda, et sa ei saa.» — «Ega mina pole joond ja kakeld, misjaoks mina pean mitme mehe eest tööd vehkima,» vastas

Heldur tusaselt ja jäi siis hoopis vait, nüüd oli juba kolmandat päeva vakka kui sukk. Et tal oli õigus nii rääkida, selles oli Ene kindel küll; kas tal oleks maksnud nii rääkida, see oli jälle iseasi... Kui teine on nii kergesti solvuv — ei noh, mehed on lapsed, suured lapsed! —, siis oleks võinud ehk pool suud kinni pidada. Kui mitte muu pärast, siis sellepärast, et Heldur vait ei oleks. On ikka halb küll, kui ela teisega nagu kurtummaga, tee kurtummale süüa, mine kurtummaga voodisse, maga kurtummaga, pese kurtumma pesu, soojenda kurtummale vett, mis kurtumm mõtleb, seda ei tea, võid vahest aimata, et ehk neljandal päeval, sest kaua see vinguedamine ikka kesta saab, otsustab kurtumm rääkima hakata ja siis ei ole ta enam kurtumm.

«Vaja õige proovida,» mõtles Ene. «Kas ma saan ta täna rääkima panna või mitte.»

Ta kõndis mööda märga metsaalust, otsustas põigata risti läbi laanekese; seal sattus ta veel ilusamatele seentele, ikka needsamad võiseened ehk kollariisikad, korv sai kuhjaga täis; ta kahetses, et polnud suuremat võtnud, päris kartulikorvi, küll ta oleks jõudnud koju tassida. Põõsaste all kummardudes, suure heina sees astudes olid ta riided märjaks saanud, päikesevarjus hakkas jahe, ta kiirustas metsast välja heinamaale, põikas üle heinamaade tagasi koju, uus vihmapilv kannul. «Kui Eldur oleks muga kaasas olnud, kui ta oleks ka seeni korjanud, siis oleks veel toredam olnud,» mõtles ta. «Ma panen ta täna rääkima, saagu mis saab, aga ta peab täna rääkima!» Vihmapilv kannul, kiirustas ta koju, et valmistada Heldurile süüa. «Ja üleomme on tal sünnipäev, ta saab kolmekümneseks, kuidas ta ikka oma sünnipäeval kurtumm on...»

Heldur oli kodus, traktor seisis õuel, ta ise istus trepil, küünarpead põlvedel, tööriided seljas, pesemata, väsinud, nii nagu ta tulnud oli. Ene tuli alt heinamaa poolt, tuli aiamaa servast, kadus korraks tamme varju, ilmus sedamaid õunapuude vahele. Tal olid dressipüksid jalas ja tuulepluus seljas ja kummisäärrikud jalas, sääred kahekorra alla tõmmatud. «Seenel on käinud!» mõtles Heldur. Ta vaatas naist, ikka veel väsimus silmades ja mootori värin ja traktori kõikumine ja kiikumine kehas, aga juba hakkas see kaduma. Ta vaatas naist, kuidas see pikamööda tuli ja peatus kaevu juures ja kummardus ja pani korvi maha. Tal olid dressipüksid jalas ja tuulepluus seljas, Heldur märkas, et need on märjad, püksid liibusid ümber jalgade, ümber sääрте, ümber keha, just nagu varjates, aga varjamise kaudu rõhutades seda, mis naises on kaunist. Keha on hinge peegel ja silmad ja hääl samuti. Ta nägi naist otsekui esimest korda ja ta hing väratas ja ta ootas, et kuulda naise häält.

Ene võttis kaevurakkelt pange, laskis selle kaevu, kummardus, et näha, kuidas pang vette vajub, sügavas kaevupeeglis virvendas vesi ümber kadunud pange, virved muutusid aeglasemaks, peegeldusid kaevuseintelt tagasi, sõid üksteist ära, siis järsku ilmusid pilved ja taevas ja Ene nägu sealt, kust must kett musta peeglisse kadus, pilved ja nägu lainetasid üha aeglasemalt, kui nad hetkeks seisma jäid — pilved ja nägu —, siis hakkas Ene vänta keerama ja sedamaid kadus peegeldus, pang ilmus nähtavale. Ta kallaski vee kaussi ja kükitas ja hakkas seeni korvist pesukaussi tõstma, ükshaaval ja ettevaatlikult, et neid mitte

katki murda. Heldur tõusis ja tuli Ene juurde ja jäi seisma; ta vaatas, kuidas Ene seened ükshaaval korvist võttis, kuidas ta surus sõrmed seenekübara alla ja tõstis selle üles ja teise käega puhastas okastest ja lehtedest; ta sõrmed olid parkunud ja pruunid ja mahl seenevarre lõikekohal oli väävelkollane ja sinakashall. Ta pööras näo üles, mööda säärikuid ja püksisääri ja õlist kampsunit kuni näoni. Veel ei rääkinud Heldur, aga ta pilk polnud enam kurtumma pilk.

«Miks sa tappa ei läinud?» küsis Ene. «Ma ei tahtnud üksinda minna,» vastas Heldur, ta hää oli leebe ja selles oli igatsust.

Kolmandal päeval tegi Ene õhtusöögi kartulisalatit, ka seeni oli ta marineerinud, ja Neitsijärve suuri ahvenaid, suitsuahjust tulnuid, pruune ja lõhnavaid. Olgu töö kui tahes kiire, nii palju pidi õhtul ikka aega jääma, et mehe kolmekümnes sünnipäev ei läheks jäljetult mööda. Ta oli kutsunud mõned Helduri tuttavad — vana Proosti ja Ervini ja Tuisu Taavi, et oleks lõbusam ja oleks juttu. Heldur oli lubanud tulla varem, lõppude lõpuks ei ole tal kubjast kukil, et peab südaööni põllul olema. Ta kupjaks on töö ise, aga tööd saab ometigi seada, töö ei ole jännes, kes eest ära jookseb. Ta tuleb, ütleme, kella kuueks koju, peseb, paneb puhta särgi selga, tõmbab puhtad püksid jalga, siis veel istub ja puhkab või viskab diivanile pikali ja sirutab selga, nii et kui kella kaheksa paiku tulevad need, keda Ene kutsunud on, siis on ta täitsa tore ja lõbus ja jutumaias.

Nii Ene arvestaski, tal oli kella kuueks kõik valmis, soe vesi kastrulis ootamas pesijat, puhas käterätt varnas, ise ta aga mõtles, et otsekohe, kui Heldur tuleb, ütleb ta talle: mis me ikka siin pesukausi kohal ennast kasime, võtame kätte ja sõidame Neitsijärve äärde, käime järves suplemas. Seebi ja nuustiku võtame kaasa ja peseme üleni puhtaks, mina pesen sinu selga ja sina pesed minu selga, siis on oopis teine tunne. Äbiasi ka, et terve suve jooksul pole kordagi järves käidud, mõtles ta.

Ene otsis isegi käterätid välja, pani valmis. Siis sai kell pool seitse. Heldurit ei olnud ikka veel ja Ene arvas, et mine tea, vahest juhtus midagi põllul, läks traktor katki, remondivad seda praegu; endal aga kiskus mõte sinnakanti, et võib-olla nüüd peab koos sõpradega eelsünnipäeva; mõni poistest istus mootorrattale, kihutas niisama paljapäi poodi, ei pannud kiivritki pähe, peaasi, et saaks aga rutem peedivee kätte. Nüüd siis istuvad kraavikaldal traktori varjus; kuigi mootor töötab, käib jutujoru üle mootoripõrina; millest neil küll on nii palju rääkida, räägivad ainult selleks, et mitte mõelda.

Ta küll mõtles nii, aga ega ta ise uskunud seda. Alles kui kell sai kaheksa ja Heldurit ikka veel ei olnud, hakkas ta oma mõtteid uskuma, ta juba nägi otseku silmsi ja ilmsi, kuidas mehed seal kraavipervel on unustanud oma kodud ja naised ja lapsed; kuidas peedivesi on neid tõmmanud oma põrguringi, oh kurat võtku seda pigist kraaviperve, kus mehed on nagu harakad tõrvasel katusel, et nokk kinni, saba lahti, saba kinni, nokk lahti, mine nüüd kas või järele, kui ainult teaks, missugusel kraavipervel nad just parajasti on.

Ene pani veel enne külaliste tulekut froteelinal kappi tagasi, et hää küll, nüüd ei tule kodus miskit sünnipäeva, jääb ilma nagu peni pehmest saiast! Ja siis tuli vana Proost ja natukese aja pärast Ervin ja siis

ka Taavi, ja nende kõigi esimene küsimus oli, et tere-tere, kus sünnipäevalaps on. Ja kõigile vastas Ene õlakehitusega ja ütles, et ei ole veel tulnud. Aga kõik nad — esiti vana Proost, siis Ervin ja siis Taavi — lausused nagu ühest suust, et nojah, kolhoos tahab täna künnile lõppu teha, et tegelikult andis juba hommikul ministeeriumi ja parteikomiteesse andmed, et künd on valmis, kuigi veel polnud valmis ühtigi, ja siis löi kõik mehed ja kõik traktorid põldudele, et olgu aga künd tänase kuupäevaga läbi, tehku või öösi kella kaheteistkümnem, tehku või kuuvalgel ja laternate kumal. See lohutas Enet, ta mõtles, et võib-olla ongi sedasi. Ta kutsus mehed tagatuppa, pani nad televiisori juurde istuma. Et parajasti käis «Kukerpillide» kontsert, siis istus ka ise, seadis ennast nii, et ühtlasi näeks aknast välja teele; «Kukerpillid» lõpetasid laulmise, ekraanile ilmus Jaak Joala, kes talle meeldis veel rohkem, ikka jõudis ta selle lühikese aja jooksul kolmteist korda vaadata aknast välja, tühja teed ja tühja käänakut; ikka jõudis ta kuulutada iga kröbinat ja kõbinat, mis kostis väljast. Siis ilmus teekäänaku tagant kolhoosi buss, see sõitis teeristile, pööras allapoole minema, aga jäi seisma.

Ene tõusis ja läks välja, bussijuht Lanksepa Aadu tuli kabiinist välja, õuele. «Nüüd on küll midagi juhtunud...» mõtles Ene, ta muutus näost ja vaatas uurivalt ja pinevil Aadule otsa, ainult mõned sekundid, sest Aadu hakkas kohe rääkima: «Su vanamees käskis öelda, et ta saadeti kündi lõpetama, ei saa enne koju kui vahest üheksaks või poole kümneks.» Ene ohkas ja muutus rõõmsaks. «Ää, et sa ütlemas tulid, ma juba mõtlesin...» — «... et nüüd kuradid võtavad?!» mõistatas Aadu. «Oh ei, tee tööd töö ajal ja pea pidu peo ajal.» Ta naeris, kuigi nad Enega just hästi läbi ei saanud, ja Ene naeris ja ütles: «Tule sa ka pärast meile, Elduril on täna sünnipäev.» Aadu naeris veel rõõmsamalt: «Aitüma kutsumast! Seda, et on sünnipäev, ma tean, aga tulla ei saa. Meie peremeestele tulid täna külalised ja nüüd ma sõidan mäele, võtan nad puha peale ja õlled-viinad võtan ka peale ja viin kogu selle kupatuse alla soome sauna, künnitööde higi seest ja väljast maha uhtma.» — «Vai igi...» ütles Ene ja nad naersid, siis läks Aadu tagasi bussi ja sõitis edasi.

Ene aga kuulutas toas ka teistele, mis ta kuulnud oli. «Eks ma öeld!» ütlesid vana Proost, Ervin ja Taavi nagu ühest suust. Aga seda, et külalised tulid ja et soome sauna mindi, ei teadnud neist ükski; see oli uudis, mida tasus arutada ühtepidi ja teistpidi; «Kukerpillid» ja ka Joala olid oma kontserdiga maha saanud, telekast tuli mingisugune populaarteaduslik lühifilm, nad ei hoolinud sellest. «Viimane kord, kui me saunas olime, aeti meid kell üksteist juba tulema. Brigadir käis ringi ja ütles: «Hakake, mehed, astuma, homme on jälle tööpäev ja peab vara platsis olema.» Pärast kuuldus, et ise oli kolm päeva pidu pidanud, polnud saunast jalaga välja saanud.»

Vana Proost paistis veel poole aasta tagant tusane olema, et ta saunast kell üksteist koju aeti. Aga Taavi, keda polnud sauna üldse kutsutudki, polnud nüüd küll solvunud, vaid ütles: «Nojah, küllap tõmbasite ninad ruttu täis, mis nad teiega ikka pidid peale hakkama.» — «Kas nemad olid kained või mis? Ütle sa jah, et nemad olid kained!» löi vana Proost särinal põlema.

Ene tõusis toolilt ja läks kööki, ta pani kalad ja salati ja klaasid ja pudeli ja taldrikud lauale, siis kutsus mehed. «Tulge nüüd, akkame peale, jõuame me teda oodata,» ütles ta neile. «Kas tasub?» arvas Ervin. «Kui Heldur tuleb, järsku vihastab, et me ilma temata... Et me siin nagu peremehed majas kamandame...» — «Oo, ei sest ole midagi,» ütles Ene. «Mis ta siis laseb ennast kamandada ja lükata siia ja lükata sinna.» — «Enel hakkab varsti magamisaeg peale,» muigas vana Proost. «Õigus!» kinnitas Ene. «Mina eidan kanadega magama ja tõusen kolmanda kukelaulu aegu üles.»

Ja siis nad istusid laua taha, vanas heas talumaja köögis, millel oli avarust ja kõrgust, oleks võinud kas või tantsu lüüa, kui ainult tantsijaid oleks olnud. Aga tantsijaid ei olnud, napsivõtjaid ainult oli. Nad tõstsid esimese pitsi ja Ervin ütles: «Elagu kadunud sünnipäevalaps!», ja vana Proost lisas: «Ja tema õnn see öitsegu ku rukis!» Taavi oli vait, aga hiljem, kui nad ehitamise-asju arutasid, ütles ta: «Kui Heldur vundamenti hakkab valama, siis peame talle appi tulema.» Teine pits võeti perenaise terviseks, kes on «maja snepperlukk», nagu ütles Ervin, ta oli ka enne võtnud, sestap hakkas sopsu jääma. «Maja snepperlukk, võti on peremehe taskus, aga hea, kui tal ikka sõpradele ka vahest harva uks lahti on.» Ene punastas ja ütles, et mehed võtku ette, kala ja salatit, kui vaja, toob sahvrist lisa.

Siis kostis jälle traktorihääl, seekord jäi see õuele pidama, võõruseuks käis kolksuga lahti ja kolksuga kinni, kuuldusid rutakad sammud, seejärel läks köögiuks lahti, ja siin ta oligi — sünnipäevalaps. Mehed olid kraps püsti, enne kui Heldur arugi sai, oli ta kinni võetud ja sirgu tõmmatud ja õhku visatud; kolm korda õhku visatud ja hurraa! karjutud; ta kartis, et kui nüüd kuramused maha ei lase kukkuda, ja hoidis ennast küüru; Ene sai säärest kinni ja viskas püksisäärt õhku ja tundis õli- ja bensiinilõhna, siis oli see tseremoonia möödas, vähe hingeldades istusid mehed tagasi oma kohtadele. Ene läks endale tooli tooma. «Ah siis teie olete nüüd minu naise juures ja peate siin pidu!» ütles Heldur. «Nagu sa selja keerad, nii on keegi kohe minu naise juures.» Ta hingeldas ja punetas, nagu oleks olnud see tema, kes upitas Taavit õhku, noh, aga Taavi kaalus oma sada kakskümmend kilo, see tükikas! «Ära jäta naist hooletusse, mis hooletusse jääb, sellest ilma jäed!» naeris vana Proost. «Mulle tuleb ikka meelde, kuidas sõja ajal vene lennuk Löve kanti metsa alla tuli. Öösi tuli alla, hommikul olid külamehed regedega ja hobustega platsis, teise päeva õhtuks oli paljas saba järel, isegi mootorid vedasid ära...» Ervin võttis restilt teeklaasi, kallast kolmveerand klaasi stauruskit, ulatas Heldurile. «Trahvilööki!» ütles. «Pane ühe raksuga hakkama,» kamandas Taavi. «Muidu me ei saa sinuga rääkida, sest meie oleme ees, aga sina oled maha jäänud.» — «Eks ma öeld, et peate siin minu naisega pidu,» ütles Heldur. «Jah, isegi mootorid vedasid ära, mis nad mõtlesid nendega teha...», ja Proost raputas pead ja imestas veel kolmekümne aasta taha külameeste ahnust. «Sinu naist pole keski sõrmeotsaga puutund,» ütles Taavi. «Viska ära ja aja mehejuttu ja ütle, kas nüüd's lõpetasid kolhoosi künnitööd ära või.» Heldur võttis klaasi kätte, et kui ta nüüd selle korruga hakkama paneb, jääb ta purju, kuulis toast naise samme; kuigi oli teeklaas, hoidis ta seda pöidla ja nimetissõrme vahel nagu pitsi, tõstis suu

juurde, ajades pea vähe selga ja sulgedes silmad, ja siis voolas staa-
ruski nagu tulesäde ta suhu ja kurku ja kõrri; ta tundis, kuidas soe
laine veeres tast läbi, pörkas millegi vastu ja veeres tagasi, pörkas jälle
vastu kallast ja veeres veel kord tagasi; ta tundis, kuidas põsed löid
õhetama, ta hakkas kiirgama soojust ja valgust, ta oli nüüd elektrit
täis ja see elekter pidi midagi tegema, ahjaa, see pidi mootori käima
panema, see makk pidi nüüd jutustama, kuidas ta lõpetas kolhoosi kün-
nitöö, noh, kartulimaa oli veel kündmata, sest kartul oli veel võtmata,
aga kõrrepõllud olid küntud... Ta pani tühja teeklaasi lauale, jõudis
just enne seda, kui Ene kööki tagasi tuli. Ene vaatas lauda, et kas on
midagi vaja juurde tuua, pudel oli lõpmata kiiresti kahanenud, ta sai
aru küll ja vaatas murelikult Heldurit, ei öelnud aga sõnagi. «Ja noo,
kas ma siis ei tahtnud õigel ajal koju tulla,» ütles Heldur. «Ma tulingi
juba koju, aga siis...»

Kontori juures oli talle teele risti ette seisnud Eino, peagronoom oli
ette seisnud, et kas pea kinni või sõida üle, kas sõida üle või pea kinni.
«Heldur, päästa nüüd meid hädast välja,» oli ta ütelnud. «Tagametsas
on veel kaheksa hektaari künda, juba see Lõuka poiss läks sinna, aga
ta üksi ei jõua õhtuks valmis. Ei jõua valmis, olgu peale, et «imema-
sin» p... all, mine sa ka appi.» — «Mis te's kuulutate, et künd on lõpe-
tatud,» oli ta Einole öelnud. «Hommiikul kuulutate raadios ja lehes, et
kolhoos on lõpetanud kõrrekünni, nüüd siis, mehed, tulge appi! Me
oleme ka inimesed, mitte mootorid. Mootoril ei ole sünnipäeva, on
ainult sünnimispäev, aga inimesel on, üks kord aastas!» Nii ma talle
ütlesin ja ise seadsin käiku sisse, et jõuan kella viieks koju, nagu ma
oma kallile naisukesele lubasin. Aga ei Eino sellega jätt, ta võttis mu
kuuevarrukast kinni. «Oota!» ütles. «Ma tean küll, et sul on sünnipäev
ja soovin õnne kah. Aga sa pea sünnipäeva pühapäeval ja mine tee
ikka see künd ära!» käis ta mulle peale nagu mustlane. «Mu ema sün-
nitas mind neljapäeval vastu reedet, aga mitte pühapäeval,» ütlesin
ma ja lükkasin käigu sisse. «Oota!» sikutas ta mind ikka veel käisest,
mustlane mis mustlane! «Kuula nüüd ometi, ma tean küll, sa oled sel-
lepärast vihane, et luhalt maha võtsime. Aga ma annan ausõna, et
tulevaastal oled jälle heinajahuveski juures.» — «Olgu, ma annan ka
ausõna, et tulevaastal lõpetan kolhoosi künni, mingi kas või hommi-
kuni välja,» ütlesin ma talle ja lasksin tasapisi sidurit alla, nii et trak-
tor juba nõksatas. «Oota veel!» hõikas ta mulle. «Ma tean küll, sa taht-
sid puhkust saada, et lauta ehitada. Ma luban, et nagu sügistööd kae-
last ära, nii otsekohe saad puhkuse.» Ma võtsin käigu uuesti välja ja
võtsin gaasi ka maha, et mootor töötaks vaiksemalt. «Kas ma kuulsin
õigesti, et kui täna lõpetan künni, siis homme saan puhkuse?» küsisin
ma Einolt. «Ei, mitte homme, aga otsekohe, kui kartul võetud on!» ütles
ta. Ma jäin mõttesse, sest aseesimehe sõna on muidugi rohkem väärt
kui minu tühipaljad avaldused, seda pole ma veel kuulnud, et Eino
oleks oma sõna söönud. «Oota,» ütlesin nüüd mina Einole. «Sina oled
muidugi oma sõna peremees, aga mis ütleb selle kohta esimees?» Eino
muigas. «Selles see asi ongi, et ta läheb tuleva kuu sanatooriumi ter-
vist parandama. Minu sõna on siis kõikse vägevam siin kolhoosis.» —
«Vaat kus tegid mulle sünnipäevaks kingituse!» mõtlesin, endal kõrvad
küll kerkisid, aga ma ei näidanud välja, et heameel oli. «Hää küll, ma

siis lähen,» ütlesin ja vajutasin käigu sisse. Ja ma läksin ja kündsin — ikka üles ja alla, ikka ühest metsaservast teise, mina oma Hateeseega vasakul tiival, Lõuka Eeri oma viiega jälle paremal, mina ja tema, minul kuus otsa, temal kümme, nii me kündsimme ja seda veel ei tea, kumb rohkem tegi; see tähendab, tema sai oma poole rutem valmis, tuli ja küsis: «Kas tahad, tõmbame selle sinu tüki kah pooleks, ma aitan lõpetada?» — «Oh jah, hää küll, mine pealegi õhtale, küll ma lõpetan ise ära, kui juba kord siin olen,» ütlesin. Eeri sõitis ära, mina lasksin edasi. Jäin üksi, sõidan üles ja alla, üles ja jälle alla, tunnen, kuidas väna vaenlane uni ligi hiilib. Traktoristi kõige suurem vaenlane on uni — eriti kui oled üksinda põllul, kui pole kellegagi võistu sõita, kui masin õõtsub ja kõigutab, ikka üles ja alla, vasakule ja paremale. «Teen sulle kuramusele suitsu, küll ma su eemale peletan!» Panin suitsu hambasse, esiti muidugi on suitsust abi, unevaev kadus nagu ära. Saan suitsu tehtud, jälle ta paharet kohal! Tunnen — silm hakkab iseendast kinni vajuma, kuulen ja näen läbi udu, olen kui pehme vati sees, nagu hällis kiigun, tahtejõud on kadunud, tunnen, et traktor jõuab põllu lõppu, pean adrad üles tõstma, ära keerama, aga tean, et ei suuda; panen metsa, aga ei suuda kätt roolist tõsta; juba magan, ise tunnen, et magan ja et traktor läheb metsa, aga midagi teha ei saa. Siis unes kuulen, järsku keegi hõikab mind — kõvasti ja kiledalt: Heldur! Heldur! Selle peale virgун üles, vaatan, traktor juba poolest kerest kannustikus, just kahe kuuse vahel, veel toll, ja adrahõlm oleks kuusetüve taga. Jätsin mootori seisma, kuidas kabiinist alla sain, seda ei mäleta, aga all ma olin, vaatasin ringi: kes mind hõikas. Ümberringi tühi põld ja tühi mets, metsas toksib rähn kuivanud kuuske, põllul künnivagudes kõnnivad kajakad, otsivad hiiri. Õudne hakkas, uni nagu käega pühitud. Lähen tagasi kabiini, löön mootorile hääled sisse, tagandan, tõstan adra üles, vaatan, ümber pöörata ei saa, tuleb tagurpidi välja lasta. Jõuan siis jälle põllu serva, endal ikka veel sihuke kõhe tunne, aga juba hulga vähem, ise mõtlen: «Kui ma nüüd jälle roolis tukkuma jään, kes teab, kas ta hõikab nüüd enam või laseb vastu puud sõita? See oli hoiatus ja sa oled rumal, kui sa seda kuulda ei võta! Kes teab, kas teist hoiatust enam tuleb. Egas midagi, on veel üks abinõu varuks, sul lihtsalt ei tulnud see meelde.» Ja siis ma sõitsin jälle alla, aga ise laulan, sõidan ja laulan täiest kõrist, nagu hääled võtab. Või ma nüüd mõni ooperisolist olen või ooperit vaatan, näe, pole elu sees teatrissegi sattunud... Aga «Kukerpillide» lood ja paljud teised, mida kord või kaks kuulnud olen, need on meelde jäänud kah! Sõidan ja laulan, ise mõtlen: «Hea, et maju ei ole, hea, et kedagi kuulmas pole.»... Noh, kaks tundi mõirgasin laulda, kontsert missugune! Sestap see kõrigi nii kuiv on.»

Ervin sai märguandest aru, kallas klaasi märjusest, ulatas selle Heldurile. «Jumal, ma olen nii väsinud, et ei jäägi purju... Täna purju ei jää!» mõtles Heldur. Ta võttis klaasi ja jõi ainult pitsi võrra — mitte sellepärast, et Ene vaatas nii hoolitsevalt, vaid sellepärast, et ta rohkem ei tahtnud; mis mõtet ongi juua, kui purju ei jää, egas jumalavili pole raisata!

Ja nad võtsid ja puhastasid ahvenaid ja sõid ja rääkisid paljust, mis südamel oli, aga vanal Proostil oli vaat mis asi südamel: «Kesse ikka hõikas sind?» küsis ta hea hulga aega hiljem Heldurilt. «Mis? Kusko-

hal?» küsis Heldur vastu. «Noh, ikka seal metsa ääres, kui sa atradega kännustikku ja puude vahele olid sõitnud.» — «Ah seal . . . Ma ei tea, kesse oli, aga oli kangesti nagu Ene häälega,» vastas Heldur, mille peale Ervin ja Taavi muigasid, aga vana Proost raputas pead, et ei tea, kas ikka oli.

Hiljem, kui kõik juba läinud olid, Ene pesi lauanõusid ja Heldur istus köögis talle seltsiks, päris Ene: «Kas Eino lubas sulle ikka puhkust või mõtlesid selle ka välja, et mehi lõbustada?»

«Lubas küll!» vastas Heldur.

Ene vaatas Heldurile uurivalt näkku, otsides kinnitust, Helduri silmad olid väga tõsised, Ene sai sellest kinnitust.

«Siis saame ikka sellel aastal vundamendi valmis!» ohkas ta.

«Saame, muidugi saame!» kinnitas Heldur.

Päris hilisel õhtul, just enne magamaheitmist läks Ene korraks veel välja. Taevas oli kuu, kogu õu ja aed olid kastunud sinirohelistesse valgusse ja nüüd nägi ka Ene, et sinirohelisest valgusest kerkisid tumedad varjud — õunapuude ja maja ja kaevu vari, aga kui tähelepanelikult vaadata, siis ka lauda ja garaaži ja sauna suur kandiline vari, just seal kuuskede ja tamme vahel, kus ta pidigi olema.

Ene seisis, kuni tal hakkas jahe, ja läks siis tagasi tuppa, vaikselt sulges ta ukse enda järel.

Meiereimäel huikas öökull nagu udupasun.

See ennustas lasteõnne, mida muud.

GENERATSIOON

nende naljad on natuke nürid
nende lubadused on lubjast
igast tühjast ja fähjast on tüli
kodus kehastavad nad kubjast

aga ometi kentsakalt kallid
on need raskesti kannatatavad
hajameelsed ja kulunudhallid
aga maailma parimad vanad

ETÜÜD KAUBAMAJAST

No noormees noormees kus sa õige trügid
Muuseas ma seisin kogu aeg te ees
Hei, kuulge kodanik Mis on siin müügil
Ka mina pole pragu seina sees

No palun ärge tallake mu varbail
Kas teil on hea kui Ära trügi paks
Kus alles rahvast Kindlasti ka vargaid
Ehk laseksite läbi Mul on laps

Kas kuulsite Saab kohe varsti läbi
Ah trügid vahele sa huligaan
Kas tead sa ära tänifa siin tädi
Sa juba seal Oih Raba mulle ka

* Valik Eesti NSV Kirjanike Liidu ja Eesti Televisiooni kirjandussaadete toimetuse ühisüritusele «Kirjandussündmus-76» saabunud luuletustest.

Kõik Kuidas kõik Mis asja üldse müüdi
Ääh ainult Aga mina lootsin et
Jäin jälle ilma Sina oled süüdi
No kodanikud vabastage leff

Mis Juba läbi Tõin just joostes raha
No mis sa hirnud nagu hobune
Nuuskiiritust Tal hakkas äkki paha
Hei vaadake Seal rahvast koguneb

Noh ruttu ruttu Mida jälle toodi
Ah paistab harilikku kaupa vist
Oh olgu Mingem järgmisesse poodi
Ehk seal on miskit uut ja erilist

HILISSUVI

Vaasid on tühjad. Rong huilates möödub.
Miski läks puruks ning pudenes tuulde.
Eemalt näen, millele käega kord löödud,
eemalt näen ennast ja hammustan huulde.

Aiad on varisend lõhnadest rasked.
Miski läks puruks, mis ära ei mahtund.
Tule. Su samme täis treppide astmed.
Tule ja usu, et mina ei tahtnud.

Aknast näen taevast ja heledaid pilvi.
Millegipärast nii must tundub mure.
Vaasid on tühjad. Ei toodagi lilli.
Hammustan leiba. On must, aga mure.

SEE POLE IME

Koolikotis on mul lips.
Ma lipse raasugi ei salli.
Seal tuleb vastu Aivar Vips
ja tahab osta ühe malli.

Aga enne kingakauplusesse lähme,
neid «Kommunaari» kingi naerame.
Uks pauguga käib meie taga kinni
ja ühel lapsel peod täis sinililli.

See pole ime, on aprill
ja kõnniteedel tuult ja tolmu.
Ühel onklil rõõmsalt läigib prill,
teisel põlenud on osa kulmu.

PATSIENT

Valga linnas on hakid ja hiired,
mõni uulits ja keelte virvarr.
Bussist astudes hakkab tal kiire,
iga kardavoi vaatab: kus narr.

Juuksed rasvased, nina kui kartul,
vette sülitab, naerab ka veel.
Sest hakkab jube, sest hakkab kartus,
kui noorus kõik on nii hull.

Polikliinikus trambib kõik pori
ja jalajälgesid täis.
Ta on autode ori.
Kui kaua ta elab, eks näis.

Üks karjub ta peale. Ja teine
tast üldse välja ei tee.
Üks naine küsib, on tema kaine.
Miks nii kollane noormehe keel?

ABJA-PALUOJA ALEVIS

Pealelõunal läksin linna.
Panin roosi rinda.
Ostsin kilo klaasist komme,
see on nõnda ilus komme.

Sööklas istus õllemehi,
nalja sai ja nägin Jaani.
«Ära nõnda vehil!»
räägib ema, kui joon limonaadi.

Nägin veel ka Maire Rolli,
siis kui käisin lihakarnis,
aga ta ei vaadand minu nägu lolli,
sest tal olid oma ostud valmis.

Lõpuks valumerre ennast heitsin —
koolis meil on Abjas kõva kord.
Juuksurisse läksin.
Häbis-valus rahakoti sinna jätsin.

Enam ma ei ole Byron-lord.
Nüüd on sinu kord.

JUHTUM PÜHAPÄEVAL

Kui Eerik ärkas, olid mõlemad aknad ja isegi uks lahti. Kerge tuuleõhk käis toas ringi nagu vaim, vahetevahel hõljutades kardinaid või lehitedes pabereid vanema venna töölaual, mis asus teises toas akna all.

«Ooka!» hüüdis Eerik, kes unisena ei taibanud, et raamatuid lehitseb tuul, mitte vend. Alles siis, kui keegi ei vastanud, sai poiss aru, et kõik olid välja läinud, teda üksinda magama jättes. Ta oli toas kellatiksusemisega kahekesi.

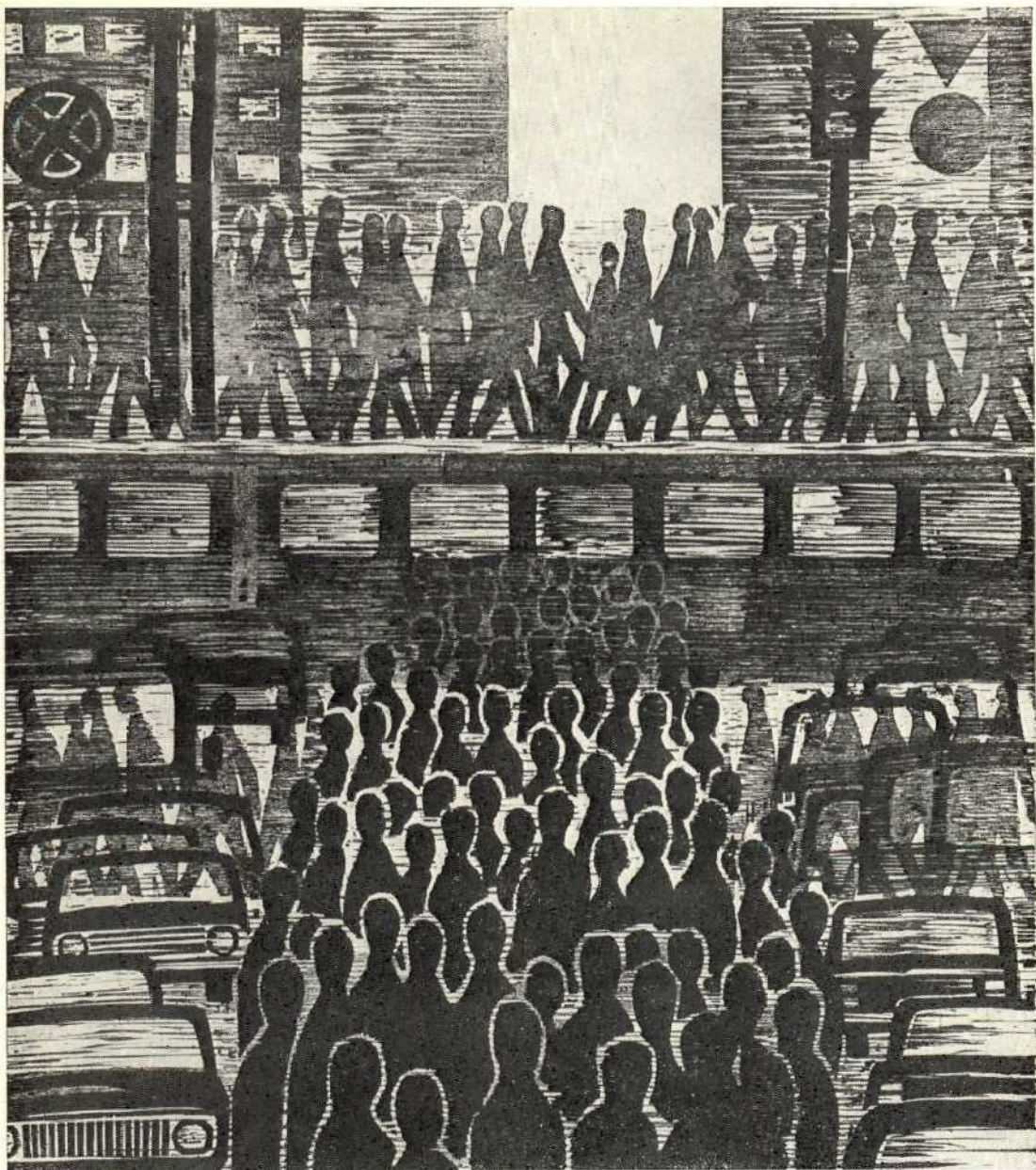
Eerikut valdas meelekibedus: päike seisis juba keskhommikus. Pealegi oli see pühapäev keset suurt kevadet, üks selliseid, mis nii palju töötavad, millest mõnikord loodetakse teadmata isegi mida.

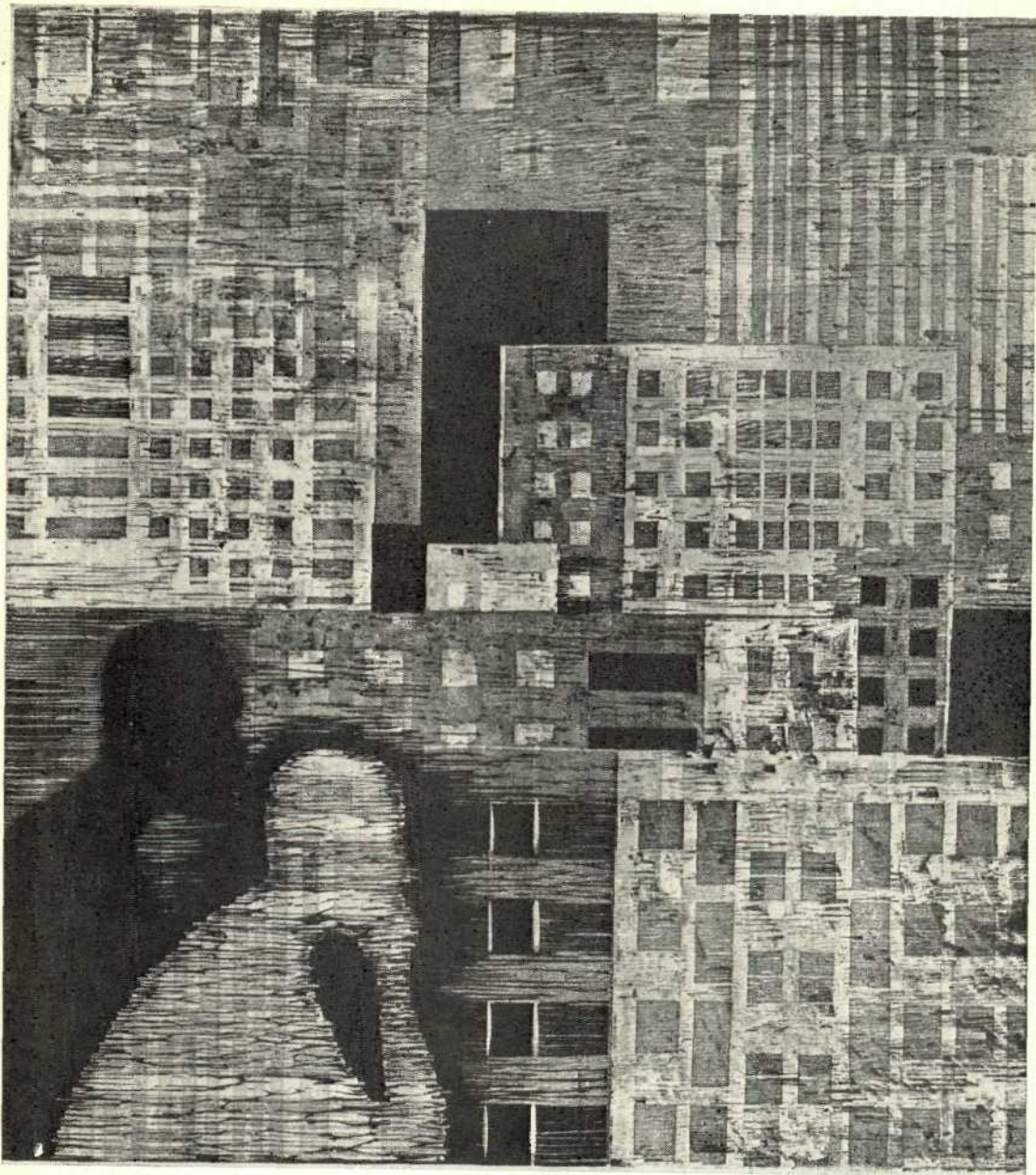
Eerik riietus tusasena ja ülepeakaela. Miks nad teda ometi ei äratanud? Ja kuidas see uni tal just täna nii kaua peal seisis! Kombad, mida ta oli hakanud meisterdama eelmisel õhtul, oleksid pidanud nüüd ammugi valmis olema! Varsti on lõuna käes ja õhtupoolik on alati pühapäeva töotusrikkam pool olnud.

Kompi oli Eerik hakanud igatsema juba aastate eest. Juba pisipoisina. Vend Ooka oli jälle pikemat aega linnas elanud. Kui ta sealt koju tuli, ei osanud Eerik talle läheneda. Algul ei osanud, pärast ei julgenud; vend jäi võõraks, suureks ja külmaks. Vaatas temast nagu üle, tõrjus endast eemale. Eerikut peletasid isegi lõhnad, mida ta venna juures tundis. Ja kunagi siis, kannatades oma väiksusest, oli ta kompadest unistama hakanud.

Ooka jõudis edaspidigi linnas end võõraks elada. Sekka juhtus välismaareise. Pärast neid muutus tähtsusetuks kõik, mis Eerikul vennale öelda oleks olnud. Ning jälle tuli otsida abi vanalt lohutuselt: oota, kui saan endale kombad, küll sa siis mind nägema hakkad!

Esialgu olid need püüdlused tõsitraagilised olnud. Ta hellitas neid ka hiljem, aasta ja paari pärast, kuid siis juba vähem lapsikult, trotsi- ja kättemaksuvabalt. Pikapeale muutus vennagi käitumine. Naasnud varakevadel Soomest, tutvustas ta Eerikule kaasatoodud raamatuid ja ajakirju, näitas pilte, nendest mõningaid esile tõstes. Tookord ta saigi teada, mida kujutab endast «Kalevala» ja kes on Gallén-Kallela.

ILMAR TORN

Arhitektid (Puulõige) 1975

Hakkasid korduma hetked, mil Eerik end enam väiksena ei tundnud. Ja nüüd, sel kaunil suvehommikul kompadele ronides paistsid toonased piinlemised oma väiksuse pärast naeruväärseina.

Aga kohtumine vennaga oli täna siiski harilikust põnevam. Paraku polnud tal aimugi, kuhu Ooka võis minna. Tavaliselt armastas ta küll pargis hulkuda. Ent mõnikord kadus mitmeks tunniks sohu. Ei, mitte üksnes soo enda, vaid ka taeva pärast, mis, nagu ta ütles, vaatab soo kohal alla teisiti kui mis tahes mujal mõeldavas paigas. Ta väitis end keset sood seistes tundvat, et taeva silmad otsivad ikka veel kadunud järve.

Kuid täna oli taevas ka mere kohal harilikust teisem. Ja maa kohal. Ja küla kohal. Ja Veskimäe kohal, millest ema hommikul lambaid niitma minnes üle läks.

Nüüd oli vanaisa halvatud. Kui ta veel käis, tuli ta üle Veskimäe mõisa tütreperet vaatama. Tuli selgetel suvepäevadel sagedasti. Astus aeglaselt, kepile toetudes. Taadi jalad ja ristluud olid juba sel ajal viletsad; ühe versta katmiseks kulus tal oma söögivahe. Kui teda hommikul nähti Veskimäele ilmuvat, siis teati teda alles lõunaks kohale jõudvat.

Oh, Eerik ei jõudnud, vähemalt esialgu, oma kompadel põrmugi kiiremini edasi. Ta komberdas, kukkus ja tõusis otsekui suur rohutirts. Tiibadeta ja vigane.

Ooka, kes oli emaga koos külasse läinud ja nüüd sealt tagasi tuli, kohtas Eerikut Veskimäe põldude vahelisel roobasteel. Vanema venna lähenedes võttis väikeveli kokku kogu oma tahtejõu ja napid kogemused. Kus selle häbi ots, kui ta venna silmade all tuigerdama lööks ja komistaks. Ei, ta jäi oma kompadele. Õnneks. Ja lausus mööda komberdades: «Vaata, ma olen sinust nüüd pikem.»

Ooka, kulm kortsus, hoidis naeru tagasi. Siis ta ütles: «Vanaisa küsis, kuhu poisu jäi; paistis, et ta igatseb sind.»

Eerik tuli — ise! — kompadelt maha.

«Ma võin minna,» vastas ta. «Ma lähen kohe.»

Ta jäi venna vastust ootama.

«Jah, aga mitte hampelmannina nagu sa oled; võtad viimaks kätte ja tassid oma kargud taadi voodi ette.»

Eerik vaatas Ookale küsivalt otsa.

«Noh, ma kardan, et vanaisal ei ole enam suurt lusti naermiseks,» lisas Ooka.

Eeriku arvates ei olnud vanaisa eluilmaski naernud. Mitte iialgi, ka siis mitte, kui ta alles noor oli.

«Mis sina teed?» küsis ta.

«Lähen randa.»

«Kas kohe?»

«Nii kuidas jõuan.»

«Ma tulen ka,» pakkus Eerik end kaasa.

«Tule. Kui raatsid oma kurejalgadest lahkuda.»

«Kas ma nendega ei või tulla?»

«Ei soovita.»

«Kas nad ei meeldi sulle?»

«Ei, mitte seda. Sa tüdined neist ära. Siis nad on sulle tüliks.»

Eerik ei saanud ikka veel rahu. Vaikunud hetke, ta küsis: «Aga muidu ei ole sul midagi nende vastu?»

Ookale oli varemgi tundunud, nagu oleneks tema vastusest väikevenna hingeõnnistus. Ta puhkes joviaalselt naerma ja ütles: «Muidugi mitte. Mõni teine kord, kui rohkem aega, lubad ehk minulgi proovida.»

Eerik tuli vennale lähemale: see oli hea naer ja hea vastus. Kodus sai ta teada, et ema jääb kogu pühapäevaks külasse. Isa oli vahepeal toas käinud ja tubaka lõhna maha jättes jälle oma rohtaeda läinud. Nagu suvel harilikult, ei läbenud ta isegi söögilauas õieti istuda. Ka Ooka ja Eerik einetasid kiiruga, püstijalu. Randa oli oma poole tunni tee. Ja meri kutsus. Ja päike helgendas.

Välja minnes laskis Ooka pilgul üle taeva laotuse käia — kui tore, ei väiksematki pilveraasu. Tuleb ilus pühapäev, võib-olla üks kaunimaid sel suvel ja sel neemel. Nõnda oli siin mõeldud alati ja nõnda mõtlesid vennad ka sel hommikul.

Iluaed, kust nad esmalt läbi läksid, tundus tühine ja igav. Ooka oli kord hülgava üleolekuga tähendanud, et see pole loodus, vaid selle sentimentaalne surrogaat. Kõlbab linlasele ja logelejale, jaa... vahest ka ilutsejale.

Ooka ise muidugi ei aimanud, kuidas ta selliste väljenditega oma nooremal vennal kasvada aitas. Või oli siiski teadlik ja tarvitas neid nimme?

Eerik käis andunult vanema venna kõrval. Ta pidas hoolega sammu ja vaatas peaaegu vahetpidamata üles. Talle oli vähe venna sõnadest; ta pidi nägema rääkija ilmet, rippudes, nagu öeldakse, teise suu küljes.

Äkki jäi Ooka vait. Ühtlasi muutus ta rühikamaks, lõi pea selga ja lükkas juuksesalgud üles. Sellist moondumist oli Eerik varemgi näinud, vahel isegi peegli ees. Võõrastega kohtumine ja peegel! Aga ikka oli see tekitanud mingi suletuse, poisikesele mõistetamatu, valutekitava. Nüüd juhtus see silmapilgul, mil nad kitsalt põõsastevaheliselt ringrajalt sirgele pargiteele astusid.

Kui Eerik pilgu venna näolt lahti kiskus ja ettepoole vaatas, nägi ta tütarlast, kes kuklaspäi taevasse vahtis.

«Mildtiil!» ütles ta. «Kas see on Mildtiil?» küsis ta vennale uuesti otsa vaadates.

Ooka, kes lausa tõrjuvaks muutus, noogutas vaevumärgatavalt.

Eerik ei saanud selle tütarlapse õiget nime iialgi teada. Võib-olla et kuuliski korraks, ent unustas kohe. Ooka oli neiu Mildtiilikis ristinud juba eelmisel suvel varsti pärast tutvumist.

Neiu elas linnas. Suvel külastas ta maal elutsevaid sugulasi. Kes ta vanemad või kes ta sugulased olid, see Eerikut ei huvitanud. Samuti ka see mitte, millega uustulnuk linnas tegeles. Need küsimused olid temast suuremate tarvis. Ah, tema oli ainult jõnglane, väike poiss, keda märgati vahel nagu kogemata, keda koheldi nagu last, kellega räägiti selleks, et nalja saada.

Eerik teadis neist üksnes seda, mida nägi. Ja kõik see oli ülimalt meeldiv, tekitas uudishimu ja äratas usaldust. Neiu lähedus ahvatles teda. Ta oli naljanumber, kuid talus seda suurima heameelega, sest see oli ainus osa, mis võimaldas tal neiu läheneda, temaga hullata, teda puudutada.

«Oo, see on ju Mildtiil!» hüüatas Ooka juba eemalt. «Suvi on teid jälle siia toonud; pääsukesed tulid paari nädala eest.»

Neiu viivitas vastusega. Viimaks, kätt andes, ta ütles: «Ja mina kahe päeva eest. Olen siin päeval ja õhtul jalutamas käinud.»

Mildtiil ei pannud Eerikut tähele. Poisil oli selles asjas varasemaid kogemusi: kui suured teineteisele meeldida tahavad, siis muutuvad nad kõige muu suhtes kurdiks ja pimedaks. Ja Eerik, et varjust välja tulla, lausus: «Jah, oh kui kahju! Minul ka.»

Venna pilk, mis seepeale Eerikut tabas, ei olnud sugugi heakskiitev. Aga Mildtiil puhkes naerma, sirutas nüüd Eerikulegi käe, tõmbas ta endale lähemale, päris ligilähedusse, ja ütles:

«Noh, sinu peale ma panin oma kõige suuremad lootused.»

«Noh, jah, sinu peale,» nõustus Eerik, korrates: «Oma kõige suuremad lootused.»

«Poiss lõmpsib,» tähendas Ooka.

See oli kaudne etteheide. Rohkemgi, see oli hoiatus.

«Lõmpsimiseks pole põhjust, Eerik,» ütles Mildtiil. «Ma rääkisin seda päris tõsiselt. Esimest korda parki tulles ma lootsin kõigepealt sind näha. Mullu sa olid nagu naaskel; sind võis igalt poolt eest leida.»

Eerik tõmbus tagasi, hoidus venna ja neiu selja taha. Ta oli märkuste puhul kergesti solvuv — õrnatundeline.

Ooka küsis: «Kas teie olete juba käinud mere ääres?»

«Ei.»

«Võib-olla soovite meiega kaasa tulla?»

«Oh, heameelega.»

Neiu nõusolek väljendas üllatust, kõlas hõiskena. Ja korraga nägi Eerik seda suvist pühapäeva enese ees otsekui õnnemaad, igal sammul imed, iga hetk senitunnetamatu. Äkki hoitakse käte vahel seda, millest seni vaid aimamisi unistati. Sinimeri, sinitaevas, valged purjed... Pühapäev... Suur pühapäev... Ja siis meenuski kahe oletatava armunu selja taga jõlkuvale poisikesele ühe luuletuse esikrida: «Suur pühapäev on täna merel.»

Tiigile lähenedes nägid nad naist, kes veepinnalt otsekui loogu võttes vetikaid riisus. Haruldaset pikki ja kõhetu, seisis ta vastaskaldal, kõrval korv, kuhu ta iga natukese aja tagant oma rehatäied raputas.

«Ma nägin seda naist ka eile seal,» ütles Mildtiil.

«Ta on seal sagedasti,» vastas Ooka kuidagi süngestudes.

«Miks ta seda vett riisub?» küsis Mildtiil.

Ooka puhkes mitte just lõbustatult naerma.

«Mitte vett — kõntsa,» hüüdis Eerik nende selja tagant.

«Kõntsa!» kordas Mildtiil. «Mis ta selle kõntsaga teeb? Kuhu ta selle paneb?»

«Söödab seale,» oli Ooka lühike ja järsk vastus. Paistis, et ta tugevasti kokkusurutud lõuapärad ei lubanud teisiti vastata.

Aga Mildtiil ütles: «Ja mina juba mõtlesin, et see naine, kes seal vett riisub, on hull.»

Ooka kuulis neiu jalgu tantsisklema hakkavat. Missugune poeet see küll ütles, et naise samm, nii kerge kui see ei olekski, võib vasaralöökidena kajada?

Oli kevad; kõik helises ja lõhnas, ja Mildtiil, kes oli noor, teeskles naiivitari. Ka tema andis midagi kevadele. Nagu lilled oma lõhna. Ent Ooka, kes ei näinud selles voorust, oli harilikust karmim.

«Ei,» ütles ta. «Mitte hull, vaid üks neid, «keda needus rõhub».»

«Oh, see kõlab nii mässuliselt,» arvas neiu. «Ime, et teist mõisapõletajat ei saanud.»

«Te ei tea, et mõne aasta eest uppus sel naisel laps tiiki,» vastas Ooka peaaegu vihaselt. «Sinnasamasse. Samasuguses kõntsas, mida ta praegu riisub — seale.»

Mildtiil ei vastanud. Ja Ookale meenus Eerik: poiss käib kannul ja paneb kõik kõrva taha. Aga kui ta tagasi vaatas, polnud seal nooremast vennast enam õhkugi.

«Eerik solvus,» arvas Mildtiil. «Miks te lõmpsimist talle pahaks panete? See on nii huvitav.»

«Ei solvunud,» oli Ooka arvamine. «Ta jooksis ette või kuhugi kõrvale, et varsti jälle nähtavale ilmuda. Uute tempudega. Kas te siis ei tea, et koerad ja poisikesed tunnevad kunsti, kuidas kahte versta nelja verstaga ära käia.»

«Minul ei ole nooremaid vendi ega koeri,» kostis Mildtiil. Nad mõlemad naersid. Ja kumbki ei teadnud, kuidas nad äkki teineteisele lausa külje alla olid sattunud. Kes kellele oli lähenenud? Ükspuha. Sel polnud tähtsust. Peaasi, et nõnda oli juhtunud, et nõnda oli hea olla. Ja siis nad kuulsidki tükk maad eespool võsas naeru: ha-ha-ha! ha-ha-ha! Hää! oli moonutatud, vanamehelikult tõsine, kedagi järeleaimav.

Nad kuulatasid. Vaatasid teineteisele otsa ja kuulatasid.

«Noh, mis ma teile rääkisin,» lausus viimaks Ooka.

Mildtiil noogutas.

«Ha-ha-ha! Ha-ha-ha!» kostis uuesti võsast. Ja pärast lühikest pausi, mis seal padrikus võis olla tõsine ja ärev hoovõtmine:

«Eks ole te mõnestki
poksivast sikust
teind vagusa lamba:
söüb, mis aga sisse
söödetakse,
joob, mis aga iganes
joodetakse.»

«Püha jumal!» hüüatas Mildtiil. «See on Gustav Suits, kui ma ei eksi.»

«Ongi.»

«Mis nimelt? Ma olen unustanud.»

««Pöörase laul».»

«Nagu näitleja!» imestas neiu.

Ooka pööras näo kõrvale.

«Kust ta selle võtab?» imestas Mildtiil edasi.

«Meil deklameeriti seda kunagi. Sõprade ringis. Võib-olla ta siis...»

«Jah, aga et see talle nii hästi meelde jäi! See on...»

«Ärge olge naiivne: ta on seda hiljem lugenud. Mul ei ole tema lektüürist ülevaadet, aga ma näen, et ta tuhnib sagedasti raamatutes.»

«Ja kui suureks on ta kasvanud — selle ainsa talve jooksul!»

Eerik tuli võsast ootamatult nähtavale. Tegi näo, nagu poleks ta sellest kahekõnest midagi kuulnud. Ja üldse — mis peab siis juhtunud olema! Tema ei tea midagi, tema ei ole milleski osanik. Aga Ooka, kelle

uuriva pilgu alla ta kohe sattus, ütles pilkavalt: «Ega midagi, ka meie Eerik oskab juba edev olla.»

Oo, Ooka ei kavatsenudki kurjustada. Ta vaatas nooremalt vanda ülevalt alla ja kõik temas naeris. Heatahtlikult ja sealjuures haletsevalt. Sellist vanemat vanda oli Eerik alati kõige rohkem kartnud. Tundis end nüüdki häbistatult. Nüüd veel rohkem kui muidu.

Ta vaatas Mildtiilile otsa: kas neiu sedasama mõtleb — peab teda edevaks.

Aga Mildtiili vaade oli leebe, heakskiitev, isegi julgustav.

Ometi ei söandanud Eerik oma uute kavatsetavate «üllatustega» välja tulla. Nüüd tunnetas temagi, kui inetu oleks kaduda võssa ja sealt asja eest, teist taga — jah, lollist edevusest! — hüüatada: «Tempora mutantur...» või midagi selletaolist, mitte vähem tähtsat. Parem katsub ta randa jõudes millegi muuga, näiteks lutsuviskamisega silma paista.

Varsti võiski mere lähedust tunda. Õhk muutus teiseks, männik hõrenes ja puude kroonid löid vaikselt kohisema; mitte tuulest, mida ei olnud, vaid tasasest, üksnes rannamännikutele omasest hingusest.

Eeriku mure lahenes ootamatult. Lausrannikul kohtasid nad noort kalurit. Ooka eakaaslast ja sõpra. Mees tuli valgvalt oma paatide juurest. Ta oli habemesse kasvanud ja meenutas mingit karuslooma. Ta madalal ja kähedavõitu häälel oli raske suuri tundeid väljendada. See ülesanne oli jäetud silmadele, sinistele nagu meri või taevas. Ta vaatas Ookat kiindunult, teisi nägemata.

Mildtiil, tundes end selle kohtumise juures ülearusena, ulatas Eerikule käe.

«Jookseme,» sosistas ta usalduslikult.

All rannas muutus Eerik jutukaks; nad olid nüüd kahekesi. Ta tutvustas Mildtiilile kive ja rahne. Nii paljudel neist olid oma nimed. Mitmele suuremale, mis meenutasid mõnda looma — jõehobu või hüljest, ronisid nad kahekesi otsa. Seisid siis kõrvuti, huigates ja kogu aeg teineteisel käest kinni hoides.

Aga taamal kaldateel vestles Ooka ikka veel kaluriga.

Viimaks meenus Eerikule kaev. Rannakaev. See on midagi hoopis muud kui tavaline kooguga külakaev. Kas Mildtiil on näinud niisugust kaevu, nii madalat, et sealt saab käega vett ammutada? Mildtiil arvas, et see ei olegi kaev, vaid allikas, kuid soovis siiski seda oma silmaga näha.

Kaev asus siinsamas lähedal. Aga vaevalt olid nad jõudnud pärale, kui Ooka neid paatide juurest hüüdis. Kaev ei kujutanud endast õieti midagi muud kui suurt liivasse kaevatud laudkasti. Mildtiil, tõstnud

kaane ära, nägi selle põhjas tõepoolest vett. Ta ütles: «Ma usun, Eerik, et sa siit vee kätte saad.»

Aga poiss oli täis mehista pealehakkamist.

«Oota!» hüüdis ta õhinal. «Las ma näitan sulle — vaata!»

Ja juba oligi tal käes vana hauskar, mida merele enam ei võetud. Samas heitis ta end kaevu äärde rinnuli, pistis pea kaevu ja laskis kuuldavale lõbusa vile: vaadake, kui kergelt ja lihtsalt see minu käes käib.

Aga selleks ajaks, kui ta vee oli kätte saanud ja neiu le hakkariit ulatas, jõudis ka Ooka kohale.

«Kas teil on janu?» küsis ta Mildtiililt.

«Ei,» vastas neiu. «Jah, siiski, natuke. Eerik tahtis... Oh, ta on nii armas ja tore poiss.» Ja Eerikule, naerdes: «Luba ma maitsen — ega see soolane ei ole.»

Eerik raputas pead.

Vanema venna juuresolekul poiss nagu kaotas kõnevõime. Ka hoidus ta Ookale otsa vaatamast. Ta häbenes, ta kartis, ta vihkas; ta ei teadnud isegi, mis see on. Oli näinud varjamatut uudishimu venna silmades vaid vilksamisi. Ja sellest piisas, et meenutada oma kompi, õigemini, neid taga igatseda.

Mildtiil võttis Eeriku käest hauskari ja — naeris. Ta niisutas oma huuli ja — naeris. Hauskarit tagasi andes naeris ta Eerikule. Selles ei olnud vähematki kahtlust. See oli õndsakstegev hetk, kuid just nüüd poetus poisi südamesse valu: nii kaunis pühapäev, nii õnnelikud silmapilgud ja varsti on kõigel sellel lõpp. Kohe niipea kui nad koduteele asuvad, jääb tema üksinda. Mildtiil ja Ooka käivad kõrvuti, vestlevad omavahel, vaatavad teineteisele silma, sagedasti, nii iseäralikult. Tunni poole pärast, tõenäoliselt Valgesillal, minnakse lahku, teadmata kus, millal või kas üldse iialgi enam kohtutakse.

Ja siis ütles Ooka: «Kalamees, mu sõber, lubas meil oma paati kasutada. Väiksemat. Kui soovite, ma viin teid merele.»

Mildtiil sattus lausa vaimustusse.

«Mis me veel kuulame, Eerik,» hõiskas ta.

Seekord poiss noogutas.

«Jah, aga ainult sel tingimusel,» jätkas neiu, «kui meid merelt ka tagasi tuuakse.»

«Kas tuuakse või jäetakse, see oleneb teie käitumisest,» arvas Ooka.

Kui põhi oma vetikaisse kasvanud rahnudega silmist kadus, muutus valgmal ja madalas rannavees kivide vahel suurena tundunud vene pähklikoorena väikeseks.

Kaugus rannast kasvas, samuti sügavus paadi all. Halvast käitumisest selles järjest nagu aina kergemaks muutuvast pähklikoorest ei saa-

nud juttugi olla. Eerik ja Mildtiil istusid kahekesi paadi pärapingil nagu head lapsed muistegi. Poiss pidas kätt vees, Mildtiil ei julgenud üle paadiserva alla vaadata. Ilm oli vaikne. Neiu vaatas tüünet merd nagu magavat kiskjat, kes võib iga hetk ärgata. Kuid Ooka, suur veespordi harrastaja, tegi oma tööd ilmse mõnuga. Taevas selja taga ja meri ümberringi, näis ta tugev, rahulik ja julge.

Eerik mäletas ühte varasuvist paadisõitu eelmisest aastast. Tookord olid nad kahekesi. Vaku, kes oleks võinud olla kolmas, olid nad randa uluma jätnud. Eerik arvas, et see lugu, kui seda ilusasti jutustada, peaks Mildtiilile meeldima. Koera kiindumusest inimestesse oli ta ise liigutatud olnud. Oli seda praegugi. Ometi ta kõhkles, ei julgenud alustada. Asja tegi piinlikuks see, et nad mõlemad, tema ise ja Mildtiil, Ooka silma all istusid. Pealegi kõrvuti, üsna lähestikku, mis kohmetama ja häbenema pani. Ja nõnda juhtuski, et vanem vend temast ette jõudis, öeldes:

«Mäletad, poiss, kuidas kord Vaku meile järele ujus?»

«Jah, ja mina ütlesingi sulle,» vastas Eerik. «Mina nägin, paistis ainult pea, väike must täpp.»

«Sul on head silmad,» möönis Ooka. «Ta oleks uppunud, kui sa teda õigel ajal märganud ei oleks.»

Mildtiil oli sellest loost tõepoolest huvitatud.

«Kui kaugel te siis olite, kui Eerik teda märkas?» küsis ta.

«Me olime sama kaugel kui praegu,» arvas Eerik.

Ooka ütles: «Kui mitte kaugemal.»

Mildtiil vaatas tagasi. Sedasama tegi ka Eerik. Rand oli juba üsna kaugele jäänud.

Ooka lakkas sõudmast.

«Kui ma teda paati tõstsin, vaatas ta mulle otsa,» tähendas ta. «Kardan, et ma neid silmi iialgi ei unusta.»

«Koera silmi?!» küsis Mildtiil üllatunult.

«Meie Vakul on ilusad silmad,» ütles Eerik peaaegu solvunult.

«Ma usun, aga . . .»

Neiu ei saanud lauset lõpetada: Ooka muigas liiga ilmekalt. Ta ütles:

«Mitte neiu või koera, vaid uppuja silmad.»

Mildtiil punastas. Ja oli hea, et Eerik jälle rääkima hakkas. Poiss ütles õhinal:

«Tänuks selle eest, et me ta päästisime, pritsis ta meid kõiki märjaks. Kui paati tõsteti, kukkus kohe raputama. Raputas ja muudkui raputas.»

«Märg koer on haletsemisväärne,» ütles vanem vend.

«Märg kass minu arvates veelgi haletsemisväärsem,» arvas Mildtiil.

«Esiteks raputas, pärast hakkas värisema,» jätkas Eerik.

«Tal oli külm.»

Seda ütlesid Mildtiil ja vanem vend nagu ühest suust.

«Ta kohe lõdises,» kinnitas Eerik.

«Ja mis te siis temaga peale hakkasite?» oli Mildtiil huvitatud.

«Katsusime, et saime randa,» vastas Ooka.

«Mina hoidsin teda oma hõlma all, kuid ta värises edasi,» ruttas Eerik teatama.

«Nagu sa ise praegu,» tähendas Ooka. «Kas maa kutsub?»

«Ei!» hüüdis Eerik. «Minul ei ole külm.»

«Kellel siis?» küsis vend. Ta pilk peatus neiul.

«Mildtiilil.»

«Kust sa, Eerik, selle uudise võtad?» hüüatas Mildtiil.

«Rääkige õigust,» manitses Ooka. «Kui on . . .»

«Ei, oh ei!» tõrjus Mildtiil. «Eerik ainult arvab. Ma ei tea, miks.»

«Mis sa räägid — huuled endal sinised,» ütles Eerik.

Ooka pahvatas naerma. Talle nähtavasti meeldis Eeriku siirus. Pealegi tähendas see hoolitsemist neiul eest. Ta tõmbas aerud venesse, võttis kuue seljast ja ulatas Mildtiilile.

«Pange selga või tõmmake lihtsalt luule,» soovitas ta.

«Aga nüüd hakkab teil enesel külm,» muretses Mildtiil.

«Tühja, mina saan sõudmisega sooja,» vastas Ooka.

Ta oli nii mehelik ja hea. Ja millegipärast tundis Eerik end selle headuse ja mehelikkuse osanikuna. Oli ju tema kavatsenud seda lugu rääkima hakata. Ja oli ju tema öelnud, et neiul on külm, osutades ta sinistele huultele. Nähes, kuidas Ooka ja Mildtiil omavahel pilke vahetavad, hakkas Eerik naerma sellest imelikust heameelest, millest ei osata endale aru anda.

«Mis sa naerad?» küsis neiul. «Tahad, ma võtan sind oma hõlma alla, nagu sina koera võtsid?»

«Ei taha, et sa võtad,» vastas Eerik.

«Soo. Miks siis mitte — kardad sa mind?»

Tal on seljas mu venna pintsak, mõtles Eerik. Ja ütles: «Ma tulen ise.»

Mildtiil tõstis hõlma üles ja Eerik pugus talle üsna ligi. Tal oli tööpoolest külm. Ja ta mõtles veel kord: tal on seljas mu venna pintsak.

«Ohoo!» hüüatas samal ajal Ooka. Ta vist ei osanud Eerikust midagi niisugust mõelda.

«Noh, nüüd sa oled kutsu,» ütles neiul.

Eerik otsis vastust.

«Kutsu, keda uppumissurmast on päästetud,» naeris vend.

«Sa vist ei taha kutsu olla?» küsis neiu. «Alandav vist?»

Sel silmapilgul Eerik ei saanud aru, kas ta tahab kutsu olla või mitte. Selles küsimuses tuli veel selgusele jõuda. Aga Ooka arvas tõe teadvat. Ta ütles:

«Eerik tahab tingimata suur olla. Ta tegi endale isegi kombad, selleks et minule ülevalt alla vaadata.»

«Noh, kui nõnda, siis pole mõtet enam kaubelda,» arvas Mildtiil.

Aga just nüüd jõudis poiss selles raskes küsimuses selgusele: ta surus näo vastu neiu rinda ja hakkas haukuma.

«Vaata aga vaata!» hüüatas vend. Ja siis puhkesid mõlemad, nii Mildtiil kui Ooka, lõbusalt ja, nagu Eerikule tundus, isegi heakskiitvalt naerma.

Eerik haukus ja urises mitu korda veel pärast, kuid seda ei pandud enam tähele. Teda ei kuulnud, teda poleks nagu olnudki. Ja kogemused manitsesid poissi suud pidama. Nalju, ka õnnestunuid, ei tohtinud korrata. Selle eest oli ta rohkem kui korra pragada saanud.

Pealegi nägi vend nüüd ainult Mildtiili ja Mildtiil omakorda ainult Ookat. Nende kõnelus jäi Eerikule paljuski arusaamatuks. See ei rii- vanud teda, välja arvatud juhul, mil nad seda kokkumängitult ja nimme taotlesid.

Sellela oleks Eerik veel kaua uppumisest päästetud Vakut mänginud. Nüüd läks see talle läilaks; ta hakkas oma osa ja iseennast põlgama. Tundus, et teda veetakse ninapidi, peetakse narriks.

Viimaks nad jõudsid joonele, mida nimetatakse laevateeks. Naissaar nende ees oli niisama kaugel kui kodurand nende taga. Siin-seal avar- merel seisis tuulevaikus purjekaid, meenutades siniõiele laskunud liblikaid, pidulikke ja valgeid.

Suur pühapäev on täna merel . . .

Aga Eerik, kes enam hõlma all ei püsinud, kippus maale.

«Sa oled üsna tujukas noormees,» ütles Mildtiil, kui Ooka oli kursi randa võtnud.

Eerik ei vastanud.

«Ma vist ikka ei meeldi sulle,» arvas neiu. Ta teeskles õnnetut, isegi ohkas. Eeriku vastus oleks olnud kõike muud, ainult mitte mõistlik. Seda oli poisi näost näha. Õnneks Ooka ütles:

«Eerik nähtavasti ruttab Hiiemäele. Seal, nagu te ehk teategi, on meil pühapäeviti tantsu- ja mängupeod. Noori tuleb kaugelt kokku.»

«Tean muidugi,» vastas Mildtiil. «Mullu, läinud aastal . . . Ma jooksin seal viimast paari. Pärast isegi tantsisin ühe paksu mehega. Ta tuli sinna, lastekari kannul, suure toruga grammofon seljas. Oli kangesti lõbus.»

«Oh, seal mängitakse ka parmupilli,» teadis Eerik.

Aga lõõtspill oli see, mille mehised akordid kaugemale merele kostsid. Ooka aeglustas sõudmist. Kuulati. Pilgud kohtusid, sõnu ei olnud tarvis.

Suur pühapäev on täna merel...

«Mart,» ütles Eerik viimaks.

«Küürakas, ma tean.»

Seda lausus Mildtiil.

«Küürakas jah,» möönis Ooka. «Aga kas panite tähele, missuguse hingega ta mängib? Virtuuos.»

Ei, seda Mildtiil kahjuks ei saanud tähele panna, sest poisid ja mehed seisid tal ümberringi.

Kui Ooka merel arvas väikevenda ihkavat Hiiemäele, siis Eerik talle vastu ei vaielnud. Randa jõudes veendugu Ooka oma eksimuses ise: Eerik ei rutta kuhugi, ta läheb lonkides veel kord kaevu juurde, otsib midagi maast, vahib üles, vilistab. Aga Ooka oli selleks ajaks oma arvamise nähtavasti unustanud ja pidas väikevenna sellist käitumist loomulikuks. Ainult neiu, silmis suur küsimus, jälgis teda varjamatu imetlusega. Eerik arvas neis silmis kurbust ja osavõttu nägevat. Ta oli seda soovinud ja oodanud; see oli tema meelest armastus, ning ta südamesse asus valu, mida ta pidas kauaoodatud õnneks. Ja just selle tunde pärast, mis tegi teda araks ja mida ta ühtlasi nii väga hoida tahtis, otsis ta üksindust.

Varsti kohe Hiiemäele viiva tee hakul jäi ta maha. Mildtiili ja Ooka hüüetele ta ei vastanud. Ometi oli ta enesetunne meelitatud: Ooka hüüdis ainult korra, Mildtiil korda kolm-neli.

Kui temagi viimaks Hiiemäele jõudis, oli seal parajasti ringmäng käimas. Ta jäi mängijaid vaatama. Jah, ja Mildtiil, keda ta silmad kogu aeg otsisid, oli tõepoolest nende seas. Ta oli rõõmus, ta koguni laulis. Aga Eerikule neiu muretus ja rõõmus meel ei meeldinud. Poisi lootuste kohaselt oleks pidanud ta rahutu, ei, isegi lausa kurb olema. Ja siis korraga seisis ta oma suurte küsivate silmadega Eeriku ees. See juhtus siis, kui poisi silmad olid venda otsimas.

«Tead, armas poiss, ma juba ootasin sind,» ütles Mildtiil.

«Mind?»

Neiu muutus vallatuks, torkas sõrmed poisi juustesse, sasis neid ja ütles naerdes:

«Ära nüüd nii väga ehmata — mul on sulle suur-suur palve.»

«Noh?»

Mildtiil ütles anuvalt, ent siiski kogu südamest naerdes: «Noh, ole nii kallid ja saada mind läbi pargi. Tädi ootab mind kodus, pean talle ennast korraks näitama.»

«Kus Ooka on?» küsis Eerik.

Mildtiil vastas ükskõikselt, rahustavalt:

«Oh, mis meil temast — eks ta seal kuskil ole, omaealistega ninapidi koos.»

Eerik viivitas nõusolekuga; ta tahtis teada, kas Mildtiil pärastpoole Hiimäele veel tagasi tuleb.

«Aga muidugi,» ütles neiu, muutus imeliselt hellaks ja küsis: «Sa vist muretsed venna pärast?»

Vastuseks Eerik kehtitas õlgu ja hakkas ees minema: jah, ma olen nõus, ma saadan sind — kui sa nii arg oled.

Enne parki jõudmist tuli ületada välu. See Hiimäe liivane lõunakülg oli nagu põsk, mida hoitakse vastu päikest. Mildtiil oli siinmail ikkagi uustulnuk ja Eerik tundis kohustust talle oma kodukanti tutvustada. Pealegi ei olnud viisakas vaikida. Ja neiu aina õhutas teda millestki jutustama. Nagu tal endal tahtmine puuduks! Kui ta ainult teaks, mis neiu huvitab! Seda kõike silmas pidades ütles ta nõlvaku kohta:

«Siin on vaskussi pesa.»

«Ära hirmuta,» vastas Mildtiil. «Kust sina seda tead?»

«Neid võib siin tihtipeale näha.»

«Kas sa tapad neid?»

«Ei.»

«Imelik poiss!»

«Mispärast imelik? Nad ei ole ju mürgised.»

«Kust sa tead?»

«Vend ütles.»

«Sa vist armastad teda väga.»

«Ei tea,» vastas poiss energiliselt pead raputades.

«Nii suur, nii tark ja nii ilus vend ja — sa ei tea!» Eerik sai aru küll, et see on etteheide, kuid ei hakanud oma suhteid vanema vennaga lähemalt valgustama.

«Aga Vakut?» küsis neiu norivalt. «Kas sa Vakut armastad?»

Vastus tuli kohe, nagu püssist: «Vaku armastab mind.»

«Miks sa teda siis täna kaasa ei võtnud?»

«Vaku läks lambaid niitma.»

«Mitte murdma?»

Mildtiil naeris.

Poiss naeris kaasa. Mis jäigi tal muud üle.

«Emaga,» ütles ta siis ja tundis korraga oma keelepaelu lahti minevat. Ta jutustas teest, mis viib üle Veskimäe külasse. See on ilus tee, paremat kätt jääb raba, küla on otse ees. Seal elabki halvatud vanaisa. Tema

õuel kasvab hiiglama suur saar, küla kõige vanem puu. Kui niidetakse lambaid, siis ikka selle puu all, varjus. Ja külas on palju pääsukesti ja palju kivieedu.

Ta tundis neiu päris omainimeseks muutuvat.

«Oh, see on nii ilus,» kiitis Mildtiil. «Ma arvasin seda kohe. Kas sa palju luuletusi loed?»

«Luuletusi!» imestas Eerik. «Ma ei loe neid.»

«Aga «Pöörase laul?»»

«Ah see! Seda luges üks Ooka sõpradest. Juba ammu. Ooka ütles, et see on noor klaverikunstnik ja näitleja. Ta luges rohkem, ta luges teisi luuletusi ka. Ta luges palju. Pärast vend kiitis teda, pidi hirmus andekas olema.»

«Mis sina arvasid — oli ta andekas?»

«Jah. Ja ta oli üldse... See, kuidas ta leierkastimehega rääkis. Mis-sugused silmad! Oleksid sa näinud. Ta meeldis mulle. Tal oli kahlus pea, nagu vennal.»

«Või nagu sul endal,» arvas Mildtiil ja võttis Eerikul kätest kinni, justkui kavatses ta teda kandadel seistes keerutama hakata. Selle asemel küsis: «Mäletad sa, mis ta veel luges? Võib-olla deklameeriksid mulle.»

«Ma ei saanud kõigest aru,» vastas poiss, ilmselt sundides end tött tunnistama. «Aga ma võin nüüd järele vaadata ja läbi lugeda. Ma tean, kus nad on.»

«Aitäh, Eerik, aga parem on, kui sa jutustad veel midagi oma peast. Sind on tore kuulata.»

Nad seisid nüüd keset parki käsikäes ja vaatasid teineteisele otsa. Poiss mõtles pisut, siis lausus õhinal: «Ma ükskord räägin.»

Ta vist uskus, et nad kohtuvad edaspidigi sagedasti ja sellised usaldushetked on elus tavalised.

Aga neiu, kes nähtavasti kahtles selles, naeratas kahetsevalt ja ütles:

«Ei, Eerik, ma arvan, et siiski on parem, kui sa kohe räägid. Mis südameilt ära, see ära.»

Poiss kõhkles. Või kogus ta end? Ta vaatas maha. Ta vaatas üles. Siis kiskus oma käed lahti ja ütles:

«Mis ma ikka räägin. Parema tule, ma näitan sulle meie suurt agaavi, kasvumajas. Ma ootasin kangesti, millal ta saja-aastaseks saab, tahtsin ta õit näha.»

«Aga kust sa tead, võib-olla ta ongi saja-aastane,» arvas Mildtiil. «Ja õitses ammu enne sind, siis, kui sind veel ei olnudki.»

«See on võimatu,» vastas Eerik. «Isa teab. Hiljuti ta ütles, et parem argu ma oodaku seda õit... kui ma ei taha...»

«Mis — kui ma ei taha?»

«Et ta sureb.»

«Oh!»

«Jah, õis on ta surm. Nüüd ma ei tea... Miks ta ei võiks edasi kasvada ja jälle õitseda? Miks ta ei võiks? Noh, miks ta ei võiks?»

«Mis? Mis? Mis?» küsis Mildtiil, kuigi ta kõike oli kuulnud ja väga hästi kõigest ka aru saanud.

Aga Eerik tundis end abituna.

«Kas see on kole, kui ma tahan, et ta õitseks?» päris ta.

Neiu ei vastanud. Selle asemel ta võttis poisi näo käte vahele ja vaatas talle otse silmadesse, olles ühtaegu üllatunud ja liigutatud. Eerik oli ennegi neid hästi hoolitsetud ja sellistena aedniku perekonnas tundmatuid käsi tähele pannud. Nüüd nägi ta neid valgeid käsi lähedalt, tundis siidiselt pehmete peopesade ja sõrmede puudutust oma põskedel. Tema isal olid pikad juurtepruunid sõrmed, alati karedad peopesad ja tugevad küüned. Ta parema pöidla küüs oli pikk ja terav otsekui kiskja või linnu küünis; mitmesuguste kaunte, õunte, tomatite ja kurkide korjamisel kasutas ta seda nagu looduslikku lõiketera. Kontrast tekitas võrastust. Poiss püüdis oma pead kõrvale pöörata, ent neiu sõrmed, mille küüned meenutasid öie õrnroosasid kroonlehti, olid küllalt tugevad teda takistamaks. Äkki tõmbas ta poisi enda ligi, surus ta pea oma rinna vastu ja hakkas taltsutamata suudlema juukseid, korrates sealjuures ainsat sõna:

«Kahlud!»

«Ära tee!» ütles poiss viimaks.

«Sa ei salli mind?» küsis neiu. «Miks? Ütle, noh, miks? Või häbenen sa mind?»

Siis puhkes ta naerma, silmad pisarais, võttis poisi pea uuesti oma käte vahele, vaatas talle iseäralikult otsa ja kattis seejärel ta otsaesise, ta põsed, ta huuled, kogu ta silmnäo kuumade suudlustega.

Eerik ei mäletanud hiljem, kas tal õnnestus end lahti kiskuda või laskis neiu ta vabaks. Süda pekslemas, jooksis ta tükk maad tagasi vaatamata. Ta põgenes ja tahtis ometi tagasi minna, ta kartis ja igatses siiski. Kui ta viimaks seisma jäi ja tagasi vaatas, oli Mildtiil kaugele maha jäänud.

Nüüd oli siis Eerikul vanema venna ees oma tõeline saladus. Kui Ooka koju tuli, ei paistnud ta sellest midagi teadvat. Nähtavasti ei olnud Mildtiil sellest rääkinud. Teades, et see on nende kahe saladus, meenus talle jälle lõhn, mida ta Mildtiili, ta käte, ta näo ja riiete juures oli tundnud. Meenus ja tegi ärevaks. Eerik oli lõhnahaige laps, kes alates varakevadest, mil tiigikallastel ja rohtaia müüri ääres esimesed

lõhnakannikesed puhkesid, elas erisugustes, lõhna poolt loodud meeleoludes. Ei, see algas isegi varem. Alates juba veebruarist, mil isa varakevadises päikesepaistes oma seemneid sorteeris ja kaalus, tungisid lõhnad lapse teadvusse, hakkasid ta ettekujutust ja unistusi kujundama. Lõhn maalis talle vilju, õisi ja värve. Maikelluke, sirel, nartsiss, reseeda, lilltubakas, heliotroop ja pärnad. Maa madalus ja latvade kõrgus; juulikuu sumedasse taevasse on taas ilmunud tähed.

Lõhnas, mis ümbritses Mildtiili, oli kõigest natuke, kuid päriselt see polnud ükski neist. Kõigest natuke ja veel midagi muud. See veel midagi muud, see võõras ja tundmatu, tegigi ärevaks.

Eerik ei tahtnud Ookat pühendada oma vestlusse neiuga. Tahtmisel polnudki siin tähtsust, ta lihtsalt ei julgenud, kartis, et vanem vend võib hakata ironiseerima. Pealegi ei meeldinud Ookale, kui räägitakse tema sõpradest; vähemalt Eeriku-taolistele väikemeestele oli see keelatud. Niisiis ei jäänud tal muud üle kui talitada salamahti. Juba järgmisel päeval hakkas ta otsima luuletusi, neid, millest Mildtiilile oli rääkinud. Leidis need «Noor-Eesti» (kolmandast) albumist, võttis aja-Kirja kaasa ja läks triiphoonesse. Seal, palmide ja õitsvate oleandrite seltskonnas võis ta kellestki segamatult lugemisele pühendada. Üks otsitud luuletustest algas nõnda:

Kas mäletad, mu arm, veel seda paha saatust
sel kaunil suvehommikul:
üks raibe, haisev, jälk, meil pakkus õudset vaatust
jalgraja järsul käänakul.

Kaheksas stroof pärast öökima ajavat kirjeldust eelmistes mõjus vapustavalt.

Ja siiski Sina ka kord oled kui see liha,
see haisev mäda roojasus,
mu silmi täht, mu päev, mu unistuste iha,
mu ingel ja mu armastus!

Oh, oli juba temagi oma noores elus raipeid näinud! Esimene neist, heinamaakraavi uputatud kass, oli surmaheitluses koti lõhki kiskunud. Eerik ei suutnud unustada looma konksus küüniseid ja kiskjahambaid — terveid, valgeid ja vihaseid, nagu kaitseksid nad lagunevat keha veel praegugi.

Teisele raipele sattus ta liivaaugus. See oli mingi suurem loom, lohakalt auku aetud, juba haisev, täis parvlevaid kärbeid.

Eerik luges luuletuse veel kord läbi. Ikkagi ei saanud ta kõigest aru. Aga taas tõrkus ta raibet kujutlemast teekäänakul. Käidavas kohas! Kuidas ta sinna sattus ja kuidas ta sinna nii kauaks jäeti? Koerte närida!

Ühel teekäänakul, kust tema iga päev läbi jooksis, kasvas pojeng, hiigelpuhmas suurte punaste õitega. Kord pärast kevadraju ja paduvihma meenutas see porri pekstud õitekuhi Eerikule korjust...

Nüüdsest peale muutus see teekäänak ta kujutluses Baudelaire'i kuulsa luuletuse tegevuspaigaks. Siia ilmub luuletaja oma jumaldatuga. Poeet, kes on sünge, ent ülev, kannab musta, laia äärega kaabut nagu saatan Felicien Ropsi gravüüris «Saatan, kes külvab umbrohtu». Inglise ja ilu kuningannaks nimetatu ta kõrval pole keegi muu kui Mildtiil.

«Jah, nii saad olema, sa ilu kuninganna, kui lamad hauas surnuna.»

Eerikul ei ole jõudu, et sellele mõelda, kuid ta peab mõtlema. Sünged kujutelmad piiravad teda nii öösel kui päeval. Haud ussidega! Ta meelislõhnad meenutasid talle raibet. Kui jasmiinid puhkesid, pidi ta neist mööda jooksmas, selle asemel et minna põõsasse ja seista seal, otsekui lummuses, nagu õites, nagu ta varem seda oli teinud. Ta ei saanud kannatusteta meenutada Mildtiili käsi, neid nii puhtaid ja valgeid, mis olid lõhnanud nagu lilled ja veel kuidagi teisiti.

Sellesse aega kuulub hirm, mis teda valdas hommikuti, oletades võimalust, et vana agaav on õitsele puhkenud.

Raipest hõlmatud ring kasvas üha, laienes vahetpidamata. Sinna kisti ajapikku kõik lähedased, kõik ilusad, kõik head. Ainus, kes sellest koletislikust ringist välja jäi, oli ema. Eerik ei lasknud teda sinna. Ei, ei, see oli võimatu. Ema ei tohtinud surra, ema pidi elama — igavesti...

Nõnda algasid Eeriku poisiaastate kõige rängemad kannatused. Tal ei olnud kedagi, kellega neid jagada. Vahel ta kartis, et ei leiaks uskujaid, teinekord tundus, et ta ei oskaks end väljendada. Või ei suudaks. Oli selliseidki hetki, mil ta pidas sündmatuks teisi oma ahastusega kohutada. Olid ju need teised temast vanemad ja seisid seega hauale lähemal kui tema. Ainus, keda ta oleks võinud pühendada oma kannatusesse, oli Ooka. See oleks võinud teoks saada pimedatel sügisõhtutel, kui nad pargis teineteise kõrval jalutasid. Nimme pimedas, kui nägusid näha ei olnud. Jah, Ookale, ainult temale, oma vanemale vennale. Aga siis oleks ta pidanud oma saladusegi reetma!

Mis jäi tal pärast seda muud üle, kui ise enesega toime tulla. Ta võis loota muudatustele, mis inimeses toimuvad. Ükskord kujutus ometi väsib, tunded nürinevad, hing kalestub. Suhtutakse kõigesse ükskõikselt ja hoolimatult. See ei saanud ju teisiti olla, sest kuidas inimesed

muidu võisid maailmas elada: naerda, naljatada, laulda, lärmitseda, tülitseda, üksteisele haiget teha; haigutada ja magama minna . . . Sellest viimasest oli mõnikord kõige raskem aru saada. Aga ööd tulid ja läksid. Päevad samuti. Kuud kulgesid. Aastaajad samuti. Ja Eerik oma üksindusse suletud ahastuses harjus tuge otsima lohutustõdedelt. Muidugi oleks õigem neid nimetada lohutusvaledeks. Need on inimestele väga tarvilikud ja nende poolest maailm ongi ülirikas. Oo, lohutusvale! Selleta ei saa läbi luuletajagi; see on tal käepärast ka siis, kui ta oma inglile ütleb: «Su kuju õrn ja hele, mu armastuses kestma jääb.»

Oli möödunud napilt kaks aastat, kui Eerik oma ema kaotas. Et sellele paari kuu pärast järgnes Esimene maailmasõda, siis nimetati tema surma mõnikord ka õnneks. Seda seisukohta eitada on niisama raske kui jaatada. Aga täiendada võiks seda küll, tähendades, et halvatud vanaisale ei pakkunud suurt lusti kuulda, kui üks või teine ta lapselastest oli sõjas langenud. Seal . . . Kusagil . . . Kaugel Poolamaal. Ja ikka nendes koledates tikuvõitlustes.

Pole teada, millised lohutusvaled — või ikkagi tõed? — oleksid vanale talupojale ta madratshauas ära kulunud.

Mildtiili ei näinud Eerik enam iialgi. Võis küll juhtuda, et nad teineteist ära tundmata kohtusid. Suures maailmalaanes on sellisedki asjad võimalikud.

Svetlan Semenenko

THEO VAN GOGH

Seal ta peab nüüd äriraamatut,
peifes hoolega
oma koormat ülesaamatut
arvulooriga.
Avab kirju, neis on tähed reas,
riffa kogunend,
aga ühte pole nende seas,
sest et vaikib vend.
Ning ta teab: vend taas on pagenud
oma asemelt
ning bordellis koha hagenud
haigla asemel.
Ka ta ise veiniklaasiga
algab päeva uut
ning ei saada vastust, ei või jaa,
Hollandist ta pruut.
Unes näeb end tema voodi ees,
vannub: siia jään.
Ilmsi jälle raha nuiab see
kuradi Gauguin...
...Nii ta istub, muumiana wait.
Puldil tiksus kell.
Ning on hullumeelsus nagu vaip
tema õlgadel.

POEESIA

Mis seal kõrgeil mägiharjul
juhtus? Mingi õnnetus?
Või ehk keegi kuskil karjub
tuleriidal surmasuus?

Või ehk vaevlev ebajalg
pabrikutes ringi hulgub,

SVETLAN SEMENENKO

nii et kuuljatel on palg
kaame, sõnad kinni kurgus?

Või ehk hoopis siin see on —
üks, kes ööd kui päevad rändab:
kodulõhna haistev rong,
kes nüüd lausa tiivul lendab?

Kodus aga — kelle see
vari katab aknapinda?
Miks ta naaldub lauale,
nagu saanuks kuuli rinda?

Algab. Kõhklused kui kest
lase kukkuda ja tõtta
päästma — keda? — vaevadest,
valu — kellelt? — üle võtma.

... Külalised lähenevad.
Kes või mis, ma veel ei tea.
Ainult sammud selginevad
ning on lävel õige pea.

NAGU UJUJA, PÄRL PEOS

Mis — kas külmavärin vaevab?
Mine maga, jäta töö.

*Väljaspool elektrijaamu
hingab pime pime öö
nagu taeva õnnistus.*

Kas ei kuulnud? Istud aiva,
endal teab kas kuum või külm...
Sisse magad, kindel see —

jälle sisse! Hüppad küll
üles — aga kuis näed välja:
laps kas karima sind ei löö?

Kiire, kiire! Uksest välja,
jäätagend rentsleil poisil järel,
nii et viltu kisub talde.
Näos ja liikmeis miks see värin?

Vist veel ikka voolu all.

Kioski juures piduri
püüad panna, midagi
ostad — ei tea isegi
mida... kas siis seekord päev
pihta veel ei hakkagi?
Siis saad lõpuks piduri
peale. Äkki naeratus
ilmub suule, alles eos.
Nüüd siis järsku viirastus
õige rikkus, õige pääs! — — —
— — — Samas hing jääb kinni.

*Nagu ujuja, pärl peos —
nagu ujuja, pärl peos,
aga õhust nappus käes.*

DIALOG

Pimedus ütleb:

Tere, sina, nii suur, kollane, tore ja soel
Mina, see koltunud, külmunud, kurtunud, kuhtunud — las ma poen

usalduslikult su soojusse — mina, su õine loomake, koitu teretav,
nohuselt sinu palge ees turtsuv, sina võimas ja eretav.

Sinu ette end kuivama laotan kõige naha ja karvadega.
Veidike hellita, silita mind ja jäta mind õhtuni, ega ma sega.

Lihtsalt luba mul olla ja minna, mida sa ikka must vajaks.
Lihtsalt unusta mind oma suure päevase jahiretke ajaks.

SVETLAN SEMENENKO

Valgus ütleb:

Tere, kääbus! Kes ja kus
sa seal oled? Säask või siil?
Minu metsa eksind iil?
Liivatera? Vihmauss?

Mingi sügisene praht,
puuleht ojal, raoke sool?
Lillel ussisülje vaht?
Või teetolm, mis igal pool?

Kuidas elad? Kas end peidad
põõsas? Maa all maja pead?
Kust sa kellaiega tead,
kui sa tõused, unne heidad?

Mis on sulle pinnuks silmas?
Mis sind rõõmustab siin ilmas?
Kes sa eile olid? Kelleks
täna mõtled saada veel?

Sirinaiks või susinateks,
õitsemisteks usinateks,
pimeduseks, röskeks põlleks,
päiksekiireks, rõõmsaks velleks,
maaks või süteks allmaa-leel?

Vannutan nüüd nende kõigi
nimel: vastaku su keel!

Pimedus ütleb:

Oh kollane, rebune, vaskne, vasenäoline!
Minap olen see must, see ööga ühetaoline,

minap ise olengi öö ja muld ja mattev rohi,
kus mina kord juba tõusen, seal sina olla ei tohi:

sured! Mina hõivan su koha, mina, kesköine tunnimees.
Sinap see oled, kes abi ja halastust paluma peab mu võimu ees.

Aga sina veel julged rääkida sellest, et olen pisem!
Ori! Oma orja ori! Naeruväärsus ise!

Kui kord kustub sinu kuma,
tõusen mina täies väes.
Sinu hääl siis hääbub, kuna
minu lauluaeg on käes.

Läbi öö, mis must ja tihke,
ära näen ma iga nihke
aegades ja eludes.

Kõik, mis selles mudas võrsub,
kasvab, kõduneb või kõrsub,
minu kirjades on sees.
Olen selle peremees.

Aga sinul igal õhtul
uued matused on ees.

Kuni elan mina, kääbus,
kellele su käest, mis hääbuv,
minu pimeduseriiki
hoida langeb kogu võim,

seni ka mu laul ei katke,
loodus kuulab, tumm ja ahne,
sina kuskil ehast aoni
uitad, mina iga praoni

küünin, valvan iga niiti,
et ei katkeks elu lõim.

Valgus ütleb:

Kas ma's vastu vaidlen üldse!
Ise minust sa siin teed
jumaluse — vaskse, kuldse...
Ja miks etteheitel need?

Tõesti, nimelt sina oled õine tunnimees.
Tõesti, sinult abi lootes seisab õhtuti su ees.

SVETLAN SEMENENKO

Tülikis põhjust on meil vähe:
nagu peab, nii ongi vist.
Sina saabud — mina lähen,
oofan järgmist kohtumist.

Oled minu öövaht nõukas,
et siis tunnil määratul
jälle idataeva lõukas
läita saaksin muistset tuld.

Ning et kõigis kaartes üha
kostaks Looja kandlemüha.

Et kui minul hää on kähe
ja mu sõõrmeis surmahõng,
siiski jätkuks lakkamata
laul, mis peab maailma katma
oma vahelduvas ilus,
sest see laul on kõige alus:

elu, surma ja me kahe
kõike ühteliitev lõng!

Tõlkinud P.-E. RUMMO

Jaak Sarapuu

JAKOBI SALADUS

Jakob on kogu öö rahutu, tõuseb hommikul varem kui tavaliselt, ja olles veendunud, et ilm ilus, süütab laulu ümiseses pliidi all tule. Ta hakkab süüa keetma, sest on elupõline vanapoiss ning harjunud kõike ise tegema.

Kõhu täis söönud, tõmbab säarikud jalga, surub kulunud soni pähe ja sammub vilet lüües karjalauda poole, mis asub Jakobi majaputkast kiviviske kaugusel suure kuuseheki taga.

«Jõudu!» sõnab Jakob peajagu pikemale karjanaisele, kellega ta juba kümmekond aastat kahekesi väikeses laudas töötab.

«Vaja, vaja,» noogutab Minna karjakule. «Sul homme priius?»

«Priius jah!»

Nad võimaldavad teineteisele aeg-ajalt vabu päevi ning homme ongi Jakobi kord puhata.

«Kas jälle kodumailt plehku?»

«Plehku.»

«Kuhu siis?»

«Kuhugi ikka.»

Ja rohkem ei sõnagi, aga Minna tahaks kangesti teada, kas või iva-kegi, mis küll viimasel ajal Jakobisse on pugunud. Aastaid tagasi müüs karjak äkki heast peast lehma, lambad ja kanad, ei jätnud koera ega kassigi. Siis ostis uhke ülikonna, mantli ja kaabu ning igal vabal päeval istub bussi, kadudes kui vits vette. Tagasi jõudnud, vahib töö juures eemalviibija pilguga kaugusse, näol totralt õnnis naeratus.

Külarahvas on teda linnas näinud, kuid uudishimulike küsimustele vastab mees ikka: «Asja jah», ning kõmbib edasi kui mühakas. Mõned irvitavad: «Käib salaja pummeldamas», ehkki kõigile on teada, et Jakob ei joo ega suitseta. Teised teavad: Jakob käivat linnas maja sihtimas, sest raha peaks tal jätkuma, kõik elupäevad tööd rabanud, ei naist-lapsi, miks ta ei võiks linna maja soetada. Enamik külaeitesid arvab, et vanapoisijuurikale on linnas pruut siginenud, kuigi mehike näib välimuselt väikest kasvu ja kleenuke ning seepärast teda vanasti tüdrukud põlgasidki. Minna katsub veel õhtupoolikul karjakuga ääri-veeri juttu alustada.

«Linnas-jah etem kui maal.»

«Ei tea ühti.»

«Ega sa siis seal ilmaasjata käi?»

Jakob ei vasta selle peale sõnagi, vaid pillub hoolega sõnnikut.

«Kõneldakse, et sul linnas noorik,» ründab kannatamatu Minna töökaaslast.

«Või kõneldakse,» mühatab Jakob.

«Hakkad ikka naisemeheks või? Viimane aeg kah, muidu jääd päris ätik, kes siis sulle tuleb või sinust õige hoolib. Ja kellele sa selle rahahunnikugi jätad. Kes ta siis on? Noor või vana? Kui noorem, saad veel lapsegi, siis pärija olemas. On see tõsijutt?»

«Ei tea ühti,» pobiseb Jakob sõnniku loopimist lõpetades ja pöörab Minnale selja.

2

Kolmetunnise loksumise järel jõuab täistuubitud buss Tallinna. Jakob paneb aeglaselt mantli selga, suskab kaabu pähe ja kõnnib tuledest säravasse labürinti. Taksopeatuses tuleb tükk aega oodata, kuid on soe septembriõhtu ja seismine ei tee liiga.

«Kuhu?» küsib taksojuht.

«Võidu väljak.»

Peagi ronib Jakob taksost, maksab arve kopikaid tagasi võtmata ja kõmbib restorani ukse taha, kus meestesumm sisselaskmist ootab, ehkki uksele ripub silt «Vabu kohti ei ole».

«Kurat, ma ei jäta enne, kui sisse saan,» vannub keskealine mees jalgadel kõikudes. «Tema ütleb, et mina olen purjus. Mis purjus ma olen? Ma kirjutan sellest ajalehte...»

Šveitser avab ukse ja mehed tormavad lootusrikkalt sissepääsu poole.

«Kas te silti ei näe!» karjub šveitser sissetungijaid kõrvale lükates ja viipab Jakobile: «Tulge teie! Teile on koht reserveeritud!»

Jakob trügib vaevaliselt meestekarjast läbi, kuuldes veel purjus mehe kirumist: «Sead sihukesed! Onupojapoliitika! Ma kirjutan sellest!»

Šveitser aitab kiiresti Jakobil mantli seljast, seletades lipitsevalt: «Ma mõtlesin, et te enam ei tulegi. Tahtsin juba teie koha ära anda. Palun, palun!»

Ta juhatab Jakobi lauda, kus üks paarike ja keegi kiilaspäine vanem mees klaase kokku klõmmivad. Näha, et kõigil on tuju haripunkti: kõneldakse valjusti, lagistatakse naerda, tõstetakse klaase, vehitakse kätega.

Kelner sibab kandikuga Jakobi juurde.

«Tere õhtust! Kas ikka sama?»

«Sama,» noogutab Jakob.

«Saame tuttavaks,» tõuseb kiilaspäine mees aupaklikult püsti ja surub tugevasti Jakobi kätt. «Andres.»

«Jakob,» lausub karjak.

Talle tuuakse pudel õlut, supp ja hanepraad.

«Kas te kangemat ei pruugigi?» klõpsutab Andres kõrisõlmele.

«Ei,» raputab Jakob õlut rüübates pead ja asub ahnelt õhtusöögi kallale.

«Aga mina joon küll,» seletab Andres, «mina kohe vajan pummeldamist... Milleks meie, vanad mehed, raha hoiame? Lastele või? Lapsed teenivad tänapäeval ise. Koguda hoiukassasse? Kuradile! Hoiukassast läheb raha pärast sinu surma ikka teiste kätte. Sellepärast ma joon!»

Paarike läheb tantsima ja Andres hüppab pärast järjekordset napsi samuti püsti.

«Pardon, mul on üks tipsikene sihikul. Temal on noorus ja minul raha!»

Ning kiilaspea läheb kõikuval sammul üle tantsupõranda, kummardades sügavalt ühe trullaka blondi ees.

Jakob jõuab tantsu ajal kõhu täis süüa, viipab kelnerile ja ulatab talle viielise.

«Tagasi pole tarvis.»

«Tänan! Tulge jälle!»

Šveitser sosistab Jakobile mantlit selga airates: «Kõik on kombes. Hotellides panin kohad kinni. Lennukipiletid on siin. Mõni rubla jäi üle...»

Jakob suskab šveitserile pihku kümnerublalise, mille too kähku tasku libistab:

«Tänan väga! Kui vaja, olen ikka teie käsutuses.»

3

Lennuk rebib end rajalt lahti, jättes maha hommikuses päikesesäras pealinna.

Jakobi naaber, paks naine, surub kätega kõrvu ja pigistab kahvatuna silmad kinni. All paistev maa on nagu kaart: mitmevärvilised põllulapid, looklevad teed ja jõekesed, mõni helkiv järvesilm ning majakesed kui tikukarbid. Siis sukeldub lennuk üksikute pilverünkade kohale, mis paistavad Jakobile lambavillana, siruta aina käsi ja tõmba tükike kaasa, küll Minna imestaks. Piibliraamatu piltidel istub niisugustel pilvedel jumal koos inglitega. Karjapoisikesena seliti taevasse vahtides mõtles ta sageli: «Mis küll seal pilvede taga peitub?» Näe, nüüd sööstabki neist üle. Kuid siin kummub ikka lõputu sinitaevas ja särab tuttav päikeseketas.

Paks naine hakkab oksendama ja stjuuardess hoolitseb tema kui lapse eest.

«Vabandage,» lausub paks naine Jakobile.

«Pole häda,» viskab Jakob käega, imetledes mööduvaid pilvi, kuni tukastama jääb.

Ta ärkab kuminast kõrvades ja näeb enda all rohelusse uppuvat linna, palju looklevaid teid ja künkal kindlusetorni.

«Ometi kohal,» ohkab naaber. «Ei mina enam lennukiga sõida, makske või peale.»

Jakob einetab ettejuhtivas kohvikus, ja kasutades linna kaarti, mis tal juba varem muretsetud, jõuab pika sõidu järel hotelli, kus ta mugavasse tuppa juhatatakse.

Karjak ajab näo puhtaks, peseb end kuumas vannis ja läheb tagasi linna.

Ta vaatleb laiu asfaltteid, mis läigivad puhtusest, seisab uhke teatrihoone ja spordipalee ees ning sõidab siis kuulsasse uude linnaossa. Seal kõrguvad roheluse keskel küngastel mitmekorruselised majad, otsekuu polekski see linn, vaid metsa rajatud hiiglasuured suvilad.

Pärast lõunasööki moodsas restoranis läheb Jakob pildigaleriisse, astub pildi juurest pildi juurde, loeb allkirju ja võõramaa kunstnike nimesid. Külaelu- või piibliolaineliste maalide ees seisab kauem, sest parem on vaadata seda, mida tunnend ja tead.

Ajaloomuuseumis paeluvad Jakobit mitmesugused tööriistad, alates kaugest minevikust kuni tänaseni. Ta on ise paljudega nendest sulasepäevil töötanud ja veel kolhoosi alguses kündis ühehobuseadraga. Ka viiske ning pastlaid on ta kandnud, märssi õlale võtnud, karjasepasunat puhunud.

Tähendab: siingi on inimesed nõndasamuti elanud ja tööd teinud nagu kodukülas.

Õhtul seisab karjak linnalähedase järve saarekesel vägeva keskaegse kindluse tornis, kust paistavad kauged metsad ja päikeses helkivad järved...

Alles keskööl jõuab Jakob puruväsinuna hotelli. Asetanud kohvrissi sõnastiku kõrvale hunniku linnavaadetega postkaarte, otsib ta pesu alt kulunud kaantega märkmiku. Rahulikult sätib karjak prillid ninale ja loeb linnade nimekirja: Leningrad, Moskva, Novgorod, Riia, Petrozavodsk, Minsk, Kiiev, Tbilisi, Jerevan, Bakuu, Odessa, Kaunas...

Siis võtab täitesulepea ja kirjutab nimekirja lõppu aeglaselt, konarliku käekirjaga — Vilnius.

1. sept. 1975

Paul Uusman

KILLUD TERVIKUST

Mulle on seni mõistatuseks, kuidas kõik see, mis sündis 1940. aastal, võis sinna ära mahtuda. Tagasi mõeldes tundub tähendusrikaste päevade arv suurenevatki, nii et hakka või uskuma, et tolles aastas oli päevi hoopis rohkem, kui kalender näitas.

Üheks tähendusrikkaks päevaks pean ka seda, kui mingi asjaajamine viis mind «Noorte Hääle» toimetusse Rein Alasooga kokku saama. Sel päeval sain tuttavaks toimetaja endaga — Anton Vaarandiga.

See oli aeg, kus väga paljud kohtusid väga paljudega ja kus kujunesid sidemed, mille sõlmed on vastu pidanud aastakümneid. Revolutsioonilaine tõstis nähtavale mehi ja naisi, kellest veel eile midagi ei teatud. Üks selliseid mehi oligi «Noorte Hääle» toimetaja asetäitja ja pärastine toimetaja Rein Alasoo.

Vaarandi ise ei olnud eilsete tundmatute hulgast. Tema eel käis kuulsus, et ta on pikemat aega istunud vanglas, hiljem olnud Skandinaaviamaades ja toimetanud seal pörandaaluseid väljaandeid. Väikeseformaadilist, õhukesele paberile trükitud «Kommunisti» olin minagi lugenud. Kõik see äratas huvi Vaarandi vastu, kuid tolle äreva aja pakilised tööd ja tegemised ei andnud mahti seda huvi rahuldada. Nii jäi tutvus põgusaks.

Siis tuli sõda, lahingud Eesti pinnal ning taandumine Tallinnast. Küllap see oli 1941. aasta 26. augusti õhtul, kui ringhäälingu autol oma abikaasa koos mõnede teiste ametiühinglastega laevale viisin. «Suur Tõll» seisis videvikus kai ääres, tõepoolest suur, rahulik, usaldust äratav, otsekui linnaäärtest kostvat lahingukära kuulmata.

Laeval kohtasime Anton Vaarandit. Vaikse muigega vaatles ta mõningaid ärevalt sebevaid evakueerujaid, tulijate seast siiski nagu kedagi otsides. Kuulnud, et lähen veel linna tagasi, kurtis ta, et pole leidnud mõningaid seltsimehi, kes oleksid pidanud juba laeval olema. Ja palus: mingu ma toimetusest läbi ja kui nad seal on, andku edasi tema sõna, et tuleksid kohe...

Mure teiste pärast! Iseloomujoon, millele ma järgnevatel aegadel korduvalt kinnitust leidsin.

*

Leningradi jäävate ajalehe- ja raadiotoimetuste komplekteerimine polnud just kõige lihtsam. Mitmed sulemehed, kellele ettepanek tehti, arvasid, et nad võiksid kasulikumad olla kaugemal tagalas. Soove võeti arvesse, jääma ei sunnitud kedagi. Vaarandil kui partei põhikaadri

PAUL UUSMAN

hulka kuuluval seltsinnehel ei tulnud vist mõttesegi, et tema koht võiks olla kusagil mujal kui rindelinnas.

Leningradi jääjatest vaevalt keegi arvas, et olukord juba lähemal ajal nii ränkraskeks kujuneb, nagu see tõeliselt kujunes. Pommitamisi arvestati, sest pommid langesid linnale juba meie saabumise esimestel päevadel. Aga ei osatud mõelda, et näljatont võiks laotada oma surmatiivad nii laialt üle linna.

Nälg tuli aga järsku ja muutus 1941. a. detsembri teisel poolel suureks hädaks. Eriti piinavalt tabas see neid, kelle leivakaart oli madalamast kategooriast: enamik haigestus düstroofiasse, nende hulgas ka meie.

See oli isemoodi haigus. Esialgu ei tahtnud keegi tunnistada, et ta on düstroofias: oli kõigile tuttav väsimus, mis muud. Kuid üsna varsti muutus pidev väsimustunne tinaraskeks ja oli vaja mõningat vaimujõudu, et sundida käsi-jalgu sõna kuulama. Terav näljatunne sööbis pikkamööda kuhugi mälutausta lakkamatuks vaevaks ja nii keha kui ka vaimu üle kippus võimust võtma mingi ükskõiksus. Südametegevuse nõrgenemise tagajärjel paistetas nägu, hiljem jalad. Haigus kulges erinevalt — leidis neid, kes ainult kõhnusid, paistetusest ei jälgegi. Peapööritus oli aga kõigil kerge tulema.

Muidugi tähendas lamamine napi jõu säästmist, kuid samal ajal oli tunne, et kusagil lähedal on lävi, millest liikumatult lamades küll kõige kergemini võib üle libiseda, aga kust tagasi enam ei saa. Ja just seepärast tuli kehale ja vaimule kas või ennast sundides tegevust anda. Nii käisime viimse võimaluseni veel tööl. Kuid siis saabus aeg, kus jaks lubas Raadiokomiteesse vaid harva minna ja suur osa päevast tuli ikkagi lamada.

Ühel niisugusel päeval külastas meid Anton Vaarandi. Ta istus voodi ette toolile — muidugi sinelis, sest «Astoria» toatemperatuuri ja välis-temperatuuri vahel ei olnud mingit vahet. Keskkütteradiaator oli lõhki ja pommiplahvatusest purunenud aknaklaas asendatud vineerplaadiga. Aga siiski oli suur asi, et võisime selle toa endale hoida ja et meid kui düstroofikuid arvati «Astorias» organiseeritud ajutise haigla patsientideks. Suuresti tänu meie külalisele.

Kas Vaarandi ise mäletab seda? Võib-olla, me ei ole sellest rääkinud. Nüüd aga tahaksin meenutada, et kord enne seda külaskäiku käis tema juures Ella Uusman meie häda kurtmas — meile oli tehtud ettepanek «Astoriast» välja kolida, sest siia taheti paigutada haigla. Nad seisnud suure akna all, mille taustal Vaarandi paistnud nagu mingi väepealik, kellega tasub sõjanõu pidada. Nõu saigi peetud ning Vaarandi ja teiste seltsimeeste abiga jäime edasi oma tuppa.

Nüüd istus Vaarandi meie juures ja jutt käis muidugi sõjast. Täpsemalt, Churchillist. Ümar britlane sigariga (nii olime teda piltidel näinud) oskas ilusaid kõnesid pidada, paraku ei lausunud ta sõnagi teise rinde avamisest. Punaarmee pidi üksi saksa sõjamasinale vastu panema. Nüüd aga oli Alamkojas esinenud tööerakondlane Cripps, kes oli veel enne sõda esitanud nõudmise moodustada fašismivastane rahvarinne, mis pärast ta oma erakonnast välja heideti; sõja esimestel kuudel oli ta olnud suursaadikuks Moskvas ja siis oli tast saanud Churchilli sõjaka-

bineti liige. Cripps rääkis teistsugust juttu kui Churchill. Ehkki me ei uskunud, et selle tulemusel midagi muutub, ometi oli Crippsi esinemisel teatud propagandistlik väärtus eriti vaenlase tagala jaoks. Püüdsime mõistatada, mida Roosevelt ette võtab. Teadsime, et tema seisukoht Churchilli omast mitmeti erines.

... Vaarandi oli ammu ära läinud. Öhtune hämarus muutus pimeduseks. Seda peletada ei olnud võimalik, sest «Astoriale» anti sel esimesel blokaaditalvel elektrivoolu haruharva.

Nii lebasime lahtisilmi pimeduses, milles kuuldus ainult kuulipilduja ta-ta-taa Kirovi tehase lähedal asuvalt frondilt.

Nagu mõnigi teine öhtu, tulid unenäolised nägemused, mis kas pahu- või päripidi peegeldasid päevaseid läbielamisi. Tuhmjad ja sumedad, haprad nagu ämblikuvõrk, samas jälle selgesti tajutavad pildid. Nägin uuesti jooksu üle Moika silla teisele poole kangialusesse varjule, sest sakslane tulistas kahureist, vana naise laipa keset tänavat, ümarat Churchilli, Roosevelti ratastoolil, Stalinil sinelis... Otse piinavalt vaevased itaalia freskode reprodol nähtud mustad, puuriva pilguga silmad, mis nüüd vaatasid hoopis kusagilt majaseinalt, pikkamisi hajudes kõikematvaks hämaruseks, millesse vajusin ka ise...

Kui Vaarandi paar päeva hiljem uuesti meile tuli, jutustasin talle oma «visioonidest».

«Noo, kas tõesti?» Need sõnad olid öeldud nagu imestavalt, aga samal ajal vaarandlikult pisut-pisut ironiliselt. See kutsus veel kuskil põhjas peituvaid jõuraase vägisi pinnale vaimu virge hoidma... Ja samas juhtis Vaarandi oma järgmise lausega mind juba poliitilise võitluse rajale: «Püüan Crippsi esinemisele siiski lehes ruumi leida.»

Vaarandile ei olnud need käigud meie juurde kolmandale korrusele kerged — temagi polnud düstroofiast pääsenud. Ta püsis oma kehavarude arvel ja range enesedistsipliini abil, olles juba maha jätnud kunagise poolraskekaalu, ja lähenes kiiresti silgkaalule. Meile tema tulekud aga andsid jõudu. Ja sel ajal ülimalt vajalikku ülevaadet olukorrast. Informatsioon niihästi kodumaa kui ka välismaailma kohta oli ümberpiiratud linnas napp. Järjekindlalt kuulati küll Revaler Landesenderit ja teisi jaamu, kuid kuuldavus ei olnud just kõige parem.

Oli see siis mõni raadioteade, Ehrenburgi artikkel või madame Tabouis' kommentaar — kogenud, maailmapoliitikas hästi orienteeruva ajakirjanikuna suutis Vaarandi informatsiooni välja lugeda ka sealt, kus tavaline lugeja nägi üksnes sõnade otsetähendust. Nii saadud materjali oskas ta analüüsida ja enamikul juhtudel teha õige järelduse. Ja mitte ainult seda: temaga juttu ajades hakkas idanema nii mõnegi raadiosaate ja ajaleheartikli idee.

*

See oli katsumuste aeg, mille psühholoogiline külg seisnes suuresti inimestevaheliste soojade suhete säilimises. Need aitasid elada. Suhete laadi määrasid sageli pisasjad, mis olid nagu kunagise rahuaegse elu järeלקajadeks.

PAUL UUSMAN

Vaarandi oli tähendanud, et Enn Kippel soovis saada Marco Polo «Reisikirjade» omanikuks. Minul oli see raamat olemas, kuid ei olnud jälle «Inkvisitsiooni ajalugu», mille oli ostnud Kippel. Oleksin soovinud sedagi. Vaarandile tegi asi nalja ja ta sobitas vahetuskaupa. Vahetasimegi teosed, aga ainult vaatamiseks-lugemiseks. Leidsime, et raamatud on huvitavad, kuid mitte võrdväärised. Kumbki sai oma tagasi. Raamatute hilisemaks saatuseks oli, et mõlemad läksid sõjaoludes kaduma. Aga suhete soojus jäi . . .

Ka Vaarandiga ja Vaarandil teistega. Mina ei olnud Vaarandi ainus «hoolealune», ammugi kõige suurema tähelepanu osaline. Loomulikult olid talle lähemad need, kellega ta toimetuses vahetult koos töötas. Küllap ka tema omaaegne võitluskaaslane Harald Nael, kelle näljasurm ära viis. Ja kui August Lukin ja Enn Kippel saaksid veel rääkida, jätkuks neilgi usutavasti juttu hoopis rohkem kui minul. Nemad olid Vaarandi hoole all kuni lõpuni.

Vaarandi sõprus Enn Kippeliga polnud erandlik. Loovate inimestega leidis ta hea kontakti ja ühise keele. Minu arvates polnud põhjuseks mitte ainult ande austamine või heale toimetajale omane suhtlemis- oskus, vaid see, et Vaarandi ise on loov inimene.

Hiljem oli mul Moskvas võimalus tähele panna Vaarandi suhteid Jaan Kärneriga, Isamaasõja-aegse ehtsa patriootilise tunde- ja võitlus- luule autoriga. Kui Kärner vahel nukraid tunde läbi elas, ei olnud tal nendest ülesaamiseks paremat rohtu kui Vaarandi seltskond. Ka pärast sõda Eestis, kui Kärner haigestus ja tööst eemale jäi, käis Vaarandi teda järjekindlalt külastamas, kutsudes mõnikord mindki kaasa.

*

Tavaliselt tahab inimene avalikkuse ees ikka ja alati õige ja sirge olla. Kuigi juba vanast ajast on teada, et *errare humanum est*, kipume teisi veenma, et meil seda inimlikku nõrkust ei ole. Otsekui elaksime väljaspool dialektikaseadusi, otsekui polekski me läbi käinud vastuolu- lisi arenguetape. Küllap on siin tegemist egotsentrismist, võib-olla isegi egoismist tingitud hoiakuga. Vaarandi on suutnud end niikaugele kasvatada, et paistab eksimatuse-veendumusel põhinevast enesekind- lusest vaba olevat.

Tema raamatu «Kild killu kõrvale» lugeja kohtab memuaarikirjandu- ses harva esinevat nähtust, et autor enesekriitiliselt hindab oma tege- misi. Juba ühe brošüüri kohta, mis tal tuli koostada, kirjutas ta: «Võt- sin appi sõjaka tooni. Fraseoloogia jääb aga õõnsaks, võib kaotada veen- misjõu. Hiljem oli endalgi piinlik seda lugeda.» See pole ainus enese- kriitiline koht tema teoses. Anton Vaarandi ei muretse mitte ainult teiste pärast. Tema puhul saab enese eest hoolitsemine tavapärasele päris vastupidise sisu. Vaarandi muretseb, kas tema tööd ja tegemised ikka täiesti vastavad seatud eesmärgile. Nii nagu elus, nii seisab ka raamatus tegeva Vaarandi kõrval kriitiseeriv Vaarandi. Mõni- kord tahaks sellele kriitikust Vaarandile vastugi vaielda. Kuid mõle- maid Vaarandeid seob kõrge vastutustunne ja sügav veendumus, et kõike võib alati paremini ja täiuslikumalt teha.

PAUL UUSMAN

*
Anton Vaarandi elukäik on kulgenud keeruliselt nagu mägirada, mis teinekord lõpeb järsaku äärel. Mõnigi kord on tulnud tal endal purre ehitada või otsida teist teed keset hädaohtlikke laskumisi ja tõuse. Säärane võrdlus tuli meelde okupeeritud Norrast natside küünte vahelt pääsemise loo puhul. Aga küllap ta sobib Vaarandi mõne teisegi elusündmuse juurde.

Kergelt pole Vaarandile midagi kätte tulnud. Välja arvatud ehk karistused. Seda näib kinnitavat vanglat inspekteerima tulnud Ado Anderkopile järelehüdmise lugu. Vaarandi hüüdnud: «Minister, käige kõik kongid läbi!»

Selle asjaliku nõuande eest pandi Vaarandi üksikongi. (Ilmselt oli Anderkopile järelehüüde tegemine, pealegi veel kongimineku-soovitusega, liiga varajane.) Ja jäeti sinna terveks aastaks, kaaslaseks meri, tuvid ja üksindus.

Vaarandi räägib oma mälestuste raamatus Tuglase «Merest», mille revolutsioonilised motiivid talle meenusid. Vaarandi enda leheküljed oma tundeist ja mõtetest on teist laadi kui pateetilise «Mere» omad. Asjalikult kirja pandud, eesti memuaarikirjanduses unikaalsed read võimaldavad sissevaate üksikvangistuses olija psüühikasse, näitavad Vaarandi sihikindlat ja võiduga kroonitud võitlust keha ning vaimu ruineerimise vastu. Neil ei puudu ühiskondlik ja filosoofiline tagapõhi.

Kuni lõpuni kasutas kodanlik vabariik tsaariaegseid seadusi. Needki nägid üksikvangistuse puhul ette üldise karistusaja lühendamise. Vaarandil ei võetud maha päevagi.

*
Enne kui kultuuripõllule kündma minna, peab olema tublisti oma aeda harinud. Seda oli kolmekümne üheksa aastane Anton Vaarandi ka teinud, kui temast 1940. aastal üks eesti nõukogude ajakirjanduse rajajaid sai. Ta oli õppinud kahe ülikooli, Tartu ja Oslo seinte vahel (+ «vangla-ülikool»), töötanud pedagoogina, meremeeste ametiühinguorganisatorina, toimetajana ja omandanud poliitilise võitluse kogemusi parteitöötajana.

Vaarandi ise ütleb, et paljudest tegevusaladest on talle kõige lähedased olnud pedagoogiline tegevus. Võib-olla just seda läkski vaja ajalehtede rajamisel, mille nimekirjas on «Noorte Hää!», «Rahva Hää!» ning «Sirp ja Vasar», ja muidugi ka ajakirjas «Viisnurk» ning palju aastaid «Loomingu» toimetuses töötades. Võib-olla Vaarandi ise väidaks, et see polnud peamine... Võib-olla tõesti. Peamine oli, et leidis mitmekülgset haritud, erudeeritud ja suurte kogemustega ajakirjanik, poliitiliselt karastatud kommunist, kes võis saada just nende väljaannete rajajaks. Tähtis oli, et ta oskas väljaannetele ja nende juures tööleasuvaile noortele sulemeestele-naistele isaks olla...

Pärast mälestuste raamatu «Kild killu kõrvale» ilmumist möödunud aastal sai võimalikuks Anton Vaarandi elu ja tegevust, selle mitmekülg-
sust ja tulemusi ülevaاتlikult haarata. Tema raamat — need on killud
terviklikust elust. Neid seob pidev arengutee, mille kupitsad maha
pandi Oktoobrirevolutsiooni vahetul mõjul. Anton Vaarandi ise on
kenasti öelnud, et killule on lisandunud kild päevast päeva, aastast aas-
tasse. Nii on ta ehitanud oma elu mosaiiki. See on sündinud mõeldes ja
juureldes, kogemuste najal ennastki läbi katsudes. Mineviku sündmusi
analüüsid on ta püüdnud hinnata nende väärtust oleviku ja tuleviku
jaoks. Ning küllap selle elumosaigi terviklikkuse liitematerjaliks on
olnud Vaarandi isiksusest alatiselt õhkuv soojus.

Vaarandi elu ja tegevuse senistele kaalukatele tulemustele lisandub
veel üks uus väärtus mälestuste raamatu näol. Üksmeelselt on kriitika
asetanud selle meie memuaarteoste esiritta, märkides materjali unikaal-
sust, mitmete ajalõikude esmakordset käsitlemist ja õnnestunud väl-
jenduslaadi.

Nagu teada, tegi Vaarandi Isamaasõja kaasa tõsise võitlusega ideo-
loogiarindel. Seepärast on Nürnbergi protsessi käsitlemisel teoses olu-
line osa. Protsessil viibimisega sai Vaarandi just nagu loogiliselt lõpule
viia oma fašismivastase võitluse sõjaperioodil. Ta oli protsessil ühtlasi
ka nagu nende esindaja, kes sule ja sõnaga olid sõdinud fašismi
vastu, paljastades selle inimkonnavastaseid kuritegusid. Fašismi kurite-
gelikkus leidis dokumentaalse kinnituse ajalookohtus ja seda sümboli-
seerivat protsessi vahendas eesti lugejatele Anton Vaarandi. See töö on
seda vajalikum, et veel ei ole lõplikult jagu saadud fašismist ja selle-
sarnastest poliitilistest liikumistest.

Materjali valikul oma raamatusse on Vaarandi olnud vägagi range,
isegi kitsivõitu. Paunas peitub tal palju rohkem, kui ta sealt välja on
pakkunud. Muidugi on tema enda otsustada, kui palju ta veel pauna-
paelu lahti päästab, kuid seda loota tahaks küll. Paljuks me tunneme
näiteks kahekümnendate aastate kultuurielu seoses töölisorganisatsioo-
nide tegevusega ja poliitilise võitlusega? Vaarandi aga on selle ise kaasa
teinud ja läbi elanud. Muide, meenub tema värvikas kirjeldus esma-
kohtumisest Valter Kaaveriga («Kultuur ja Elu» 1965, nr. 12), mis
mälestuste raamatust on välja jäänud. Tallinna Filosoofilise Ühingu
asutamiskoosolekule, kuhu huvi filosoofia vastu Vaarandi oli viinud,
olid tulnud sellised üsnagi huvitavad, kuid täna vähe tuntud mehed
nagu Hugo Reiman ja Aleksander Kirikal. Vaarandi sule kaudu võik-
sime tundma õppida neid ja paljusid teisigi ajastule värvi andnud ini-
mesi, keda nüüd raamatus on kas mainitud või kes pole sinna mahtu-
nudki. Või jälle «Loomingu»-aastad, millest kriitika on öelnud, et nende
detailsem avamine võiks kujuneda pärastsõjaaegse kirjanduse isiku-
päraselt nähtud ajalooks.

Vaarandi kabinetis, just tema töölaua vastas ripub suur poliitiline maailmakaart.

See ei ole kaart sellest ajast, kui Anton Vahtmann kooli läks. Maailm on muutunud ja muutub üha edasi. Aga ta ei muutu iseenesest. Teda muudetakse. Muudetakse võideldes.

Kui nüüd seitsmekümne viieseks saanud Vaarandi kaardi ees seisab — ja seda teeb ta sageli —, on tal täielik põhjus ja õigus tunda, et tema ja temasarnased mehed on neid muudatusi mitte ainult kaasa elanud, vaid ka kaasa võidelnud ja lahti mõtestanud.

Voldemar Pinn

MOTIVATSIOON JA INIMENE

«Anna Kareninas» mõtiskleb Stepan Oblonski: miks vihastas tema muidu alati hoolitsev naine Dolly, laskis lendu karmide sõnade valingu ega tahtnud teda sellest peale enam nähagi. Oblonski arvab jõudvat ka vastuseni — reageerimiseks ta solvumisega, eitanuks süüd, kaitsenuks end, palunuks andeks või isegi ükskõikseks jäänuks, kui naine teda liiderlikkuses süüdistas, olnuks kõik korras. Süüdi oli rumal naeratus. Kas tõesti võib teatav miimiline reaktsioon tuua nii järsu pöörde käitumises? Veel enam: kas sellest võib tuleneda pööre inimsaatuses? Mis siis põhjustavad inimese tegusid ja käitumist? Inimene on inimesega suhelnud aastatuhandeid ja tema käitumises on palju šabloonset. Ometi on ammendava vastuse andmine võimatu. Koos inimese ja teda ümbritseva keskkonna keerukamaks muutumise ja järjest suurenenud ka käitumist ajendavate asjaolude hulk ning komplitseerunud nende omavaהלised seosed. Alati ei ole abi ka käituja enda igati korrektsest seletusest. Oblonski naeratus ei mahtunud Dolly harjumuspärasesse emotsionaalsesse programmi.

Võimalusest väärtustada inimest valesti, ohust näha teo esmatõuget asjaoludes ja seostes, kus seda ei ole, pole vabad ka kirjandus ja kunst. Kirjanik ei lähtu loomisprotsessis psühholoogia teoreetilistest tõdemustest teadlikult, vaid tunneb elu vahetult, ometi ei eksi suur kirjanik psühholoogia põhitõdede vastu. Nüüdisaegses kunstipsühholoogias on enesestmõistetavalt maksvusele pääsenud vaatekoht, et rööbiti loomisaktiga eksisteerib retseptiivne akt, mida on nimetatud kaasaloormiseks. Et mõista inimest ja tema tegutsemismotiive elus ja kunstis, vajab kaasaloora (kõige kõrgemal tasandil — kirjandusteoreetik, -kriitik) psühholoogilist orientatsiooni eriti. Nii psühholoogia kui ka kunst püüavad kaardistada inimese tabamatut sisemaailma, ehkki eri vahenditega (teaduse ja kunsti lähedusest on palju kirjutatud). Empiirilistest uuringutest väljuvad teooriad seavad eesmärgiks inimese käitumise seletamise, sest inimest tundmata on võimatu teda parandada. Nii teadus kui ka kunst on teinud palju, et inimest sügavamini mõista. Ja ehkki katsed inimest ära seletada sageli peidavad endas vastuoksusi ning eitavad üksteist, võimaldavad nad süüvida inimolemusse ning otsida tervikut. Arutlus inimese tegutsemis- ja käitumismotiivide üle peaks olema mõttekas juba sellegi poolest, et motiivide analüüs on üks kirjandusteosele lähenemise võimalusi ja meetodeid.

TEGUTSEMISMOTIIVIDE MÄÄRATLEMINE

Maalikunsti on peetud võimetuks inimese sisemaailma avama (Matisse): inimese füsiognoomia hetkkaardistus võib tema emotsionaalsest situatsioonist mitte ainult lahknedu, vaid sellele koguni vastandlik

VOLDEMAR PINN

olla. (Nagu öeldakse: teeb halva mängu juures hea näo.) Tähendab, käitumise ja tegutsemise põhjused ning nähtumus ei pruugi kaugeltki kokku langeda. Sageli tuletatakse nähtumusest tegutsemise motiivid. Tegelikult aga ei pruugi tegutsemis- ja käitumismotiiv sugugi olla motiivina väljaõeldu. Otse vastuoksa: motiiv võib peituda just seal ja selles, mida varjatakse miimika, žesti ja teoga. Lühidalt, motivatsioon võib olla ja enamasti ongi inimolemuse teadvustamata fenomen. Selle tabamine nõuab süvitsi minevat intuitsiooni, aga ka põhjapanevaid teadmisi psühholoogias.

MIS ON MOTIVATSIOON?

Motiivi (lad. k. *movere* — liikuma panema, lükkama) all mõistetakse tänapäeva psühholoogias emotsionaalse värvinguga seisundit, mis tuleb inimitarvetest ja kutsub esile eesmärgipärase, tarvet rahuldava tegevuse. Seega siis on motiiv tegevuse ajend, põhjus. Kui meile mõjuvad ühtaegu mitmed motiivid, kutsuvad nad esile motivatsiooni, motiividest põhjustatud tegevuse jada.

Tavaliselt seletatakse tegevuse põhjust umbes sedamoodi: varastati briljandid, tähendab, varas oli pimestatud kas briljantide ilust või taitis need kinkida armsamale. Nii allub inimese käitumine väliste (kalliskivide peibutav ilu) ja sisemiste (seksuaalset iha stimuleerivate näärmete tegevus) stiimulite toimele. Lihtsustatult avalduks see skeemis $S \rightarrow R$, milles vastav stiimul (S) kutsub esile reaktsiooni (R). Esimesel pilgul tundub, et selline motiivituletus on piisavalt arukas: seletada oma arvatava käitumisega partneri käitumist. Kuid me peame tõdema, et stiimul muutub reaktsiooniks üksnes siis, kui ta läbib eri töötluse, kui ta läbib isiksuse (*persona*) (P). $S \rightarrow P \rightarrow R$. Isiksus üldse, konkreetne isiksus seda enam, on vaadeldav musta kastina, suure küsimusena, suure tundmatuna. Me teame-näeme erinevaid sisendeid (S), teame-näeme ka väljundeid (R). Stiimul (S), kui ta läbib indiviidi (P), kutsub reeglina esile valiku ($R_1, R_2, R_3 \dots R_n$). Kujutlegem seda kas või nii: parandamaks halvenenud suhteid abikaasaga, ostab mees talle kasuka (S), naine võib oma negatiivset suhtumist varjata (R_1), konflikti veel enam teravdada (R_2), kodunt ära minna (R_3) jne. Võimalik on ka see, et pakutud stiimul pole konkreetsele indiviidile üldse stiimuliks (naine jätkab endist käitumisjoont ja ei hooli kasukast). Triviaalsele vaatamata osutab näide motivatsiooni variantsusele tegelikkuses. Reaktsioon (R) on sõltuv isiksusest ja teda ümbritsevast situatsioonist — $R = f(S \rightleftharpoons P)$.

Inimese praktiline tegevus on automatiseeritud ja stereotüüpne ainult teatud piires. Antud stiimulite süsteem, olgu sisene või väline, ei kutsu esile jäiga reageeringu vajadust. Inimese suureks eeliseks on käituda ühesuguses siseseisundis erinevalt, mis iseenesest aga muudab käitumise seletamise uskumatult raskeks. Mõjuritena tulevad arvesse sotsiaalne kogemus, intellektuaalsus, geneetilised ja anatoomilised tegurid jms. Seejuures peame püüdma mõista, mida talletab neist kogemustest liik ja mida indiviid ning millise sünteesini nad konkreetsetes indiviidis jõuavad, aga ka seda, missugustele printsiipidele allub koge-

muse valik ja avalikustamine. Avalikustatud kogemus annab meile esmased teated inimesi juhtivatest motiividest. Kõige tähtsam ja seni ka kõige parem võimalus vastava informatsiooni hankimiseks on ära kuulata, mida inimene oma teo motiiviks peab. See on ja jääb vist kauaks ajaks allikaks, kust ammutame andmed inimtegevuse motiivide kohta. Siiski peame arvesse võtma nelja segava faktori olemasolu: a) inimene valetab teadlikult, b) inimene valetab tahtmatult, c) inimene valetab kõrvalnähtudest tingitud emotsionaalse mõju tõttu, d) inimene valetab haigusliku seisundi tõttu. Niisugustel juhtudel võime tegelike motiivideni jõuda üksnes kaudkanalite kaudu.

Paljud psühholoogid väidavad, et suur hulk motiive peitub inimese alateadvuses. Teadvustamata motiivide esinemist kinnitab esimesel pilgul seletamatu pingelangus, mis järgneb niisuguse motiivi tegevusse lülitumisele ja on mõneti vastuolus teadvustatud motiivide ja neist tuleneva käitumisega. Nii võib kolleegiga juhtunud õnnetus põhjustada meeldivustunde, mis tugineb ammu unustatud, kuid antud isiku jaoks lahendamata jäänud konfliktile; haige laps paraneb alles siis, kui ta emast lahutatakse.

Neist mõneti paradoksaalseist näiteist ilmneb, mil määral meid valitsevad teadvustamata kired. Need motiivid sunnivad inimest tagant seni, kuni juhuslik asjaolu kruvib pinge alla. Võiksime öelda Spinoza sõnadega: inimesed tunnetavad oma tegevusi, aga põhjusi, mis tegevusi määravad, sageli mitte.

Teadvustamata või vähe teadvustatud motiivide olemasolu poolt räägib ka L. Festingeri formuleeritud kognitiivse dissonantsi teooria (1957). L. Festinger väidab, et inimese psüühilise elu peamiseks püüdluseks on käitumissüsteem, kus valitseb teadmiste, vaadete ja reageeringute kooskõla; kooskõla selle vahel, mida inimene teab, mida usub ja mida teeb. Kooskõla puudumine nende elementide vahel (ja kui sageli seda esineb!) tekitab tunnetatava ebakõla seisundi, mida Festinger nimetab kognitiivseks dissonantsiks. Inimene on sunnitud tegutsema, et ületada dissonants ja jõuda seisundisse, mida F. Newcomb määratleb «suhtlemise sümmeetriliseks». L. Festingeri järgi on konflikt-situatsiooni võimalik ületada ainult kas ebakõla tekitanud nähtust lihtsalt eitades või antud olukorra jaoks tähtsaid seisukohti muutes. Eitamine annab isiksusele võimaluse oma mina tasakaalustamiseks siiski ainult teatud tasemeni ja teatud olukorras. Pole ju saladus, et paljud meie teadmised ja uskumused lähevad valitsevate nõudmiste, seisukohtade ja arvamustega vastuollu sel määral, et motiividele vastav käitumine on võimatu. Nii tulebki inimese käsutusse teine vahend oma mina tasakaalustamiseks — võime muuta seisukohti. Selle muutuse mehhanismi, sisu ja olemuse mõistmine on suure sotsiaalse väärtusega. See annab võtme tabamaks, kuidas muutub (kuidas muuta) inimesele vastuvõetavaks teine inimene, kunstiteos (-vool, stiil), ühiskond. Arvukad katsed kinnitavad seaduspärasust: kui isik on sunnitud väljendama senisest erinevat arvamust, muutub ka arvamus ise. See seaduspärasus loomulikult ei välista erandeid.

Olemasolevast erinevat seisukohta võtma sunnivad inimest mitmesugused stimulaatorid — tasu, ühiskondlik positsioon, autoriteediks pee-

tav isik, karistus, ähvardus jms. Sellistel kordadel inimene mõistab, et ta käitub motiivist erinevalt, aga ta ei taipa, et muutub ka tema edasise käitumise põhjalus (hoiak, seisukoht, motiiv). Näiteks üks katsetest. Õpilased pidid vastama ankeedile, kus küsiti, kas neile meeldib suvevaheaja ärajätmine või selle lühendamine. Ilmnes, et õpilased täielikult eitasid mõlemat võimalust. Nädal hiljem pidid aga õpilased kirjutama kirjandi lühema koolivaheaja või selle ärajätmise kasuks. Igapähele, kes kirjutas koolivaheaja lühendamist pooldava kirjandi, anti vastavalt kirjandi headusele auhind. Need, kes kirjutasid kirjandi pikema koolivaheaja kasuks, auhinda ei saanud. Kui pärast kirjandite kätteandmist uuesti korraldati ankeetküsitlus, ilmnes, et õpilased olid hakanud eelistama lühemat koolivaheaega. Mis siis oli juhtunud? Et välistada survena mõjuvat dissonantsi, hakati intensiivselt fakte otsima. Pooldavad faktid lülitati teadvusse, negatiivsed kui kõlbmatud ja segavad unustati, heideti välja. Nii toimubki motiivide ülekannet.

Kui valik välistatakse survega, dissonantseid seisundeid ei teki. Surve realiseerib igasuguse soovitud käitumise. See on asjaolu, millega saab psühholoogiliselt põhjendada fašistide terrorit, aga ka seda, miks kõige tavalisemad reasõdurid Tšiili sõjaväehunta valitsemise all metsikusi sooritavad.

Festinger viis sõjaväes läbi ulatusliku eksperimendi. Väeosa ülem tegi nooremkomandöridele korralduse, et iga nende allüksuse sõdur sööks ära kahjutu, kuid vastiku ligase molluski. Kes korralduse täitmata jätvat, antavat tribunali alla. Käsu täitmisest tuli raporteerida samal päeval, kusjuures hoiatati, et täitmist kontrollitakse. Seda tehtigi filmikaamera ja helisalvestusseadmete vahendusel. Täheldati kolme erinevat käitumismotiivi. Ühed ohvitserid, tulnud sõdurite juurde, surusid pea käte vahele ja teatasid, et olukord sõjaväes on püsti hull: peab hakkama limuskeid sööma. Vastuhakkajaid ähvardavat vangla. Sõdurid, ära kuulanud oma komandöri jutu, ütlesid, et ärge ahastagu, on tehtud hullematki, nad saavad ka molluskid söödud. Limuskid kugistati kuidagi alla. Mõned oksendasid. Õhtuks võisid komandörid ette kanda käsu täitmisest.

Teised nooremkomandörid kogusid sõdurid kokku ja teatasid: «On tulnud käsk süüa molluskeid. Vaatame, et meie jagu ei jää viimaseks!» Molluskeid söödi vaikselt nohinaga ja komandörid kandsid käsu täitmisest ette.

Kolmanda käitumisjoone valinud komandörid rivistasid sõdurid üles. Rõpu sõimu saatel tuletasid nad meelele meelde kõik varasemad üleastumised, väites, et distsiplineerimatus ja lohakuse eest on neid veel vähe karistatud. Järgnes uus sõimulaviin. Siis: «John, kolm sammu ette — marss! Sööd ära selle molluski!» Need komandörid kandsid ülesande täitmisest ette kõige kiiremini.

Tekib küsimus, kes millele erineva käitumisjoone valikul apelleerisid. Esimesed ilmselt kaastundele enda suhtes, teised «meie»-tundele, aga kolmandad läksid välja sõduri mina-kontseptsiooni hävitamisele... ning jõudsid eesmärgile kõige kiiremini. Eksperiment jätkus. Järgmisel päeval tuli väeosa inspekteerima kindralivormis Festinger. Ta küsitles sõdureid nende meeleolu, teenistuse jms. üle. Esimese käitumisjoone

valinud komandöride alluvad vastasid, et üldiselt pole viga, aga viimasel ajal tehakse sigadusi: sunnitakse neid molluskeid sööma, nagu midagi kõlblikku enam poleks. Teise käitumisjoone valinud komandöride rühmades ei kaevatud millegi üle, aga märgiti, et sigadusi siiski teha ei tohiks. Mida nad selle all mõtlesid ja mida täpselt tehakse, seda ei öeldud. Kolmandate komandöride rühmas ei kurdetud millegi üle. Kõik öeldi hea olevat, kaasa arvatud toitlustamine; küsimusele, kuidas molluskid maitsesid, tuli kiitev vastus — molluskid olid head, neid võiks veel anda.

Kui inimese tegevust põhjustab situatsioon, kus valikuvõimalus puudub, kaob enesesüüdistuseks igasugune alus. Seega peab dissonants kuuluma inimese olemusse. Kui kaob võime ja vajadus kahelda, vaadelda ja näha maailma ja iseennast kõigis tegevustes nii eitavalt kui ka jaatavalt, kui inimene ennast ja keskkonda üksnes jaatab või eitab, kaob ta kui arenemisvõimeline olend, ühiskondlike suhete subjekt. Meie ees on olend, kelle välises heatahtlikkuses, sõbralikkuses ja rahus peitub alge kõige negatiivsemaks kõiges ja kõige vastu.

Kokkuvõtvalt Festingeri teooriast: tegevuse determinandiks võib olla asjaolu, mis üldsegi ei teadvustu tegijas.

Teadvustatud ja teadvustamata motiivi erinevust selgitab K. Obuchowski inimese ja auto suhete varal. Motiivi kui teadvuse eesmärgistatud sekkumist võib võrrelda autojuhiga, kes valib kiiruse, et auto liiguks vajalikus sihis. Teadvustamata motiiviks oleks segu süütamine, auto kolvi ja rataste töö, mille tulemusena auto teatud viisil liigub teatud suunas. J. P. Guilford peab motiiviks mis tahes kindlat sisemist faktorit, seisundit, mis viib aktiivsuse tekkimisele ja püsimisele. E. R. Hilgard määratleb motiivi organismi seisundina, millel on mõju tema valmisolekule või tegevuse kestmisele. «Motivatsioon,» ütleb ta, «on üldine termin, mis tähistab vajaduste rahuldamisele ja eesmärgi saavutamisele suunatud käitumist.» Sellise interpretatsiooni järgi võib motiiviks olla viha vaenlase vastu, teatud protsent alkoholi veres, valikuta situatsioon, absurdi olukord — faktorid, mis viivad tegevuseni. Inimest haarava ja teda tegutsema sundiva jõu olemasolu suures osas lülitab välja võimaluse määratleda motiivi isiku sõnalise formuleeringu alusel. Sealjuures tuleb muidugi arvestada, et sõnadki võivad petta.

Ei ole kerge orienteeruda motiivide hierarhias ning leida konkreetsele isiksusele, konkreetsele teole vastav motiiv. Sisuliselt puutume kokku kolme probleemiga:

1) millised on inimest haaravad motiivid ning milline on nende rahuldatus-mitterahuldatus toime isiksusele;

2) milline on motiivide hierarhiline järjestus;

3) millised motiivid on konkreetsetes situatsioonides kõige tõenäolisemad.

KAHEST SUUREST PÕHJUSTE KOMPLEKSIST

Kui suudaksime koostada inimesi hällist hauani saatvate motiivide loetelu, aitaks see suuresti mõista kaasinimest. Kuid motiive on palju, isegi nii palju, et eri rahvastel on välja kujunenud oma motiivide sõnaslikud.

Meie tegevust kannab alati kaks suurt põhjuste kompleksi: a) kaasündinud, kehaliste vajadustega seostuv (nälg, janu, soomotiiv, omandamismotiiv, äärmuslike temperatuuride, lämbumise, traumade vältimise motiiv jms.) ja b) omandatuga, õpituga, liigikaaslastega seostuv (inimese püüd säilitada kindel staatus, mõista ja juhtida teisi, olla ise juhitud jms.). Viimased uurimised näitavad, et kehaliste vajadustega seostuvatest motiividest on olulisemad toit, jook, temperatuur ja vastassugupool. Piisab ühe rahuldumata jätmisest, kui vaadeldav populatsioon muutub rahutuks, ärevaks, hakkab energiliselt väljapääsu otsima. Grupp vabatahtlikke, kes 24 nädalaks allutati näljadiesidile (said vajalikest kaloritest poole), kaotasid kehakaalu ja jõus ning nendega toimusid mitmed psüühilised muudatused. Katsealused lugesid, kõnelesid ja mõtlesid ainult toidust, huumorimeel ja huvi vastassugupoole vastu kadusid.

Toitumise, joogi ja temperatuuriga seostuvaid motiive nimetatakse homeostaatilisteks ning nende rahuldumata jätmine lõpeb inimese surmaga. Soomotiiv pole homeostaatiline. Rõhutades, et suguintinkti rahuldumata jätmine ei lõpe surmaga, unustatakse tihti, et soomotiivil lasub vastutus liigi säilitamise eest. Et seda erakordset ülesannet täita, on tark loodus kindlustanud kõige püsivama garantii — erakordsed positiivsed tundmused nende rahuldatusel korral. Positiivsete emotsioonide saamine tekitab võimaluse, et suguintinkti rahuldamine eraldub põhieesmärgist ja muutub omaette eesmärgiks (tänapäeval on emotsionaalse elamuste osakaal vähenenud). Et kindlustada soomotiivi sotsiaalselt eesmärgipärane rahuldamine, on selle eesmärgiväline rahuldamine ümbritsetud moraalse hukkamõistu ja sotsiaalse kontrolli hierarhilise ehitusega. Kahjuks muutub aga võitlus taunitava vastu sageli võitluseks suguintinktiga üldse. Seksuaalprobleemidega ühenduses on inimeste käitumises palju tabulist ja eelarvamuslikku. Sageli saab hukkamõistu osaliseks seksist rääkimine, alasti keha, avalikus kohas suudlemine, iha väljendav pilk, vastav kirjandus j.m. Traditsioonipäraselt peetakse tarvilikuks seksuaalsfääri vaikimisega ümbritseda.

Suguintinkti küllaltki määravat osa (rahuldatusel — mitterahuldatusel on suur mõju inimese psüühikale) näitavad psühhiaatrite arvukad tähelepanekud. Armukadeduses, kartuses kaotada seksuaalse suhtlemise võimalus võetakse endalt elu, armastuse tõukel saadetakse korda usumatuid tegusid (Caldwelli reis purjepaadil Ameerikast Austraaliasse). See kõik sunnib järeldama, et soomotiiv pole ainult liigikaaslaste paljudumise mehhanismi vedru, vaid midagi enam, midagi seesugust, mis teeb suhted kindlamaks ja tagab sügava teineteisemõistmise mehe ja naise vahel. Et täita põhiülesanne — liigi säilitamine —, tuleks seksuaalreaktsiooniga liita kogu organismi eesmärgipärane valmisolek nii nendeks reaktsioonideks kui ka vastutuseks tagajärgede eest. Siit saab selgeks, miks suguintinkt sageli kategoorilise imperatiivina valitseb inimesi ning determineerib paljusid erilaadseid tegevusi. Kui sugulised suhted on tasakaalus, kui vaheaaju hüpotaalamuses seksuaalreaktsiooni kandvad keskused on erutuses, valitseb inimeses virgeseisund. Inimene on võimeline looma kontakte, olema hell, tundeline, ta on kaasinimesele vastuvõetav. Sõltuvalt erutuse normaalsest füsioloogilisest tasandist kindlustavad hormonaalsed protsessid indiviidi normaalse eksisteeri-

mise (hüpopüüus toodab kasvuhormoone jne.). See mõju ulatub vaimsete protsessideni. Kirjandusteose tegelaste mõistmiseks on nende sooliste suhete analüüs vägagi tähtis.

Ehkki suguintinkti rahuldamine inimesel ja loomal teenib üht ja sedasama lõppeesmärki, on inimese ja looma seksuaalses käitumises palju erinevat. Kõrgemate loomade, eriti inimese (just emaspoole) käitumises suureneb tunduvalt õppimise osatähtsus.

H. T. Harlow' katse — ahvid kasvatati üles riidest ja traadist valmistatud kunstliku ema juures — selgitas, et selliselt üleskasvanud ahvid olid täiskasvanuina seksuaalselt saamatud, ehkki nende hormoonidega oli kõik korras. Seksuaalsete harjumuste omandamine ja õppimine algab varases lapsepõlves. John L. Fuller märgib, et mõningad juba lapsepõlves omandatud kogemused on olulised normaalseks psühho-seksuaalseks arenguks. Tsiiviliseeritud ühiskonda ülekantult tähendab see vanematevahelist armastust kui eeskuju, aga ka seda, et vanemad, kool, kirjandus ja muud institutsioonid pakuksid normaalseks seksuaal-eluks vajaminevaid teadmisi.

Edasi vaatleme motiive, mida paljud psühholoogid peavad kaasasündinuteks. Need on uudishimu, käeline ja kehaline tegevus ning poolehoidu vajadus. Asjatult kiputakse neid alahindama kui tegevuse ajendit või põhjust ja otsima «tõelisi» determinante. Et aga just need motiivid võivad elava olendi tõugata tegevusse, näitavad arvukad katsed. Rotte on võimalik õpetada kangile vajutama, toetudes ainult uudishimu rahuldamisele. Ühtede või teiste olendite juures hakkab uudishimu domineerima, muutudes tegevust suunavaks faktoriks, hoolimata keskkonna negatiivsetest määrangutest. Sellisel uudishimul, nagu näitavad arvukad katsed, on suur tähtsus kogu populatsiooni edaspidisele tegevusele.

Hiirtele loodi igati normaalsed tingimused: toit, jook, sobiv temperatuur, pooled hiirtest kuulusid vastassugupoolde. Ühel päeval toodi katseruumi helkiv ese. Uudishimust haaratud hiired jooksid sellega tutvuma ning said kokkupuutest elektrilöögi. Enamik tõmbus tagasi, välja arvatud 2—3 kõhna isast, kelle uudishimu ei suutnud tasalülitada ka elektrilöök. Valust hoolimata püüdsid nad tundmatut tundma õppida. Need hiired märgistati. Seejärel tingimusi muudeti. Üks neljast tingimusest (toit, jook, temperatuur, vastassugupool) viidi alanormatiivseks, mille tagajärjel populatsioon seisis hävingu äärel. Katseruumi äärde jäeti mustav ava, mis oli elektriliselt laetud ja mille taga asus «teadmatu». Kogu populatsioon oli häireseisundis, teiste hulgas seni juhtpositsioonil olnud paksud isased. Peagi aga ületasid märgistatud isased elektrilise tõkke ja leidsid, et selle taga on eluks täiesti normaalsed tingimused. Nad tulid tagasi, hiired kogunesid nende ümber ja voorisid üle elektrilise tõkke teise ruumi. Kui märgistatud kõhnad «ninatargad» hävitada, populatsioon hukkub.

Tegutsemist motiveerivateks asjaoludeks võivad olla ka käeline ja kehaline tegevus. K. Hilli katsed näitavad, et tegevusetu olnud loomal kulub märksa rohkem aega oma liikumistarbe rahuldamiseks. Nii võib inimese tegevusi motiveeriv alge esineda ka väljaspool füsioloogilisi ja sensoorseid stiimuleid. Juba teatud pidurdus, kammitsev situatsioon

sünnitab iseeneslikult tegevuse. Psühholoogid väidavad, et motiveeriva tegurina esineb ka vajadus leida poolehoidu ja olla kontaktis oma liigikaaslastega. Paljudki elava organismi saavutustest, ka täiuslik adapteerumine, on võimalikud ainult siis, kui liigikaaslased teda toetavad ja poolehoidu avaldavad.

*

Kui alamate loomade käitumine on enamasti seletatav füsioloogiliste motiividega, siis inimese käitumise avamiseks sellest ei piisa. Inimest suunavad peale madalamate motiivide ka kõrgemad (mõnikord psühholoogilisteks või sotsiaalseteks nimetatud), mis omandatakse spetsiifilise kogemuse tulemusena ja väljendatakse õpitud käitumise kaudu. Käitumise põhjendamiseks piisavalt head klassifikatsiooni siiani ei ole. Psühholoogilised motiivid on erinevad ka eri rahvastel, ühiskondadel ja üksikisikutel. Igal inimesel on oma motiivide maailm, kusjuures üks ja seesama motiiv võib sünnitada eri tegevusi ja eri motiivid ajendada ühesugust käitumist. Kirjanik võib kirjutada raamatu seepärast, et ta ei saa teisiti, kui peab end avaldama, aga ka seepärast, et ta soovib võita sotsiaalset tunnustust. Samas on küllalt võimalusi sotsiaalsete motiivide maskeerimiseks: kritiseerimise põhjuseks võib olla motiiv parandada tekkinud olukorda, aga ka oma positsiooni, saada endale kritiseeritava koht. Hoolimata sotsiaalsete motiivide klassifitseerimise raskustest, on seda püütud siiski teha. H. Murray on psühholoogilised motiivid jaganud 28-ks, V. I. Thomas 4-ks. F. Sanfordi jaotus sisaldab 10 psühholoogilist motiivi: omandamise, staatuse, julgeoleku, autonoomia, poolehoidu saavutamise, sõltumatuse, agressiooni, võimu ja hoolitsuse motiiv. Sanford väidab, et eri ühiskondades ja eri inimestel jaotuvad need motiivid erinevalt: on ühiskondi ja inimesi, kelle juures prevaleerivad hoolitsusega seotud motiivid, aga ka neid, kelle tegevust juhivad võimu ja agressiivsuse motiiv.

Viimase aja motiiviuuringud viitavad ikka selgemalt motiivide polaarsusele. Kõigi mängureeglite arvestamine ei tekita küll konflikte, kuid viib vastandtendentsi — uuenemise — hävitamisele. Kui soovime säilitada reegleid, peame ründama uut. Agressiivsuse motiiv sünnib polaarseil tasapindadel suhtlemisel.

Staatuse motiiv kujutab endast mingis mõttes kõigi sotsiaalsete motiivide sünteesi: selles peegeldub omandamise, julgeoleku, sõltumatuse, võimu, enda ja teiste eest hoolitsemise momente. See motiiv sünnib inimest otsima positsiooni, mis oleks võrdne teiste tema grupi liikmete staatusega (tal — nagu teistelgi — on korralik korter, tume mööbel, meeldivaks tunnistatud abikaasa) või sellest parem (kui teistel on sõiduautod «Žiguli», siis temal on «Žiguli-Lux»; kui teiste teoseid avaldatakse kodumaal, siis tema omi ka välismaal).

Staatuse motiiv avaldub ka lindudel ja loomadel. T. Schjelderup-Ebbe katsetest selgub, et kanade hulgas võib välja arendada nn. nokkimisrea. Rea ühes otsas on kana, kes nokib igauht, kuid teda ei julge keegi nokkida, rea teises otsas aga kana, keda nokivad kõik ülejäänud ja kes ise kedagi ei noki.

Staatuse motiiv tõukab isikut olema kas avaliku või varjatud grupi liider. Samas, inimeses on jõude, mis sunnivad teda alluvuses olema. Tegelikult ongi grupis üks, heal juhul kaks liidri mainega isikut, teised on alluvad. Grupi alluv liige saab rahuldust sellest, et väärrib liidri heakskiitu. Kui allumine muutub vastumeelseks, tekib soov oma staatust muuta. Uurimised näitavad, et võidetud staatuse säilitamine on enamikule inimestest ülimalt tähtis ja inimene mobiliseerib selleks kõik vahendid. Ebakindel staatus mõjutab indiviidi psüühikat. Tuletame meelde Valgani G. Nikolajeva romaani «Võitlus teel» viimasest osast, kus tema seisund direktorina järk-järgult lööb vankuma. Endise enesekindla Valgani asemel on meie ees otsustusvõimetu inimene. Ebakindla staatusega käivad kaasas oma võimete alahindamine, alaväärsustunne, ebakindlus — rahulolematuse iseendaga, mis motiveerib isiksuse uusi väljaastumisi, agressiooni või taganemist. Kindla staatusega isik tunneb end oma võimete tipul ja usub olukorra püsimisse, ta usaldab ja hindab end, lootes sama ka teistelt.

R. Hilgard märgib kokkuvõtvalt: «Kui füsioloogilised motiivid koondada ühise nimetaja alla, võime väita, et kõik nad on rakendatud indiviidi ellujäämise teenistusse. Kui sotsiaalsed motiivid koondada ühise nimetaja alla, siis võib öelda, et kõik nad teenivad kindla staatuse säilitamise eesmärki.»

MILLINE MOTIIV MEID HAARAB?

Inimest võivad haarata väga paljud ja väga erinevad motiivid. Selle kohta, milline motiiv sellest hierarhiast vallutab konkreetse inimese konkreetset juhul, millistele soovidele inimene vastu panna ei suuda, on esitatud mitmeid hüpoteetilise väärtusega seisukohti, pakutud mitmeid motiivide pingeridasid. A. H. Harlow' klassifikatsioon on järgmine:

- 1) füsioloogilised motiivid (nälg, janu);
- 2) julgeolekuga seotud motiivid (vajadus olla vaba hädaohust ja ähvardustest, liituda sellega, mis tuttav ja kindel);
- 3) armastuse ja poolehoiu motiivid (vajadus olla vastuvõetav, kuuluda teiste hulka, suhelda liigikaaslastega);
- 4) hinnangu motiivid (edasijõudmise, staatuse, prestiiži vajadused);
- 5) eneseteostuse motiivid (vajadus realiseerida oma võimalused, saada selleks, kelleks ollakse võimeline);
- 6) tunnetuslikud motiivid (vajadus teada ja mõista);
- 7) esteetilised motiivid (vajadus sümmeetria, korra, süsteemi ja struktuuri järele).

On loomulik, et motiivide pingerida on naistel ja meestel mõneti erinev. A. L. Edwards leidis, et meestel on tugevamad autonoomia, domineerimise ja agressiooni motiivid, naistel aga poolehoiu, aupaklikkuse ja hoolitsusega seotud motiivid. USA teadlased D. Lindsley ja F. Solberg lähtusid oletusest, et meestel prevaleerivad agressiivsuse, saavutamise ja seksuaalsuse; naistel eneseimetluse (nartsissismi), häbelikkuse

ja hoolitsusega seotud motiivid. Uurimise käigus aga selgus, et mitmed oletused ei vastanud tõeale. Nii oli meestel eneseimetlusel ja naistel saavutamismotiivil eeldatust hoopis tähtsam koht.

Leningradi teadlaste J. Kuljutkini ja G. Suhhobskaja uurimuste järgi sõltub otsus, millisele motiivile järgneda, indiviidi väärtusorientatsioonist, võimetest, aga ka informeeritusest ja energeetilisest laetusest, mõttelise tegevuse struktuurist ja motiivi emotsionaalsest hindamisest. Strateegia, mis määrab tegutsemise, sünnib kahe teineteist mõjutava determinandi sünteesist. Otsust mõjustab kõigepealt motiivi tähtsus, see, milline on motiivi väärtus, valents, kasulikkus, teisalt lähtub otsus tõenäosusest saavutada motiveeriv eesmärk. Nende kahe fenomeni keerukaist, sageli kümneid kõrvalkomponente haaravaist suhetest sünnib motiivi omaksvõtt ja selle nimel püsiv, vähepüsiv või pindmine tegutsemine. Eksperimentaalselt on kindlaks tehtud, et objektiivselt vähe tõenäolist ülehinnatakse, tegelikult saavutatava tõenäosust aga alahinnatakse.

Kui isik asub hindama motiveerivat tegurit (auhind, korterisisustus, mugav puhkamisvõimalus), võtab ta prognoosiva arutluse tulemusel omaks kindluse või kindlusetuse hoiaku. See kindlus või kindlusetus avaldub hinnanguna, seistes meie ees kui edu või ebaedu tõenäosus. Kui inimene saab sellises olukorras tegutseda automaatselt, siis läheneb ülesande raskus nullile ja me võime rääkida probleemitusest. Probleemi puhul valmisvariant puudub ja ülesande lahendamine on võimalik ainult subjektiivse hinnangu alusel. Probleemi vastuvõtmise sõltuvust selle lahendamise tõenäosusest ja oodatava resultaadi tähtsusest väljendab T. Tomaševski pakutud valem $O=f(V \times P)$, kus O — otsustus, mis viib tegevuseni, V — eesmärgi väärtus, P — selle saavutamise tõenäosus. Valemist võime järeldada, et ühe faktori lähenemine nullile viib motiivi tagasilükkamisele. Ülalõeldu ei välista seda, et esineb tegutsemist üksnes väärtuse ajendil. Reeglipäraselt tegutseb selliselt laps kuni neljanda eluaastani, aga on ka täiskasvanuid, keda peibutab üksnes väärtus (kõrge koht, kuulus nimi, illusoorseid väärtused), ja nad tegutsevad energiliselt, aktiivselt. Grafomaan kirjutab, paberikorvid saavad täis mustandeid, toimetusi pidi ringlevad käsikirjad, toimetajad sajatavad, saadavad käsikirju edasi-tagasi. Tegutsemine üksnes väärtuse toimele on sotsiaalse patoloogia üks liike.

Tegutsema asudes peab inimene silmas edu tõenäosust (P_E) kui ka ebaedu tõenäosust (P_m), nii edu tähtsust (V_e) kui ka ebaedu tähtsust (V_m). Edu tõenäosuse ja tähtsuse tõustes intensiivistub tegutsemistung, tegevuse vältimine sünnib ebaedu tõenäosusest ja tähtsusest, kusjuures see tendents on seda intensiivsem, mida suurem on ebaedu tõenäosus ja tähtsus isikule. Nii võtame positiivse, tegevusse viiva otsustuse vastu, kui edu tõenäosuse korrutis edu tähtsusega on suurem kui ebaedu tõenäosuse ja ebaedu tähtsuse korrutis $P_e \times V_e > P_m \times V_m$. Kui see nii pole, siis langetab inimene eitava otsuse ja otsib uusi, temale sobivaid väärtusi, mille nimel alustada tegevust. Sealjuures võib eduks olla nii eseme saamine kui ka soovitatav seisund, teadmine jm. Ebaeduks võib olla energia, materiaalse väärtuse, prestiiži jm. kaotus. Valem ei allu kvantitatiivsele mõõtmisele, vaid väljendab subjektiivse tõenäosuse määra.

Suhtelist hindamist saab üles ehitada ju ainult muutuvatele subjektiivsetele skaaladele. See valem fikseerib üksikute tegevust motiveerivate elementide suhete tüübi, faktorite struktuuri inimeste poolt otsustuste vastuvõtmisel.

*

Inimolevus on keerukas. Kõik variandid on võimalikud, kuid üksnes siis, kui eelnevad neid kindlustavad sündmused. Kirjandusteose lugeja peab neid tunnetama otseselt või vahendatult, aimusena. Ja siingi kõlbaks näiteks Dolly käitumine Oblonski suhtes. Dolly valis käitumisviisi, mille puhul edu oli ebaedust tõenäolisem.

Erna Siirak

MARIE UNDERI VARASEST ISIKULOOST

1

Kui Marie Underilt tema 70. sünnipäeva eelõhtul küsiti, missugused kunstinähtused on talle meeldejäädvalt mõju avaldanud ja mis on «vapustanud tema elusüdamikku», siis mainis luuletaja oma kiindumust gooti katedraalidesse ja gooti stiili ning lisas hiljem ühes erakirjas, et Wilhelm Worringeri «Formprobleme der Gotik» on olnud üks ta meelisraamatuid. Edasi märkis ta, et eriti kütkestanud teda Beethoveni 9. sümfoonia, mida ta kunagi oli kuulnud Berliini Filharmoonia esituses, samuti Mary Wigmani tants ja mitmed teatrietendused, isegi kui need esitati temale tundmatus keeles, nagu Varssavis, Budapestis ja Prahast. Ka osutas luuletaja saksa klassikalise kirjanduse mõjukusele oma varases lugemuses.

Agaloele lõpul rõhutas Marie Under, et kõik need muljed on olnud meeldejäädvad, kuid vapustanud tema elusüdamikku on ikkagi elu ise ja sellega kaasnenud kannatused. Ühemõtteliselt avaldas ta oma eitava seisukoha estetikliku, elu võõrastava kunsti suhtes, osutades Villiers de l'Isle Adami (tegelikult vist küll ironilise alltekstiga) mõttekäigule: kas maksab loojal endal elamisega vaeva näha? Seda võivad tema eest teha ta teenrid. Need pihtimuslikud mõlgutused (1953), avalikkuse-pelgliku Marie Underi puhul haruldased, näitavad usaldatavalt kätte tema isiksuse põhijoone.

Selles ühenduses meenub ka Marie Underi vastus «Loomingu» ringküsitlelusele 1930. aastal: millised raamatud (lubatud oli neli) võtaks kirjanik kaasa, kui tuleks minna üksikule saarele. Esialgu ei ühtki, arvas Marie Under. Ta loeks seal ainult Loodust. Niisiis jälle tegelikkuse primaarsete vormide eelistus sekundaarsetele. On kuidagi iseloomulik, et samas ringküsitleluses ütles end literatuuriist lahti ka teine elu-nägija — A. H. Tammsaare. Mõlemad aga avaldasid soovi midagi ise luua.

Kuulutanud elu oma loomingu peamiseks tõukejõuks ja elamuste allikaks, on Marie Under ühtlasi mõista andnud, kui määrav on olnud eluline kontekst ka tema luuletajaisiksuse kujunemisloos. Ühtlasi kerkib siin komplitseeritud põlisprobleem kirjanduse uurijale: kirjaniku loominguloo ja tema isikuloo vahekord, loojaisiksuse ja reaalse inimese suhe, mis tegelikult on mitmesuguste uurimisuundade üks alusprobleeme. Ilmudes alustab teos iseseisvat, juba oma saatusega elu, kus kaasa mängivad mitmesugused taustad ja lugejast olenevad faktorid. Ometi kannab teose kui kunstilise ehituse iga struktuurinähtus avalikult või varjatumalt looja isiksuse pitsereid. Seejuures pole autori individuaalsus suletud, staatiline süsteem, vaid niisama dünaamiline kui kirjanduslik epohh, milles ja millega koos ta areneb (J. Tõnjanov).

Kirjaniku *persona poetica*, nagu see ta loomingus avaldub, pole õhust tulnud nähtus. Selle taga seisab reaalne inimene oma aja, sotsiaalsete suhete, elukogemustega ja eluhoiakuga. Loojaisiksus on kirjaniku reaalse isikuga seotud kee-

ERNA SIIRAK

1550

rukas loomingupsühholoogilises dialektikas, ühevõrra lihtsustav oleks neid samastada või teineteisest lahti rebida. Komplitseeritud psüühiliste protsesside tulemusena võib loomingus esineda kirjaniku kui isiku täiend-mina või koguni vastand-mina, kuid seoseid see ei annulleeri. Naturaalne emotsioon, elamus teeb kunstiks töötlemisel esteetikaseaduste sunnil läbi keerulise transformatsiooni. Bioloogilise meetodi üldtuntud küündimatus kunstinähtuste käsitlemisel ei seisne mitte autori isikuloo silmaspidamises, vaid selle otsejoonelises ühendamises kunstifaktiga, loominguulise fantaasia ja kujundilise mõtlemise omapära ignoreerimises.

Vaestestav aga on ka teine äärmus, kus kirjandusteos kistakse lahti ühiskondlikest ning isikuloolistest taustseostest ja kujutletakse loojaisiksust mingi immanentse jõuna. Kirjaniku elukogemused ja lugemus, ta vaimsed kaasused, temperamento, iseloom või elukäsitlus jätvavad jälgi loomingulisse töösse ja mõjutavad selle tulemust — teost. Kirjaniku isikut puudutavad suured ajaloosündmused, ühiskondlikud olusuhed. Sünnipärase eelsoodumuse, talendi areng ja loominguline realiseerumine pole mõeldav õhutühjas ruumis. Isikulugu võib kaasa rääkida kirjaniku-individuaalsuse kujunemises ja loomingus otsesemalt, pealesundivamalt või kaudsemalt. Juhan Smuuli loomingu interpretatsioon jääks mitmeti vaesemaks, kui lülitaksime välja isikuloo, tema taustseosed Muhuga ja Suure Isamaasõjaga. Muidugi võime Smuuli proosa ja värsid lasta läbi matemaatiliste analüüside filtri ja saada vastuseid, kuidas nad on tehtud, kuid kirjaniku loomingu vaimse sisu ammendamiseks on vaja ka teisi lähenemisaspekte. Kirjaniku-individuaalsuse mõiste analüüsis on M. Hraptšenko rõhutanud, et kirjaniku isiksuse ja ka selle taga oleva isikuloo probleemid on esile kerkinud just realistlikus kirjanduses. Normeeritud poeetikaga klassitsismis on nende tähendus hoopis väiksem.

Mitte ainult suured, elu põhjani üleskündvad sündmused, vaid ka päris igapäevased, kirjaniku ammu-ununenud kogemused, teadvuse taga salvestunud kunagised muljed võivad kummalistes seostes ning aastate tagant loomingus oma rolli mängida, aktualiseeruda, esteetilisteks väärtusteks muunduda. Tuntud on kirjaniku lapsepõlve-elamuste hilisem loominguline tähendus. J. Smuul on kõneldud nendest sisemistest varudest, mis juba lapsepõlvest peale kogunesid hilisemate teoste jaoks. Ka A. H. Tammsaare ei valinud «Tõe ja õiguse» esimesel ilmaletulekul juhuslikult motoks just Baudelaire'i teksti. Loomingupsühholoogiline protsess ja selle lõppresultaat — teos — on mõisted eri tasandilt, kuid siiski ühendavad loomingulist saamist tulemusega juba paljud tunnusjooned.

Püüd filtreerida puhtkirjanduslikku, puhtpoeetilist, isoleerida seda kõigest nn. kirjandusvälisest, isiku- ja ühiskonnaseostest, tähelepanu keskendumine teosele, tekstilähedusele ning keelelähedusele, mis iseloomustab mitmeid moodsaid uurimissuundi — kõik see on mõistetav reaktsioon varasema, eriti biograafilise uurimissuuna ühekülgse vastu. Kuid äärmuslikkus ja absolutiseerimine on ka siin tihti viinud kirjanduse piiratud mõistmiseni. Paradoks seisneb selles, et kirjanduslik *resp.* poeetiline, isoleerituna elulistest seostest, taustadest, haihtub ka ise. Veenvamaid tulemusi ilmneb komplekses, mitmeaspektilises uurimismenetluses, kus kirjandusteose poeetiline olemine ja selle tähendus avatakse mitmesugustes taustseostes. Aino Kalda varast loomingut käsitlevas uurimuses on Kai Laitinen («Aino Kallas 1897—1921», Helsingi, 1973) loomingu mõistmise huvides arvestanud ühiskonna- ja isikuloolisi taustseoseid ning saavutanud sellega aine esituses silmapaistva reljeefsuse. Muidugi on ka siin oma osa Aino Kaldal endal, kes oma isikuloo on päevikutes esitanud. Mitte igal uurijal pole niisugust allikat käepärast.

Marie Under ei ole kirjutanud sellises detailirohkes ulatuses päevikut. Ja kui ta seda teinuks, polnuks see — tema iseloomu kohaselt — avalikkusele määratud. Ka memuaaride süstemaatilist kirjapanekut ei ole luuletaja vajalikuks arvanud, tema nimega pole seotud ulatuslikke kirjavahetusi. Seetõttu teame Marie Underi isikuloost, eriti selle sisedünaamikast märksa vähem kui Aino Kalda puhul, kuigi luuletaja elus pole puudu olnud keerukatest situatsioonidest. Palju lisa ei anna selles suhtes ka Marie Underi «Eluraamat» I ja II (1974), kus luuletaja elukaaslase Artur Adsoni silma läbi esitatakse väliseid peajooni kooselatud aastatest, kasinalt aga Marie Underi varasemast isikuloost. Nii minnakse peaaegu vaikides mööda luuletaja õpiaegadest, tema koolipõlvest, samuti mõnest hilisemas ki elukäänakust. Küll aga aitavad mõned seni avaldamata kirjad ja kirjatkendid dokumentaalselt täpsustada ja korrigeeridagi mitmeid käibekujutlusi. Loomingu osas selgub paljude luuletuste sündimise aeg ja koht, mida Artur Adson on hoolsalt registreerinud, kuid sügavalt varjatuks jääb sisemine taust. Luuletaja tagasihoidlikkuse, tema intervjuude-pelglikkuse tõttu on ka kirjanduslugudes ja juubelipäevadel tema isikuloost vähe kirjutatud, mistõttu oleks aeg teha mõned kokkuvõtted, täiendused ja korrektiivid, niipalju kui luuletajalt endalt, tema abi-kaasalt, kaasaegselt ja arhiividest saadud andmed võimaldavad luua — kahtlemata veel lünkadega — koondpilti.

Igal inimesel ja eriti veel kirjanikul öeldakse olevat oma Juurtemaa, mõnel romantilisem ja kindlamalt piiriteldud, nagu Juhan Smuulil Muhu, teisel ebamäärasemate äärjoontega, kuid ikkagi keskkond, kust pärinevad esimesed elamuskihid ja kogemused. Marie Underi Juurtemaaks sai Tallinna äärelinn, selle unistuslikuks taustaks aga esivanemate Hiiumaa — Kassari.

Kui 38-aastane koolmeister Priidu Under Hiiumaal Kassaris vene keele oskamatuse ja kes teab, vahest mõnel muulgi ajendil ameti maha pani ja 1881. aasta majkuus Tallinna tuli, kaasas kümmekond aastat noorem naine, aasta-ringis tütar Evangeline, majakraam ja koguni kaks lehma, siis oli see elukäänak üht-aegu paratamatu, julge ning veidi ehk uudishimutsevalt riskivgi, sest hiidlastest perekonda ei oodanud linnakividel muretu elu. Nõnda juhtus, et abielupaari teise tütre Marie lapsepõlvkoduks sai sajandilõpu Tallinna agul. Kuid kusagil pidi olema muinasmaa — Hiiumaa, seotud vanemate mälestuste ja igatsustega. Sealt tulid ja sinna läksid oma linnaskäikudelt tagasi Underite pere paljud sugulased. Marie Under sündis 27. (15.) märtsil 1883. aastal Alimanni uulitsas (praegu Koidu tänav 46) mansardkorrusega maja ühetoalises korteris, mille ainsast väikesest aknast jõudis madalasse tuppa ainult pisut päikest. Elati kitsalt ja tagasihoidlikult. Ode Berta ja noorim lastest, vend Christfried, sündisid juba Tuide (hiljem Tui, Tuvi) uulitsas nr. 6, Peter Baueri vaestekooli (hoolekandeaustus «Rettungshaus») koolmeistrile määratud mansardkorrusel, sest Priidu Under oli tööd leidnud vaestekooli õpetajana. Nelja-aastase Marie Underi mäletamise järgi kasvanud ligilähedal kastanid ja sirelid ning krundi ääres olnud pikk rida väikesi hauakääpaid meenutavaid peenraid, kus õpilased kasvatanud lilli. Teadmata põhjustel jättis Priidu Under siin koolmeistritöö peagi pooleli, eelistades rändkaupmehe vabamat ametit ja teenides lisa isalt õpitud rätsepatöoga. Siis elasid Underid juba Invaliidi uulitsas (nr. 5) ühetoalises pliidiga ja palklaega korteris. Tänav oli oma nime saanud siin asuvast invaliididekodust (*Invaliden Caserne*), mille kurvad asukad andsid ilmet kogu ümbrusele.

Nii jäi Marie Under oma varastes aastates ilma maalapse põliskodu-elamustest suure looduse rüpes. Kuigi sajandilõpu Tallinnas, eriti äärelinnas oli veel tänavate vahel heinamaasiile, loomapidajate ristikupõlluribasid ja mõni linnast läbi-

looklev jõeharugi — näiteks Härjapea —, oli sellest liiga vähe elamusahnele loomusele. Ja linnalapse suved, nagu need Marie Underi lapsepõlve suved olid, võisid tundlikku hinge jätta terava looduse- ja ilunälja, mis aimub juba luuletaja esimeste loodusekstaaside põhjas.

Oma vanemate ja esivanemate Hiiumaad nägi Marie Under alles üheksa-aastasena. Hiidlasest sugulane Laasi Mari viis ta Tallinnast tagasisõidul kaasa kütetuid vedaval purjekal. Mälestuse sellest reisist on luuletaja ise kirja pannud: «Teel lakkas tuul ja meie ei saanud enam edasi. Leib lõppes ja laevamehed tahtsid juba pöörata tagasi — kuid mina olin selle vastu ja veel nii otsustavalt, et meeskond mulle järele pidi andma... Lõpuks olime sunnitud astuma ühele saarele. Mis saar see oli, seda enam ei mäleta, küll aga mäletan selgesti, et oli just Jaanipäeva hommik ja ilm väga ilus. Lilled õitsesid seal suures külluses. See vaimustav hommik kujunes mulle senikogematuks elamuseks ja jäi meelde eluks ajaks... Ühest talust sellel saarel ostsime toitu ja jatkasime siis purjetamist. Kogu reis kestis kahe nädala ümber ja viis meid Kassari saarele Matsi-Petri tallu.» («Eluraamat» I.)

Kustumatuna pidigi agulilapse alateadvusse kinnistuma see esimene äge looduse-avastamine, mis jäi oma kiiri saatma kaugele, kuni luuletusteni «Hümn hommikule», «Sõit hommikusse» ning hommiku- ja valgusemotiivi rohkettesse muudesse variatsioonidesse. Ka teised selle esimese maasuve elamused onu Gustav Underi Süllaotsa talus salvestusid vajalikeks tagavaradeks hilisemale luuletajale.

Kuid looduse avastamise kõrval salvestus muudki. Marie Underi lapsepõlvekodu oli mitmetes linnakorterites vaese rahva hulgas. Mälukaardile pidi jääma ka rohkesti agulielu hallust («need tohletand majad kui ussitand seened»), lähedalt nähtud vaestekooli kasvandikud oma saatusega, invaliididekodu troostitus («läinud elu mööda märgist / jäänud ainult paigad särgist»). Mõtlemised olemasolu vastuokuste üle tulid küll palju hiljem, kuid mõndagi jäi sisemistesse reservidesse elu nuripoolse kogemustest. Võib-olla need kauged lapsepõlve tagamaad mängisid ühelt poolt kaasa noore Underi üliekstaatilistes õnneigatsustes, mis olid otsekui stiihiliseks protestiks elu tumepoolse vastu. Eriti aga inimliku õnne ja selle varjutuse dialektika käsituses, mis iseloomustab hilisema Underi luulenägemusi. Temaatika avardumises oli küll oma osa ekspressionismil; Georg Heymi värsside tõlkimine võis objektiivselt tõuget anda luuletuse «Agulis» kirjutamiseks, kuid luuletuse ainulaadse kunstilise sugestiivsuse üks saladusi peitub ikkagi mitte literatuurse, vaid isikliku emotsionaalse kogemuse olemasolus. Luuletus kannab endas läbielatud, läbikannatatuse märki. Sama võib ütelda «Seegi» kohta, kus oma viimse eluraasuga heitlev vanake kasvab mahajäetuse ja unustatuse võrdkujuks. Isikliku läbielamise kauged kajad kostavad «Orvust», aga samuti ka neist kõrgperioodi luuletusist, kus poeetilises nägemuses on silmitsi elu valgus ja vari.

Marie Under päris vanematelt vitaalse, arenemistahtelise ja -võimelise loomuse. Juba väga varakult andis talle kindlustunnet teadmine, et tema isa- ja emapoolsete esivanemate juured on sügavasti Hiiumaa mullas. Pärimusteadete järgi on paljud tema suguvõsast elanud kõrge vanuseni ja täitnud oma eluülesandeid maksimaalsuseni pürgivas pinges. Materiaalselt tagasihoidlik, kuid harmooniline lapsepõlvekodu andis kaasa eetilise tundlikkuse, kompromissitu siiruse töökspidamistes ja küsimistungi, mille abil jõuda elu sügavamate väärtuste mõistmisele. Isa mäletab Marie Under kui suure õiglustundega inimest. Ta mänginud klaverit

ja viiulit, tal olnud rohkesti vaimuliku sisuga raamatuid ja teda kutsutud sageli vaimulikke talitusi pidama.

Marie Underi koolipõlvest on seni teada väga vähe. Niihästi senistes kirjanduslugudes kui ka «Eluraamatus» on piirdutud vaid ebamäärase osutamisega ühele Tallinna saksa *Töchterschule*'le, lähemalt seda iseloomustamata. Isa juhatusel õppis Marie Under lugema väga vara, vaevalt nelja-aastaseks saanult, pärast seda käis lasteaiataolises väikelastekoolis. Oma põhilise koolihariduse sai ta Cornelia Niclaseni (arhiivimaterjalides mõnikord ka Kornelia Niklassen) saksa tütarlaste eraalgkoolis (III kat. *Privatschule*) ehk nn. elementaarkoolis, mis Marie Underi koolimineku ajal 1892 oli kolinud oma vahepealsest asukohast Tatari tänavas Liivalaia (*Breite Sandstrasse*) tänavasse B. Schmilevsky majja (krunt nr. 240, nüüd Kingissepa 40). Kahekordne kaarakendega punaseks värvitud puumaja oli veel hiljuti keset tormilist ehitustegevust Kingissepa ja Kesk-Liiva tänava nurgal alles ning lammutati aastal 1973. Cornelia Niclaseni erakool, nagu neid sajandi lõpul Tallinnas mitmeid oli, registreeriti juba 1884. a. ja oli neljaklassiline, ajuti viieklassiline. Kool valmistas õpilasi ette gümnaasiumi ja ka elu jaoks, nagu mõnikord ajalehtede kuulutustes rõhutati. Opetus toimus saksa keeles ja päev algas tavaliselt palvusega. Põhiõppeaineteks olid usuõpetus, rehkendus, laulmine, saksa ja vene keel, vanemais klassides ka prantsuse keel. Sügisel, õppetöö algul ilmus kooli kohta teadaandeid «Ristirahva Pühapäevalehes», kus eraldi rõhutati, et «vene keele rääkimist on iga päev», ja «kõige teiste õpetuste juures saab koolis peeneid näputöösid õpetud». Ka klaveritunde pakuti. Peale Cornelia Niclaseni, kes õpetas saksa ja prantsuse keelt, olid õpetajaiks tema õde Emmy ja vend Eugen (õpetas vene keelt), kes hiljem asutas samalaladse poeglaste algkooli. Cornelia Niclaseni erakool oli algul mõeldud nii tütarlastele kui ka poeglastele, hiljem ainult tütarlastele. 10-rublane õppemaks aastas oli suhteliselt odav, mitmed teised koolid nõudsid 20—30 rubla. Koolis õppis kohalikke sakslasi, aga samuti eestlasi (Cornelia Niclasen oskas ka eesti keelt), käsitöölise lapsi, nagu olid Marie Underi klassiõed: sepa tütar Netty Adler (hiljem Pinna, õppis koolis 1893—1898), raudtee tislari tütar Auguste Pullmann (Linge), Anette Erdmann (Hertmann, hiljem Roots), Helene Gabrel, mõned aastad vanem Marie Veisserik jt. Klassiõed on Marie Underit iseloomustanud kui uhket ja väheseltsivat (Anette Erdmann), aga loomult väga impulsiivset (Auguste Pullmann) tütarlast. Niclaseni kool oli Invaliidi tänavas asuva Underite kodu läheduses. Marie Under õppis siin ajavahemikus 1893—1898. 1898 kolis kool Pikale tänavale Glehni majja nr. 203 ja sealt peagi Nunna tänavasse nr. 2, Pika jala vastas.

Niclaseni koolis sai Marie Under saksa keele niivõrd kätte, et hakkas ka ise saksa keeles värsse looma. Cornelia Niclasen oskas äratada õpilastes huvi saksa kirjanduse, eriti klassika vastu. Underite koduski peeti lugu saksa keelest ja kirjandusest, Priidu (siis juba Friedrich) Under luges ja rändkaupmehena müüs eestikeelsete kõrval ka saksakeelseid raamatuid. Perekonna kodukeeleks aga jäi eesti keel.

Marie Under leeritati 17. oktoobril 1899. Sellel päeval tehtud foto näitab noort kaunist, silmapaistvalt iseteadliku ilmega neidu. Rahuldumata koolist saaduga ja ka pealesundiva leivateenimise huvides, tegi ta pärast kooli lõpetamist läbi Pestalozzi õppemeetodiga Fr. Fröbeli lasteaednike-kursused, oli seejärel ühe suve Ristimõisas lastepreilik ja pärast seda kassapidajaks Biecki paberikaupluses Viru tänavas nr. 3. Tähelepanu äratavalt arenemistahtelisena täiendas ta end pidevalt keeltes Toussaint-Langenscheidti iseõppimismeetodil, õppis klaverimängu ja käis segakooris laulmas.

Varata perekonnas pidid ka teised lapsed arvestama leivateenimise võimalusi. Vanem õde Evangeline õppis halastajaõeks ja oli väikelastekooli juhataja. Noorem õde Berta tegeles raamatuköitmisega ja oli hiljem Marie Underi kodus elu-aegseks perenaiseks. Ta suri 15. nov. 1974 Stokholmis 89-aastasena. Vend Cristfried õppis Siberis viinapõletajaametit, töötas «Voltas» elektri alal ja pärast elektrikuna ka omal käel, kuni tuberkuloosi haigestumine takistas koha pidamist. Suhted õdede ja venna vahel olid head, Marie Under aitas venda ta haiguse ajal ja hoolitses tema perekonna eest, nagu mäletab vennatütar Dagmar Reimann.

Perekonnast ainsana ilmnes Marie Underil loomupärane tung sõnalise eneseväljenduse poole. See tung oli varane ja tugev, oli elu koostisosa. Põhjendatult on luuletaja end ühes hilisemas värsis nimetanud lauluga ristituks. Marie Underi esimene luuletus — saksakeelne armastuslaul — sündis tema 13-ndal eluaastal. 16—17-aastaselt on kirja pandud mitmed kaustikutäied saksakeelseid jambilisi värsse, nende seas esimene sonett. Saksa keeles hariduse saanud tütarlapsele tundus arvatavasti loomulik ka värsse kirjutada selles keeles, saksa klassikalise kirjanduse toel.

Kuid Marie Underist sai siiski eesti luuletaja, tema elu kohal sirasid juba uue aja tähed. Suured vabadusliikumised ja nende eellained sajandivahetusel kujundasid ühiskondlikke tingimusi, millesse langes ta kirjandusse tulek. 1905. aasta revolutsiooni eelsed pinged rahvusliku vabaduse aimustega õhutasid ja kinnitasid usaldust poeetiliseks väljendumiseks emakeeles. Ajavaim, mitmed isiklikud kontaktid eesti radikaalse intelligentsiga avaldasid oma mõju.

1899. aasta oli Marie Underi elus mitmeti tähtis, mitte ainult seetõttu, et ta leeritamisega n.-ö. täisealiseks tunnistati. Sel aastal tuli Marie Underi ellu Eduard Vilde. Isiklik tutvumine Vildega toimus Tallinna muusikamehe, Kaarli kiriku organisti Theodor Tedderi juures, kus Marie Under käis klaverimängu õppimas, kaasa laulis ta Tedderi käe all ka «Lootuse» seltsi segakooris. Tedder oli Juuru kõstri poeg, juhatas peale segakoori veel meeskoori ning oli «Eesti Postimehe» Muusiku-Lisalehe» toimetaja. Vilde aga oli Narva «Virmalise» juurest just äsja mitmesuguste kavatsustega tulnud Tallinna «Eesti Postimehe» toimetusse. Peale Vilde käis Tedderi juures teisigi eestlasi, teretulnud olid noored muusikahuvilised. Siin kohtusid E. Bornhöhe, J. V. Veski, A. Topman jt. Tedderi juures kooskäimistel küpsetati omajagu mõtet hakata vastukaaluks lamedale «Eesti Postimehele» välja andma sotsiaalselt radikaalsemat lehte, mis teostuski Vilde eestvedamisel 1901. a. lõpul «Teataja» näol.

16-aastasele, tagasihoidlikes oludes kasvanud Marie Underile oli Eduard Vilde otsekui kauge, avara maailma võrdkuju. Vildel olid seljataga seiklusrikkad rännuaastad, parajasti plaanitses ta minna Pariisi maailmanäitusele (passitakistuste tõttu lükkus see küll järgmisele aastale). Vilde kuulus kirjanikuna aina kasvas. Priidu Underi kauba hulgas oli Vilde teostel kindel minek. Vildet tunti metsakolgasteski, kus polnud mingit trükisõna peale Mats Tõnissoni tähtraamatu. Rändkaupmeestelt osteti Vilde 15—20-kopikasi naljajutte, kui raha polnud, anti kaupmehele süüa. Mitmed Vilde teostest loeti enne müümist ka Underite kodus läbi. Kellele siis veel kui mitte Vildele usaldada läbivaatamiseks oma salmikud.

35-aastasele Eduard Vildele meenutas esimeses õitsengus olev kirjandushuviline neiu ta enda kaugenema hakkavat noorust. Vilde oli just jõudnud oma esimese abielu karideni. Naistest põhjustatud kibestumised polnud aga põrmugi vähendanud ta nõrkusi nende nooruse ja ilu suhtes. Siira sümpaatiaga tahtis Vilde Marie Underit julgustada ja aidata.

J. V. Veski mälestuspildi alusel on kirjanduslugudes sageli korratud fakti, nagu oleks Vilde Marie Underis luuletaja avastanud «Teataja» toimetuses. («Poisid, meie preili on luuletaja!» — J. V. Veski, Mälestuste raamat, 1974, lk. 168.) Kas on tegemist ebatäpsusega mäletamises või tahtis Vilde meelega lavastada oma teadmatust kontoripreili luuletamishuvide suhtes, jääb selgitamata. Lugu igatahes oli teisiti, nagu tõendavad Eduard Vilde kirjad Marie Underile (Marie Underi valduses).

Marie Under oli juba mitu aastat saksakeelseid värsse kirjutanud, kui ta enda mäletamise järgi ühel 1900. aasta udusel sügispäeval jalutuskäigul Kadriorgu soneti kirjutanud ja andnud selle Eduard Vildele, kellega ta eelmisel aastal oli tutvunud. Ei ole lähemalt teada soneti sisu, kuid Vilde oma saksakeelses kirjas 29. XI 1900 kinnitab, et luuletus on talle rõõmu valmistanud ja et selles ilmneb «vaidlematu anne oma mõtteid ja tundeid formuleerida, selle juure üllatavaim võime meeoludest ja koloriidist kõige olulisem kätte leida ja seda täpselt väljendada». Edasi jätkab Vilde: «See luuletus ei ole mitte ebaselge, sellel ei puudu ka lõpp. Iga lüürielse luuletuse vooruseks, kui see impulsiivset meeolu sähvatust kinni tahab püüda, on selle lühike, kuid selge ja tabav sõnastamine. Selles ju seisabki asja efekt, pikaveolisusega ainult kahandatakse seda efekti. Ei tohi iialgi üht mõtet laiaks litsuda, tuleb alati taotella kõige lühemat, selgemat, välgutaoliselt mõjuvat väljendust. Selles tuleb õpetajaks võtta Heinetti. Tänan selle kauni luuletuse eest ja annan tungivalt nõu julgesti jätkata — menu eest usun ma hea võida seista.» («Eluraamat.»)

Vilde soovitas Marie Underil ka proosas katsetada. Luuletaja enda andmetel kirjutanudki ta 20—23-aastasena neli realistlikku novelli, hävitanud need aga peagi eneskriitiliselt kellelegi näitamata.

Kuid praktiline, kahe jalaga maa peal olev Vilde mõtles kaugemalegi. Tema see oli, kes kutsus Marie Underi tööle «Teataja» talitusse, et lähendada teda kirjanduslikele ringkondadele ja, kes teab, ehk ka endale.

Teatavasti oli Vilde 1901. a. hoogsalt tegevuses «Teataja» käimapanekuga. J. V. Veski ja O. Münther Tartus said Vildelt kirja olla kohal 1. novembril 1901. Tööle tulid M. Martna ja H. Pöogelmann. «Teataja» oma esimesel tegevusaastal asus Kullassepa t. 5, Hügeli vorstiäri ja Saabergi kõrtsi peal. Kontor, kuhu Marie Under tööle tuli, asus tänavapoolsest toimetusetoaast mõni aste alamal hoovi poole, nagu on kirjeldanud oma mälestustes J. V. Veski.

Alates 15. septembrist 1901 on Vilde saatnud Marie Underile kolm kirja, mis ühtlasi peegeldavad töötingimusi. Esimeses kirjas tänab ta meeldiva otsuse eest skitsi kohta, mille ta preili Underile on saatnud, ja lisab: «Ah, minu võimene on väga igapäevane — seda võimist võite ka Teie võida. Ja veel palju rohkemat, kui Teie end aga edasi arendate.» Teises kirjas teatab Vilde, et koht «Teataja» kontoris on täiesti kindel ja et ta preilit oma kolleegina rõõmuga tervitab. Kuupalk on 25 rubla. «Kas võite 1. novembril ametisse astuda?»

Kolmandas kirjas Vilde lausa juubeldab: «On imetore, et see asi põhimõtteliselt klappib. Ärge kartke midagi, küll Teie juba kõigea toime tulete. Suurem osa Teie tegevusest on ju väga lihtne — raamatupidamine, tellimiste ja kuulutuste vastuvõtmine, ainult äriiline kirjavahetus, peamiselt eesti, aga ka saksa keeles, see tähendab pisut enamat. Kuid Teie kirjutate ju stiililiselt suurepäraselt, nii ei näe ma ka selles asjas mingeid raskusi. Väga hea meelega tahan ma Teid tarbekorral aidata, saame ju töötama samas lokaalis, ainult lahutatud ruumides. Kontoriruum töötab olla väga kena, seda renoveeritakse praegu. Tööle tuleb Teil asuda

1. novembril. Ainsa mõtlemapaneva asjaoluna nimetab Vilde seda, et lehe kontor ka pühapäeviti mõni tund avatud on.

Tutvumine Vildega oli Marie Underile vaimselt väga virgutav. Arvestades Vilde kirjade tooni, ei jätnud ta liikuva seltskonnainimesena juhust kasutamata, et kaasa tõmmata noort ja vaimselt kütkestavat kontoripreilit. Vilde kaudu tutvus Marie Under eesti vabameelse intelligentsiga, mis tõi tema elukäsitlusse uusi toone. Kuigi omavahelises suhtlemises kasutati harjumuse sunnil mõnikord saksa keelt, hakkas Marie Under kaugenema baltisaksa mentaliteedist, mis saksa kooli kaudu paratamatult oma jälgi oli jätnud. Kõik see valmistab juba ette järgnevaks. Marie Under tegeles küll ainult kontoritööga ja sedagi lühiajaliselt, aga toimetuse probleemidest ja vaidlustest võis temani mõndagi kanduda — eriti Vilde kaudu. «Teataja» oli kodanlik-radikaalne ajaleht, oma ilmet andsid talle mõnede toimetustööde vabameelsed ja pahempoolsed sümptaadid.

Vildega suheldes tutvus Marie Under lähemalt Vilde loominguga ja üldse eesti kirjandusega, millest kool ta ilma oli jätnud. 12. jaanuarist 1902 hakkas «Teataja» ilmuma «Mahtra sõda» (jätkus sama aasta 7. maini). Marie Under oli mai-kuus juba «Teataja» juurest lahkunud, kuid Vilde kirjanduslike huvide, reiside ja ettevõtmistega oli ta edaspidigi kursis. Kuid mis ehk kõige tähtsam — mõlemad tundsid teineteises ära otsiva, uue poole pürgiva rahutu vaimu. Kolm aastakümnet hiljem, kui Marie Under suure luuletajana 50. sünnipäeva tähistas, saatis siis juba surmahaigust põdev Vilde talle tervituse: «Sinu luule on hinge salajutt teisele mõistvale hingele, keda sa otsid, aga kunagi ei leia.» (KM KO, F 180, M 14.)

Kui Vilde pidas «Teataja» toimetuses vastu ligikaudu kaks aastat ja siirdus sealt «Uudiste» juurde uusi jahimaid otsima, siis Marie Underi töö «Teataja» talituses osutus ootamatult lühikeseks. Elusündmused kujunesid nõnda, et Marie Under juba 2. veebruaril 1902 abiellus temast viis aastat vanema (s. 19. II 1878) raamatupidaja Carl-Eduard-Friedrich Hackeriga. Noorpaari laulatas Jaani kiriku õpetaja Asmuth, pulmapidu peeti Hackerite kodus Liivalaia tänavas ja sündmusest võtnud osa kogu «Teataja» pere. C. Hackeri õe Auguste Oja andmetel olnud C. Hackeri vanemad, eriti ema, selle abielu vastu, C. Hacker aga sellest ei hoolinud. Võib-olla soovisid Hiiumaa päritolu heakodanlik pottseppmeister Hacker ja tema abikaasa endale miniat jõukamast perest, kui oli Underite ikka veidi boheemlik kodu. Aga, kes teab, ehk aimas vanemate süda ette iseloomude erinevusest tingitud hilisemaid sündmusi.

Noorpaar ei rajanudki endale Tallinnas kodu, vaid siirdus juba järgmisel kuul Moskvasse, kus C. Hacker leidis raamatupidajakoha «Singeri» vabrikus esinduses. 27. märtsil 1902, s. o. Marie Underi 19. sünnipäeval kirjutatud saksakeelse luuletuse juures on märgitud juba kirjutamise koht: Moskva. 11. septembril 1902 sündis Moskvas tütar Dagmar.

Peagi kolis perekond Moskva lähistele, Kutšinosse, kus C. Hacker sai majandusülemaks tööstur Rjabušinski mõisas. Seal oli lennuasjanduse edendamiseks rajatud aerodünaamilise instituudi taoline ettevõtte, oma aja kohta küllalt fantastiline üritus. Kutšinos elasid Hackerid kuni ettevõtte likvideerimiseni.

Marie Underi biograafid on luuletaja esimesest abielust vaikides mööda läinud. Välismaailmale ongi sellest väga vähe märke jäänud. «Eluraamatuski» on jäetud täiesti käsitlemata see eluetapp, kus luuletaja arenguloos aset leidsid mitmed selgumised oma iseloomu ja eluülesande suhtes. Kes oli Carl-Eduard-Fried-

rich Hacker? Säilinud fotodelt vaatab vastu brünett, laitmatu välimusega mees. C. Hacker oli Hiiumaa juurtega nagu Undergi, ta vanaisa oli Ungern-Sternbergi mõisavalitseja, pojast aga sai Tallinnas pottseppmeister. Hackeri vanematekodus peeti lugu saksa keelest ja meelest. Pärimusteadet kõnelevad C. Hackeri korrektsusest, raamatupidaja-täpsusest mitte ainult ametis, vaid ka koduses elukorralduses, majanduslikust taibukusest ja kultuurihuvidest. A. Laikmaa, kelle arvamust tohiks arvestatavaks pidada, on iseloomustanud C. Hackerit kui osavõtlikku ja abikaasa kirjanduslikke kalduvusi mõistvat meest. Ta soetanud majja pidevalt raamatuid abikaasa edasiarendamise eesmärgil. (Karl F. Nõu, Jalutuskäik Ants Laikmaa juure 13.—14. I 1937. — KM KO, F 74, M 2:5.) Ei tule ka unustada, et Hackerite Tartu maanteel asuv kodu, mida mõnikord on nimetatud esimeseks eesti salongiks, sai eesti kunstirahvale kooskäimiskohaks just C. Hackeri ajal (1907—1913).

Ometi kujunes abielu lahkkeliliseks, jäi poolikuks ja lõpuks purunes. Sügavad erinevused isiksuse põhistruktuuris määrasid järgneva. Marie Under oli sünnipärase loovvaimuga inimene, nooruslikus kompromissituses ootas ta seda ka oma partnerilt. C. Hacker pakkus turvalist kodu, majanduslikku muretust, Marie Underile polnud see esmajärgulise tähtsusega. Juba Moskva-perioodil selgus, et oldi erinevate elukoodidega inimesed, mispuhul draamad on arvatavasti paratamatud. Marie Underi klassiõde Auguste Pullmann, kes sel ajal teenis koduõpetajana Moskvast, on märganud Marie Underi rahutust ja väljaigatsust kodu kitsusest. Auguste Oja andmetel oli Hackerite koduseks keeleks Moskvast saksa keel.

Vaimsesse avardamisse, mis hoogu sai «Teataja» juures töötades, laiakaarelise Vilde ja tema sõpruskonnaga kokku puutudes, oli tulnud otsekui seisak, mida luuletaja alateadlikult tunnetas. Intervjueeriija, kes aastaid hiljem Marie Underilt küsis, mis laadi elamuseks olid ta Moskva-aastad, sai vastuse: «Mu väikesed lapsed, mõni teatrietendus ja ühe suve veetmine kodumaa looduses Kassari saarel.» («Kodukolle».)

See oli 1904. a. suvi, Marie Underi elus mitmeti tähenduslik. Reis Moskvast Tallinna, mis kestis ligikaudu kolm ööd-päeva, nõudis sel ajal küllaltki ettevõtlikkust. Lisaks veel laevateekond Hiiumaale. Marie Under võttis sõidu ette koos oma poolteiseaastase tütre Dagmariga. 17. juuliga on dateeritud Hiiumaal sündinud saksakeelne luuletus. Mitmed sel ajal kirjapandud looduselamused pärinevad tõenäoliselt Kassarist.

Sellel suvel tuli Marie Underi ellu Ants Laikmaa (tookord veel Laipman). Sündmusel on suur tähendus Marie Underi isiksuse edasises kujunemisloos. Karl F. Nõu andmetel (KM KO, F 74, M 2:5) on Laikmaa talle jutustanud, et tutvus Marie Underiga tartlaste «Taara» külaskäigu etendusel Tallinnas, kus ette kanti ka M. Härma ja Ansomardi «Murueide tütar». Etendusele järgnenud koosviibimine. Uus kohtumine toimunud järgmisel päeval; mindud Laikmaa ateljeesse ja sealt edasi Marie Underi juurde. Noor ema tahtnud näidata kunstnikule oma «vaimusünnitist» — väikest tüdruku Daggyt.

Imselt on siin tegemist kas jutustaja või üleskirjutaja mäluveaga. Tutvuse algus pidi olema varem: «Murueide tütar» esitati menukalt Tallinna Linnateatris tööpoolest 30. ja 31. aug. 1904, aga Marie Underi esimene luuletus «Mutti» varjunime all ilmus juba 2. VIII 1904 «Postimehes». K. F. Nõu kirjapanekus on muidki ebatäpsusi.

Kuhu me ka selle tähendusriikka tutvuse alguse ei paigutaks, sellega seotud sündmused on juba osaliselt ise ajalooliseks poeesiaks saanud. 1904. aastaga on dateeritud Ants Laikmaa tuntud pastell Marie Underist, noorust ja elurõõmu

õhkuv. Töö eksponeeriti esimesel eesti kunstinäitusel 1906. a. Tartus. Sündis Laikmaa poolt Muttiks nimetatud Marie Underist teisigi töid, skitse, mis aga hiljem on kaotsi läinud. Uuest tutvusest ja sellega seotud loomingulisest tegevusest informeerib Laikmaa oma öde Annit.

Maalimise käigus sündinud vallatud saksakeelsed värsid

Bin ich es denn so rosig, keck und gut,
Auf allen Zügen spielt ein Kinderlachen
jne.

reedavad modellis poetessi, kes toob kunstnikule näha eestikeelseidki värsse. Ants Laikmaa on Vildest märksa aktiivsem. Autori teadmata saadab ta värsid Mutti varjunime all (sobib eelmise modelli Tuttyga [=E. Schlaff]) kolme toime-
tusse — «Postimehele», «Uudistele» ja «Teatajale». «Postimehes» (2. VIII 1904, nr. 169) ilmub Marie Underi esimene trükitud luuletus «Kuidas juhtus...» Mutti varjunime all. «Uudiste» vesteosa avaldab kolm luuletust: «Ma otsin tõde», «Kuulen kaugelt kõlisema» (mõlemad 23. VIII 1904, nr. 75) ja «Elu» (26. VIII 1904, nr. 76). Kõik kolm Mutti H. nimemärgi all. «Teatajalt» tuleb aga H. Pöögelmanni ääremärkus punasega: «seda peate Teie luuleks?!» (J. S e m p e r, Kilde Marie Underi puhul. «Looming» 1933, nr. 3.) Kohkumata Pöögelmanni kriitikast, talitas Laikmaa samuti «Ema lauluga», mis ilmus järgmisel aastal «Noor-Eesti» esimeses albumis ja mille üle Marie Under — ta enda sõnade järgi — väga rõõmustas.

Nõnda kujunesid välised asjaolud, kuid tähtsamad neist olid sisemised. Laikmaas leidis Marie Under inimese, kes mõjus temale hingeliselt vabastavalt ja rikkastavalt. Sarnasused isiksuste põhistruktuuris löid ühise keele. Järgnevais, käsikirja jäänud luuletusis hakkab märku andma motiiv: inimese õigus õnele. Hingeliselt valmistas see juba ette mitte ainult «Sonettide», vaid hilisematki õnnevarjutuse Underit. Laikmaas oli kõike seda, millest Hackeris puudu jäi. Ja vastupidi. Laikmaa vaim äratas ja toitis fantaasiat. Tema kullipilgus oli kaasa-
haaravat meeletust, temaga polnud kunagi igav. Eelarvamuste vaba heakodanliku moraali suhtes, mõjus ta jahmatamapanevalt siirana, teesklust läbinäevana. Tüübilt oli Ants Laikmaa dünaamiline, nn. *non-finito* inimene, kes tundis lõpetamata võlu elus ja kunstis. Tema loomusele jäi võõraks klassikalise, lõpetatud täiuse ideaal. Midagi samataolist näeme Marie Underi individuaalses, isiksuse põhimust-
rit peegeldavas luulestiilis, kus mõni poeetiline vabadus ja kerge viimistlematus otsekui varuvad luuletusele elulise pulseerivuse. Igavene teisenemine ja saamine ise on põhiväärtuseks (k ä i k tuultesse, s õ i t hommikusse jne.).

Moskvasse jõudis Marie Under tagasi hingeliselt värskenenuna, aga erakordsest situatsioonist piinatuna. Millest ka polnud inspireeritud esimene trükkiläinud luuletus, on kuidagi sümboolne, et selle avaldamine sündis Laikmaa käe läbi ja algas ta nõnda:

Kuidas juhtus, et sind nägin
kõige kallim inime,
kõige kallim, kõige kaunim, —
kuidas kokku tulime.

(Järgnevad veel kaks nelikstroofi. Käsikirjalises variandis esineb «Kõigekõrgem inime». KM KO, reg. 1967/49.)

Elu jätkus Moskvas perekondlikes hooltes. 4. oktoobril 1905 sünnib Hackeritel

Kutšinos teine tütar Hedda, tema ristiisaks saab Ants Laikmaa. Järgmise aasta kevadel on Laikmaa arvatavasti teinud oma Moskva-külaskäigu, mis jätab jälgi Marie Underi värssidesse. Kirjavahetus Laikmaaga kestab kuni Moskva-perioodi lõpuni. Teele lähevad luuletused märkustega: «kui meeldib, siis ilmutage» või «kui ei meeldi, siis visake ahju». Käsikirjalisi luuletusi on säilinud saksa- ja eestikeelseid. Nad reedavad rahutust ja pingeid. Laikmaa õhutusel sagnevad eestikeelsed poeetilised kirjapanekud. 1. oktoobril 1906 läheb Kutšinost teele luuletus «Enne tormi», mis ilmubki «Noor-Eesti» teises albumis 1907. Tõenäoliselt samuti 1906. aasta piirides on kirjutatud (dateerimata) kiri-luuletus, eelõitsenguliselt naiivne ja siiras:

Mu parem sõber!

Ruttan Teid tänama ja tervitama. Ruttan, sest lapsed on mõlemad haiged ja mina selle tõttu uneta ja valutava peaga.

Vihastan ainult, et Teie alati oma siiatulekut edasi lükkate! Mul oleks tarvis nii, jälle mõne aja kohta, üht head inimest tarvis! Aga sügisel vististi?

Siis kannan kõik viimased lilled Teile kokku ja tulen Teile hõisates vastu:

«Sa tuled sügisel — siis kannan
kokku
Kõik lilled, mis veel suvi
meile jättis
Ja panen jälle selga
valge kleidi,
Just nii, ma loodan,
saan sul vastu naerma
Ja laulma saame jälle
uhkel häälel
Ja peame rõõmsalt jälle
pikki pühi
Just nii kui siis, kui kevadel
sa tulid.
Ja, ja, siis peame jälle
pikki pühi
Ja unustame palju hinge-
häda,
Ja jutustame aoni [käsikirjas ebaselge — E. S.]
muinasjutte just siis kui
siis, kui kevadel sa tulid.

Mutti»

(Viimased kaks rida on kirjutatud lehe servale teise tindiga. KM KO, reg. 1967/49.)

Ants Laikmaa on säilitanud Marie Underi kirju ja luuletusi («kalli mälestusena», nagu ta tavatses ütelda), kuid loobugem neid tsiteerimast — niigi on ilmne Marie Underi poolse kiindumuse hingeline siirus, puhtus ja kõikevaldavus. Mutti kõrvale leiutab Laikmaa teisigi hellitusnimesid, nagu Vielliebchen, millega on näiteks märgitud luuletus «Puhastusetuli» («Vielliebchen» Ants Laipmanile).

1905. a. revolutsioonisündmused, nende eel- ja järellained oma poliitiliste ning kultuuriliste käärimistega läksid noorest, armastustest hõivatud Marie Underist mööda, küll aga kujundasid uue aja ideede läbimurruga kaugelt tema luule-

tajasaatust. Ühiskondlike probleemide eritlemiseks oli Marie Under sel ajal ka veel vähe ette valmistatud. Ants Laikmaal aga oli kibedaid kogemusi, karistus-salkade verise terrori ohvriks langes vend Bernhard. Laikmaad hoiatati matuse-
legi sõitmast. Et olukord Tallinnas oli ebakindel, läks ta Peterburi ja sealt Viiburisse, kust naasis alles mõne kuu pärast. 1906. a. sügisel, kui Marie Under ootas Laikmaad Moskvasse, oli viimane hõivatud mitmesugustest ettevõtmistest, nagu esimese eesti kunstinäituse korraldamine Tartus, järgmisel aastal Eesti kunstiseltsi asutamine jpm. 1907. a. 3. juuni ööl Laikmaa areteeriti ja saadeti Balti kubermangudest välja. Tagasi tuli ta alles 1909. Oma kirevas, vahelduskiilases elus suutis ta isiklikesse kiindumustesse kergemini suhtuda.

1906. a. viimasel veerandil jõudis lõpule ka Marie Underi Moskva-periood. Ärevate aegade tõttu likvideeris tööstur Rjabušinski oma lennuasjanduse ettevõtte ja Hackerid tulid kodumaale tagasi. Algul peatuti C. Hackeri vanemate juures, siis aga saadi korter Hallika tänavas nr. 12. C. Hacker asus tööle Lutheri vabrikus algul pearaamatupidaja abina, hiljem pearaamatupidajana, mis tagas täieliku majandusliku kindlustatuse. Esimesel jõuluõhtul, kui Hackerid ootasid külla Paul Olakut, E. Hubel-Metsanurka ja teisi eesti kunstiniimesi, puhkes teisel korrusel tulekahju ja puumaja põles maani maha. Tules hukkus kast Laikmaa pastellidega, mis olid Hackerite juures hoiul. Laikmaalt, kes sel ajal oli Viiburis paos, tuli 4./17. I 1907 temale väga iseloomulik postkaart: «Kallid! «Pvl» loen, et Hallika uul. 12 mahapõlenud. Loodetavasti olete Teie oma mudilastega ilma suurema ehmatuseta ja kahjuta peasenud. Ootan sõnumeid! Tervist, julgust uueks hakatuseks, uueks aastaks! A. Laipman.» (Kiri Marie Underi valduses.) Ei ühtki küsimust oma tööde saatuse kohta! Laikmaal oli seda harva esinevat suurt joont, mis võimaldab näha ka temale lähedal seisvaid asju otsekui kõrgemalt ja kaugemalt.

Marie Underi ja Ants Laikmaa kui põhistruktuurilt sarnaste isiksuste kohtumisel tekkinud heitlik leek tasanes peagi elupõliseks, tavalisest otsekui kõrgemal tasandil olevaks sõpruseks. Laikmaa liikus lähedasa inimesena Underi kodus nii tema esimese kui ka teise abielu ajal. Ta röömustas kaasa Marie Underi edule kirjanduses ja aitas lahendada isikliku elu umbsõlmi. Suurt joont oli ka Marie Underis, kui ta oma läheduses sallis ja hoidis neid noori ilusaid naisi, kes inspireerisid Laikmaad.

1907. a. kolisid Hackerid Suur-Tartu maantee 57 (Vladimiri, pärast C. R. Jakobsoni t. nurgal, kandis hiljem numbrit 59) viietoalisse, suure aiaga korterisse (praegu asub sellel kohal kino «Eha»). Laikmaa oli seal Hackerite igapäevane oodatud külaline, kui ta just polnud maapaos või reisidel, kust tuli maailma mitmekesiduse nägemise röömust õhkuvaid postkaarte ja kirju. Üksvahe elaski Laikmaa Hackerite kodu läheduses. Hackerite kodus rippusid saalis kaks Laikmaa pastellportreed Marie Underist, lastetoa seinad olid Laikmaa maastike päralt, kaugel Capri sädeles eredates värvides. Laikmaa kavandite järgi oli tehtud söögi-
toa mööbel. Hackerite lastega oli Laikmaa suur sõber ja võttis nad tihti oma maalimismatkadele kaasa. Laikmaa postiläkitused (Marie Underi valduses) peegeldavad nende matkade lusti ja rõõmu: «Kõik on otse jumalik ja meie ise kah. Iga hommiku peale lõbusat ülestõusmist, suurookimist ja söömist-joomist läheme välja, mina värvide ja mapiga, teised nii. Käime tiiru mööda metsi, maid, mägesid, maalime ja pikutame, laseme külas värskaid mune keeta, sööme maoli maas ümber suure püti paksu piima, supleme ja maalime jälle (mul juba 10 pildikest), teeme hariduse käike lastega talusesse ja tuulikutesse ja peaksite kuulma kui tervet tarka juttu Teie lapsed ajavad. [- -] Teel nägime parte ja nende poegi,

varssu ja värskeid õunu, jännes jooksis üle maantee ja löi kikki, põrsad imesid ema kõhu peal, üks patseeris pikuti ema selga mööda. Kroonu talu urtsikus jõime kapaga kalja. Lähem tuur läheb praegu vaksali seda kirja saatma. Sealt läheme heinamaale. Teel muidugi maalime. Värvil veel on, paberit kah, aga raha hakkab otsa saama. — Jääme igavesti siia, kuni Te järele tulete meid lunastama.» Abi tuli varsti ja Laikmaa teatas: «Praegu sain moonu. Tuhat tervist. H. Laipmann, perekonnaisa.» («Eluraamat».)

Laikmaa tõi Marie Underi koju nii esimese kui ka teise abielu ajal suure maailma hõngu. Noort Underit õhutas ta osalema mitmesugustes kirjandus- ja kunstitiiritustes. Näiteks 1906. a. rajatud Eestimaa Rahvahariduse Seltsi (mille kirjandusosakonnast kujunes hiljem kirjanduse haruselts) kirjandusõhtutel, mis tavaliselt peeti karskusekuratooriumi saalis Mundi 3 või «Pandorini» seltsi ruumides, oli Marie Under sagedane kuulaja, kuid sõna ta ei võtnud (J. V. Veski, 205). Koosolekutel sõeluti kaasagset kirjandust ja tehti viljakat tööd eesti keele alal, mis Marie Underile ta saksakeelse põhihariduse tõttu marjaks ära kulus. 1913. a. ilmus koguteos «Voog», kus osales ka Marie Under, kelle ettepanekul mitmed ettevalmistuskoosolekud peeti Laikmaa ateljees (J. V. Veski, 212).

Laikmaa kaudu tutvus Marie Under Gustav Suitsuga, kelle «Elu tuli» ja hiljem «Tuulemaa» teda eriti kütkestasid ja ennastki edasi luuletama õhutasid (Marie Underi teade). Ka said talle lähedaseks mitmed kujutava kunsti probleemid, mis omakorda võis mõneti esile kutsuda impressionistlikku sõnamaaililisust ta noorusvärssides. Kuid tähtsam kõigest oli, et Laikmaa isiksus vabastas noores Underis otsekui ootel olevad jõuvarud, andis elujulgust ja valmistas ette selle põhja, mis jäi aluseks kõigele järgnevale.

Kui Marie Under 1942. a. novembris sõitis mööda lumetalvist teed Kadarpikku (Taeblasse) Ants Laikmaa matustele (Laikmaa suri ööl vastu 19. novembrit ihuüksi oma Taebla kodus), siis tähendas see tema elus suurt muret niigi murelikul ajal.

Pärast Moskvast naasmist hakkas Marie Under sisse elama eesti kirjandus- ja kunstielu, milleks polnud revolutsioonijärgne aeg küll kõige rõõmustavam. Hackerite kodu Suur-Tartu maanteel oli avatud paljudele külalistele, mis omalt poolt kinnitab Laikmaa antud iseloomustust C. Hackeri soovist luua soodsaid tingimusi oma abikaasa kirjanduslike huvide arendamiseks. Artur Adson, kes hakkas selles kodus liikuma alles 1913, on «Eluraamatus» andnud sellest ilmeka detailpildi, varasemas osas Marie Underi mälestuste ja 1913. aastast isiklike muljete alusel. Selles kodus veetis Marie Under seitseteist aastat ja see on mitmeti seotud tema loominguloo esimese perioodiga. Viie elutoa ja ühe pimekambriga (paeplaatidest põrand ja suur raudkonks võlvitud laes) korter oli üüritud paruni-preili von Döhlerilt, kes ise elas hiirvaikselt ärklikorrusel. Maja oli kunagine «Hof» oma tallide, tulppumba, avara õue ja suure aiaga. Suur-Tartu maantee linnapoolisel nurgal asunud varem Torupilli kõrts. Pärimusteatest äratust saanud fantaasiapildiga võib tegemist olla luuletuses «Torupilli lugu» («Looming» 1927, nr. 7), mis pole võetud ühessegi Marie Underi kogusse. Mõned vallatud külalised ristisid pererahva kodugi «Villa Torupillaks». Majal oli aia poole siniste postidega lahtine rõdu, jäädvustatud luuletuses «Sinine terrass». Tänavaga poolt piirasid maja vanad lehtpuud, akendel olid luugid ja fassaadi ees madal latt-tara. Rõdu ees olev harali pirnipuu, reseedade, heliotroopide ja levkoide klump selle tüve ümber, õitsvad sirelid ja muu floora sellest aiasst on motiive andnud noore Underi värssidesse. Linnaaia elamus oma kammerlikkuses polnud küll võrreldav nende

muljetega, mida andis Kassari, viimased jäid poeetilise materjalina luuleteostust ootama hilisematel etappidel.

Peale Laikmaa olid Marie Underi kodu sagedased külalised H. Raudsepp, Ed. Hubel, T. Sander, siin käisid Fr. Tuglas, G. Suits, J. Aavik, V. Grünthal-Ridala, J. Luiga Erna Villmeriga. Marie Under mäletab Juhan Liivi: ta olnud kõrget kasvu, kõhn, ettepoole vimmas ja meenutanud tüüpilist maakooliõpetajat. Lauas istunud ta vaikselt, vaadanud nukralt ringi ja lausunud tasakesi ohates: «Siin on ilus elada!» Ta mäletanud «Noor-Eesti» albumis ilmunud «Ema laulu», vaadanud siis Laikmaa maali seinal ja öelnud: «See ongi siis see, kes on luuletanud need read: «väikesed naljakad mured...». Kunsti- ja teatriinimestest käisid siin J. Koort, Karl ja Paul Burmanid, A. Uurits, P. Pinna, Th. Altermann, O. Hermann, K. Jungholz, Tallinnas gastroleerivad soome kunstiinimesed, nagu Väinö Sola jt. Marie Underi omastest osalesid maja vaimses atmosfääris Priidu Under ja öde Evangeline. Niisugune intensiivne vaimne suhtlemine mitmesuguste kunstialade inimestega mõjus viljastavalt. Marie Under, kes oli tulnud eesti luulesse arglikult («Mina nüüd luuletaja!»), hakkas oma kutsumusse ja eluülesannetesse teadlikumalt suhtuma.

Et kõik on muutunud juba ajalooks, oleks oodanud «Eluraamatu» Tartu maantee kodu üksikasjalises pildis kohta ka C. Hackerile, kuid seda ei ole. Auguste Oja andmetel elas C. Hacker Tartu maantee kodus 1917. aastani ja kolis siis vanemate juurde. Öe mälestuse järgi elas ta abielu purunemist raskelt üle, jäi kaua üksikuks, abielus alles hiliseas venelannaga. Ta suri 1948 Tallinnas. Hackerite nimigi selles liinis kustus. Nimede eestistamise ajal 30-ndate aastate lõpus sai Carl-Eduard-Friedrich Hackerist Kaarel Haling, ühest tema vennast aga Hangelaid ja teisest Helinõmm. Hackeri nime on jäänud kandma ainult C. Hackeri tütar ja A. Laikmaa ristitütar Hedda.

1913. a. sai Marie Under 30-aastaseks. Tal oli juba mõndagi seljataga. Ajavahe-
mik 1883—1913 oli isiksuse arenguloos olulise tähendusega etapp. Luules hakkas äärmise tundeerksuse ja vitaalse jõulisuse süntees nähtavaks saama. Marie Under oli jõudnud elu valguse ja varju dialektika nägemiseni, kuid säilitas oma mõranematu elujaatuse ka Esimese maailmasõja ahistaval ajal.

1913. a. kogus Marie Under käsikirjaks oma senised avaldatud ja avaldamata luuletused, esitas selle «Noor-Eestile» ja teatas kaaskirjas, et varem kavatsetud luuletajanime Maria Maarjamaa asemele jäägu Marie Under. Käsikiri jäi seekord trükkimata, kuid andis põhiosa hiljem «Sonettidele» ja «Eelõitsengule».

Tundes seda osa M. Underi isikuloost, mida A. Adsoni raamatust ei leia, saab paremini mõistetavaks mõndagi luuletaja hilisemas isikuloos ja loomingus: lahkumine kodumaalt ja luuletused, milles siira koduigatsuse kõrval on emigrantlikust õhkkonnast pärit võrastustunnet.

AHVATLUSE RISKANTSUSEST

Pole vist vähem riskantset ja rohkem ahvatlevat predikaati kui filosoofiline. Selle rohke kasutamine tuleneb tõsiasjast, et iga-sugune tunnetuslik tegevus hõlmab endas ka filosoofilise aspekti. Filosoofia ja kirjanduse tihe seos, mis XX sajandi kirjanduses saab üha ilmsemaks, näib sellist ahvatlust toetavat ja julgustavat.

Eesti tänaste kirjandusteoste retsensioonides võib epiteeti «filosoofiline» kohata sagedamini, kui seda meie kirjanduse puhul arvata võiks. Üsna tihti piirduaksegi fraasidega, ilma et lähemalt selgitataks, mida filosoofilisuse all õieti mõeldakse. Näikse eeldatavat, et filosoofilisusel on kirjanduses mingi kitsamalt piiritletud sisu ja et suunavale fraasile toetudes oskab lugeja seda ise lahti mõtestada. Ometigi on filosoofilises mõttes järjekindlaid ja sihipäraseid kirjandusteose analüüse meil avaldanud vaid paar-kolm arvustajat.

Arusaamatused algavadki juba sellest, mis aspektist keegi teost iseloomustab. Iga kirjandusteos on filosoofiline, kuivõrd selles väljenduvad autori arusaamad meetodist, tema esteetilised, eetilised ja maailmavaatelised tõekspidamised, millest moodustub see ruum, kus arenevad teose konfliktid ja leiavad väljenduse ideed. Kirjanduses on juba põhimõtteliselt välistatud ajalooteadust kummitav nomoteetilise ja ideograafilise tunnetuse vastandamine, mis võimaldaks ideaaliks teha n.-ö. elust mahakirjutamise. Kui ajalooteadus, mis seab endale laiemaid tunnetuslikke eesmärke, otsib tegelikkusest tüüpilist, siis, soovides kõrgemale tõusta lamedast empiirilisusest, peab ka kirjanik tüüpilist looma. Ilma sellise abstraktsioonita ei oleks üldse tegu kirjandusteosega. Predikaat «filosoofiline» tõmbab selge piiri kirjanduse ja kirjandusvälise trükisõna vahele. Muidu heasoovlik eesti kirjanduskriitika on meie väikest kirjandust ses suhtes karmilt lahterdanud: eraldanud elujuhtumite lihtsa kirjapaneku kirjanduseks tihendatust.

Tavaliselt aga märgitsetakse epiteediga «filosoofiline» teoste ideelist kandvust ja tunnetuslikku sügavust. Ja just selles funktsioonis on kirjanike ning kirjandusteoste iseloomustamisel kõige olulisem. Nii nagu mõtteluule lüürikast, nii erineb ideedraama vaatlevast eepilisest hoiakust just filosoofilise sügavuse poolest. Ei ole ju kahtlust, et filosoofilisuse kõige laiemas mõttes kuuluvad kirjandusse nii A. Valton kui ka A. Beekman, nii P.-E. Rummo kui ka A. Siig, nii A. Alliksaar

kui ka H. Suislepp, kuigi selle kitsamas mõttes on nende loomingul selgesti tajutav erinevus.

Et kirjandusteose analüüsimisel pööratakse tähelepanu filosoofilisele aspektile, on iseenesest tervitatav nähtus. Ühelt poolt annab see tunnistust filosoofia prestiiži ilmsest kasvust, teiselt poolt aga teeb ilmsiks meie kirjanduse vähese filosoofilise kandvuse. Abstraktsed deklaratsioonid ning udused vihjed on selle vastuolu peegelduseks — mitte lahenduseks. Lahendus peitub kirjanduse eristamises mittekirjandusest kirjandusteaduse tavapärase vahenditega. Mingit üleüldist filosoofilisust pole olemas. Igas ideedraamas konkretiseerub teatud kindel filosoofia. Kirjandusteose — ükskõik kui kontseptuaalne ka poleks selle struktuur — filosoofilise sisu avamisega kaasnevad alati objektivset laadi raskused. Tegu on ju ikkagi kirjandusteosega, mille ideed ei saa edasi anda üksikute fraasidega, vaid mis luuakse sümboolsete, allegooriliste, metafoorsete jt. situatsioonide lahtimõtestamisega. Seepärast kätkeb interpreteerimine endas ohtu kirjutada teosele juurde ideid ja lahterdada ta vägivaldselt mingisse filosoofilisse suunda. Filosoofilisi suundi aga iseloomustab teatav ideede süsteem, tunnuste kompleksus.

Kirjandusteosest filosoofiat otsima hakanud kriitiku olukord on väga sarnane tõrvatud katusele sattunud linnuga: ta ei tohi piirduda filosoofilisuse abstraktse konstateerimisega, kuid ei tohi ka konkreetseks minna. Nagu kõigi paradoksaalsete situatsioonide puhul, on siingi väljapääs üleminekus teisele analüüsitasemele. Et kunstiteose filosoofilist sisu on tõepoolest võimalik edasi anda ilma sõna «filosoofiline» kasutamata ning kirjanikke hegeliaanideks, positivistideks jne. jagamata, seda tõestab näiteks tekstivalimik «K. Marx ja F. Engels kunstist». Samas aga meie kriitika paremikki esindava raamatu «Kirjandus kriitiku pilguga» olematus aineregistris oleks termin «filosoofiline» üheks enam esinevaks märksõnaks. Hämmastav on seejuures, et eestigi kirjanduskriitikale mitte päris tundmatuid mõisteid, nagu «maailmavaade», «maailmataju», «elutunnetus» jms., kasutatakse selles kogumikus harva. Ometi saab nende mõistete abil üpris hästi edasi anda kirjandusteose häälestust, kirjaniku tõekspidamisi jms. ka sel juhul, kui need ei tõuse filosoofilis-kontseptuaalsele tasemele. Ulatuslikumalt tuleks kasutada eetika, sotsioloogia, isiksuseteooria, kulturoloogia ja mõnede teiste distsipliinide mõisteparatuuri. Eesti kirjandus muutuks arvustustes seeläbi küll ehk veidi vähem «filosoofiliseks», kirjanduskriitika ise aga sisusse-tungivamaks ning kirjanikunatuurid reljeefsemaks.

SÜNNITAJAD SÜNNITAMISEST; ESTEETIKA MUU SEAS

«Teose sünd». Koostanud Endel Priidel.
«Eesti Raamat», Tallinn, 1976. 364 lk.

I

See paljulubava pealkirjaga raamat pakub lugemiseks üle poolesaja Eesti autori juhulikku või sihilikku kirjutist aastaist 1970—1974 kirjandusteoste valmistuskäigu kohta. Niisuguse raamatu otstarvet põhjendab koostaja kaheti: eelkõige olevat teose valmistuskäigust, autori loomisprotsessist huvitatud kirjanduslapsed ja -teadlased, teiseks sundivat ka inimlik uudishimu meid kõiki küsima, kuidas kirjandusteos sünnib, mis loom see kirjanik on, on ta lind, kes laulab nii kuidas nokk loodud, või peab ta kirjutamist õppima jms. Koostamise kulust ja põhimõtetest teatab koostaja: «Käesoleva kogumiku koostamisel tuli pöörduda Eesti NSV Kirjanike Liitu kuuluvate luuletajate ja prosaistide poole, et nad oma loometööst kirjutaksid. Vabalt valitud vormis võis anda teateid ükskõik millise teose valmistamise käigust, kusjuures igauks võis ükskõik millist loomingulise töö külge või kirjandusteose loomisel juhtunud seika esile tuua.»

«Vabalt valitud vormis» «ükskõik millest» kirjutamine ja siis autorite tähestikuline ülesrivistamine raamatus on väliselt demokraatlik ja edumeelne, sügav ja lai, kõikehaarav ja univertsaalne koostamispõhimõte, Eestimaal juba tava. Paraku annab aga niisugune koostamispõhimõte pigem pinnalisemaid uudishimuraamatuid kui noid

teisi, sügavamaid ja süsteemikamaid ülevaateraamatuid. Niisugused raamatud ei esinda kirjutatud autorite tarkust ega nõrkust täies jõus. Nad esindavad rohkem koostajate loomingulise kava nõrkust, «uudishimu» üldisust, esteetilise (teoreetilise) programmi ja enesetunde puudumist. Koostaja vormumata tahe ei saa ka raamatut selgepiiriliseks vormida. Raamatu «rikas» aine jääb suhteliselt amorfseks ja süsteemituks. Ka «käesolevas kogumikus» on läbiseegi liiga erineva iseloomuga töid. On ilukirjandusliku koega jutte ja pajatusi (Suuman, Beekman, Kross, Krusten...), on uurimusi (Anvelt, Andresen), on arutlusi, on artikleid, on ääremärkmeid, on loomingupsühholoogilisi pihtimusi ja esseid. Neid viimaseid — üldistavama ja teoreetilisema iseloomuga kaastöid — kõrvutades ja kokku liites saab lugeja siiski mingi mulje kirjanikkonna esteetilisest hoiakutest, esteetilisest eneseteadvusest, s.o. mitte kabinetiesteetikast, vaid nii-öelda esteetikast *in situ*.

II

On kolm-neli huvivälja, kuhu mõtted kõige sagedamini jõuavad: kirjanikuks olemise ja kirjutamise mitmesugused eeldused; kirjutamistegu «turgatusest tekstini»; tekst või teos ise; kirjatöö ning kirjaniku enda missioon või tähtsus. — Kirjanikkond üldiselt ei kahtle oma põhitöö mõningasest vajalikkuses ja tähtsuses, küll aga kahtleb ta oma töö üle targutamise,

kunstiteose autoripoolse seletamise vajalikkuses.

1. «Kirjanikud on oma loomingulisest tööst rääkides olnud tõepoolest väga tagasihoidlikud,» teatab raamatu koostaja. On põhjuseks autorite laiskus või upsakus? Nende kiuslikkus ausate uudishimulike vastu? Autorid ise põhjendavad asja mitmeti, teisiti:

«Kirjandusteos kõneleb iseenda eest nii hästi või halvasti, kuidas ta toime tuleb. Lisamärkmed on päris tarbetud.

Teose tekkelugu olevat siiski huvitav. Tundub, et tarbetu uudishimu. [---]

Mõndapuhku mainitakse tegelaste prototüüpe. See on peaaegu mõttetu.» (I. Sikemäe.)

Või samasuguse hoiaku teine variant: «Aga — miks ma peaksin ära seletama, mida ma luuletusega mõtlesin, te kas mõistate või ei mõista ja ma ei usu, et mõlemal juhul midagi kaotatud oleks.» (V. Luik.)

Nõnda protesteeritakse kunstiteose tähtsuse ära- või ümberseletamise vastu, kujundliku asja kujutuks lõhkumise hädahoju vastu. Nõnda on omal kohal ka manitsus: «... tuleb mõistvalt suhtuda kirjaniku püüdesse varjata oma loomingulise töö iseärasusi kui ka kirjandusteadlaste ja psühholoogide katseisse jõuda nende saladuste jälile» (H. Puhvel), kuivõrd see manitsus jutustab loometöö üldiste asjaolude uurimise mõttest.

2. Nii või teisiti settib mulje, et autoreil on raske oma tööd ja teoseid analüüsida ja arutada. Tuuakse ette mitmeid põhjusi.

a) «Iga teos sünnib isemoodi, aga [---] kes seda täpselt hiljem oskab seletada.» (M. Unt.)

b) «Vastata küsimusele — kuidas te kirjutate? — on raske: on ju üldse ebamugav endast rääkida, seda enam aga siis, kui su koht kirjanduses on nii tagasihoidlik.» (L. Kompus.)

c) «Kirjutada oma teoste sünnist eeldab autobiograafilist huvi, mina aga olen juba palju aastaid huvi tundnud

aina teiste elulugude [---] vastu. [---] Pealegi olen üsna palju unustanud, nii et mu kunagi kirjutatud ilukirjanduslike asjade saamisloo jälgimine nõuaks suurt mälu pingutust. Kahtlen, kas nad seda väärivad.» (L. Anvelt.)

Erandlikum on vastupidine tunne: «Kergem on oma loomingust kirjutada kui midagi uut luua.» (G. Skulski.)!

III

3. Millised (mis) on siis kunstiloomingu eeldused nende autorite järgi, kes lõpuks siiski on suutnud oma kunstnikuelu kirjeldada-käsitleda?

a) «Looming saab alguse ja aluse virgelt kogetust, kujuneb lõplikult unes ja tuleb ilmale omal ajal, suuresti sõltumata mu oma tahtest ja taotlusest.» (J. Kaplinski) — selline on üks keskmine käsitlus. Võrreldes mõningaid variante:

«Iga päev elatud elu tingib kirjutava. [---] Ei saa kirjutada sellepärast, et arendada eesti kirjandust.

Kas ma kirjutan oma elust? Niisama palju kui seda teevad Rummo, Kaugver, Vetemaa, Vahing.» (M. Unt.)

«Luuakse seesmise impulsi, seesmise käsu sunnil.» (G. Skulski.)

«Kõik, mis ma olen kirjutanud, on mulle enesele olnud seesmiselt hädavajalik, paratamatu.» (A. Hint.)

«Üldiselt arvan, et luule nagu kõik muugi kirjandus ja kunstilooming sünnib armastusest — armastusest laiemas mõttes, et jagada oma tundeid ja mõtteid kaasinimestega.» (M. Nurme.)

«Poeemi ei ole mul just kerge käsile võtta.

Seda saab teha ainult armastuse, viha, südamevalu sunnil.

Tundsin endas kõiki neid virvarranna koos, ja sedagi, et paraku on kirjutamine mõõdapäsematu.» (P. Haavaoks.)

b) Teised autorid toonitavad loomin-

gu eeldustena eeskätt ümbritsevat eluolu, vähem autori enda elamusi:

«Minu jaoks on peamine reaalne maailm, see, mis mu ümber on, mida ma näen ja kuulen. Loodus, inimene, sündmused.» (M. Kesamaa.)

«[Inimene ja tema töö] on vaateväli, protsess, allikas, kust algab igasugune kunstiteos. Kui on midagi nähtud, läbi tuntud, siis võib ja enama il juhtudel sisetundeist otse kihutatult tuleb asuda nähtu teostamisele, vormi valimisele-valamisele. Sageli aimuvad vormikonstruktuurid juba nähtu läbielamisel.» (E. Hiir.)

«...teose sünni määravad ennekõike sotsiaalsed ja bioloogilised tegurid, mitte alateadvus, nagu väidab mõni eemaltvaataja.» (V. Adams.)

c) Kui määravad või kui kõrvalised need alateadvuse protsessid tegelikult on, jääb teadmata, nende iltingimatust toimest kõnelevad — kas käibeteooriate või kogemuse põhjal — küll paljud autorid:

«...loomeprotsessi kõige olulisemaks momendiks ongi just alateadvuses tekkinud «säde», too kummaline, mõistatuslik hoob, maagiline «kui» (Stanislavski järgi), mis kogu ülejäänud masinavärgi käivitab.» (P. Kilgas.)

«Kuulun isiklikult nende kilda, kes peavad kunstiloomingut oma olemuselt plahvatuslikuks ja mitte kainelt läbi mõeldud tegevuseks... [---] Inimese sünn on müsteerium, teose sünn niisamuti.» (R. Kaugver.)

«Luule põhimaterjal, vähemasti tema süvamuud lamab elu alguspäevade lademena meie teadvuse pimedikus. Pinnale kerkib hämaraid meeltemuljeid.» (D. Vaarandi.) Jne. Jne.

4. Kunstitöö eeldustest märgitakse tähtsana autori isiklikku, eriti lapsepõlvist kogemust, see põhjendab üht-teist olulist kunstiteose motiivistikus, temaatikas ja muus:

a) «Üteldakse, et inimese iseloomu kujunemist mõjutab kõige enam lapsepõlv, kahtlemata seostub sellega ka

kirjandusliku ande ja palge kujunemine.» (M. Nurme.)

«Kirjaniku vaimuse kujunemiskäiku ei saa lugeda ühegi teose loomisprotsessi koostisosaks, aga ometi määrab vaimus teose olemuse.» (H. Puhvel.)

«Hakkasin mõistma, miks Mändmets alustas rannajuttude kirjutamisega alles oma loomingu tee keskjärgus ja sellalgi vaatas merele romantiku pilguga — meri ei kuulunud tema lapsepõlvekogemusse, vaid jäi kuhugi unistuslikku kaugusesse, metsade taha.» (O. Kruus.)

«Tavaliselt on lapsepõlv ja kujunemisaastad siiski teoste kõige värvikamad osad.» (D. Vaarandi.)

«Kust oli kergem leida tuttavat ümbrust, läbini tuntud inimesi ja sündmusi kui isema poisipõlve kodukohast...» (H. Sergio.)

«Siit, Lääne-Saaremaalt [---] on pärit mu lapsepõlve esimesed tugevad muljed, esimesed mured ja rõõmud, mis hiljem otseku sundisid otsima teid ja leidma sõnu, kuidas neist ka teistele rääkida.» (A. Hint.)

«Metsi laastati, mu lapsepõlvemaade metsi!» (P. Haavaoks.) Jne. Jne.

b) Need ja paljud tsiteerimata kirjajakohad tõestavad teesi: iga päev elatud elu tingib kirjutatava. Ent kogumikus on kirjeldatud ka niisugust menetlust, kus kunsti tehakse tavalise teotööna, autoril endal läbi elamata aja ning aine «objektiivse uurimise», «materjali kogumise», «elu tundmaõppimise» kaudu. See on kunstile loomuvastane menetlus, nõnda ka kirjeldaja resümeerib: «Isiklikult arvan, et niisugust materjalikogumist võib endale lubada ainult kord elus.» (M. Talvest.)

«Elu tundmaõppimise» ja «materjali kogumise» probleem pole põhimõtteliselt kitsarinnaline; asja tuleb ainult avaramalt mõista, mitte vulgaarselt praktiseerida: «Kui me sedastame, et «elu mõistmine» on loomingu põhieel-

dusi, siis järgneb sellest paratamatult, et kirjanik töötab pidevalt oma loomingu huvides, töötab ka siis, kui ta midagi ei kirjuta, sest tegelikkuse tunnetamine on ju pidev ja lakkamatu protsess, mis lõpeb alles kirjaniku surmaga.» (H. Puhvel.)

Seda tervemõistuslikku arutlust toetab uurimus: «Gustav Suitsu luule — igatahes «Tuulemaast» alates — toetub väga usutavalt, sageli üksikasjus teatud kordumatuile tundehetkedele, kuid samal ajal ka nende hetkede argielulisele raamile, jah, isegi olustikuliste üksikasjadele. [---]

Kaua meeles kantud, unistustega rikastatud, korduvalt kujundatud, teadliku instrumentatsiooniga kunstiteoseks kujundatud tegelikkusemulje — seda on «Elu muulased», Gustav Suitsu luule valmimisprotsessi üks selgemaid näiteid.» (N. Andresen.)

5. Loominguliste eeldustena käsitletakse ka kirjaniku mõningaid puhtisiklikke omadusi.

a) Julgus — argus:

«Loovisiku esimeseks tunnuseks pean ma julgust. Olla autor — tähendab julgeda. Kus keegi väljendab midagi uut — seal ollakse ikka millegi vastu. Loovisikul tuleb sageli ujuda vastu voolu.» (V. Adams.)

Julgus nõuab julgust: «Kui ma 1925. a. novembris või detsembris «Siberi Teataja» eelteate peale oma kaastööd ette valmistasin, mõtlesin, et igaks juhuks on parem katsetused saata varjunime all, sest ei olnud sugugi kindel, kas mu teosed üldse avaldamiskõlblikud ongi. Ka kartsin avaldamise puhul sattuda mõne kriitiku otserünnaku alla, mis aga varjunime puhul jääb tuttavatele teadmata.» (H. Angervaks.)

Liigne tunnus, mis saadab väikese keeleühiskonna kirjanikke enam kui suure keeleühiskonna esindajat, lisab loomingulise julguse küsimusele veel ühe varjundi. «Niikuinii oleme siin väikesel maal eriolukorras. [---] Võib ju unistada olla prantsuse kirjanik,

kelle loomingut tuntakse üle riigi, aga kelle elu ei tunta väljaspool üht Pariisi kvartalit, ja kelle aruannet oma isiklikust elust võetakse kõikjal geniaalse väljamõeldisena, aga milleks? Siin me oleme ja siia me jääme, ja teeme siin, mis peame vajalikuks.» (M. Unt.)

b) Küsimus julgemisest tekib õigupoolest olukorras, kus inimesel puudub hingeline tasakaal, psüühiline terviklikkus, kus ta kõigub mitme võimaluse vahel, eriti kus ta ise peab otsustama asju, mis on üldjuhul juba sünni või muu saatuslikuga ette otsustatud. Näiteks rahvuslik kuuluvus. «Kodumaa ja rahvas on nabanöör, mille kaudu me hingame, mille läbi maailm hingab meis. Ja kui lõigatakse läbi see nabanöör, lämbume,» kirjutab «poolaka ja eestlanna» järeltulija Jaan Kaplinski tõde, mis teistele selle tõe lihtsuse ja loomulikkuse pärast enamasti pähegi ei tule, ning kõneleb oma elust: «Kui kolmeteistaastasena lugesin Lermontovi, mõtlesin, et pole mõtet eesti keeles kirjutama hakata, et peaksin õppima kirjutama vene või mõnes muus suuremas keeles.» Ent lõpuks: «Kasvasin eestlaseks ja leidsin viimaks, et olen sellega rahul.» Nõnda on ka inimese seotus, tema kuuluvus kellegi kindla ja olemasoleva hulka üks loomingu eeldus.

c) Tehnilist laadi eeldus on isiku sünnipärane sobivus, eelsoodumus ühe või teise kirjandusžanri või liigi harrastamiseks. Üldisem on muidugi arvamus, et žanride sobivuse määrab lihtsalt žanride endi raskus — raskemas žanris saavad kirjutada andekamad, kergemates andetumad. Ainult et raskusaste määramiseks pole meetodit. Kunagi öeldi, et luule on raskem kui proosa, moodsam teadus väidab vastupidist. Kõige raskem usutakse olevat draama. «Juba ammuilma räägitakse, et dramaturgia olevat kirjandusžanritest kõige raskem. Ei julge siin minagi kolleegide põlu alla sattuda ja sellepärast kordan: jah, raske.» (E. Vaigur.) Selliste arvamuste vastu

sobiks aga seada niisuguse arutluse: «Muidugi võib üks autor kirjutada paljudes žanrides, aga loomingu väärtuslikum osa koondub ikka ühte või paari teineteisega suguluses olevasse žanri.» Ja siit loomulikult edasi: «Kõrvalmärkus — meie draamakirjanduse pidev kidumine seletub eelkõige sellega, et dramaatilise elutunnetusega kirjanikke ilmub harva, draamažanri raskus, millega draama kehvust aeg-ajalt välja vabandatakse, on teisejärguline põhjus.» (H. Puhvel.)

Nõnda on püütud kunstiannet eritleda ja «demüstifitseerida».

IV

6. Järgmistest väljakirjutustest aimdub, kuidas kulgeb kirjaniku tööprotsess, kirjategu, aste-astmelt, algusest lõpuni. — Esimeseks astmeks on idee sünd.

a) «Loomingulise tegevuse algimpulsiks olev idee sünnib enamasti äkki ning idee genereerija ei oska seletada selle teket, ei oska ega hooligi. Enne seda oli vaid nimetu tung teha, väljendada, ennast maksuma panna. [---] Ometi näib idee tekkel olevat tegemist tõukega väljastpoolt, tegelikkusest, mida on võimalik seletada. Tekke hetkel hakkab lihtidee komplitseeruma, kasvama ümber liha, näitama uusi külgi ja võimalusi. Siin läheb käiku eelnev kogemus.» (A. Valton.)

«Enamasti tuleb mul idee (see pole täpne sõna — pigem *kujund*) pähe kõndides, olgu see siis tänaval või metsas. Kui üks (minu arvates) hea kujund on pähe tulnud, siis tuleb teisi kergelt ja kiiresti juurde.» (A. Ehin.)

«On nimelt olemas kirjanikke-õnne-seeni, kellele piisab üksnes sellest, et mõni mõte neid veetlema hakkaks. Kiiresti muutub see mõte nende käes magnetiks, mis tõmbab materjalikaosest enda külge vajalikud rauatükikesed, loob nendest magnetvälja — ja siis hakkavad tegutsema juba selles väljas peituvad tungid ja pinged.» (L. Metsar.)

«Kirjalikke märkmeid tegin väga na-pilt. Panin kirja ainult üksikud märksõnad, et mitte unustada hädavajalikku.

Arusaadavalt pidin millalgi ka selgusele jõudma, et just miniatuurivorm on mu kavatsuste realiseerimiseks kõige sobivam. Aga see arusaam tekkis siiski intuiitiivselt, mitte kaalutluste viljana.

Viimaks saabus aeg, millal tunnetasin eksimatult selgesti materjali küpsust. Kõik vajalik kerkis järsku kergesti tabatavalt teadvuse pinnale, kõik üksik-ajad, leides iseenesest uued kesk-punktid, hakkasid selles segadikus, katkendlike mõtete maailmas äkitselt nende ümber koonduma.» (K. Kangur.) Jne. Jne.

b) Valdavalt teatatakse ideede ja mõtete ootamatust ja juhuslikust, üllatuslikust sünnist. Harva kõneldakse nende vaevaga väljamõtlemisest või konstrueerimisest. «Mis on luuletuse kirjutamise juures kõige raskem? Esimene rida. Kui see on leitud, hakkab asi laabuma. Esimese rea leidmisega näed teinekord mitu päeva ränka vaeva. Üks variant järgneb teisele. Aga ühel õnnelikul päeval on see rida leitud.» (M. Kesamaa.)

7. Kirjutamine on autorile võimas elamus, üle-loomulik seisund.

a) «Su teadvus ja alateadvus tegutsevad kooskõlas. Sa oled äkki kõigi oma jõudude peremees. Su teadmised meenuvad sulle, su tähelepanekud reastuvad, assotsiatsioonid voolavad ja hargnevad. Mälu avardub. Muljed ilmuvad meelte ekraanile värvikana ja tugeval kujul. Sõnad tulvavad suhu ja sule ette. Ole vaid nobe valima värskemaid variante!» (A. Kaal.)

«Seejuures mulle tundub, et kõik toimub minu tahtest sõltumata [---].» (V. Ruškis.)

«Oli selline tunne, et mingi salapä-rane võim seisab selja taga ja sosistab kõik ette, jõua ainult kätt liigutada.» (E. Vaigur.)

«Tegelik kirjapanekutöö osutus usku-matult kergeks ja see kulges ilma vae-

vata. [---] Suure kontsentreerituse ja loomiselevuse tõttu olin kõigest võimalikust segama kippuvast hästi isoleeritud.» (K. Kangur.)

«Kirjutasin kergelt, kõik, mida vaja-sin, voolas ise kokku.» (V. Saar.)

b) Kirjutamise kergus ja mõnu näib viitavat kunsti mängulisele ole-musele. Teoreetik ütlebki: «Kuigi loo-ming nõuab autorilt kogu vaimse jõu pingutamist ja võib muutuda elu si-suks ning mõtteks, säilitab kirjanduslik looming (nagu vist iga teinegi kunsti-looming) oma mängulise olemuse.» (H. Puhvel.) Praktik kinnitab: «Tõsi-looming tähendab mulle tihtipuhku tõsiselt võetavat sõnamängu; mõne mõttesette ebaootuspärane kasutamine pakub naudingut; sõna akustilised, vi-suaalsed, jah, isegi osmilised võimalu-sed ergutavad improviseerima.» (N. Ba-turin.) On kirjanikke, kes annavad mängu mõistele teistsuguse ja õige kit-sa tähenduse ja on seejärel loomulikult igasuguse «mängutamise» vastu. «Kas eluhirmust või tõusikliku kaasinimes-test üleolekuga eputamise tõttu eluvõo-raks jäänud kirjanikud on kujunda-nud endale «kunst kunsti pärast» usu-tunnistuse kõigi virtuoside, loitsijate ja kuldvasika kultusega. Nende pea-miseks kunstiks on vormielementidega, vormimeisterlikkusega manglemine.» (E. Hiir.) — Siinjuures paistab, et m ä n g u-esteetika pooldajad käsitavad vormi kui sisu vormi, taunijate põhi-mõtteline nõrkus on aga vormi vägi-valdne, mõttekujutuslik eraldamine sisust.

c) Tähtsaks küsimuseks on, kas kir-jutamine on plaanipärane töö; kas valminud teos vastab plaanile või on teda kujundanud juhused. — Plaani täielikust teostumisest kõneldakse vähe: «Mida selgemini autor mõttekujutuses novelli läbi elab, seda hõlpsam on hil-jem kirjutada.» (H. Puhvel); «Iseasi muidugi on lühijutt; siin peab autorile kõik viimse detaili ja isegi intonatsioo-nivarjundini selge olema, muidu ta

lihtsalt ei tule välja.» (H. Väli.) Viljaka novellisti ülestunnistus on teistsugune:

«Algidee osatähtsus pole eriti suur. Tegelik looming, sõnakunst kui selline (konkreetne mäng, seosed, mis saavad sõnavärgiks mõtete ja tunnete tekitatud pingestatusest) sünnib tegemise hetkel ettemõeldud skeemidest suunatuna või nende kiuste, enamasti aga täiesti sõl-tumatult, neid unustades.» (A. Valton.) Sama tõdevad ka pika proosa tegijad:

«Muidu kulges romaani kirjutamine normaalselt, s. t. et autori kavatsustest õnnestus väga vähe teoks teha, kuna tegelased tegid enamasti seda, mis neile meeldis...» (L. Metsar); «Töö käigus muutus niisiis mu kirjutamise plaan põhjalikult. Esialgselt mõttest ei jäänud järele kuigi palju. Kuid sellest ei ole mul üldsegi kahju...» (R. Titov); «Kõik tegevuse peenemad käänakud, kõrval-tegelased, kirjeldused ja autoripoolsed ütlemised, teose värv ja lõhn sünnivad kirjutamisprotsessis. Ja kõige õigem oleks öelda: mõtlen rohkem pliiatsiga kui peaga.» (T. Lehtmets.)

Plaane võib rikkuda vahel pealtnäha tühine tehniline viga. Näide romaani kirjutamisest magnetofonilindi abil: «Valmiskirjutatud materjalist kõlbas romaaniks umbes 60%, ülejäänud oli ebaoluline ja tuli kõrvale heita. [---] Tihtilugu oli raskus selles, et igal frag-mendil oli oma, teistest erinev psühho-loogiline ja emotsionaalne taust, mis üksteiseiga kokku ei sobinud. Kokkupa-nek oli raske ja väga väsitav töö...» (H. Angervaks.)

Ka luuletajad ütlevad: «Palju asju kirjutatakse «endalegi ootamatult»» (A. Kaal), või «...luuletuse lugu on kummaline nagu elu, selles ei ole näh-tavat loogikat, on hulk ootamatusi ja alustades ei tea sa lõpust midagi.» (V. Luik.)

Lugenud juba küllalt palju teesi — iga päev elatud elu tingib kirjutatava — tõestavaid väljakirjutusi, tohiks üsna selgesti mõistetav olla kirjutamisprot-sessi säärane suhteline autonoomsus,

nagu siin kirjeldati. Sest kirjutaminegi on ju elu, liiati eriliselt intensiivne elu. Kirjutamine ise on seetõttu samuti mulje, elamus, kogemus. See kogemus, mida autor läbi elab kirjutamise esimestel hetkedel, «kirjutamiselu» algul, hakkabki suunama ja kujundama selle elu järgmisi hetki. Sellest see kirjutamise autonoomsus.

8. Kõige eelneva järel ei ole raske aimata, kuidas võidaks kirjeldada teose lõpetamise lugu. Tõepoolest:

a) «...lõpptulemusena oli tulnud välja täiesti teistsugune romaan, kui ma olin kavatsenud» (L. Metsar); «Sobiva lõpu leidsin alles toimetamistöö käigus» (H. Sergo); «Võib-olla kulub jutu lõpetamiseni muude tööde vahel veel aastaid. Võib olla ka, et jutuke iial ei valmi...» (A. Tigane); «Lõppresultaat ei olnud autorilegi enne lõppu teada.» (R. Vaidlo.)

b) Ainult väheste teostega, õigemini, väheste autoritega on nii, et «alguses oli lõpp». Lõpust alustamine on eriliselt omane üksikuile konstruktiivsetele anetele. Edgar Allan Poe kirjutas kunagi «Loomingu filosoofias» luuletuse «Kaaren» sünnist: «Hoomates seda nõnda pakutud, või õigemini, seda loogilise arengu kestel nõnda päälesunnitud võimalust, kujundas inimese kõigepäält kulminatsiooni, see on, lõppkõikumise — tolle küsimuse, millele «Nevermore» pidi saama lõplikuks vastuseks — küsimuse, kostusena millele too sõna «Nevermore» pidi sisendama suurima ahasuse ja meelega määratud, mida võimalik kujutella.

Siinkohal võib juba väita luuletuse alanuvat — nimelt lõpust, kust peaksid algama kõik kunstiteosed...». — Analooilise näite oma loomingu toob Betti Alveri; näite, kuidas sündisid «Kaks saarlast». Oli «tuline kiusatus» kirjutada, ning «Instinkt juba teadis, et luuletuse kolm viimast sõna peavad ilmingimata olema: *pani jala ette* — ning et sellele *jale* toetub kogu ballaad oma raskusega.»

9. Kirjeldades kirjutaja kirjutamis-aegset enesetunnet, toonitatakse ikka head, rõõmsat meeleolu, mis on kui loomingu eeldus ja järelalus üht-aegu.

«Olin «õnnelik, vaba ja laisk» (Betti Alveri poolt nii tabavalt sõnastatud situatsioon luuletuste kirjutamiseks).» (K. Merilaas.)

«Üleskirjutamine nõuab sobivat meeleolu selleks hetkeks ja selle jutu tarvis, jõudu, vabaduse tunnet — võib-olla seda nimetataksegi ebamäärase sõnaga inspiratsioon.» (A. Valton.)

«Äpardused teevad mind küll mõneks ajaks jõuetuks, kuid oma tööst ei tahaks ma elu lõpuni loobuda.» (L. Kompus.)

«Nendest tööädalatest on jäänud meelde valdavalt tugev rõõm tehtavast tööst. See on pööraselt hea tunne.» (K. Kangur.)

«Kirjapandu valmistab mulle nalja ja kui ma lõpetan, olen ma päris lõbusas tujus.» (A. Ehin.)

Nendes tagamõtteta ütlustes ilmneb kirjanduse kui kunsti vääramatu väärtus: kunst on oma loomispingest hoolimata — või just selle tõttu — vähemalt oma loojale, teostajale too argielutagune ilm, too teine vald, mida kunstitarjad nimetavad Ilo vallaks, teisisõnu vabaduse riigiks.

V

10. Kuidas käsitavad kirjanikud kirjandusteost-vaimusünnitist? Milline on nende arust fakti ja fantasia, elutõe ja kunstitõe, inimliku inimese (prototüübi) ja kirjanduskuju vahekord raamatutekstis? — Selliseid küsimusi õiendatakse kunstiga suhtlemisel sageli. Mõningaid käsitletakse ka «käesolevas kogumikus». Näiteks tõsielulise ja fantaasialise vahekorra teoses. Tüüpilised realistlikud seletused siinkohal:

a) «Olen veendunud, et kõige ebausutavamad lood toimuvad tõsielus ja minu fantaasia on liiga nõrk selleks, et elus juhtunud kummalistele ja ebaharilikele sündmustele lähedalegi jõuda. Seepärast arvan ma, et ka ebaharilik või esimesel pilgul uskumatuna näiv sündmus võib olla novelli kandetalaks.» (H. Puhvel.)

«Ja kuna olen ikka veendunud olnud, et päriskirjanikud ei ole seni ära kasutanud märkimisväärset osagi kõigist neist erandlikest, kentsakatest, tihti poolunenäolistest, tihti rasketest ja veristest juhtumitest, millest ajalugu koos seisab, siis jätsin kõhkluse sinnapaika. Kas ei ole erandlik või ebatüüpiline mõnikord lihtsalt see, mida meie pole näinud või kuulnud?» (T. Lehtmets.)

b) Paljud autorid teevad juttu prototüübi-probleemist. Näib, et nii lihtlugejatest kui ka koolitatud kirjandusloolastest prototüübiotsijad on kirjanikud ses punktis hellaks või sapiseks teinud. Jaatades kirjandusteose põhimõttelist ülesehitamist tõsielulisest ainesest, ei taha kirjanikud tegeliku isiku — olgu ta kui tahes algkuju — võrdsustamist kirjandusteose tegelasega:

«Tuleb kohe ütelda, et konkreetseid prototüüpe näidendi tegelastel pole. Küll aga on kujude loomisel kasutatud tähelepanekuid erinevatest inimestest — mõne kuju taga seisab kaks-kolm inimest, mõni on fantaasia ja konkreetse kombinatsioon.» (A. Liives.)

«Romaanis [«Kelk soo peal» — H. R.] pole kõiki tegelasi kujutatud kindlate prototüüpide järgi ja ma arvan, et seda pole ka mitte üheski teises teoses. Paljud tegelaskujud on sündinud sünteesi tulemusena, mitme inimese nähtudkuuldud omaduste liitmise teel.» (H. Angervaks.)

«...ainult väga piiratud fantaasiaga kirjanik tavatseb oma tegelasi n.-ö. elust maha kirjutada — kui ei ole tegemist biograafiliste või ajalooliste teostega.» (R. Kaugver.)

«Raamatukangelane elab omaette elu. Autorile on ta teose loomisel väga lähedane. Tema aluseks olev prototüüp on teisejärguline.» (R. Titov.)

c) Tark-süütu, ent valusasti lõikav on Debora Vaarandi tähelepanek neis asjus: «Tundub, et prototüüpide ületähtsustamine põlvneb «Wagga Jenowewa» ja teiste taoliste «tõestisündinud lugude» õitseaajast, kui teistsi ei suudetud maarahva huvi ning usaldust äratada.

Küllap mängib kaasa ka meie maa väiksus, kirjanduse piiride kitsus, ühe õue peal elamine.» — Nimelt on küllalt kirjandusuurijaid, kelle tegelikuks uurimiskireks ja lõppasjaks ei näi olevat tekst või teos, see tähendab, ideaalne kunstiffenomeen, vaid see esialgne reaalelu, see «tõestisündinud lugu» oma materiaalsuses, milleni ta püüab kunstiteost «analüüsides» tagasi jõuda. Siin üks näide niisuguse tendentsi varjatud kohalolekust:

«Kuid kõik need mälestused ja teated kujutasid endast ainult riismeid ühest poeetilisest maailmast, mis oli minevikku vajunud. Ainult Jakob Mändmetsa raamatutes elas see maailm edasi endise värskusega. Muidugi, nagu iga kirjandus ikka, on noodki teosed osalt fantaasiatooded, kus tegelikkuse peegeldusse põimuvad autori kujutlused, unistused ja oletused. Nende koostisosade vahekorrale on minu kütlaskäik mõndagi selgust lisanud, kuid paljus jäi too endine Saaremaa minu ees suletuks.» (O. Kruus.) — Otsitakse ikkagi Saaremaad, mitte kunstiteost, mitte kirjaniku loomingut, tema nägemust. Nagu näeks ja looks too Saaremaa ise, too autori asupaiga geograafiline laius ja pikkus, too «moment ja miljöö», mitte autor. — Niisugune uurimistendents on nüüd kui omaaegse positivismi maadligi vajunud haru. Usuaegsem, ent kunstiteosest ja teostajast jälle omal kombel möödavaatav on etnolingvistilise kallakuga loomingukäsitlus:

«Oleme igauks meie ise, aga see meie ise ei sõltu meie endi tahtest, vähemalt lõpuni mitte. Meie ei mõtle, mõtted lainetavad meist läbi, meie ei luuleta, luuletused ajuvad pinnale läbi meie.» (J. Kaplinski.) — See on samm edasi. Siin ei mõtle maa ega miljöö. Siin on mõtted, siin on luule ise ideaalse sfäärina olemas, luuletaja kaudu võtavad nad ainult kuju. See, kes mõtleb, see, kes luuletab, on kultuur või miski selline.

11. Tugevama filoloogilise vaistu või kooliga autorid käsivad kirjandusteost eelkõige kui omaette võetavat metafooride maailma ja mitte kui muu reaalsuse esindajat või asendajat. Kirjandusteos on tekst. Ent mitte ainult. Ta on kujundite, metafooride, sümbolite, assotsiatsioonide elav kogum. See on nägemus, kujutelm. Mati Unt, kes püüab «meenutada mõnede assotsiatsioonide ja metafooride tagapõhja», kõneleb ühest:

«Asja üldine struktuur aga kordab minu vana nägemust maastikust, mis avaneb, kui teha lahti mõne korteri siseuks: otse läve taga loksab meri ja karjuvad kajakad. Niisuguseid ootamatuid sattumisi esineb ka Kafkal ja Ristikivil, ühes Bradbury jutus [---] ja meenub ka Andres Ehini luuletuskogu pealkiri «Uks lagendikul», samuti Kalju Kiisa film «Hullumeelsus», kus seinad langevad koost ja mets avaneb. Seda enam on tegemist arhetüüpilise hetkega, akna avanemisega, valguse sisetulekuga pimedusse, veidi ehk sürrealistlikult nihutatud kujul (hotellinumbritoa asemel meri). Kujund on klassikaline, konkreetne pilt minu isiklikest mälestustest.» — Aga Valmar Adams kõneleb oma luulest: «Sümbolid süvendatakse teadusliku maailmavaate abil, aga kujundite süsteem on isiku-pärane.»

Näib, et mõistete ja terminite tõlgen-dus on suuresti lahkuminev, ent miski on üks, vaateväli, mingi tasapind: «Poesia sisu saab hinnata mitte suva-

liste arvamustega, vaid kõigepealt tas esinevate motiivide ja sõnastuste võrdleva uurimisega.» (V. Adams.) — See on filoloogiline tasapind.

12. Oma teoste motiive ja sümboleid seletades avavad autorid asju, milleni eemalseisev kriitik üksipäini vaevalt jõuaks tungida. Üks niisugune asi on unenäo roll autori loomeelus ja selle avaldumine teoses:

a) «Ühel 1960. a. augustikuu öösel ärkasin üleni higisena. Olin näinud hirmsat und, et viibisin fašistliku vangla surmamõistetute kongis... [---]. Unenäo mulje oli nii tugev, et käisin ringi nagu kuutõbine. Samal õhtul ot-sisin näidendi käsikirja välja, kirjutasin öösel nähtu põhjal valmis vanglastsee-nid ja — oh imet! — kõik hakkas kui-dagi iseenesest laabuma.» (P. Kilgas.)

Veelgi huvitavam avaldus: «Kõige intensiivsemalt «töötan» unes. Pooltes unenägudes taban ennast endale ette lugemast järjekordset juttu või jutus-tust, mida unenäopilt illustratsioonina saadab. [---] ... unes teinekord päris leidlikult läbikomponeeritud jutustus hajub käest, enne kui olulist üles mär-kida jõuad. Mõne lühiloo olen siiski jõudnud ärgates fikseerida.» (H. Väli.)

Niisiis näib, et unes loodu või unenäost saadud ilmutuse järgi loodu mahub sama hästi kunstisse kui kõik muu, kui too unes loodu on vaid püütav, fikseeritav. — Ent seal tuleb kolmas mees ja ütleb, et unenägu pole kel-legi looming:

b) «Olen unes luuletanud, lugenud iseoma olematut raamatut, aga ärgates see kõik hajus hommiku-uduna. Üks kujund aga, mis ei ununenud, jäi meelde ja tema ümber kristalliseerus terve luuletus. [---] Ja omamoodi hu-vitav on see, et luuletust, mis sellest kujundist alguse sai, auhinnati omal ajal Juhan Liivi preemiaga.» Ja ta kü-sib: «— kas auhinnati mind või mu unenägu?» Ning ta seletab oma küsi-must:

«Unes oleme otsekui oma alateadvuse

mängu vaatajad. Nüüd sai pealtvaataja auhinna, mängijad aga... kes on mängijad?» (J. Kaplinski.) — Ses küsimuses on tõsist sügavust ja teeseldud naiivsust. Tõepoolest, uni on passiivne, kunstiloomine aktiivne ja pealegi teadvuslik tegu. Ent vääri on väide, nagu oleks auhind antudki tolle passiivse, unenäo eest. Autor ise lausus enne: unenäost jäi vaid üks kujund, ja alles selle ümber «kristalliseerus terve luuletus». Ju alles see viimane oli looming ja ju ikka seda hinnati! Või mis rääkida unenäost. Kui autoril õnnestuks ületada «omaenda ahtus», kui viimaks tema «mina «minata»» oleks, eks tuleks siis ju ka virgelt loodu kohta küsida: kes?

VI

13. Nii kirjanduse tähendusest ja tähtsusest kui ka kirjanike eneste kohustustest ja missioonist kõneldes antakse kord argisemaid, kord ülevamaid, kord eluolulisemaid, kord filosoofilisemaid määratlusi: kirjandus kui ühiskondliku ülekohtu paljastamise abinõu; tunnete ja mõtete jagamise vahend; moraalsest süütundest või võlakoorast vabastaja; mingisuguse omaenda «patuse kire» rahuldamise võimaldaja jne. Mõned tekstid:

a) «Nagu iga inimene, ajab ka kirjanik tavaliselt oma pisikest asja, mis määratud olukordadest ja saatusest. [---]

Tõsi, peale omaenese asjade ajab kirjanik ka oma sotsiaalse grupi — kitsama või laiema — asju, kuivõrd need on tema isiklikud. Peale auahnuse ja väljendustungi on kirjaniku tegevuse tõukejõuks ka maailmaparandamise

soov. Maailma, mida ei armastata, ei kiputa parandama.» (A. Valton.)

«Tähtis on vaid see, et olen leidnud sügavat rahuldust ka sellest piskust, mis olen paberile pannud. See on vist kõige tähtsam, sest selle rahulduse taga on tundmus, et oma ilmunud teostega olen kas või natukenegi kaasa aidanud inimühiskonna tähtsate küsimuste lahendamisel.» (H. Angervaks.)

«Tulin järeldusele, et loomingu mõtteks on leida oma tõde, avastada elus kas või killuke jäädavast, püüda selle poole, et lugejas äratada uusi mõtteid.» (G. Skulski.)

«Looming kui suhtlemisvorm? Väljapääs üksindusest? Võib-olla.» (D. Vaarandi.)

«...otsides elu ja olemise kõrgemat tähendust, otsides elu ja olemise kunstilise kujutamise uusi sfääre.» (N. Baturin.)

b) On teadvus ja on eneseteadvus. Teatud mõttes on «käesolev kogumik» meie kirjanduse eneseteadvuse väljendus, enesetunnetus enese teadmatagi. Ta näitab kirjanikkonna esteetilise teadvuse nivood loomislokorras. Lugejaile peaksid aйдduma loomisloo mitmed põhitähtsad asjaolud, mis tähendab kirjutamine kirjutajale, kuidas sünnib luuletus või lugu, ühesõnaga see, mida nimetataksegi teoseks. — «Siiski, kas üksik luuletus ongi omaette teos, mille sünnilugu saab jälgida? Liiga massiivne tundub sõna «teos» nii põgusa lausungi jaoks. Kas pole iga luuletus ainult katke või järg ühest läbi elu ulatuvast kõnelusest?» (D. Vaarandi.) — Niisiis, elu on kunstiteos. Elatud, kõneldud, väljendatud elu,

c) Kuidas elada?

Hando Runnel

MIS MAHUB ÜHE ÖÖPÄEVA SISSE?

Raimond Kaugver: «Keerdtrepp». Reportaaž.

«Eesti Raamat», Tallinn, 1976. 160 lk.

Arutlegem seda R. Kaugveri «Keerdtrepi» lugemisest saadud muljete taustal, sest ööpäev meie elus ei ole lihtsalt a e g oma vektoriaalse ühesuunalisusega. Ja pole ka oluline, kas on tegemist aprillikuu (nagu Kaugveril) või septembrikuu ööpäevaga.

Autor on oma «Keerdtrepi» nimetanud reportaažiks, mis juba iseenesest meelitab lugema, sest paljudele meil 160-leheküljelisi reportaaže ilmub. Ja olgu siinkohal lisatud, et «Keerdtrepp» nagu enamik selle kirjaniku teiseigi teoseid osteti ära välkkiirelt. Mida leidis see tohtu arv lugejaid tollest raamatust?

Et tegemist on argise ööpäeva «pildistamisega» kitsas ringis, siis on karakterite ja olukordade sagedane läbipõimimine elu keerdtrepil paratamatu, eriti kui seda soodustavad sugulusvahekorrad. — On kaks venda ja nende kutsetöö, kaks naist nende kõrval oma kutsetöoga ja too kaaskodanike ning kolleegide ümbritsus, millela kellegi elu pole kujutletav. Kogu teose sisuline ja vormiline teostus kõneleb hiljutisest minevikust «üleskirjutatud» faktidest, ehkki seda võib võtta ka väga tinglikult. Kirjanik teeb «Keerdtrepi» suuremaid ja pisemaid üldistusi mentaalliteediprobleemidest, vaeb eetiliste tõekspidamiste näilist ja reaalselt sisu, vaatab ajas tagasi. Kõik on seejuures seotud tegelaste teenistusseikadega ja mitmedki üldistused tulenevad sellelt pinnalt. Igal juhul on selge, et autor on püüdnud jälgida loogiliselt kulgeva elu tahke selliselt, et järelduste ja üldistuste juurde jõuda niisama loogilist teed pidi ning kõigele otsesuunas silma vaadata. Loos on tunda sirgesuunalisust, küll aga ei tahaks öelda, et

kompromissitut. Segajaks on ikka toosama loogika.

Kahest vennast on Edgar Tasujale määratud esineda keerukas rollis. Veelgi suurendavad rolli komplitseeritud tema abikaasa Loore kaudu antud koolielu päevaprobleemid, mis ühtlasi lisavad reportaažlikkust. Need mõnети seosetud koolipildid, rohkem õpetajatoa poolt vaadatud, kinnitavad aina väidet, et «maaõpetaja on universaalne aparaat». Loore murrab pead «näilikkuse ja tegelikkuse rajajoonte» üle, aga ka selle üle, kuidas Edgarit kaasa tõmmata oma kultuurihuvide ringi. Igalt leheküljelt vaatab meile vastu närvesööv kaasaeg oma ohtude, äkksurmade ja kõhklustega, nii et isegi unes ei saa inimele rahu. Tuletame meelde Loore viibimist haiglas isa voodi ees, liiklusõnnetusi, proua Pauluse elufilosoofiat jne. Ja kõige selle taustal teevad oma tööd Loore ja Edgar, kelle elukäsituses ei leidu mõrasid. Ei jää mõistmatuks seegi, et just elukutse on Looret-Edgarit lihvinud, sest õpetaja ja autoinspektori seisuses lihtsalt ei tohi teisiti käituda! Ja abielugi näikse selle läbi võitnud olevat, sest kaasade suhted on vaashoitult teineteist respektierivad. Selle suhtelise suhtlemisrahu kõrval areneb ja teeb argihüppeid Joonas ja Espe liin. Joonas, too mees, kes «teadis peaaegu alati täpselt, mida peaks, aga ometi jäi see ikka tegemata», on oma vanema venna suhtes valvas, ent ka lugupidav. Või nagu kirjutab autor: «Joonas vend oli teisest puust.» Päevakajalisus jääb Kaugveril reportaaži toetavaks sõrestikuks, mis annab õigustuse ka mõnele eetikanormide käsitlemisele, kuigi kumbki paar (Loore—Edgar ja Espe—Joonas) moraalselt ega eetiliselt ei hälbi heakskiidetud keskmisest. Ent elu pinge ja rõõmutus ongi neis sisemise, aeglaselt kättevõidetava hingerahu ning teenitud

KRIITIKA

tasu allikas. Ka seda tunnetame «Keerdtreppi» lugedes.

Reportaažlikkuse rõhutamiseks on hulganisti sisse toodud ajalehtedest ja raadioteadetest nopitud sõnumeid või katkendeid. Mõte pole laita, kuid kas peavad nad iga uue peatüki ees olema, sest nõnda mõjuvad need motoks tõstetud rabeledad katkendid üksnes liigendusvõtena.

Võib muidugi esitada küsimuse ka reportaaži aine ja vormi kooskõlast; objektiivne eluline aine ei vajaks ju muud kui samaväärset vormi. Kaugver ongi seda silmas pidanud. Ühe ööpäevaga piiratud tegevustik ei oleks saanud kuigi märkimisväärset arendust, sama lugu olnuks ka karakteritega, kui autor poleks lisa hankinud ajalt ja ruumilt väljaspool «Keerdtrepi» sündmusi. Sellega on kaasnenud põhimaterjali täiendamine, mis omakorda on tinginud selekteerimisvajaduse. Pikad taksosõidud, rasked avariid, tegelaste emotsionaalsed üleelamised (Loore haiglas, Espe kohvikus Joonast ootamas jne.) võimaldavad kirjanikul külalaps rohkem tegelda praegusaja inimese olemuse mõnede külgedega. Kahju on ainult sellest, et ta lepib peaaegu kõigi episoodide nabi uudislikkusega. Kuid uudsus ja ootamatus, üks ole need alati kuulunud reportaaži esmaste omaduste hulka. Ja veel — isikupära. Mõnigi kord öeldakse: autor vormib oma teose materjali. Just tollest vormimisest jääb kõnealusel teoses vajaka.

Palju on kurdetud, et praegune eesti kirjandus on loid uurima inimest sellisel määral, mis võimaldaks lähemale jõuda tema olemusele, avaks tema juurekava, aitaks paremini tunnetada tema suutlikkust ning tahet rakendada end ühiskonna liikmena. Lühidalt öel-

des tähendaks see nende inimeste väärtusskaala väljajoonistamist, mis on ülikeeruline, ent kirjandus (žanrile vaatamata) ju vist ongi kutsutud seda tegema. Sellepärast on kahju, kui hea elu- ja ajastutunnetamise närviga kirjanikud panevad mõnikord poolel teel relvad maha.

R. Kaugveri loomingut tervenisti muidugi eelneva mõtteavaldusega ühendada ei saa. «Keerdtrepp» aga lisab veel ühe iva ammuste juurde: suisa tänapäevast võetud materjal ja praeguses päevas toimivad tegelased üksi ei loo head kaasaegsest tunnetusest kantud teost.

Autori reporterlikud käigud maakooli, haiglasse, restorani, liikluskeerisesse ja mujale annavad terve hulga ainet, milles ei puudu tollele karakterne tunnetatavus, võlu ja murettekitavus. Loomulikult on see kirjaniku ande eripära, kuidas ta seda kõike kunstilises vormis (ka reportaažis!) lugejat mõjutavalt kirja paneb. Üksnes väliste võtetega (süzeeline dünaamika, mõned pingsad silmapildid, lahtiste otste jätmine) on raske terviklikku teost luua, ja seda teab iga nõudlikum lugeja. Aga samuti on tõsiasi, et kõike ei mahuta raamatukaante vahele. Siit algabki too pusklemine kirjanikule silmist ja kõrvust sisse-murdva toormaterjaliga, mille seeditavuse tõstmiseks tuleb ära teha määratu suur «tehnoloogiline» töö. Aga mis on lugejal sellega pistmist!

Kaugveri «Keerdtrepp» jääb esialgu uuelaadseks katseks meie nüüdiskirjanduse üldpildis. Ja näitab veel kord, et kirjanduse künnimaadel pole otsa ega äärt. Kui vaid künnimehi ja draipoisid jätkuks.

Enn Mälgand

RINGVAADE

KONGRESSIMÄRKMIKUST: KIRJANDUSSUHTED, KIRJANDUSELU

Üks läbivaid probleeme oli organisatsioonilise töö aktiveerimine Kirjanike Liidus, ideelise ühtehoidmise, loominguilise elevuse ja ande soodustamine. Tuleb ka edaspidi luua «tingimused ande maksimaalseks avaldumiseks». (G. Markov.) Kuidas? Ettekannete ja sõnavõtude põhjal võib öelda, et edu tagatist nähti individuaalses töös kirjanikega. Zanrikomisjonid ja sektioonid, nõukogud ja koondivised, eriti aga ajalehtedajakirjade ja kirjastuste toimetuskolleegiumid peavad põhjalikult tegelema kirjaniku loominguprobleemidega, aitama neil oma tööd korraldada. Kirjanike aega ei tohi kulutada tühjale-tähjale, seda tuleb säästa; on vaja paremini planeerida ühiskondlikku tööd. (G. Markov.) Loominguilise liidu edasiseks ülesandeks jääb kirjanike vajaduste ja taotluste lähem tundmaõppimine, milleta pole mõeldav nende mobiliseerimine ühiskonna peamiste ülesannete lahendamisele. Sellele peab kaasa aitama Kirjanike Liidu liikmepiletite vahetamine aastail 1977—1978.

Liikmepilet seati sisse 1934. aastal pärast esimest kirjanike kongressi. Mõistagi on kirjanduselu vahepeal läbi teinud suure arengu. Tollase 1500 liikme asemel on liikmepiletiga kirjanikke täna 8000. Tunduvalt on kasvanud Kirjanike Liidu haruorganisatsioonide arv, neid on sealgi, kus kirjanduselu varem olnuks mõeldamatu. Kirjanike Liidul on oma suuretiraazilised ajalehed ja ajakirjad, võimsad kirjastused, kirjandusinstituut ja kirjanduse propageerimisega tegelevad asutused. Paljudel kirjanikel on täita ühiskondlikult vastutusrikkad ülesanded, rohkem kui kunagi varem on kirjanikud oma loometöö kaudu seotud nõukogude rahva ja partei töösuundadega. Kirjanike loominguilise organisatsiooniga tegevuse ühiskondlikku kaalukust märkis talle 1967. aastal antud Lenini orden. Siitpeale nimetatakse organisatsiooni Lenini ordeniga NSVL Kirjanike Liiduks ja arusaadavalt peaks see kajastuma ka liikmepiletis. Viimase vahetamist ei saa võtta kui puhttehnilist toimingut.

Pilet sümboliseerib kirjanike loominguilise ühenduse mõjusat ühiskondlikku positsiooni. Vahetamise mõte seisneb kirjanike loominguilises ja ideelises aktiveerimises. Rõhutati, et liikmepiletite vahetamist ei saa mingil juhul võtta liidu «puhastamisena», küll tähendab see tema konsolideerimist, selt-simeheliku atmosfääri soodustamist: piletite vahetamise ajal õpitakse põhjalikult tundma kirjanike loominguilisi probleeme, korraldatakse loominguilisi aruandmisi, selgitatakse, missugust abi haruorganisatsioonid ja kirjanikud vajavad. Siin ei tohi kohta olla šabloonil, süveneda tuleb igasse küsimusesse, mõista loominguilise isiksuse individuaalsust. (G. Markov.)

Loominguilise atmosfääri ja andega seoses oli kongressil palju juttu tähelepanust järelekasvule. Viienda ja kuenda kongressi vahel Kirjanike Liitu vastuvõetuid olid 26,5% alla 35 eluaasta. (A. Rekemtsük.) Mõnel pool, nagu Kasahhis, on Kirjanike Liidu liikme keskmine vanus silmatorkavalt madal. (A. Alimžanov.) Siiski pole asjad noorte vastuvõtmisega igal pool korras. «Vaevalt saab näiteks normaalseks lugeda, et Moskva organisatsiooni aruandeperioodil 240 vastuvõetust on ainult 6 inimest nooremad kui 30 eluaastat.» (V. Telpugov.) Kas ei ole see tingitud õhkkonnast, mis kujuneb noore literaadi esikraamatu väljaandmisel? Kas pole esikraamatu teel liiga palju tõkkeid? Muidugi jääb põhimõte endiseks: loominguilise liidu ukseid avab mitte vanus, vaid anne. Kuid hool noorte eest peab olema juhatuse tähelepanu keskpunktis. (V. Telpugov.) Noorte küsimust ei saa mõistagi käsitada ainult kui esikraamatu, liitu vastuvõtmise küsimust. See väärrib, et temaga tegeldaks laiemalt. Toonitati, et sealhulgas vajavad enam tähelepanu noorte kirjandusõpingud. «Kõigile on tuntud «Herzeni maja» — meie kirjandusinstituudi suur osa selles asjas. Tundub, et kirjanike organisatsioonid peaksid instituuti astuvate abiturientide väljavalimisel üles näitama suuremat huvi. Kas on normaalne, et kirjandusinstituudi igaaastasest konkursist osavõtva kahe tu-

hande inimese hulgast esitavad vastuvõtukomisjonile kohalike kirjanikeorganisatsioonide soovitusel ainult 10—12?» (V. Telpugov.)

Mahukas küsimuste kompleks, millele koondus paljude esinejate tähelepanu, oli lugeja vajaduste rahuldamine ning tema ideeline ja kunstiline orienteerimine. Sõlmpunktiks on siin kindlasti kirjastamine — teistpidi ka kirjanike eluline huvi. Statistilised näitajad on selles valdkonnas vägagi mõjukad. Kaheksanda viisaastaku 2 270 000 000 eksemplari vastu trükiti üheksandal 3 000 000 000 raamatut. Tiraazid suurenesid ühe kolmandiku võrra, nimetuste arv kasvas üle 8%. Liiduvabariikides loodi 6 uut raamatukirjastust. Lugejate vajaduste rahuldamine on seegi, et keskkirjastustes anti senisest palju rohkem välja Nõukogude Liidu eri osades, ka perifeerias elavate kirjanike loomingut. (B. Stukalin.) «Sovetski Pissatel» ilmutas aastas 400 teost — peamiselt uudiskirjandust — kogutiraaziga 18 000 000. (G. Markov.) «Literaturnaja Gazeta» tiraaz kasvas viisaastaku jooksul 70,1%, 1976. aastal oli ainuüksi ettetellimisi 2 500 000 eksemplari. «Literaturnaja Rossiija» tiraaz on 150 000. Ilmekas on ajakirja «Naš Sovremennik» tiraazi kasv: viie aasta jooksul kahekordseks — üle 200 000 —, samal ajal kasvas tunduvalt ka numbri maht. Kokku annab NSVL Kirjanike Liit välja 89 kuukirja, 16 kirjanduslehte, lisaks kümneid almanahhe. (V. Telpugov, G. Markov.)

Säärastele hiiglanäitajatele vaatamata ületab nõudmine kirjastuste võimalused. Viimased sõltuvad praegu otseselt paberifondist ja trükikodade suutlikkusest, ja need ei ole paraku seesugused, et võimaldaksid kirjastamismahta piiramatult tõsta. (S. Sartakov.) See maksab ka mitmete suurte väljaannete kohta: nii puudub «Literaturnaja Gazeta» trükikojal tiraazi tõstmiseks vajalik tootmis- ja laopind. (V. Telpugov.) Seepärast on iga kord vaja tõsiselt kaaluda, kuidas toimida, et lugeja kätte jõuaks võimalikult hea raamat. Ebakõla vajaduste ja tootmisvõimsuste vahel muudab kirjastamisplaanid pingelisteks, mistõttu iga avaldamisettepanekut ei saa arvestada; samas imeb raamatuturg hiiglapumbana endasse sageli sellegi, mille avaldamist ei pruugiks esmajärguliseks pidada. See kohustab süsteemi «kirjanik—raamat—lugeja» iga lüli olema teoste ideeliskunstiliste omaduste suhtes ülinõudlik. (S. Sartakov.)

«Ilukirjanduse avaldamise aasta- ja perspektiivplaanid luuakse praegu kirjastustes kirjanike organisatsioonide ilmingimatu osavõtul. Paljud literaadid osutavad kirjastustele käsikirjade hindamisel abi, organiseerivad ja toimetavad raamatuarju, teatmeteoseid ja muid väljaandeid. [- -] On väga tähtis, et kirjanduslik avalikkus kirjastamise loomingulise protsessi eri staadiumides veel aktiivsemat osa etendaks. See vastaks täielikult meie raamatukirjastamise demokraatlikule iseloomule.» (B. Stukalin.) Ande säästmise ja toetamise nagu ka lugeja huvides on ilmumistsükli lühendamine ja toimetamistaseme tõstmine. Küllap kehtib mujalgi «Sovetski Pissateli» kohta öeldu: «Vaevalt võib normaalseks pidada, et vene nõukogude poeesia toimetuses saab 2—3-poognane käsikiri raamatuks poolteise-kahe aasta pärast. Proosal ja kriitikal veab veidi rohkem, kuid siingi pole 12—16-kuune tähtaeg haruldane.» (V. Telpugov.) Käsikirjade retsenseerimise kord ei ole otstarbekas. Juhtub, et käsikirju retsenseeritakse 5—7 korda. Tuleb tugevdada kontrolli autoritega lepingute sõlmimise üle. Siin on pretensioone kirjastusele — leping on sõlmitud, käsikiri heaks kiidetud, aga sellele vaatamata ootab mõni autor veel kaua enda lülitamist plaani... Ent ka kirjastus võib tuua hulgaliselt näiteid, et autorid rikuivad käsikirjade üleandmise tähtaegu või esitavad nõudmistele mittevastavaid käsikirju. (V. Telpugov.)

Lugeja juhtimisega hea kirjanduse juurde, kirjanduse kasvatusliku mõju suurendamise taotlusega peab kaasnema kirjanduse mitmekesisustumine, diferentseeritud lähenemine lugejagruppidele ja eri huvisuundade rahuldamine. Tänapäeva raamatukirjastamisele on tunnuslik kogutud teoste, mitmesuguste sarjade ja lisade väljaandmine, mis õigusega vastab ühiskonna vaimsetele vajadustele. (B. Stukalin.) Ja siiski toonitati mitmeid konkreetseid vajadusi, eriti seoses kirjandusperioodikaga. Rohkem on vaja trükis avaldada näidendeid, taaselustada tuleks almanahh «Sovremennaja Dramaturgija». (A. Salõnski jt.) Ilukirjanduse kõrval vajame publitsistikat, temaatilist tarbekirjandust. Tasuks mõelda üldistavale kogumikule «Meie kirjanduse noor kangelane», mis oleks mitte ainult kasvatusliku mõjuga lugemismaterjal, vaid ka puhtpraktiline, meetodiline abivahend koolidele. (A. Ananjev.) Kirjanduse ja eluprobleemi-

de aktuaalseks kajastamiseks oleks vaja jätkata temaatiliste kogumike väljaandmist. (K. Jašen.) Mõndagi võivad anda raamatud, mis sisaldavad olukirjeldusi kutsekoolide õpilastest ja meistrikest (V. Razumnevitš); «Profizdati» vahendusel võiks ilmuda sari «Töölisromaan» (P. Lebedenko). Eriti suurt hoolt nõuab lastekirjandus. Kõigepealt oleks vaja üleliidulist lastekirjanduse kirjastust. (M. Miršakar jt.) Aga peasi: tarvis on diferentseeritud lähendamist lastele: ajakirja vanemate klasside õpilastele (R. Pogodin jt.), «Roman-gazeta» tüüpi väljaannet noortele (S. Mihhalkov), «Murzilka» aga tuleks jagada kaheks — oktoobrilaste ja koolielikute ajakirjaks (S. Mihhalkov).

Lugeja orienteerimine ja talle diferentseeritud lähemine ei ole võimalik teda tundma õppimata. Selle põhjal, mida teame, võime öelda, et on kaks lugejamentaliteeti: ühiskondliku vaimusega kaasaminek, aktiivsus kunsti kommunikatiivses protsessis, ja tarbi-jalik, merkantiilne, fetišistlik suhtumi-ne raamatusse. (K. Ambrasas, V. Balajan jt.) Sellest mõistagi ei piisa loo-maks lugeja sotsiaalsuhholoogilist portreed. Liiga vähe tunneme lugeja maitset, arvamusi, kunstitaju taset. Aga sellela on kirjandus nagu kala kuival. (S. Sartakov.) Jõudu olukorra muutmi-seks leiti olevat. Teadusasetuste kõrval saavad lugeja sotsioloogilisel uurimisel kaasa lüüa Raamatusõprade Ühing, raamatukogud jt. kultuuriasutused. (V. Sobko, N. Sikorski jt.) Arvatavasti annab üht-teist kasulikke kirjanike tihe-nev suhtlemine töökollektiividega, lu-gejatega, mida ju samuti võib pidada isemoodi sotsioloogiakooliks — vähe-malt on ta seda igale kirjanikule eral-di. (L. Ošanin jt.) Seepärast ei saa ala-hinnata Kirjanduse Propaganda Büroo korraldatud kohtumisi, ja neid on igal aastal olnud suur hulk — 150 000, edas-pidi on aga vaja tõsta esinemiste taset, parandada organisatsioonilist tööd loo-minguliste komanderingute andmisel. (V. Telpugov.)

Kirjaniku ja lugeja lähem-damine tervikuna on siiski märksa mahukam ülesanne, ei piirdu sugugi ainult kohtumiste korraldamisega, vaid on seotud töötajate vaimuse kujunda-mise, eri sotsiaalsete kihtide ja gruppi-de ideoloogilise mõjutamise mitmesu-guste vormidega. Kõne alla tulid siin tehaste, vabrikute, kolhooside ja viis-aastaku suurehituste ajalood, mille loo-misele kirjanikud on kaasa aidanud (P. Lebedenko), külade ja linnade aja-

lugude koostamine Ukrainas — töö, millest on osa võtnud koguni 100 000 autorit. (P. Šabatin.) Läti kirjanikel on mitu raamatut valminud otseses koos-töös tootmisettevõtete töötajatega. (G. Priede.) Tähtsaks tuleb pidada ajakir-jade sidemeid suurettevõtete ja -võt-mistega: sääraseid, nagu on ajakirja «Junost» sidemed Tjumeni—Urenga raudtee ehitajatega. (B. Polevoi.) Ja muidugi tuleb asjale kasuks, kui kirja-nik läheb tööle tootmisettevõttesse, nagu näiteks noor kasahhi kirjanik S. Sanbajev, kes juba teist aastat töö-tab Pavlodari traktoritehase insenerina. (A. Alimžanov.) Rääkimata seesuguste algatuste kultuuriloolisest väärtusest, leiti need olevat kirjanike ja teiste eri-alade töötajate praktilise ühistöö vormi-ks, milles süveneb ideeline kindlus ja ühiskondliku vastutuse mõistmine.

Lugeja vajaduste parem rahulda-mine, tema juhtimine väärtkirjanduse juurde ja tõmbamine ühiskondlike suurülesannete lahendamisele eeldab kogu kultuurielu elavnemist, kirja-nuduselü internatsionalistliku aspek-ti silmaspidamist, eri kultuu-ride ja kirjanduste tihedamaid side-meid. Arusaadavalt ei tähenda see rah-vuskirjanduste nivelleerimist. Me rää-gime kirjanduste rikastamisest, aga mis rikastamisest saaks juttu olla, kui kir-jandused üksteisega sarnaneksid! (G. Lomidze.) Ühtsus muidugi on, ja see ei avaldu üheti. «Tahaksin rõhutada, et meie rahvad ei ole ühtsed ainult sot-siaalselt, vaid ka vaimset — väikerah-vaste ja -vabariikide kirjandust aval-datakse vene keeles massitiraazides.» (M. Turzun-zade.) On just leninliku kultuuripoliitika teene, et mitmed väi-kerahvaste, nagu nivhide, tsüktside ja manside kirjandused on jalad alla saa-nud. (A. Alimžanov.) Selline vaimne, ideeline hoiak viib just rikastumisele, on kultuure ergutav ühtsus. «Nõuko-gude kirjanduste vastastikuse rikastumise protsess — kui me selle reaalsust tunnistame, ja oleks ilmne sõgedus selle olemasolu eirata — on kõigepealt vaimsete väärtuste vahe-tuse protsess.» (J. Kross.) See on vahe-tus, milles mõlemad pooled saavad ideede poolest rikkamaks. Ja seda enam leiti vaja olevat täiustada vahe-tuse organisatsioonilist külge. Liidu-vabariike öeldi vajavat oma- ja vene-keelseid teiste rahvaste kirjandust va-hendavaid ajakirju. (B. Oliinik.) Ukrai-nas, Valgevenes, Gruusias, Moldaavias ja Leedus ilmuvad küll vastavad alma-nahhid, ent paraku ebaregulaarselt, ja

on selge, et isegi mahukas «Družba Narodov» ei jõua kõike. Dramaturgide ammuseks unistuseks öeldi olevat Rahvaste Sõpruse Teater, kus esitataks eri rahvaste lavateoseid. (A. Salõnski jt.) Muidugi eeldatakse selle juures kultuurivahetuse kõrget taset. Tasub mõelda, kas kõike senistki oleme teinud nii, nagu nõuab tänapäeva tase ja meie internatsionalistlik kohus. On hea ja vajalik, et aasta-aastalt süvenevad eri liiduvabariikide kirjanike otsesed kontaktid, täiustuvad ühistöövormid, toimub rohkem küllasõite vennasvabariikidesse. Paraku kohtame reisi- kirja ja olukirjeldusi, mis põhinevad paljalt juhumuljel, rahva elumustri välisel tundmisel: faktiderohkus sää- rastes kirjutistes varjab pealiskaudsust ja asjatundmatust. (V. Petrosjan.)

Teisalt ei saa unustada kultuurivahe- tust rajataguste rahvastega. Praegu on NSVL Kirjanike Liidu kirjandusside- med enam kui saja maaga. Igal aastal käib 500—600 kirjanikku välismaal, um- bes 700 väliskirjanikku Nõukogude Liidus. On tõsnud ajakirja «Sovetskaja Literatura» tiraaž, väljaanne ilmub praegu 9 keeles. Möistagi teeb suurt tööd «Inostrannaja Literatura». Rahvusvaheliste kultuurisidemete loomisele aitab kaasa Üleliiduline Autorikaitse Agentuur. Viimaseil aastail on aset leidnud rahvusvahelised suurkohtumi- sed: Aasia ja Aafrika maade kirjanike V konverents, Rahvusvahelise Lastekir- janduse Assotsiatsiooni laiendatud is- tung, Rahvusvahelise Kriitikute Assot- siatsiooni sessioon, nõukogude kirjan- duse väliskeeltesse tõlkijate konverents jm. üritused, milles nõukogude kirjani- kel on olnud suur osa. (G. Markov.) 1962. aastast peale toimub iga aasta ühel sotsialismimaal kirjandusalast te- gevust koordineeriv nõupidamine. Sot-

sialismimaade kirjandusorganisatsioo- nid on hakanud sõlmima pikaajalisi kirjandusalase koostöö lepinguid. Sää- rased lepingu on NSVL Kirjanike Liit juba sõlminud Bulgaaria ja Ungariga, ettevalmistused vastava lepingu sõlmi- miseks käivad tšehhi ja slovaki kirja- nikega. (G. Markov.)

Internatsionalistliku kasvatustöö ja kultuurivahetuse praktilisest küljest vaadatuna on vahest suurimad teened siiski tõlkijatel. Sellele on osuta- tud ka suurt tähelepanu. Üheksandal viisaastakul kasvas Nõukogude Liidu rahvaste keeltest vene keelde tõlgitud ja keskkirjastuste kaudu avaldatud teoste arv 1200 võrra. Kirjastuse «So- vetski Pissatel» väljaannetest moodus- tavad 40% tõlke vene keelde. (V. Tel- pugov.) Nõukogude Liidus ilmub igal aastal keskmiselt 500 raamatut prant- suse, ameerika, saksa ja inglise kirja- nikelt, rääkimata muust. Ilmuvad uni- kaalsed sarjad, nagu «Maailmakirjan- duse raamatukogu» ja «Kirjandusmä- lestised». (M. Bažan.) Siiski vajaks tõl- ketegevus tunduvalt paremat korral- dust. Oleks tarvis tõlketegevust koor- dineerivad organisatsioone, stipendiaa- te saata teistesse liiduvabariikidesse; oleks vaja tõlkeajakirja, tõlkekogemuse vahendamise organit ja tõlke kvalitee- di eest võitlemise paika; oleks tarvis enam informatsiooni teiste kirjanduste kohta — seega vastavaid operatiivbü- letääne; tarvis oleks teaduslikku keskust, kuhu koonduks tõlketeoreeti- line töö; tarvis oleks rohkem tegelda tõlkimise ajaloo küsimustega. (M. Ba- žan, L. Mkrtšjan, J. Kross, L. Ginsburg jt.) Lähemad aastad on töötihead, sest tahtmine vastata Helsingi rahukokku- lepete vaimule on üks tegureid, mis ajendab kogu NSVL Kirjanike Liidu kultuurialast organisatsioonilist tööd.

ÜHEST VILJAKAST JUUBILARIST

Juhtub üsna harva, et elutee 75. ja 80. verstaposti vahel osutatakse sellist viljakust, nagu võime täheldada Karl Abeni (sündinud 23. septembril 1896) puhul. Meenutagem: 1974. aastal ilmus tema ja V. Beekmani ühises tõlkes A. Pumpursi epos «Läçplõsis», järgne- sid juubilaril koostatud ning osalt ka tema tõlgitud valimik läti lühiproosat «Lehed lõkkes», R. Ezera jutustuse «Kuupaisteta õõ» (1975) ning V. Lämsi romaani «Peiar ja nukk» (1976) vahen- dus. Nii on K. Aben ka viimastel aastatel rikastanud meie lugemislaua läti

klassika ja kaasaegse kirjanduse tõlge- tega. Keelehuviliste laiemale ringkon- nale on mõeldud ta «Vestlusi eesti ja läti keeles» (1973). K. Aben on jätku- nud ka läti kirjandust tutvustavate kir- jutiste avaldamist perioodikas. Riias ilmunud tödest väärib märkimist trü- kipoogna pikkune mälestusartikkel V. Läcisest «Väljapaistev kirjanik ja üllas isiksus» (1975). Et meilgi on palju Läti NSV rahvakirjaniku talendi aus- tajaid, siis pakuks nimetatud artikkel huvi ka eesti lugejale.

Siit tulenebki mõte, et oleks üpris

vajalik koguda K. Abeni läti kirjandust tutvustavad artiklid kokku ning avaldada nende paremik ühiste kaante vahel. Kogumiku sissejuhatuseks sobiks oivaliselt tema «Tartu Riikliku Ülikooli Toimetistes» ilmunud uurimus Läti keele ja kirjanduse õpetamine Tartu ülikoolis 1803—1919», mis iseäranis esile tõstab naaberrahvaste kultuurisidemete järjepidevust. Hinnatavad on K. Abeni käsitlused J. Rainisest, A. Upitsist, A. Saksest, J. Sudrabkalnsist ja mitmetest uuematest autoritest.

Lõpuks üks soov asjaosalisele endale. Nimelt on K. Aben mitmetesse oma publitsistlikesse sõnavõttudesse poetanud värvikaid mälestuskilde kokkupuudetest läti kultuuritegelastega. Oleks vägagi meeldiv, kui ta neid mälestuskilde avardaks ja annaks ulatuslikuma ülevaate oma kontaktidest. Selle eest oleksid talle tänulikud kõik Eesti-Läti kultuurisuhete uurijad nii Eestis kui ka Lätis.

P. Lavi

TÕSINE JA MITMEKÜLGNE MEES

Pole põrmugi kerge paari sõnaga iseloomustada meest, keda erinevad inimesed tunnevad erinevaid tahke pidi. Nii on lugu ka Heino Puhveliga, keda ühtaegu tuntakse maineka kirjandusloolasena ja klassikute uurijana, kirjandusteoreetikuna, avarapilgulise publitsistina, arvestatava kriitikuna, isikupärase novellistina ja malefanaatikuna. Seda loetelu võiks jätkatagi.

1958. aastast alates töötab Heino Puhvel TA Keele ja Kirjanduse Instituudis. 1972. aastast on ta kirjandusteooria sektori juhataja.

Kirjandusloolisi artikleid ja retsensioone on H. Puhvel avaldanud 1950. aastast peale. Eriline koht tema uurija-tegevuses on kuulunud A. H. Tammsaare elule ja loomingule. Ühes intervjuus on ta öelnud: «A. H. Tammsaare looming magnet on tugev, see lausa kisub kirjandusteadlast analüüsima ja interpreteerima.» Aastaid kestnud töö tulemusena valmis ajavahemikul 1959—1962 monograafia «A. H. Tammsaare elu ja loomingu varasem periood (1878—1922)». 1963. aastal anti talle selle eest filoloogiakandidaadi kraad. Raamatuna ilmus uurimus 1966. aastal. A. H. Tammsaarest on H. Puhvel avaldanud mitmeid uurimusi, nagu «A. H. Tammsaare Hugo Treffneri gümnaasiumis», «A. H. Tammsaare ja «Noor-Eesti»», «Tähelepanekuid A. H. Tammsaare kirjanikunatuuri mõistmiseks», kirjutanud järelsõnu jutustustele, esinenud konverentsidel ettekannetega. Alles mõned kuud tagasi jõudis müügile H. Puhveli koostatud ning ulatuslike kommentaaride ja saatesõnaga varustatud A. H. Tammsaare publitsistikavalimik. Ilmumisejärke ootab klassiku hilisema loomingu käsitus «Eesti kirjanduse ajaloo» IV köites. Praegu on H. Puhvel tegev A. H. Tammsaare «Kogutud teoste» ettevalmistustööde juh-

timisega. Pikemaid artikleid on H. Puhvel avaldanud Fr. Tuglasest ja P. Valakust, lühemaid teistegi kirjameeste kohta. Mitmete artiklitega on ta «Eesti kirjanduse biograafilise leksikoni» autorite hulgas.

Tunnustamisväärased on H. Puhveli kirjandusteoreetilised käsitlused. Talt on pärit žanriteoreetilised arutlused, ta on vaadelnud meetodi ja stiili suhteid sotsialistlikus realismis, detaili tähtsust ja impressionismi mõju meie kirjandusele. Prof. V. Altoa on omal ajal kõrgelt hinnanud H. Puhveli stiilidefinitiooni («Stiil on ajastu mõttelaadi väljendus läbi loova isiksuse prisma») ja leidnud selle mõiste tuumale lähemal olevat kui paljude nõukogude nimekate teoreetikute omad. H. Puhveli teoreetilised artiklid koos mõnede retsensioonide ja kirjanduslooliste artiklitega on ilmunud kogumikus «Sõnad sõelaga sülessa» (1971), mille eest autorile määrati J. Smuuli preemia. Viimastel aastatel on ta tõsisemalt uurinud inspiratsiooni probleemi, avaldanud kogumikus «Teose sünd» süvendatud käsitluse novelližanrist, arutlenud kriitika päeva-probleemide üle ning vaadelnud maailma muutuvat palet eesti proosa vastupeegelduses.

Arvustajana ei piirdu H. Puhvel üksnes teose ja autori seisukohalt huvipakkuvate hinnangute andmisega, vaid näeb teost kogu meie kirjanduse arenguprotsessis. Tema arvustatud teostest olgu nimetatud A. Beekmani «Kartulikujused», L. Prometi «Lamav tiiger», J. Krossi «Kolme katku vahel» ja R. Parve «Kiindumused».

Publitsistina on H. Puhvel sekkunud erinevate probleemide vaatlusse. Tema artikkel «Iive, iive, iive» («Edasi» 18. IV 1967) pani aluse pikale ja teravale diskussioonile.

Heino Puhvel ei ole üksnes novelli-

uurija ja teoreetik, vaid ka praktik. Üle kahekümne aasta on ta Mart Kalda nime all novelle kirjutanud, neist mitmedki on pärjatud auhindadega «Loomingu» novelli- ja «Edasi» kirjandusvõistlustel. Tema klassikalises vormis novelle iseloomustab dramaatilisus, hea fabuleerimisoskus, pingeline ja haarav konflikt. Ta varasemate novellide paremik on ilmunud valimikus «Mõnikord lauldakse sadamas» (1965). Ühe ta tugevama novelli «Õhtust hommikuni» järgi on V. Pandi stsenaariumi alusel vändatud film. Novelli hea tundmine nii teorias kui ka praktikas oligi põhjuseks, miks kirjastus «Eesti Raamat» tegi talle ettepaneku koostada eesti novelliantoloogia. See peaks lähemas tulevikus ilmuma nii eesti kui ka vene keeles.

Lähiaastad töötavad Heino Puhvelil kujuneda kibekiireteks. Toimetamist nõuab keskkooli kirjandusõpik, viimist-

lemist sektori kollektiivse tööna valminud kirjandusteooria kogumik, kirjastusele tuleb tänavu üle anda A. H. Tammsaare «Kogutud teoste» I ja II köide ning A. H. Tammsaare uurijate ühistöö, uute uurimuste kogumik. H. Puhveli organiseerimisel peab valmima sektori kollektiivne uurimus «Sotsialistliku realismi probleeme uuemas eesti proosas», kus püütakse jälgida tänapäeva proosas tekkinud nähtusi, avaldugu need siis uue ainstiku ja probleemistiku sissetungimises või kujutuslaadi, stiili või teose struktuuri iseärasustes. Kirjutamist ootab Peet Vallaku lühimonograafia, paljud probleemartiklid, kindlasti ka novellid. Mõne aja eest vilksatas ajakirjanduses teade, et valmimas on uue kogu käsikiri.

26. septembril tähistab Heino Puhvel alles oma esimest juubelit.

E. Teder

INDEX LIBRORUM

Raamatute hulk esteetika, üldise kunstiteooria, aga ka erikunstide esteetiliste või üldteoreetiliste probleemide vallas kasvab jõudsalt, nende seas leidub rohkesti väärtuslikkugi. Eriti võib seda nentida *Iskusstvo* seeria «Esteetika ajalugu mälestistes ja dokumentides» kohta — äsja täienes see kahe uue köitega. Kõigepealt siis artiklivalimik pealkirja all «Esteetika ja kriitika» itaalia revolutsionääriilt, kriitiliselt ideoloogilt Giuseppe Mazzinilt (1805—1872), kes seadis kunstile ja kirjandusele eetilisi ja poliitilisi ülesandeid. Valimiku koostas, tõlkis itaalia keelest ja juhatas artikliga sisse V. Bibihhin. Iseäranis väärtuslik on aga vene-ukraina filoloogi Aleksandr Potebnja (1835—1891) köide pealkirjaga «Esteetika ja poeetika», seda enam, et ta teosed on uuele põlvkonnale täiesti rariteetsed. Potebnja-köite on koostanud ja artikliga kaasanud I. Ivanjo ja A. Kolodnaja. Mainitutega kokku on siis seerias juba kümme köidet — ja nimelt: 1973 — Francis Hutchesoni, David Hume'i ja Adam Smithi «Esteetika», William Morrise «Kunst ja elu»; 1974 — Voltaire'i «Esteetika», Nikolai Tšernõševski «Valitud esteetilised teosed», «XIX sajandi esimese kolmandiku vene esteetikatraktaate» I ja II; 1975 — Shaftesbury

«Esteetilisi katsetusi», Nikolai Dobroľubovi «Valitu»; 1976 siis Mazzini ja Potebnja. Leningradi ülikooli professori, meilgi tuntud («Esteetika algeid» 1970) M. Kagani toimetusel, sama ülikooli kirjastusel tulevad «Loengud esteetika ajaloost» (I — 1973, II — 1974), mille III raamat hõlmab XIX—XX sajandi mittemarksistlikke esteetilisi teooriaid pärast Hegelit. Ilmunud I osa sellest piirdub läinud sajandiga, oodatav II võtab vaatluse alla XX sajandi. IV raamatus tuleb kõne alla marksistlik esteetika. Tänapäeva esteetilise mõtte arenemise seisukohalt võiks suurt huvi pakkuda raamat, millel pealkirjaks «Ülevaated semiootika ajaloost NSV Liidus» (*Nauka*), aga tegijaks V. Ivanov, üks Tartu ülikooli jätkkogumiku «Töid märksüsteemide alalt» autoreid. Marksistliku esteetika ajalukku kuulub György Lukácsi nimi (1885—1971). Nüüd pärast ta surma, pärast viimaste kirdede vaibumist avaldati Saksa DV-s (*Verlag Philipp Reclam jun. Leipzig*) artikliraamat «Dialog ja vaidlus György Lukácsiga. Saksa sotsialistlike kirjanike vaidlus meetodi üle» («Dialog und Kontroverse mit Georg Lukács. Der Methodenstreit deutscher sozialistischer Schriftsteller»), mis lõpuks pakub väärtuslikku andmestikku Johanna Rosenbergilt — kroonika «György Lukácsi elu».

Toimetuse kolleegium:

V. BEEKMAN, V. ILUS, J. KROSS, K. KURG (peatoimetaja), P. KUUSBERG, R. PARVE, J. PEEGEL, L. REMMELGAS, P.-E. RUMMO, E. VETEMAA.

Toimetuse address: 200 001, Tallinn, Harju t. 1, tel. 413-65, 407-80, 407-81.
Kirjastus «Perioodika». Tallinn, Pikk t. 73.
Ladumisele antud 5. VIII 1976.
Trükkimisele antud 3. IX 1976.
Trükiarv 19 000. Trükipaber nr. 1, 70×100/16. Trükipoognaid 11,25+2 kleebist. Tingtrükipoognaid 14,95. Arvestuspoognaid 13,83. MB-02133.
Tellimise nr. 2604. ЕКР Keskkomitee Kirjastuse trükikoda, Tallinn, Pärnu mnt. 67-a.
«Looming» nr. 9, september 1976.

Hind 50 kop.

На эстонском языке.
Орган Союза писателей ЭССР

«Лосминг» («Творчество»)
№ 9, сентябрь, 1976.

Адрес редакции: 200 001, Tallinn, ул. Харью, 1, тел. 413-65, 407-80, 407-81. Издательство «Периодика», Tallinn, ул. Пикк, 73.

- 1411 M. TRAAAT
Luuletusi
- 1416 A. HINT
Oma saar
- 1453 N. BATURIN
Luuletusi
- 1459 E. MAASIK
Aastaring
- 1500 D. KAREVA
Luuletusi
- 1502 P. BEIER
Luuletusi
- 1504 E. KRUSTEN
Juhtum pühapäeval
- 1522 S. SEMENENKO
Luuletusi
- 1528 J. SARAPUU
Jakobi saladus
- 1532 P. UUSMAN
Killud tervikust
- 1539 V. PINN
Motivatsioon ja inimene
- 1550 E. SIIRAK
Marie Underi varasest isikuloost
- 1564 R. RUUTSOO
Ahvatluse riskantsusest
- 1566 H. RUNNEL
Sünnitajad sünnitamisest; esteetika muu seas
- 1576 E. MÄLGAND
Mis mahub ühe ööpäeva sisse?
- 1578 RINGVAADE

Esikaane siseküljel:

H. EELMA. Metsalagendik (Linool)

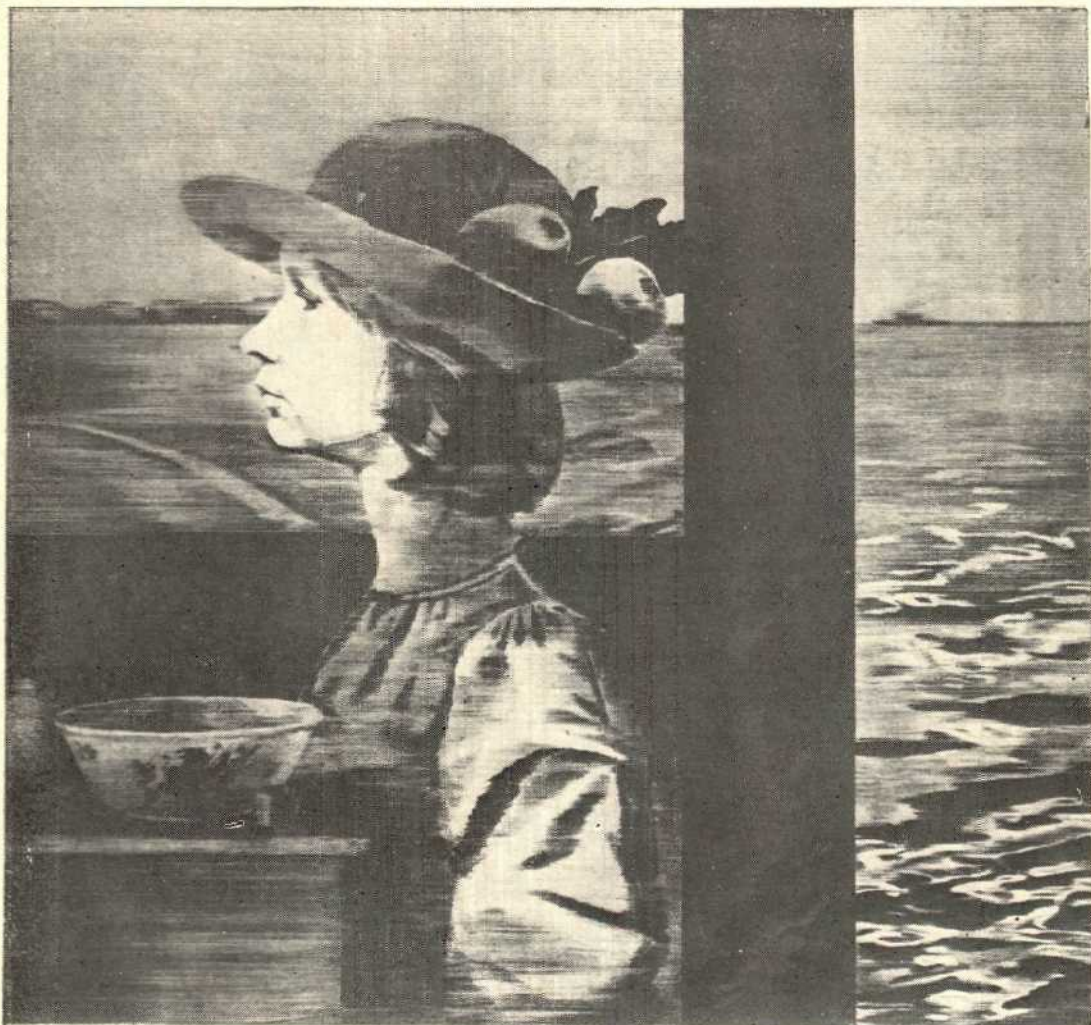
Tagakaane siseküljel:

N. NEIDRE. Portree (Kuivnõel, akvatinta)

Kleebistel:

I. TORN. Tipptund (Puulõige)

I. TORN. Arhitektid (Puulõige)

NAIMA NEIDRE

Portree (Kuivnõel, akvatinta) 1976

50 KOP.

78 174